સ્ત્રીજીવન

આ માસિક સાથે 'પદ્મિની' માસિકને જોડી દેવામાં આવ્યુ છે.

વર્ષ : ત્રીજું
અંક : ૧૨ મો

: સંપાદક :
મનુભાઈ જોધાણી

આસો ૧૯૯૮
ઑક્ટોબર ૧૯૪૨

આ માસિક વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલયો માટે નં. ૭૧૫/૧ તા. ૩૧-૧-૪૦થી અને વેસ્ટર્ન ઈન્ડીઆ સ્ટેટ્સ એજન્સીમા નં. ૪૫૭ તા. ૨૦-૨-૩૯થી મંજૂર થયેલ છે. મુંબઈ ઇલાકામાં શાળાલાયબ્રેરી માટે મે. એ. ઇ. સા. ના નં. ૧૭૬ તા. ૧૨-૧૨-૩૯ મુજબ શાળાના અધિકારીઓ ખરીદી શકે છે. આ માસિક વડોદરા રાજ્યની શાળાઓ માટે અને લાયબ્રેરીઓ માટે પણ મંજૂર થયેલ છે.

ગરબા અંક

આ અંકની છૂટક કિંમત : એક રૂપિઓ.

સ્ત્રીજીવનના ગ્રાહકોને

જેમનું લવાજમ પુરૂં થાય છે તેમને આ અંકમાં ખબર આપવામાં આવેલ છે. તો તેમણે તેમનું લવાજમ રૂ. ૪–૦–૦ મનીઓર્ડરથી તરત જ મોકલી આપવું. નહિં તો આવતો અંક વી. પી. થી આવશે. આજની મોંઘવારીમાં વી. પી. ખર્ચના ૦–૪–૦ વધારે ખર્ચવા એ સલાહભર્યું નથી, માટે તરત જ મનીઓર્ડરથી રૂ. ચાર મોકલવા વિનંતી છે.

* પરદેશના ગ્રાહકોએ આઠ શીલીંગ મોકલવા.
* ગરબા અંકનો લાભ લેવા ઇચ્છતા નવા ગ્રાહકો શ્રાવણ ૯૮થી આસો ૯૯ના રૂ. પાંચ મોકલે. વૈશાખ ૯૮થી ચૈત્ર ૯૯ સુધીના ગ્રાહક થનારને જેઠનો ખાસ અંક, ભેટ પુસ્તક કલ્યાણી અને ગરબાઅંક પણ એમાં મળશે. ક્યારથી ગ્રાહક થવું છે તે મનીઓર્ડરના કુપનમાં લખવું.

—સંપાદક : સ્ત્રીજીવન

કોયલ શમા ટહુકારે
ટહુકતી ગુજરાતણોનું
રાસ-નૃત્ય
એટલે જ
આપણા આંગણાનું
ગરબા સાહિત્ય

યંગ ઇન્ડિયા રેકર્ડઝ
ના સંચાલકો
રજુ કરે છે
નવ ગરબા રેકર્ડઝ

પુષ્પા બ્હેન સંપત	ડી. એ. ૫૭૯૧
પુષ્પા બ્હેન સંપત	ડી. એ. ૫૫૨૪
શ્રીમતી મધુરિકા મઝુમદાર	ડી. એ. ૫૭૯૭
શ્રીમીત જ્યોત્સ્ના મહેતા	ડી. એ. ૫૫૫૫
શ્રીમતી સુમતી દરૂ	ડી. એ. ૫૫૨૭
મણીબાઇ ગરબા પાર્ટી	ડી. એ.
મણીબાઈ ગરબા પાર્ટી	ડી. એ. ૬૧૦૦
શ્રીમતી મલ્લિકા રાયજી	ડી. એ. ૬૫૧૩
ગુજરાત મ્યુઝીકલ સોસાયટી	ડી. એ. ૫૭૭૧

સીન્ડીકેટ

[વધુ વિગત માટે અમારૂં સચિત્ર કેટલોગ જુઓ]

ગરબા રેકર્ડઝ માટે અમારા ઓથોરાઇઝડ ડીલર્સ પાસે ઓર્ડર નોંધાવો:—

ધી નેશનલ ગ્રામોફોન રેકર્ડઝ મેન્યુ. કંપની લિમિટેડ

૧૧૦, મેડાઝ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૧

સ્ત્રીજીવનમાં, ગૃહલક્ષ્મીના સંસ્કાર પૂરતું સ્ત્રીઓનું માસિક

[वज्रादपि कठोराणि, मृदूनि कुसुमादपि]

વર્ષ ૩ જું : આસો ૧૯૯૮ અંક બારમો

આયુષ્યને આરે

મહાકવિશ્રી
ન્હાનાલાલ દ. કવિ

આવી ! પેલો ગેબની ગુફામાં ઉભેલો,
ને નેહલાની પાળે છન્યો રે લોલ
આજ એ આનંદ છોળ ગાજેલો
જાદવરાય નયણે ચીન્યો રે લોલ
હો ! આજ રહે તો મનના મનોરથને દીઠા,
ને ભાવે ભાગ્યભવને ભર્યાં રે લોલ
આવી ! એ તો નિરખ્યા રાગેશ નયન મીઠા,
ને અંતરના ઓરતા પૂર્યાં રે લોલ
એકવેળા જગ જગના કેરે ધારે,
ત્રિલોકની તાળી પડી રે લોલ
ત્યારે ! હરિની વેણ વૃંદાવનની વાટે,
જગત ઘૂમી ગાને ચડી રે
ભર્યે ભર્યે ભાગ્યને જોગલે
ભગાન એના ભાગરો ઝરે
આવી ! સુધા વ્હાનીના એ ભાગ
મગાન નિત્ય વીલો
છેલ્લે છેલ્લે પૃથ્વીલોકની ન,
મનન ઉભી ઘેરો વા લોલ
એ આયુષ્ય આરે કિનારે,
હો હરિ ! ત્યાર રે રે લોલ

રૂસણાં

શ્રી. કેશવ હ. શેઠ

*

આવાં તે રૂસણાં શાને,
હો મોરલા ! આવા તે રૂસણાં શાને ?
થનગન—થનગન થાને,
હો મોરલા ! આવા તે રૂસણાં શાને ?
—આવા તે૦

સન્ધ્યાને કાંઠડે ચમકે છે ચાદલો,
રજનીના રૂપલા તાને :
હો મોરલા ! આવા તે રૂસણાં શાને ?
—આવા તે૦

કુંજો બોલાવે, તને મેરૂ મનાવતા;
મોઘેરા ! કોઈનું ન માને !
હો મોરલા ! આવા તે રૂસણાં શાને ?
—આવાં તે૦

રીઝે ના રઢિયાળી કલગીના કિરણે
ભીજે ના વાદળીનાં દાને
હો મોરલા ! આવા તે રૂસણાં શાને ?
—આવા તે૦

કિરીટે ગૂંથાય ત્હારાં નવરંગ પિંછડાં;
વિસારે શીદ પ્રભુતાને !
હો મોરલા ! આવાં તે રૂસણાં શાને ?
—આવાં તે૦

સૂની લાગે છે, વીર ! વનવનની વાટડી;
ચેતન જગાડ નૃત્ય-ગાને :
હો મોરલા ! આવાં તે રૂસણાં શાને ?
—આવા તે૦

માને તો વિનવું, માણીગર મોરલા !
પીયૂષ શારદાનાં પાને :
કલાધર ! આવા તે રૂસણાં શાને ?
—આવાં તે૦

" લીધાં ના રૂસણાં, ને ફોકટ શાં દૂષણો !
તડપું છુ ઢેલના તુફાને !
હો મેહુલા ! ઢેલડ મનાવવાને જાને "

આપણું રાસ-સાહિત્ય

કુમારી ઈન્દુમતીબ્હેન મહેતા

અત્યારના યુગમાં રાસ શબ્દ બહુજ પ્રચલિત થયો છે. કવિશ્રી ન્હાનાલાલનુ આજથી લગભગ ૩૦ વર્ષ પહેલાં "ન્હાના ન્હાના રાસ" બહાર પડ્યું ત્યારથી રાસ શબ્દ આ અર્થમા શરૂ થયો. તે પહેલાં ગરબા કે ગરબી નામ વધારે પ્રચલિત હતું. તેનું સ્થાન હવે રાસ શબ્દે લીધુ છે. મ્હેં પણ આ પ્રચલિત અર્થજ વાપર્યો છે—ગરબાગરબી, પદ એ રીતે ગાઈ શકાય એવાં બધાં જ કાવ્યોનાં અર્થમાં.

ગરબી વિષે સ્વ. નરસિંહરાવભાઈ 'મનોમુકુર ભાગ ત્રીજા'માં લખે છે કે "મ્હારી માન્યતા પ્રમાણે તો ગરબીનો પિતા દયારામજ હતો. ગરબીનુ સાહિત્ય દયારામ કવિથી જ શરૂ થયેલું માનવામાં હું ભૂલ્ય કરતો હોઉં એમ લાગતું નથી." સ્વ. નરસિંહરાવભાઈ જેવા ચોક્કસ વિદ્વાન આવો અભિપ્રાય દર્શાવે એની અવગણના કરતાં પહેલા ઘણો વિચાર કરવો ઘટે છે આ અભિપ્રાય સ્વીકારતા ઘણુ સાહિત્ય બાદ કરવું જોઈએ. નરસિંહ, મીરાંના પદો જે ગરબી તરીકે ગવાય છે તેને શ્રી નરસિંહરાવભાઈ ગરબી તરીકે ગણવાની ના પાડે છે. પણ નરસિંહ મીરા પછી ભાણુ દાસની ગરબીઓ મળી આવી છે. એમા તો ગરબી શબ્દ જ વાપર્યો છે. એટલે તે વિષે તો શંકા દર્શાવી શકાય તેમ નથી. વળી લોક સાહિત્યમાં પણ કેટલીક ગરબીઓ છે જે દયારામ કરતાં તો જૂની છે. એટલુ જ નહિ, પણ કેટલેક અંશે દયારામ પણ એના પુરોગામીઓનો ઋણી છે એવુ એ બધા કવિઓની કૃતિઓ જોતાં પુરવાર થાય છે સ્વ. મણિલાલ નભુભાઈ 'સુદર્શન ગદ્યાવલી'મા લખે છે કે "પ્રેમાનંદે જેમ જૂના આખ્યાનોમાથી

યથેચ્છ ભાગો લઈ પોતાનાં કાવ્યો રચ્યાં એવું દયારામે પણ કર્યું છે. ભાલણ, ધોળણ, ગજે, નરસિંહ મહેતો એના કેટલાક કવિની કવિતાઓ સારરૂપે, કે ઘણીવાર તો આખી ને આખી આ કવિ પોતાની કરી બેઠેલા છે. તેથી જ એવી બધી બાબત બાતલ કરતાં એમનું પોતાનું જે અવશેષ રહે તેને હિસાબે તેઓ દ્વિતીય વર્ગમા આવવાને યોગ્ય ઠરે છે"

આ ચર્ચામાં અત્યારે ઉતરવાનો અવકાશ નથી એટલે માત્ર અંગુલિનિર્દેષ કરીને જ આગળ ચાલીશ.

અત્યારે અતિ પ્રચલિત થયેના રાસ શબ્દની ઉત્પત્તિ જોતી જોઈએ. પહેલાં તો ગોળ ફરીને ગવાય એ રાસ કહેવાતો. અત્યારે તો ગોળ ફરવાની પણ આવશ્યકતા નથી કવાયતના સ્વરૂપમાં પણ ગવાય છે. અત્યારે ગરબામાંથી

સ્વપ્નલેખા

દીઠી મેં આજ સખી, એક સ્વપ્નસુંદરી !
અધઉઘડી ડોલરની કલિકાશી દેહલતા,
અજબ સૌન્દર્યતણી વેલ :
સ્પર્શે શણગાર જ્યાર એના એ દેહને,
ખીલી ઉઠે પ્રતિભાની હેલ !
દીઠી મેં—
નાનીશી વાટિકામાં પર્ણે છૂપાયલું,
જાણે કોઈ નાજુકડું ફુલ :
કાવ્યતણી કંડિકાશી રમ્ય રૂપલેખા,
-પ્રતિમા એ સ્વપ્નની અતુલ !
દીઠી મેં—
નજરે ચઢે ત્યાં ચઢે સ્મરણે ફરી ફરી,
પ્રગટ્યા કરે એ હંમેશ :
જન્મે છે કલ્પનામાં એ તો ફરી ફરી,
નિતનિત અવનવે વેશ !
દીઠી મેં—
જાગે છે ગુપ્ત આનન્દની અધીરતા,
મુજ સ્વપ્નદશાને ઉર :
પાલવ ઢાળીને કરૂં એને હું વન્દના,
ભાવનાની સૃષ્ટિ મધુર !
દીઠી મેં—

જનાર્દન પ્રભાસ્કર

ગોષ્ઠી" "ચાતુરી છત્રીશી" અને "શૃંગાર માળા"માં ઘણા રાસ છે.

ત્યારપછી જનસમાજને મીરાંબાઇએ ઘેલો કર્યો. એનાં રાસ ઘણાં પ્રચલિત છે.

"ક્યાં ગયો રે પેલો મોરલીવાળો" વગેરે. નરસિંહે ભકત હોવા છતાં સંસાર કેવળ ત્યાગ્યો ન્હોતો. એણે તો કુંવરબાઈનું મામેરૂં ને શામળશાનો વિવાહ કર્યો. ભલે અલિપ્ત ભાવે, પણ સંસારની બધી યે રૂઢિઓ પાળી.; જ્યારે મીરાંબાઈએ સંસારનો કેવળ ત્યાગ કર્યો. એણે તો ગિરધર સાથે સાચાં લગ્ન કર્યાં. એ રીતે મીરાંબાઈ પહેલી ક્રાન્તિકારી સ્ત્રી ગણાય. પ્રભુનો કોલ આવતાં સંસાર છોડ્યો.

મીરાં વિષે ઈતિહાસે જે શોધખોળ કરી છે તેને લીધે દંતકથાએ જે Romance ઉભો કર્યો હતો તેનું કેટલુંક આકર્ષણ જતું રહ્યું. પણ એ તો થોડા અભ્યાસીઓનાં મનમાં. બાકી લોકો તો એ Romance ભૂલશે નહિ. એણે તો મસ્ત બની ગાયું કે—

"વરવું ત્હારે વિઠ્ઠલવરની સાથ,
બીજાનાં મીંઢળ નહિ બાંધું."

મીરાં સ્ત્રી હોવાથી સ્ત્રીના હૈયાભાવ એણે બરાબર આલેખ્યા છે. અને એના અલંકારો-રૂપકો, ઉપમાઓ વગેરે સ્ત્રીયોચિત છે. એટલે-જ સ્ત્રીઓએ સારી રીતે સત્કાર્યાં. "મુજ અબળાને મ્હોટી મીરાત બાઈ." એ મીરાંનું પદ સ્ત્રી વર્ગમાં બહુ જ પ્રચલિત છે.

મીરાંનાં કાવ્યોમાં શૃંગાર પણ સંયમી છે અને એમાં પ્રાસ અનુપ્રાસ આપોઆપ આવતા લાગે છે.

"પ્રેમની, પ્રેમની, પ્રેમની, મને લાગી કટારી પ્રેમની." એટલુંજ નહિ પણ એના રાસમાં એક જ પ્રાસ ઠેઠ સુધી ચાલી આવે છે.

નરસિંહ અને મીરાંના કાવ્યો સરખાવીએ તો નરસિંહનું "ભોળી રે ભરવાડણ હરિને વેચવા ચાલી." એ કાવ્ય વર્ણનાત્મક લાગે છે અને એ જ ભાવનું મીરાંનું કાવ્ય "હાં રે કોઈ માધવ લ્યો માધવ લ્યો" dramatic છે. એથી એની ખૂબી વધે છે: જનતાના હૃદયને એકદમ અસર કરે છે. મીરાંની પ્રેમની અને વૈરાગ્યની તમન્ના બહુ સરળ રીતે વર્ણવી છે. એમાં પ્રયત્નપૂર્વક નહિ, પણ સ્વાભાવિક રીતે કલા આવેલી દેખાય છે. "મુખડાંની માયા લાગી રે" એ વૈરાગ્યના કાવ્યમાં પણ શુષ્કતા દેખાતી નથી.

જ્યાં સુધી ગૂજરાતી કવિતા જીવશે ત્યાં સુધી મીરાંનાં કાવ્યો જીવશે.

નરસિંહ મીરાં પછી ગૂજરાતમાં આખ્યાન

યુગ શરૂ થાય છે. પ્રેમાનંદે મ્હોટે ભાગે આખ્યાનોજ લખ્યાં છે. પ્રેમાનંદનાં આખ્યાનોમાં રાસ તરીકે ગવાય એવી દેશીઓ છે. પણ એ છુટક ગવાતાં નથી. એની "ભ્રમર પચ્ચીશી" માં ગવાય એવાં ગીતો છે.

ત્યારપછી રાસ એક નવુંજ વલણ લે છે, અને તે માતાનાં ગરબા. વચલા ગાળામાં રામ

વિયોગિની

ગાજે ગગને મીઠો મેહુલો રે,
ઝીલે ધરણી વ્હાલમ સાદ,
ભીંજે ભીંજે સુહાગી ચુંદડી રે.
નાચે કુંજે થનગન મોરલો રે
રાચે ઢેલડ પ્રીતમ પાદ–ભીંજે ભીંજે.
ડોલે વનમાં રસભર આંબલો રે
ઝૂંકે વેલડ એને ઉર–ભીંજે ભીંજે.
ઘૂમે આભને તોરણ મેહુલો રે,
રેલે વીજળી તેજલપૂર–ભીંજે ભીંજે
વીંટે આભલાં પૂનમ ચાંદલો રે
ઝૂરે પોયણી સરવર નીર–ભીંજે ભીંજે.
ઝૂલે હીંચકે મદભર કામિની રે
ઉડે વાયરે આછાં ચીર–ભીંજે ભીંજે.
વરસે વાદળી મોંઘાં મોતીડાં રે
હરખે ઘરઘર રસિયાં જન–ભીંજે ભીંજે.
ઝીલે સરવર સારસ બેલડી રે
થાપે પરવશ પ્રાણ ને તન–ભીંજે ભીંજે
મુઝવે મનને ઘેરાં વાદળાં રે
પજવે વીજળીના ચમકાર–ભીંજે ભીંજે.
વ્હેલા વ્હેલા તે આવો વ્હાલમા રે
મુજને મેહુલો મારે માર:
ભીંજે ભીંજે સુહાગી ચુંદડી રે.

કુ. ઈલા

હિંડોળો

(ઢાળ: શાને લીધા મારા શ્યામ,
અબોલડા શાને લીધા રે)

પગની જરાક ઠેસ
લાગી ન લાગી ત્યાં,
ઉંચાં આભલાં વિંધાય:
હિંડોળો મારો ગગને ચઢે છે.

નીચે જમીન જરા
દીઠી ન દીઠી ત્યાં,
આંખડીએ આંસું પુરાય:
હિંડોળો મારો ગગને ચઢે છે.

ધરતી ને આભ બન્ને
જૂદા જણાય તોય
આંખોમાં એકઠાં સમાય
હિંડોળો મારો ગગને ચઢે છે.

જયમનગૌરી પાઠકજી

બંધ હતા એમ માનવાનું કારણ નથી. ગુજરાતની આમજનતામાં લોકગીતો તરીકે ગવાતાં હતાં એટલુંજ નહિ પણ માતાના રાસ પણ વલ્લભ પહેલાં હતા.

ભાણદાસે (સંવત ૧૭૦૭) માતાના ગરબા રચ્યા હતા. જેમાંનાં ૧૦ અત્યારે મળી આવ્યા છે, જે અપ્રસિદ્ધ છે. એ ઉપરથી લાગે છે કે વલ્લભે નવી શરૂઆત નથી કરી. ભાણદાસના ગરબામાં કવિત્વ દેખાય છે. એનો "ગગનમંડળની ગાગરડી" એ રાસ તો બહુજ સુંદર છે. વલ્લભનો "ગાગરનો ગરબો" બહુ વખણાયો છે પણ એની પહેલાં ભાણદાસે જે કલ્પના કરેલી એ આબેહૂબ—બહુ જ જૂજ ફેરફાર સાથે—વલ્લભના ગરબામાં ઉતરેલી દેખાય છે.

વલ્લભના ગરબાઓમાં એક વિશિષ્ટતા દેખાય છે અને તે એ કે, એના ગરબાઓ સ્ત્રીપુરુષો બન્નેમાં ગવાતા. કેટલાક સ્ત્રીયોચિત છે અને કેટલાક પુરુષોચિત છે. દાખલા તરીકે "ધનુષ-ધારી"નો ગરબો. એ પુરુષોમાં જ ગવાય છે. બીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે, માતાજીના ગરબામાં એ એક જ છે. જેમ વાર્તામાં શામળ, આખ્યાનમાં પ્રેમાનંદ, ગરબીમાં દયારામ તેમ શક્તિના ગરબામાં વલ્લભનું સ્થાન છે.

પછી આવ્યો ગરબીનો સાચો સ્વામી દયારામ. એણે વલ્લભના ગરબામાં સુકુમારતા આણી. માતાની ભક્તિને બદલે નરસિંહની

જૂની પ્રણાલી પ્રેમલક્ષણા શરૂ કરી. સંગીતનું સારૂ જ્ઞાન અને ભાષાનું અસાધારણ પ્રભુત્વ એનામાં હતું એને ગૂજરાતી, મરાઠી, સંસ્કૃત, વ્રજ વગેરે ભાષાઓ આવડતી વળી એણે ઘણી યાત્રાઓ કરેલી એટલે કુદરત અને મનુષ્ય જીવનનું અવલોકન સારૂં હતું. પરિણામે એમની ગરબીઓ જીવંત બની.

એમની ગરબીમા ચાતુરી, અનુપ્રાસ, પ્રાસ, ભાર વગેરે દાખલ કર્યાં. કટાક્ષ પણ દેખાય છે. એટલું જ નહિ, પણ એમના કાવ્યોમાં જુદા જુદા પ્રકારની નાયિકાનાં વર્ણન પણ જોઈ શકાય છે. એ ઉપરથી જ એમને નારીહૃદયના સાચા જાણકાર તરીકે પિછાનીએ છીએ. સ્ત્રી-હૃદયના વિવિધ-ભાવો આબેહુબ આલેખ્યા છે એમનુ "શ્યામ રંગ સમીપે ન જાવુ" એ કાવ્ય તો ઉત્તમ રસિકતા દાખવતુ કાવ્ય છે. એમની કૃતિઓમાનું એ તો એક મહામૂલુ રત્ન છે.

કવિશ્રી ન્હાનાલાલ કહે છે એમ "આપણા દેશે તો રામ ને રમરાજવી કે એક ને અજોડઃ વૈષ્ણવ કવિવર દયારામ" ગરબીના પિતા કરતાં પણ દયારામ કલાત્મક અને ભાવભરી ગરબીના

સોણલિયે !

એક ગૂજરાતણુ મીઠી,
સુહાગણુ દીઠી સોણલિયે !
પ્રલયવંટોળને ગૂંથ્યો અંબોડલે,
વદને વિપ્લવકેરી જ્યોતિ !
સુહાગણુ દીઠી સોણલિયે !
સ્મિતહિંડોળ જગતભાગ્યને ઝુલાવતી,
નેણલે ગગનગંગ વહેતી !
સુહાગણુ દીઠી સોણલિયે !
કલા-કલાપ સાદી સાડીએ સંકેલતી,
ચાંદલિયે ચૌદ લોક પ્રોતી !
સુહાગણુ દીઠી સોણલિયે !
પ્રભુતા પ્રેરતી, વીરતા ઉછેરતી,
પાવંન પગલે પનોતી !
સુહાગણુ દીઠી સોણલિયે !
સુરે સંજીવની, ઉરે છે ક્રાન્તિ-ઝાળ,
યુદ્ધના આમંત્રણુ દેતી !
સુહાગણુ દીઠી સોણલિયે !
નવીન વિધાનની વિમળ વિધાત્રી,
પૂર્વે પૃથ્વીમાં જોઈ ન્હોતી !
સુહાગણુ દીઠી સોણલિયે !

કરસનદાસ માણેક

વર્ષાની વાદળીઓ

વર્ષાની વાદળીઓ ઘૂમે, ઘેરે ને જો
કરે નિશદિન, કૃષ્ણાકારઃ
વ્હાલમાની વાગે જો વાંસળી !

રવિશશી તારા વિણ, ઘનશ્યામ ગર્જે
નાચે વાયુ ને જળ ધાર
કોને ગોતે ઝબૂક વીજળી ?

રંજને વસુન્ધરાને, રીઝવે રસેશ કંઈ
પ્રાણી વનસ્પતિને અપારઃ
ઋતુરાજની રીત રળીયામણી !

સુન્દર વરની કરે સુન્દરી આરાધનાઃ
શૃંગારે, સ્નેહે, સંસારઃ
વત્સલ હૈયે ધરે વધામણી !

ચાતુર્માસને સંયોગે, દમ્પતી–
પાળે વ્રતતપ બની એકતારઃ
માનવ કરે વિભૂતિ–વાવણી !

લલિત

પિતા વધુ કહી નમય. એને મધુર સ્વાંગ તો એણે જ પહેરાવ્યા.

ત્યારપછી આપણે ત્યા નવીનયુગ એટલે સુધારાનો યુગ બેઠો. જેમાં લાગણીનું તત્વ ઓછુ થયુ અને નવી કેળવણીના પ્રતાપે બુદ્ધિનું તત્વ વધ્યુ અને બોધનુ તત્વ આવી ગયુ. ખરી રીતે કવિતામા (information) માહિતી. (Advice) સલાહ કે (Advertisement) જાહેરખબર અથવા પ્રચાર ન હોવા જોઇએ, પણ ગોળે વીંટીને બોધ આપવો જોઇએ. રસ એટલે રસની વૃદ્ધિ એટલે એમા ભાવને પ્રાધાન્ય મળવુ જોઇએ. આ યુગમા કાવ્યોમાં આ બોધનું ને પ્રચારનું તત્વ આવી ગયુ. સ્વ. નવલરામનું "મા મ્હને નિશાળે મૂકને પાપ લાગુ મા" એમાં સીધુ પ્રચાર કાર્ય અને બોધનું તત્વ આગળ પડતું દેખાય છે. બીજુ એમની ગરબી "છોડીઓની ઉજાણી" એમા બધી ખાવાની વસ્તુની એક યાદી આપી છે. તેમજ એમની "ગુજરાતનો વનસ્પતિ વૈભવ"માં બધી પ્રકારના અનાજની માહિતી છે.

સ્વ. દલપતરામનુ "કેરી સૈયર જેનો કંથ રે તેના પૂરણ પાપ" આ પ્રચારલક્ષી બની ગયુ છે. આ રાસમા અસ્થાને ગણાય. અત્યારે પણ આ તત્વ ઘુસી ગયુ છે ખરૂ. નવા સ્વાંગ ધરીને એ તત્વ આપણી સમક્ષ ખડું થાય છે. દલપતરામના 'સીનાજીના ઘોળ' બહુ પ્રચલિત છે. અને "સાથે રાખો સ્નેહથી' એમા લાગણીનું તત્વ

સુંદર રીતે આલેખાયું છે, માટે એ બહુ પ્રચલિત થયું. એ જ રાગનો બીજો ગરબો.

"સતી સીતા સીધાવતાં સાસરે
આવ્યાં જનક રાજા તણી પાસ
રાખી મન આશ, લેવા શિખવેણરે"

એમાં વિષય, રાગ, પ્રાસ, વ્યક્તિ એક જ હોવા છતાં ઉપલું આના કરતાં વધુ પ્રચલિત થયું, કારણ કે એમાં ભાવ છે અને રાસમા ભાવનું જ આકર્ષણ છે.

નર્મદાશંકરનું "સાંજની શોભા તે રળિયામણી" એમાં કુદરત દાખલ કરવામાં આવી છે. નવલરામનુ "ગુજરાત"નું કાવ્ય, એમાં પણ કુદરતનાં દર્શન થાય છે.

બાપાલાલ ભાઇશંકર ભટ્ટની "ગાજે પાટણપુરમાં" એ બહુ પ્રચલિત થયુ. એ વર્ણનાત્મક હોવા છતાં ભાવ ઘણો છે. અને એમા ઇતિહાસ શીખવવાનો ઉદ્દેશ નથી.

ત્યારપછી નરસિહરાવ આદિ પંડિતયુગનાં કવિઓએ રાસ લખ્યા. નર્મદે શરૂ કરેલ કુદરતનું વર્ણન નરસિંહરાવે આગળ ધપાવ્યું. એની પહેલાંના કવિઓ કરતાં એમની ગરબીઓ કંઈક સફળ થઇ ગણાય. એમણે કુદરત ચીતરી. પણ કેવળ પ્રકૃતિ વર્ણન જનતાથી બહુ ઝીલી ન શકાયું. વળી એમનામાં સુધારાનું દૃષ્ટિબિન્દુ દેખાય છે અને એમા પણ એમનો કરુણ રસ ઘેરા લાગે છે. એમનામાં કવિત્વ છે, ભાષા, વિચાર અને ઊર્મિનું તત્વ પણ જોઈ શકાય છે, છતા જૂના કવિઓ જેટલા લોકપ્રિય ન થઇ

નેનમિલન

લાખ લાખ આંખોથી આભ મને ચૂમતું,
લાખ લાખ સોણાંની રાતઃ
કોને કહું મારા હૈયાની વાત?

દૂર દૂર ડુંગરિયે વાતી'તી વાંસળી,
ગાતી'તી અલબેલાં ગીતઃ
કોને કહું મારા હૈયાની પ્રીત?

જોગી ઝૂલંત મારી પાંપણને પાંદડે,
છોડીને જુની જમાતઃ
કોને કહું મારા હૈયાની વાત?

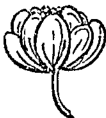
રમતી'તી જોબનની જમનાને કાંઠડે,
આવી ઊભો એ અતીતઃ
કોને કહું મારા હૈયાની પ્રીત?

આ કાંઠે સોણલાં ને ઓલે અલબેલડો,
વચ્ચે વિમાસણનો ઘાટઃ
કોને કહું મારા હૈયાની વાત?

લાખ લાખ ધબકારે હૈયું આ કંપતું,
મારી મૂંઝાણી'તી મીટઃ
કોને કહું મારા હૈયાની પ્રીત?

વેણીભાઈ જ. પુરોહિત

મોગરાનાં ફૂલ

કેવાં મ્હેકે છે આજ મ્હારા મોગરાનાં ફૂલ!
હાંરે મોગરાનાં ફૂલ એવાં યૌવન અમૂલ;
મ્હેકે છે આજ મ્હારા મોગરાનાં ફૂલ !

ગાલ કરી લાલ પેલાં બેઠાં ગુલાબ !
અહો ! સૃષ્ટિની આજ કેવી સોહંતી છાબ!
કુંજ ગુંજી રહંત, ભ્રમર ભમતાં આકુલ !
મ્હેકે છે આજ મ્હારા મોગરાનાં ફૂલ !

બોલે બાપૈયા મોર કુંજ કોયલ ટહુકંત
આજ આવલડું વારી જાય કોને વસંત ?
ઝૂલવે હૈયાનો હાથી આજ જોબનની ઝૂલ !
મ્હેકે છે આજ મ્હારા મોગરાનાં ફૂલ !

આજ નવલા પવંન, આજ નવલાં ગગંન,
આજ હૈયે ચગી છે કોઈ મિઠ્ઠી અગંનઃ
કોઇ આવો સુહાગી ! મ્હારે કરવું કંઈ ડૂલ,
મ્હેકે છે આજ મ્હારા મોગરાનાં ફૂલ !

રમણિકલાલ અરાલવાળા

શક્યા એનું કારણ ગરબીઓ વગેરે સ્ત્રીઓ માટે લખાય છે અને સ્ત્રીઓ સુધારો નહિ પણ ભાવ માંગે છે. દૈનિક જીવનના ભાવો રસમગ્ન કરે. સામાન્ય સ્ત્રી વર્ગને જીવનના પ્રશ્નો સમજવા અઘરા પડે; એ પંક્તિ યુગના કવિઓનાં કાવ્યો સુશિક્ષિત વર્ગ માટે છે તેઓ એ વાંચતા નથી. મનુષ્યને તો રોજના સર્વ સામાન્ય ભાવોમાં રસ છે, કારણ કે એ ભાવો સર્વ સ્થળે ને સર્વ કાળે સનાતન છે. દાંપત્ય પ્રેમ, કુટુંબ પ્રેમ કે કુટુંબ કલેશ–એમાં વધુ રસ લઈ શકાય.

એ યુગના બીજા કવિઓના કેટલાક રાસ પ્રચલિત થયા છે ખરા. સ્વ. કાન્તનું "મ્હેમાનો ઓ વ્હાલાં" ને "ચાલોને સૈયર ઉજ્જ્વળ જીવન જળ ઝીલવાને જઈએ રે" આ બે ગરબીઓ સ્ત્રીઓએ ખૂબ ઝીલી છે. મણિલાલ નભુભાઇનું "ગમને આજ પ્રેમની ઝલક" કાવ્ય ગરબા સમારંભમાં જાણીતું થયું છે.

આપણા રાસ સંગ્રહકોએ શ્રી ગોવર્ધનરામભાઈના પણ એક બે રાસ નોંધ્યા છે. "મા! સુંદરગિરિથી ઉતર્યાં બીરદાળી મા" એ થોડી ઘણી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો છે, એટલું જ નહિ, પણ રાસ સંગ્રહકોની ચકોર દૃષ્ટિએ "સ્નેહે મ્હાલતી "નો રાસ કવિ કલાપીને નામે પણ નોંધ્યો છે.

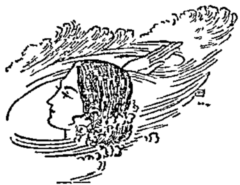
આ પંક્તિ યુગનાં કવિઓનાં રાસ લોક ઝીલાતા નથી થયા. જેમ સાક્ષરોનાં નાટકો શાળા કૉલેજમાં જ ભજવાય છે, એમ રાસનું પણ થયું છે. એ પ્રજાનો વારસો નથી થઇ શક્યો. એનું એક કારણ ભાષા પણ છે. સ્વ. નરસિંહરાવભાઇએ ઢાળ તો જૂના લેવાનો પ્રયાસ કર્યો છે પણ "કામણ દીસે છે" ને "શીખ સાસુજી દે છે રે" એ દયારામના પ્રચલિત ઢાળો પસંદ કર્યાં છતાં નરસિંહરાવભાઈની ગરબીઓ જનસમાજનું મન રીઝવી શકી નહિ એ બધા કવિઓ કરતાં તો નાટકકારોએ ગરબ

વધારે પ્રસિદ્ધ કર્યા રણછોડભાઈ ઉદયરામ, વાઘજી આશારામ, ડાહ્યાભાઇ ધોળશાજી, મૂળશંકર મુલાણી વગેરેએ.

"ઉગ્યો સખી સૃષ્ટિનો શણગાર" અને "પૂનમ ચાંદની ખીલી પૂરી અહિં રે" એ ગરબાઓ તો સ્ત્રીઓને જીવ્હાગ્રે હતા. આ નાટકકારોના જ ગરબાઓ સ્ત્રીઓએ વધારે ગાયા.

' અર્વાચીન સાહિત્યમાં ખરો રસયુગ તો કવિ શ્રી ન્હાનાલાલથી બેઠો. જેમ દયારામે જન સમાજને લગની લગાડી, તેમ ન્હાનાલાલે ભાવની ભરતી આણી. ન્હાનાલાલની વિશિષ્ટતા એ કે, એમણે કાવ્યમાંથી બોધા બોધાત્મક તત્ત્વને એક અપવાદ "શિયળને સંભાળો" સિવાય—કાઢી નાખ્યું એમણે મનુષ્ય હૃદયના સાશ્વત ભાવોને આલેખ્યા છે. ભાષાની દૃષ્ટિએ તો મ્હોટે ભાગે સાક્ષરી લેખાય, જ્યાં ભાન પરિચિત અને ઢાળ લોક ઝીલાતા ને વિવિધ પસંદ કર્યાં. એમાં યે ખાસ કરીને આપણા કંઠસ્થ લોક સાહિત્યના ઢાળ પ્રચલિત કર્યાં છે. દયારામે રાધાકૃષ્ણને નામે ગાયો તે એમણે ચોકખા શબ્દોમા દાંપત્ય પ્રેમ ગાયો. ઢાળ, ભાવ, ભાષા, અલંકાર એ બધી દૃષ્ટિએ એમણે સુધારો કર્યો અને રાસને કલાત્મક બનાવ્યા. કુદરતનું વર્ણન પણ મનુષ્ય હૃદયના ભાવની પીઠિકા માટે જ છે, એટલે કુદરત ને મનુષ્યનો યોગ્ય સમન્વય હોવાથી એમના રાસ હૃદયંગમ બન્યા. નરસિંહરાવભાઈના કેવળ કુદરતના વર્ણનો લોકો ન ઝીલી શક્યા તે કવિ શ્રી ન્હાનાલાલના મનુષ્યના હયા ભાવથી રંગાયેલ કુદરતને અપનાવી શક્યા, છતા પણ એકંદરે જોતાં જનસમાજને આ રાસો પણ ભારે પડ્યાં. એનું કારણ શું? એ રાસોમા સૂક્ષ્મ રસિકતા આલેખી છે અને એ સમજવાની રસજ્ઞતા બહુ ઓછાને વરેલી હોવાથી એ શિક્ષિત કરતાં પણ રસિક વર્ગમાં જ ઘણા ઝીલાયા. દયારામની ગર-

'વાદળીને ઘેરી'

વાએ તે વાદળીને ઘેરી એલી પાંદડી!
વાએ તે વાદળીને ઘેરી રે લોલ:

વીજળી તે આભે ખૂબ ખેલી એલી પાંદડી!
વીજળી આભે ખૂબ ખેલી રે લોલ

અષાઢે કીધી હેલી એલી પાંદડી!
અષાઢે કીધી હેલી રે લોલ.

મોરલે કરી છે કેલી એલી પાંદડી!
મોરલે કરી છે કેલી રે લોલ.

ખીલ્યા છે વૃક્ષ વન વેલી એલી પાંદડી!
ખીલ્યાં છે વૃક્ષ વન-વેલી રે લોલ.

આવી શરદ અલબેલી એલી પાંદડી!
આવી શરદ અલબેલી રે લોલ.

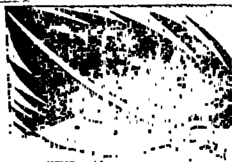
ચાંદની રહી રસ રેલી એલી પાંદડી!
ચાંદની રહી રસ રેલી રે લોલ.

સખીઓ બની છે ઘેલી એલી પાંદડી!
સખીઓ બની છે ઘેલી રે લોલ.

ઘૂમી ઘૂમી રાસ લે નવેલી એલી પાંદડી!
ઘૂમી ઘૂમી રાસ લે નવેલી રે લોલ.

શાન્તિકુમાર પંડ્યા

ગુર્જર વીરાંગના

ઝૂકે જંગમાં રે !
રંગમાં રે ! ઉરના ઉમંગમાં :
ગુર્જરી વીરાંગના.
સહુ સંગમાં રે !
રંગમાં રે ! ક્રાંતિના પ્રસંગમાં :
ગુર્જરી વીરાંગના.
નિર્મળી નીતરે નેણુ મહીંથી,
શ્રદ્ધાનો અવતાર;
રણચંડી શાં લોચન ખોલે,
ઝરતા ત્યાં અંગાર.
થર થર કંપે એને દીઠી,
સત્તાના ગુલામ;
ધ્વજ ત્રિરંગી હાથે સોહે,
અદ્દભૂત એનુ કામ.

સ્ફુર્તિ અંગમાં રે !
રંગમાં રે ! ન્હાતી શૌર્ય–ગંગમાં :
ગુર્જરી વીરાંગના.
મુક્તિ જંગમાં રે !
રંગમાં રે ! ખેલતી ઉમંગમાં :
ગુર્જરી વીરાંગના.
એને કોણ હઠાવે જેને, શક્તિનું વરદાન,
સ્વતંત્રતાને લેવા નીસરી, દેવાને બલિદાન:
ભારતમાની સાચી પૂજારણ,
સેવા જેનો શ્વાસ;
ધન્ય જીવનિયુ કરવા કાજે,
જાગ્યા છે અભિલાષ.
મા–ઉછરંગમાં રે !
રંગમાં રે ! મ્હાલશે–સુરંગમાં :
ગુર્જરી વીરાંગના.
મુક્તિ જંગમાં રે !
રંગમાં રે ! ખેલતી ઉમંગમાં :
ગુર્જરી વીરાંગના.

મૂળજીભાઈ પી. શાહ

બીઓ જેટલી જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ ગઈ હતી તેટલી ન્હાનાલાલની કેમ ન થઈ? એમાં આપણી સામાજીક સ્થિતિ કેટલેક અંશે જવાબદાર છે.

એમના ભાવનાવાદ માટે બહુ ટીકા થાય છે; પણ ગોવર્ધનરામભાઈ કહે છે કે

What is a Vision to day, may be a reality to-morrow.

એમ "સખી કાલનાં સ્વપ્ના રે આજ મ્હારે સાચા પાડયાં." જગત્ પણ ભાવનાને મૂર્તિમંત થતી જોશે: કેટલીક એવી સૂક્ષ્મ લેખાતી ભાવનાને સ્થૂલ સ્વરૂપ લેતી જોઈએ પણ છે.

કવિ શ્રી ન્હાનાલાલ પછી લોકસાહિત્યનો જુવાળ આવ્યો. શ્રી. મેઘાણીએ લોક હૃદયનો અણમૂલ ખજાનો પ્રજા સમક્ષ મુક્યો. "રંઢિયાળી રાત"ના ચારે ભાગે ગૂજરાતની જનતાને ગાંડી કરી. શ્રી મેઘાણીનાં કંઠમાધુર્યે લોકગીતોને વધુ લોકપ્રિય બનાવ્યાં.

શ્રી. રાયચુરાએ પણ એ દિશામાં સારો પ્રયાસ કર્યો છે.

નેડો

*

તારે ને મારે નેડો હો લોલણી!
તારે ને મારે નેડો રે લોલ:
ગમ્યો ગવનનો છેડો હો લોલણી!
તારા ગવનનો છેડો રે લોલ. ૧

વે'લા પરોઢની વાતો હો લોલણી!
ઝાંખા પરોઢની વાતો રે લોલ:
મીઠો મીઠો વાયરો વાતો હો લોલણી!
ધીરો ધીરો વાયરો વાતો રે લોલ. ૨

ધરતીની ફોરમ મોંઘી હો લોલણી!
ધરતીની ફોરમ મોંઘી રે લોલ:
કેવડો ને કસ્તૂરી સોંઘી હો લોલણી!
કેવડો ને કસ્તૂરી સોંઘી રે લોલ. ૩

સૂડલા ટોવા જાતા હો લોલણી!
સૂડલા ટોવા જાતાં રે લોલ:
માળે ચડીને ગીત ગાતાં હો લોલણી!
ઝાડે ચડીને ગીત ગાતાં રે લોલ. ૪

બાંધીને ગીતનો હિંડોળો હો લોલણી!
બાંધીને ગીતનો હિંડોળો રે લોલ:
બાંધેલો આપડે ઝોલો હો લોલણી!
બાંધેલો જીવનઝોલો રે લોલ: ૫

કંઠમાં કોયલનો માળો હો લોલણી!
કંઠમાં કોયલનો માળો રે લોલ:
ટોકે ગજાવતી સીમાડો હો લોલણી!
ટોકે ગજાવતી સીમાડો રે લોલ. ૬

મેલીને માળાની માયા હો લોલણી!
ઠેલીને માળાની માયા રે લોલ:
ગોતી તેં આંબાની છાયા હો લોલણી!
આઘેના આંબાની છાયા રે લોલ. ૭

દૂર દૂર ફરકે છે છેડો હો લોલણી!
તારા ગવનનો છેડો રે લોલ:
છેડે ગાંઠ્યો છે મારો નેડો હો લોલણી!
ગાંઠ્યો છે છેડે મેં નેડો રે લોલ. ૮

બાલમુકુન્દ દવે

પછી કવિ બોટાદકરના રાસે જનસમાજને આકર્ષ્યો. એમનામાં પ્રાસ, અનુપ્રાસ, અને પ્રાસાદિકતા છે. એમણે સંયુક્ત કુટુંબનાં ગીત ગાયાં. એમના ઉપર લોકગીતની અસર ખૂબ દેખાય છે. ન્હાનાલાલની સૂક્ષ્મ રસિકતાને બદલે એમણે કુટુંબના સામાન્ય ભાવો જ આલેખ્યા. બોટાદકરે આર્યકુટુંબની ઉજ્જવલ બાજુ બતાવી. "સખી સાસુ તણા સુખ શાં કહું રે!" લોકસાહિત્યમાં ઉજ્જવલ ને કરુણ બન્ને બાજુ દેખાય છે. "કપરા સાસરીઆમાં જીવવું" "વીર બાંધવને વખડાં પાયા" અને "આજરે સપનામા" જેવા પ્રસન્ન સંસારને પણ ચીતર્યો છે. કવિશ્રી. ન્હાનાલાલે બહુજ રસિક માર્ગ ગ્રહણ કર્યો. એમણે બોટાદકરની જેમ કુટુંબને અતિ મીઠું યે ન બનાવ્યું, તેમ લોકસાહિત્યની જેમ વડિલોને કપરાં ને કટુ પણ ન બનાવ્યાં, પણ એમણે તો દાંપત્યની મસ્તીથી વડિલ વર્ગને વેગળો રાખીને કસુમલ રંગ જ ગાયો. એટલે

સંધ્યા

પચરંગી ચુન્દડીને ઓઢી ઉમંગથી
સંધ્યારાણી પાણી સંચર્યા જી રે!

ઊંચેરા આભ કેરી નીચી અટારીએ
પૃથ્વીના ચોક કેરી પાળે જી રે!

ગગરી સોનેરી એક માથે દીસે છે
રૂપલા ઈંઢાણી રંગ રાખે જી રે!

પગમાં ઝાંઝરિયાં ને હાથે કંકણુ કૈં
રૂમઝુમ કરંત પંથ કાપે જી રે!

મલકંતું મુખડું ને સોનેરી અંગ એ
પ્રભા પૂનિત એની લાગે જી રે!

રજની સાહેલી એની ધીરેથી આવતી
પંથે કુંકુમ રંગ ભાળે જી રે!

થંભે સૂરજદેવ જોવા ઘડીક તો
ચાંદો ચંચળ થઈ આવે જી રે!

સૂરજનું રાજ દેખી છૂપેલા તારલા
સંધ્યાને મીટ માંડી ભાળે જી રે!

છોટાલાલ થેકડી

એમના રાસોમાં દંપતીની રસિક અને નિરંકુશ મસ્તી દેખાય છે.

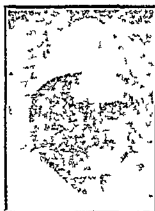
ખબરદાર પારસી હોવા છતાં લોકહૃદયના ભાવો સુંદર રીતે આલેખી શકે છે. જો કે એમનામાં મૌલિકતા બહુ નથી નજરે પડતી, છતાં એમના રાસોએ સમારંભોમાં સ્થાન લીધું છે.

કેશવ હ. શેઠ ઉપર ન્હાનાલાલની તેમજ અત્યારની રાષ્ટ્રીય ભાવનાની અસર ખૂબ દેખાય છે. એમના રાસ સ્ત્રીસમુદાયે ઠીક સત્કાર્યા છે.

અત્યારના યુગના કવિઓએ પણ રાસસાહિત્યને સારી રીતે સમૃદ્ધ કર્યું છે. શ્રી. સુંદરમનું "રંગ રંગ વાદળીયાં" શ્રી. ઉમાશંકરનું "ભોમિયા વિના" વગેરે રાસો ઉચ્ચ કોટિનાં છે. સ્નેહરશ્મિ, દેશળજી પરમાર, ત્રિભૂવન વ્યાસ એનાં "સૂનાં મંદિરીયા મ્હાંય." ને "ખોબા સમોવડી" રાસો બહુ પ્રચલિત છે. શ્રી. મેઘાણી, ઉપેન્દ્રાચાર્ય, રાયચુરા, જનાર્દન પ્રભાસ્કર, દુર્લભજી જોષી, અંબાલાલ પટેલ વગેરે અનેક રાસ લેખકો છે.

આ બધા સમકાલીન હોવાથી એનાં મૂલ્ય ઓછાં છે એમ નથી, પણ એક કલાકમાં ભાષણ પુરૂં કરવાની મર્યાદા એમની કૃતિઓની પુરી તપાસ કરતાં અટકાવે છે. એટલે પુસ્તકમાં જ એમનો વધુ પરિચય આપવા ધારૂં છું.

આ ટુંક ઇતિહાસ આપ્યા પછી અત્યારની રાસ ગાવાની પદ્ધતિ ઉપર બે બોલ બોલવા ઇચ્છા થાય છે. શ્રી. રામનારાયણભાઈએ રાસમાં પ્રવેશેલા સંગીતના તત્ત્વ ઉપર બહુ ચર્ચા કરી છે. એ સંગીતના તત્ત્વને લીધે રાસ ગાનામાં મંદતા આવી ગઈ છે. એ એમનાં મન્તવ્ય સાથે હું સંપૂર્ણપણે સંમત થાઉં છું. રાસમાં આલાપને જરાપણ અવકાશ નથી. શાસ્ત્રીય સંગીતની વિવિધ રાગ રાગણીઓ રાસના આત્માને હણી નાંખે છે. તેમાં વળી જુદી જુદી

જાતની સ્ટાઈલ (style) પેસી ગઈ છે. એથી આપણા રાસો ભાવને અનુરૂપ અભિનય નહિ, પણ માત્ર વ્યાયામના પ્રયોગો બની ગયા છે. ભાવને અનુરૂપ ઢાળ હોવાથી રાસમા જેમ જેમ અને ઉલ્લાસ દેખાય છે તે રાગરાગણીઓમા નથી દેખાતા. શાસ્ત્રીય સંગીત બતાવવા માટે સંગીતના જલસાઓ યોજવા એ વ્યાજબી છે, પણ લોકહૃદયના ભાવો પ્રદર્શિત કરવામા અજુગતુ લાગે છે એને પરિણામે રાસ ગાનાર ને ઝીલનાર ઉભય અલિપ્તભાવે ગાય છે નાટ્યના ભાવ સાથે ઓતપ્રોત થઈ ગવાના નથી આજે જીવનમા ગાનાની જરૂરીઆત કરતા સતાવવાની આવશ્યકતા વધારે જણાય છે, એટલે સંસ્થાના સમારભોમા ગવાય છે પર્વોને દિવસે નહિ.

વળી એથી ગરબાનુ વાતાવરણ ઉત્પન્ન થઇ શકતુ નથી કારણ કે ઋતુ પ્રમાણેના ગરબા નથી થતા વસંતના ગરબા શરદમા ગવાય ને શરદના ગ્રીષ્મમા એટલે જે ભાવને અનુરૂપ વાતાવરણ ઉભુ થવુ જોઈએ તે નથી થતુ કુદરતનો સહકાર નથી મેળવી શકાતો હૃદયનો ભાવ ભાવાનુ જેમ, કુદરતનો સહકાર, જીવનનો ઉલ્લાસ આ બધા તત્વોનો સુમેળ સાધી શકાય તો જ આ રાસો જગતનું સ્વરૂપ અને માનવીનુ જીવન બદલી શકે

સુરતમા શ્રી ઈન્દુબેને આ વ્યાખ્યાન આપ્યુ ત્યારે હાજર રહેલ એક સુરતના મિત્રે કરેલ નોંધ ઉપરથી.

પ્રભાત

અનેરાં જગવે ઉર અભિલાષ
સુખદા પ્રભાતની રસલ્હાણુ.

વિલસે વસુધરાના હાસ,
સુખદા પ્રભાતની રસલ્હાણુ ધ્રુવ.

ઝરણાના મધુર નિનાદો,
પંખીના મંજુલ સાદો,
કુમકુમ છાંટણાં છંટાયઃ સુખદા૦

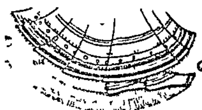
સમિર સુગન્ધિ વાયે,
ચેતન વિશ્વે પથરાયે,
રમ્યા લીલાવલી વિલસાયઃ સુખદા૦

સોનલ રવિરશ્મિ છૂટે,
નિશા ક્ષિતિજ દ્વારે છૂપે,
રોતી કુમુદિની વિલાયઃ સુખદા૦

નીલમ નીલી કુંજે,
પમરે રૂપલા પુષ્પપુંજે,
સુરબાલા સ્મિતશાં સુહાય. સુખદા૦

પ્રોત્સાહક અમલા હાસે,
અમીમય સૃષ્ટિ ઉલ્લાસે;
પ્રેરક નવજ્યોતિ ઝળકાયઃ સુખદા૦

પુષ્પા શુક્લ

ઝાંઝરિયું

શ્રી. વાડીલાલ શાહ

ઝાંઝરિયુ રે ઝાંઝરિયુ,
ઝમક ઝમક બાજે.
ઝમઝમ રૂપલા ઝાંઝરિયું.

ઘૂઘરિયું રે ઘૂઘરિયું,
ઘમક ઘમક ગાજે,
ઘમઘમ ઘેરી ઘૂઘરિયું.

ભાભલડી કહેતી ભાવ્યું છે,
મ્હારે સાસરિયેથી આવ્યું છે,
ચિત્ત મ્હારૂં ચમકાવ્યું છેઃ
મન મ્હારૂં નાચે,
ઝમક ઝમક બાજે,
ઝમઝમ રૂપલા ઝાંઝરિયું.

મુજ ઝાંઝરનો ઝમકાર ઘણો,
પગલે પગલે ચમકાર ઘણો,
ઘેરી ઘૂઘરીનો ઘમકાર ઘણો :
રસભર ઉર રાચે,
ઝમક ઝમક બાજે,
ઝમઝમ રૂપલા ઝાંઝરિયું.

હું પહેરું ત્યાં સહિયર આવે,
ક્યાંથી આવ્યું કહી શરમાવે,
મીઠલડું પણ પળ અકળાવે :
બબ્યું કહેતાં સુખ લાજે,
ઝમક ઝમક બાજે,
ઝમઝમ રૂપલા ઝાંઝરિયું.

ઝાંઝર ઝમકે ને ઉર ચમકે,
એની યાદ મીઠી મુખડું મલકે,
સખી શરમાવે, પાંપણ પલકે :
હું મીઠલડી કાજે,
ઝમક ઝમક બાજે,
ઝમઝમ રૂપલા ઝાંઝરિયું.

ઘેરી ઘૂઘરડીમાં ઘેન ભર્યાં,
એના ઘમકારે સુખચેન જડ્યાં,
સૂર મીઠલડાં સુંદર સર્યાં :
થનક થનક ગાજે,
ઝમક ઝમક બાજે,
ઝમઝમ રૂપલા ઝાંઝરિયું.

એની કડી કડીમાં પ્રીત જડી,
પ્રીતમની 'મોંઘી પ્રીતલડી;
મ્હારી ઉરવાડી સંગીત ભરી :
ઘેલી ઘેલી બાજે,
ઝમક ઝમક ગાજે,
ઝમઝમ રૂપલા ઝાંઝરિયું.

શું બોલે ઝાંઝર ઝમકારે,
કાં હું જાણું કે એ જાણે,
જીવન ચમકે એ ચમકારે :
ચમક ચમક થાજે,
ઝમક ઝમક ગાજે,
ઝમઝમ રૂપલા ઝાંઝરિયું.

નનામો પત્ર

(જાપાની વાર્તા)

પુષ્કર ચંદરવાકર

જાપાની યુવક યુવતી જ્યારે પ્રેમમાં પડે છે ત્યારે તેઓ પરણવાની ઇચ્છા પોતાના વડીલો આગળ વ્યક્ત કરે છે અને લગ્નભેટ તરીકે દંપતી એક બીજાને સુવર્ણની રત્નજડીત વીંટીઓની આપ લે કરે છે. કોઈ વળી શણગારેલી, ઝીણી નકશીવાળી પેટી ભેટ આપે છે.

એવી જ આ વાત છે. ટોકિયોમાં એક સદ્‌ગૃહસ્થ રહેતા હતા. તેને એક પુત્ર હતો. તે પુસ્તકોની દુનિયામાં રચ્યો પચ્યો રહેતો હતો. પુસ્તકો સિવાય કશું જ તેના ખંડમાં દેખાતું નહીં. તે રાત દિવસ તેમાં જ મગ્ન રહેતો હતો.

એક દિવસે તેના પિતાને લખનારના નામ વિનાનો પત્ર મળ્યો. તેમાં લખ્યું હતુંઃ " તમારો પુત્ર તમારી પાડોશીની પુત્રી સાથે પ્રેમમાં પાગલ બન્યો છે. આ પ્રેમીઓ છૂપી રીતે એક બીજાને મળે છે. તેઓ લગ્ન કરવાનો વિચાર પણ કરી રહ્યાં છે. તો તમે સાવધાન રહેજો. તમારા ઉચ્ચ કુળમાં ચંદ્રની જેમ કલંકનો ડાઘ ન લાગી જાય. "

આ પત્ર વાંચી પિતા ચકિત થઈ ગયા. તેનો પુત્ર શું પ્રેમમાં મત્ત બની ગયો છે ? આથી બીજી આશ્ચર્યની વાત શું હોઈ શકે ? રાત દિવસ ચોપડામાં જ દટાઈ રહેનાર પુત્રે તે પુત્રીના મોં સામે જોવાની ક્યારે તક લીધી ને ક્યારે તે છોકરી પાછળ ગાંડો બની ગયો !

પિતાને શોક થયો. તેને લાગ્યુ કે વાત બગડતી હોય તો તેણે પુત્ર ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેણે તેની પત્નીની સલાહ લીધી.

" એમાં આશ્ચર્ય શા માટે પામવું ? બધા યુવાનો પ્રથમ તો છૂપી રીતે જ પ્રેમ કરે છે. તમે આપણી વાત ભૂલી ગયા ? આપણાં પ્રેમની વાત આપણાં લગ્ન પહેલાં કોણ જાણતું હતું ? "

માથું ખંજવાળતાં ખંજવાળતાં ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો. " હં. વાત તો સાચી છે. "

" તો પછી આપણાં પુત્રનું લગ્ન કરવાનું તો છે જ, એટલે છોકરીના માબાપને પૂછીને વાત પાકા પાયે કરીએ. "

છોકરાનો પિતા છોકરીનાં માતાપિતા પાસે ગયો. તેણે બધી વાત છોકરીના બાપને કરી. છોકરીનો બાપ ખૂબ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેની છોકરી જેવી શરમાળ છોકરી આખા જાપાનમાં કોઈ નહિ હોય એમ તે માનતો. છતાં એ છોકરી આ છોકરા જોડે પ્રેમમાં શી રીતે પડી એ તેને નવાઈ લાગી; છતાં ભાગ્યવશાત આવો પૈસાદાર જમાઈ મળતો હોય તો ન જવા દેવો એમ તેને થયું. એટલે કન્યાના પિતાએ લગ્ન માટે સંમતી આપી.

આ વાત સાંભળી કન્યાની મા પણ વિસ્મય પામી બોલી : " છાની છાની આપણી છોકરી પ્રેમ કરે છે તેનો મને સ્વપ્ને ય ખ્યાલ ન હતો. ઠીક છે સુખી ઘર અને હોશિયાર વર મળે છે એટલે છોકરી સુખી થશે. "

ધીમે ધીમે લગ્નની તૈયારી થવા લાગી. એક દિવસ એ છોકરો પુસ્તકમાં આંખો ફેરવતો હતો ત્યારે તેના કાને શબ્દો આવ્યાઃ " પેલા પાડોશીની છોકરી સાથે છૂપી રીતે પ્રેમમાં પડ્યો છે તે આ જુવાન છોકરો ? ભલે ને વાત છૂપી રાખવા મથે, પણ સૂરજ છાબડે ઢાંક્યો રહે છે ક્યાંઈ ? "

પેલો યુવાનને આશ્ચર્ય થયું. તે બોલી ઊઠ્યોઃ " કઈ છોકરી ? કોની છોકરી છે ? "

વાદળી

વાદળી ! કિયા મલકથી આવી !
વાદળી ! શા શા સંદેશડા લાવી !
વાદળી ! સર સર જો વાય છે વાયુ
વાદળી ! વાલમજીએ શું કહાવ્યું ?
વાદળી ! ચમચમ જો વીજળી ચમકે !
વાદળી ! અંતરમાં કોણ મારે ઠમકે !
વાદળી ! ગડગડ જો મેહુલો ગાજે !
વાદળી ! હૈયું હિલોળે ચડે આજે !
વાદળી ! આષાઢી રાત જામી !
વાદળી ! સપને આવે મને સ્વામી !

સોમાભાઈ ભાવસાર

તેના મિત્રો તેની આસપાસ ફરી વળ્યા. તેઓ યુવાનને પેલી છોકરી પાસે મજાક ઉડાવતા ઉડાવતા લઈ ગયા અને છોકરી સામે આંગળી ચીંધી એક તેને સીધો પ્રશ્ન પૂછયો: "આને તુ ઓળખે છે ?"

"ના, મેં તેને કદી જોઇ પણ નથી."

હવે યુવાન તે છોકરી સામે ધ્યાન દઇને જોવા લાગ્યો. તેણે રોમાંચ અનુભવ્યો. પુસ્તકોમાં જે તેણે કદી નહોતું જોયું, નહોતું અનુભવ્યુ તે તેણે આ છોકરીના મોં પર જોયુ. તે ચમક્યો. મન અસ્વસ્થ થયુ. પાછું સ્વાસ્થ્ય તેણે મેળવી લીધુ અને નજર ફેરવી લીધી. મિત્રો પડખે જ ઊભા હતા તેની તેને બીક લાગી કે, કદાચ તે લોક તેની મશ્કરી કરશે, પણ તેમનું ધ્યાન પણ પેલી યુવતી તરફ જ હતુ.

આ યુવતીએ કદી ય ધરતી માથેથી ઊંચી આંખે જોયુ ન હતુ, પણ તેને પણ કુતૂહલ થયુ. તેને વિચાર આવ્યો: "જેની સાથે તે ગુપ્ત પ્રેમ કરે છે એવી વાતો ઊડે છે તે યુવાન કોણ છે ?" તેણે જરાક નજર ઊંચે લીધી. તેની નજર પેલા જુવાન પર પડી, ન પડી ત્યાં તો તેણે નજરને જમીન સાથે જડી દીધી.

પેલો યુવાન અફસોસ કરવા લાગ્યો. તેને લાગ્યું કે, અફવા શુ સત્યમાં પરિણમશે ? તો તો ખરાબ નહીં કહેવાય ? યુવતીનું મન પણ શોકમાં ગરકાવ બન્યુ હતુ. પણ મિત્રવર્ગ ઘોંઘાટથી બૂમો પાડતો હતો : "હવે પાણીગ્રહણ કરી લો."

યુવક ખૂબ શરમાયો. તે બોલી ઊઠયો: "વાત સાચી હોય તો પાણીગ્રહણ કરું ને ! હુ સાચું જ કહુ છું કે એ યુવતીને મેં કદી જોઇ જ નથી. હુ એને ચાહતો નથી."

યુવાનની આ વાત પર કોઇને વિશ્વાસ બેઠો નહીં. કેટલાકે તો તેને મજાકમાં ઉડાવ્યો. પણ યુવક મક્કમ રહ્યો ને લગ્ન અટકયુ. ઘરે ઘરે, શેરીએ શેરીએ, તેની ખૂબ નિંદા થવા લાગી. છેવટે તે યુવતીનુ લગ્ન બીજે નક્કી થશે એવું સાંભળી પેલો યુવાન ખુશ થયો, પણ માણસો કંઈ હરી બેસે તેમ છે ? હવે તેઓ પેલા યુવાનની વાતો કરવા લાગ્યા : "આવું કરવું હતું તો પહેલેથી જ વિચાર કરી પગ મૂકવો'તો ને ! કોણે તેને ઊંડા કૂવામાં ઉતરવાનું નોતરું આપ્યું'તું !"

આ સાંભળી પેલા યુવાનને ખૂબ દુઃખ થયું. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, મારે આજીવન કુંવારા રહેવુ. ને લોકો જ્યારે તેને લગ્ન માટે પૂછતા ત્યારે જવાબ આપતો, "હું લગ્ન નથી જ કરવાનો."

પ્રથમ તો લોકોને આશ્ચર્ય થયું. પછી

અંદરોઅંદર વાતો કરવા લાગ્યા: "જરૂર, દાળમાં કંઈક છે, કોકમ હોય કે કોયલા હોય." વળી યુવાન મળતો ત્યારે લાગ મળતાં તેને ય પૂછી લેતા: "કેમ સાહેબજાદા, હવે પરણવું છે?"

તે જવાબ આપતો: "જે મને ન સમજી શકે, તેની સાથે પરણીને હું શું કરૂં?"

પેલા મશ્કરીમાં ઉડાવતા, 'વાહ જી વાહ.'

મામલો ખૂબ બગડતો ચાલ્યો, ત્યારે ખબર પડી કે પેલો નામ વગરનો પત્ર કોઈક મશ્કરા માણસે લખ્યો હતો. તેમાંનું કશું ય સાચું ન હતું

આ સાંભળી પેલો યુવાન ખૂબ ખુશ થયો. પણ સમાજ આ વાત માનવાને તૈયાર ન હતાં. તેઓ તો હાથતાળી દેતાં બોલતા: "આવુ કદી બને ખરૂં?"

યુવાન ખૂબ વિમાસણમાં પડી ગયો. તેણે વડીલોને, જ્ઞાતિજનોને બોલાવ્યા, "જો આપ કોઈની વાત સાચી માનવા તૈયાર ન હો તો હું તમારી સમક્ષ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે હું લગ્ન કરીશ નહિ. આ સંબંધને તોડી નાખો."

છેવટે આ સંબંધ તોડી નાખવો પડ્યો. સર્વે સ્થળે વાયુવેગે સમાચાર ફેલાઈ ગયા કે, હવે લગ્ન નહીં થાય, અને ત્યારે જ માણસોની શંકા પાર પડી. છેવટે વાત ભૂલાણી.

પણ યુવાને તે દિવસે પેલી યુવતીના મુખ ઉપર જે જોયું હતુ તે તેના હૈયા ઉપરથી ખસતુ ન હતું. પ્રેમની એ ચીનગારી પ્રજ્વળી ઉઠી અને તેણે પેલી યુવતીને તેની વીંટી મોકલી, આનંદ હૃદયે પત્ર લખ્યો. અને તે પત્રમાં તેના પ્રેમની માગણી કરી.

થોડાક દિવસ પછી એક માણસે આવી પેલા જુવાનના હાથમાં એક નકશીદાર હાથીદાંતની દાબડી મૂકી. પેલા યુવાને તે ખોલી. તેમાં હીરાજડિત હૃદયરંગ શી મુદ્રિકા જ હતી.

યુવાન અનિમિષ નયને મુદ્રિકા સામે જોઈ રહ્યો. ને...ને...ને તે મુદ્રિકાને ચૂંબ્યો.

વાલમિયાને

(છેડો ઢળકતો મેલ્ય, અલી પાંદડી! એ ઢાળ)

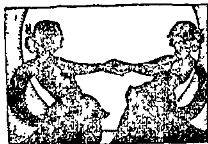
આ તે તાં'રા શા ઢંગ,
અલ્યા વાલ્યમા, આ તે શા તાં'રા ઢંગ!
આયખાના ગાણામાં ભંગ,
અલ્યા વાલ્યમા, ગાણામાંઆયખાનાભંગ!

તેં તો પાવે મઢેલા મોતી,
'લ્યા વાલ્યમા, પાવે મઢયાં તેં મોતી;
ગોંદરે આવી મને તેં ગોતી,
'લ્યા વાલ્યમા, લાખમાંથી એકલી ગોતી.

તાં'રા પાવાના સૂર આજ નોખા,
'લ્યા વાલ્યમા, સૂર આજ પાવાના નોખા;
અન્તરમા રહેશે અળોખા,
'લ્યા વાલ્યમા, જોજે નો રે' એ અળોખા.

ગાતો'તો એવું તું ગાજે,
'લ્યા વાલ્યમા, ગાતો'તો એવું એ ગાજે,
ઉન્હા કાળજાને અમરત પાજે,
'લ્યા વાલ્યમાં, અમરતના ઘુંટડા પાજે

નટવરલાલ જાની

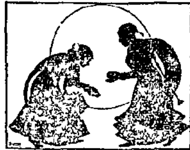

'સહિયર ને આવું.'

સૌ. ઊર્મિલા રજનીકાન્ત ભટ્ટ.

અલી આવી કે? વાર હજુ શાની? "હુ સહિયર ને આવું."
અલી ઠસ્સો કરે છે કા ગુમાની? "હુ સહિયર ને આવું."
અલી જોને આ ચન્દ્ર ચઢ્યો ફાગે "હું સહિયર ને આવું."
અલી ઘેલુ છે વૃન્દ ત્હારે રાગે. "હુ સહિયર ને આવું."
અલી ચાલ ને સાહેલી બધી આવી. "હું સહિયર ને આવું."
અલી જોને આ દીવડી ચેતાવી. "હું સહિયર ને આવું."
અલી જોવાતી એક રાહ ત્હારી. "હું સહિયર ને આવુ."
અલી શેનાં માગે છે માન ભારી? "હુ સહિયર ને આવું."
અલી જ્યારે ને ત્યારે તું તોફાની. "હુ સહિયર ને આવું."
અલી થાકી ત્હારાથી હવે માડી "હું સહિયર ને આવું."
અલી પહેલુ તે ગીત કોણ ગાશે? "હુ સહિયર ને આવું."
અલી કયાથી તો રાસ શરૂ થાશે? "હુ સહિયર ને આવું."
અલી સાળુ નવો નથી, શુ આપુ? "હું સહિયર ને આવું."
અલી રીસાઈ કેમ, કહેને બાપુ? "હું સહિયર ને આવું."
અલી છેલ્લી વિનંતી કરૂ હાથે. "હુ સહિયર ને આવું."
અલી આ ફેર આમ કા સતાવે? "હું સહિયર ને આવું."
અલી મટકી માથે ય સૌએ લીધી. "હું સહિયર ને આવુ."
અલી મારું કે કહે છે વાત સીધી? "હું સહિયર ને આવું"
"મ્હારો કોડીલો કંથ ઘેર આવ્યો છે સહિયર ને આવું.
કે'તો લૈ, આવું."

રાસ-ગરબી

શ્રી. કનૈયાલાલ જ. રાવળ

રાસગરબા એ ગુજરાતનો બાપિકો વારસો છે; ગુજરાતને ઘરથી જ સદી ગયા છે; ગુજરાતી સાહિત્યની એ વિશિષ્ટતા છે. આ કલાસંપત્તિના પડછાયા પણ અન્ય દેશે ગોત્યા નહિ જડે. પંડિત ઓંકારનાથ આ ગરબાઓ જોઈ છક થઈ ગયા; ટાગોર તો મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયેલા અને આ નવીનતાનો રોપ બંગાળમાં લઈ જવા માટે વિનવણી કરી હતી અને ગુર્જર-સ્ત્રીઓને ભાવભીનું આમંત્રણ આપીને આ કલાની ચિનગારીઓ ત્યાં ચાંપી. પરભોમમાં જેની ખેમોઢે પ્રશસ્તિ થાય અને જેના ઉપર પરપ્રાંતો વારી જાય એવા આપણા રાસગરબા છે.

રાસરમણની પ્રથા સાચવવાનું બહુમાન સ્ત્રીઓને ઘટે છે. કંઠોપકંઠ ઝીલી પચાવી તે ઊતારતી આવી છે. ગુજરાતમાં સાહિત્ય ફક્ત કંઠસ્થ હતું અને લેખન સગવડો જૂજ હતી ત્યારથી રાસ સ્ત્રીઓના કોમળ કંઠમાં પૂરાઈ, ઘૂંટાઈ, ગળાઇને પેઢાનપેઢી પરંપરાએ જળવાતા આવ્યા છે. મૂળ રાસઘડવૈયાઓ પુરુષો હશે, પણ સ્ત્રીઓએ આ ઘાટને મઠારી, રૂપ આપી, ઢબ આપી, લય આપી તેમાં પ્રાણ નીચોવ્યા છે. રાસમાં કલ્પના ચિત્રો, મનોભાવો ને કવિત્વ ચમકારા ઝળહળાવવામાં તેમનો હિસ્સો છે જ; પુરુષરચિત રાસગરબીમાં સ્ત્રીસુલભ સાહજિકતાનો રંગ તેમણે મેળવ્યો છે; ને રાસદીવડામાં દીવેલ સીંચી, જ્યોતને જલતી રાખી, સૌને મનરાવ્યા રાસનૃત્યોની રસલ્હાણ લૂંટવી છે.

રાસનું મૂળ પ્રભવસ્થાન સંઘમાં. સંઘ એ શક્તિ છે. લોકગીતો લોકસમૂહે રચેલા, એનો અર્થ એ કે, કોઈ પ્રતિભાશાળી અનામી કવિઓએ જોડી કાઢ્યા. પછી તેમાં લોકબુદ્ધિએ પગપેસારો કર્યો અને એ ગીતોને અનુકૂળ બનાવી લીધા. જેવો આ લોકગીતોનો વિકાસ છે તેવો જ જૂના રાસનો.

રાસના બીજાંકુરો નૃત્યના અભિનયમાં, સંગીતના સરોદમાં, લયની મસ્તીમાં ને કવિતાના કાવ્યત્વમાં મળી આવે છે.

નૃત્ય એ કુદરતી ઊર્મિ છે. માનવ શૈશવથી નાચવા પ્રેરાયો છે. આનંદઉભરો એનું પ્રેરણા-બળ છે. હર્ષનો અતિરેક થતાં માણસની ઊર્મિએ ઊર્મિ ઊછળી રહે છે, અંગેઅંગ હલી ઉઠે છે; તેમાં ડોલન, લાલિત્ય ને મરોડ આપોઆપ તરવરી રહે છે. 'શાકુન્તલ'નું ફ્રેંચ ભાષાંતર વાંચી જર્મન કવિ ગેટે માથે પુસ્તક મૂકી નાચવા મંડેલો. પોતાનું પ્રથમ કાવ્ય પ્રગટ થતાં ઉગતો કવિ ક્યાં નથી નાચવા લાગતો ? બાળકો પણ નૃત્યને હિલ્લોળે ચઢે છે, મોર પ્રસન્નતાથી નાચે છે. ડમરૂ સાથે તાંડવ ખેલતા શિવ કે બીજા દેવો નાચે છે. ઇન્દ્રસભામાં અપ્સરાઓ નાચે છે. અરે, આખા વિશ્વનું ભવ્ય રાસનૃત્ય જગતપ્રસિદ્ધ છે. નૃત્યમાં અંગોપાંગો થનગની રહે, રેલંછેલ બળની ધારાઓ વહી રહે, એ ઊભરાની સ્ફુર્તિ અભિનય વાટે ને સ્વર વાટે પ્રગટે છે.

સંગીત અથર્વવેદકાલીન જુનું છે.

ઉલ્લાસ નિર્ઝરતા માનવકંઠમાંથી સંગીતની સૂરાવલિ સરી પડે છે. એ લલકારમાં મનોરમ આકર્ષણ ને કુદરતી તાજગી છે. મોરલીનો નાદ

પ્રલયંકાળ

હઠાવે ઘોર ગગન અંધાર,
ઘડીપળ વિદ્યુતની તલવાર;
નભમાં તિમીર જ્યોત ઝળકાર.

ગરજન ઘનરાજે શેં માંડયા?
બધીર હશે સંસાર;
નભજળ પૃથ્વીએ જ્યાં માંડયા,
શુદ્ધ ભેરી સ્વર સાર;
નભમાં તિમીર જ્યોત ઝળકાર.

આભે ગોળા ગડગડતા હો,
કાળ કરે પડકાર;
ઝંઝાવાતે અવનિ ધ્રુજતાં,
પ્રચંડ વીજ કડકાર;
નભમાં તિમીર જ્યોત ઝળકાર.

પ્રલય પ્રલય સૂર ગરજે શેંહા,
ભી ષ ણ હા હા કા ર;
અનાથ અપંગ અબળા બાળક,
હા અ ટ વા શે અવતાર;
નભમાં તિમીર જ્યોત ઝળકાર.

સળગે દિશે દિશ, કંપે વાયુ,
દાનવ હાસ્ય ભયકાર;
પ્રલય પૂરમાં ડુબશે આયુ,
ઘો ર શો ર ધ બ કા ર;
નભમાં તિમીર જ્યોત ઝળકાર.

સૌ. હસુમતી ધીરજલાલ દેસાઈ

સાંભળી કાળોતરો નાગેય ડોલવા લાગે, ને કુંપળો ચરતા હરણાઓ પણ કાન માંડી થંભી જાય, એવી જ રીતે મનુષ્યની સાથે કવિતા જન્મી, વાલ્મિકીએ ક્રૌંચવધ કર્યો ને કાવ્ય-જાહ્નવી અવતરી.

આ ત્રિવેણી–ગંગાનો સંગમ લોકોના ઉત્સવમાં થયો. કાલિદાસ કહે છેઃ उत्सवप्रिया खलु मानवाः । લોકોને અંતરઊર્મિઓ ઠાલવવાનું, રસઝરણાઓ વહાવવાનુ, જીવનસંગ્રામ જીતવાનું, નિર્વેદ નીવારવાનું, દુઃખ ભૂલાવે પાડવાનું આ *ઉત્તમ સાધન ગણાતું આવ્યું છે. ઉત્સવો* માનવવંશ જૂના છે. આફ્રિકાની જંગલી પ્રજાના ઉત્સવો જોતાં જણાય છે કે, ઉત્સવો જીવનમાં તારોતાર વણાઈ ગયેલા છે. ઉત્સવ વગર જીવનનો આનંદ, વિકાસ કે ઉત્કર્ષ નથી. અને હિંદમાં છે એટલા ઉત્સવોની હેલી બીજે કયે દેશે દેખા દે છે? એનાથી પ્રજામાં જોમ, ભક્તિની પરિશુદ્ધિ ને ભાવનાની સાત્વિકતા વધે છે. ઉત્સવો સંસ્કારિતાનું રખોપું કરે છે, એટલે તે માનવપ્રગતિની પારાશિશી છે. ઉત્સવો જેટલા વિશુદ્ધ, ભવ્ય, ઉન્નતલક્ષી, તેટલાં પગથિયાં માનવ મનોદશા ઊંચી. આમ ઉત્સવોમાં કલા, રસ, ને તત્ત્વની દૃષ્ટિ ઊંડીને સૂક્ષ્મ થતી જાય છે.

પ્રાચીનકાળના થરમાં કાવ્ય, ગેયતા ને નર્તનની જડ જામી રહેલી છે. અને લલકાર, નૃત્ય ને તાલની મિલાવટથી લયની જમાવટ થતી આવી છે. આપણા અત્યારના ગીતો જુના ગીતોના ઢાળમાં ઢાળેલા, પણ સંસ્કાર શુદ્ધ થયેલાં છે; તેવીજ રીતે આજના નૃત્યો સંસ્કાર-કલાથી પ્રસર્યા છે. ઉદયશંકર વગેરેનાં પૌરસ્ત્ય નૃત્યો કલા, સુરુચિ, ભાવના, ને આધ્યાત્મિકતાની નજરે કોઈપણ દેશના નૃત્યો કરતાં સુઢી વા ગિયાં છે. ભારત નૃત્યો પુનર્જન્મ પામે છે; એનાપાવલોવા, સિમ્કી, રાગિનીદેવી, કનકલતા કે રૂકમિણી દેવીના નૃત્યો ઉચ્ચ ભાવનાના પ્રતિક

છે. જંગલી લોકો ઉત્સવનૃત્યોમાં "વાઘનું લોહી પીઓ" એવાં ગીતો ગાઈ દેહધર્મને પ્રાધન્ય આપે; પરંતુ સંસ્કારનો, સંસ્કૃતિનો, કલાનો ઘમંડ માથામાં રાખી બીજાને તુચ્છકારનાર અત્યારનાં પશ્ચિમના નગ્ન નૃત્યો કેવળ ઇંદ્રીયગમ્ય, કામોદ્દિપક ને સ્થૂળશૃંગારની માઝા મૂકનાગં છે! તેમાં જાતીય વૃત્તિ બહેકાવવાના અને વંઠેલી નીતિની અધોગતિના નખરાવેડાં છે!

આવી રીતે આપણાં ઉત્સવ પ્રસંગે ભક્તિભાવ દર્શાવવાના શુભ આશયથી સાહજિકવૃત્તિને નૃત્ય, લલકાર, ને કાવ્યત્વની નીકો દ્વારા બહલાવવામાં, આંતરગૂઢ ભાવોને વ્યક્ત કરવાની મનોવૃત્તિમાં, જીવનની ઉલ્લાસમંજરીઓ મ્હોરાવવામાં, લોકપ્રેમ પોષવામાં, જીવનઘર્ષણ ટાળવામાં આ રાસ અગત્યનો ભાગ ભજવતા આવ્યા છે. દુઃખભાર હળવો કરવામાં, વેદના વિસારે પાડવામાં, નિરાશા ઉશેડવામાં, ઘસવ થાય એટલો પ્રાણ ખોબયે ખોબયે પાવામાં રાસખેલન કામણ કરી જાય છે.

નૃત્ય એકાદ વ્યક્તિનું હોય છે; ગરબા એ સમૂહનૃત્ય છે, સમૂહગીત છે, સમૂહવાદન છે.

જેમ ચારણી સાહિત્યમાં 'ડિંગ કવિતા ને કહેણી'નો સમન્વય છે, તેમ ગરબીમાં ગીત, નૃત્ય, અને વાદ્યનો અથવા નાચ, તાલ ને સૂરનો સમન્વય છે. આ ચારણી સાહિત્ય પણ રાસની જેમ કંઠોપકંઠ ઉતરતું આવ્યું છે. કાઠિયાવાડની બીજી વિશિષ્ટતા તે આ ચારણી સાહિત્ય.

ચારણી સાહિત્ય ને રાસ સાહિત્ય; બંને સરલ છે, લોકપ્રિય છે, લોકે ઝીલેલાં ને રેલાવેલાં છે; કવિતા સાહિત્યના બીજા અંગોમાં અર્થઘનતા, વિદ્દદ્ભોગ્યતા, નરી વાચ્યતા, ને ચિંતનશીલતાની કાંકરીઓ.. વધુ કઠતી લાગે છે, જ્યારે આ બે કાવ્યપ્રકાર લોકજીભે રમે તેવા, લોકકંઠેથી ઝરે એવા, લોકહૃદયને સોંસરા વીંધી નીકળે તેવા, ને લોકકંઠે વિનાવિલંબે ચડે તેવા છે, એની ના કોણ કહેશે? પૃ.

સોનાની બંગડી

સોનાની સુન્દર બંગડી રે લોલ,
બંગડી રે લોલ:
હીરે જડેલ એની હાર્ય જો,
વળી મોતી અખંડ એમાં શોભતાં રે લોલ.
સોનાની૦

સોનીએ ઘડેલ એવી બંગડી રે લોલ,
ઝબકે માણેક રત્ન જડાવજો;
એમાં કારીગરી અણમોલ છે રે લોલ.
સોનાની૦

ઘુઘરીઆળ એવી બંગડી રે લોલ,
મધુર નાદ સુણાવતી જો;
કર્ણે સદા રણકારતી રે, લોલ.
સોનાની૦

ધન્ય સોનીડા તને ધન્ય છે રે લોલ,
સુંદર ઘડયો છે એનો ઘાટ જો;
સૌભાગ્ય તો એ સુચવતી રે લોલ.
સોનાની૦

સૌ. વસુમતી દ્વિવેદીયા

મહિયર

(નાગર વેલીઓ રોપાવ એ ઢાળ)

ફૂલની કુંજ શી રળિયાત,
શીળી છાંયા મહિયરની;

નાનપણાની મોંઘી, મિરાત,
મીઠી માયા મહિયરની.

જ્યાં છે પ્રેમામૃતની વૃષ્ટિ,
સલૂણી સ્નેહની છે સૃષ્ટિ;

દૃષ્ટિ વ્હાલભરી ભલિભાત,
શીળી છાંયા મહિયરની.

જ્યાં આનંદ તણા કલ્લોલો,
જ્યાં સંતોષ તણી છતછોળો;

બિછાવી છે જ્યાં નેહ બિછાત,
શીળી છાંયા મહિયરની.

માન સરોવર જેવું મીઠું,
જગમાં પિયર બીજું ન દીઠું;

જય જય એનો હો દિનરાત,
શીળી છાંયા મહિયરની.

સુક્તા મંગળજી શાસ્ત્રી

ગાંધીજી સાહિત્યમાં જે નિખાલસતા, સરળતા ને વેધકતા માગે છે તે અહીં જ કોરી રહ્યાં છે. ગાંધીજી કહે છે કે લોકઝીલે તે સાહિત્ય; અને તે લોકપ્રિય હોયજ. લોકપ્રિયતા મેળવવા માટે કાવ્યનો એકગુણ ગેયતા છે. અને લોકગીત જેવી કે રાસ જેવી ગેયતા બીજે ક્યાં છે? રાસની ગેયતા વાળાં ગીતકાવ્યો વખણાઈ ચૂક્યા છે–કવિ મુશાયરામાં કે રેડિઓપર કે જલસામાં: એ સત્યની નામકર કોઈ જશે નહિ. જ્યાં જ્યાં હૃદયના સાચા, સરલ ને સહૃદય ભાવો જાગ્યા છે ત્યાં ત્યાં લોકોએ એ ભાવ ઉપાડી લેવામાં પાછા ડગ નથી ભર્યાં, પણ તેની પાછળ ગાંડા બન્યા છે.

પ્રો. બ. ક. ઠાકોર રાસને 'હળવું સાહિત્ય'નો સરપાવ આપે છે. છોને એ હળવું રહ્યું; નાનો તોય રાઈનો દાણો ! એ ગુર્જરનારીના નાકના ન્હાનકડા મોતી સમુ છે. એ હળવું છે તોય જનહૈયું હલાવે તેવું છે. સાહિત્યમાં એ ગૌરવ રૂપ છે. ગુજરાતી સાહિત્ય એનાથી ઊંચું માથું રાખી શક્યુ છે. કેટલાક ખ્યાલના ખીલાઓ ગુજરાતમાં ઊંડા માથાડૂબ ધરબાઈ ગયા છે: જેટલુ ચિંતન ખચિત તેટલું કાવ્ય ! અર્થઘન એ સારૂં કાવ્ય ! ' ને અગેય એટલુ સરસ કાવ્ય ! ! ! પૃથ્વીમાં અવતારેલ એટલું અનુપમ ! ને એય સોનેટ હોય તો સર્વોપરિ ! ! ને દુર્બોધ હોય તો ? બસ હદ થઈ !

રાસ વિચારનુ ભારણુ જીરવી ન શકે, ગહન ફિલસુફી કે ચિંતન લાદતાં તેની કેડ ભાંગી પડે; અને ગંભીર ભવ્ય વિષયો પણ રાસની ખૂબીને વણસાડે છે. એટલું કબુલ કરવું જોઈએ કે એ ફક્ત શ્રી ન્હાનાલાલ જેવાની કલમને કોડે પડયાં હોય છે.

શહેર કરતાં ગામડામાં આ સંઘગીતોએ–રાસોએ પ્રબળ પથગવ પાથર્યો છે. હિન્દ ગામડામાં વસે છે, ને ગામડામાં સમૃદ્ધવૃત્તિ જોરદાર હોય છે: વાવણી વખતે, લાણી ટાણે,

કાલા ફોલવાના, શેરડી પીલવાના કે ઘાણો ટીપતાં પ્રસંગોએ સંઘકાર્યો સારો ઉપાડ લે છે. એટલે આ રાસ પણ સંઘગીતો છે. અને આર્યાવર્તની ભક્તિપ્રિયતાએ રાસમાં ભાવુકતા મેરવી દીધી છે.

રાસ શું છે તે જોઈએ: રસની ઝડીઓ વરસાવે તે રાસ; રસભર્યું નૃત્ય તે રાસ. સૌરાષ્ટ્રના રાસ ને રાસડા; અને ગુજરાતના ગરબી–ગરબા. રાસ કૃષ્ણના ને ગરબો માતાનો. રાસડા ધમકભર્યા, રાસ ઉછળતા; અને ગરબી ગરબા સૌમ્ય. સ્ત્રીઓ રાસડા લે ને પુરુષો રાસ લે. ગરબી બેઠાં બેઠાંય લેવાય, પણ ગરબો તો ગોળ ફરીને જ. કાઠિયાવાડમાં પણ પુરુષો ગોળ ફરતાં ફરતાં ગરબી હિંચમાં લે છે ને તેમાં જોસ આવે છે. પુરુષો દાંડિયા લઈને રમે, ને સ્ત્રીઓ હાથતાળીથી રમે. સ્ત્રીઓ પાછી ફરીને એક તાળીનો કે સામી તાળીનો રાસડો લે તે ગરબા કરતાં જોસિલો તો ખરો પણ થોડો કલામય લાગે. પરંતુ ત્રણ તાળીના રાસડામાં તો અંગમરોડ એટલો વધે છે કે આ ધમધમાટી લાબો વખત પહોંચી શકતી નથી. ગરબો 'ચગે' છે અને રાસડો 'ચડે' છે. રાસ ને ગરબી ટૂંકા ઊર્મિરૂપી Lyric જેવાં છે; તેમાં એકજ ભાવ આવે. જ્યારે રાસડામાં ને ગરબામાં અનેક ભાવ આવે છે તેથી તે લાંબા, વર્ણનાત્મક, કે કથાત્મક હોય છે. આ સૌમાં ઝાંઝરની ઘુઘરીના ધમકારા ઘણી અસર ઉપજાવે છે.

શ્રી ન્હાનાલાલ કહે છે: "રાસ એટલે ફુલડું ન્હાનકડું, સૌંદર્ય સુગંધવાળુ, રાસનો છોડ કૃષ્ણે ગુર્જર ભૂમિમાં રોપ્યો છે, રાસ એ કૃષ્ણદીધો વારસો છે." સાહિત્યમાં કાવ્યો ઉત્તમ; તેમાંય ઊર્મિકાવ્ય; અને ઊર્મિકાવ્યમાં ગેયકાવ્ય ઉત્તમ, અને તેમાંય રાસ. નાટ્ય એટલે માનવવાણીનો સ્વયંભૂ ઉદ્રેક. આમ રાસમાં કાવ્યત્વનું અકૃત્રિમ તેજ ઝળકી ઊઠે

વિશ્વની વીણા

વાગે વિશ્વની વીણા,
સુર ગુંજતા ઝીણા,
મીઠા દર્દભર્યા ગાન
ક્યાંથી ઝરતા હશે ?
શરદ ચાંદલો શીળો,
ઉગે નિર્મળો, ધીરો,
એના તેજનાં નિશાન
ક્યાંથી સરતા હશે ?
સાગર આ સંસારનો કાષ્ઠ સમાં મનુબાળ,
યોગાનુયોગે મળે, છૂટાં પડે તત્કાળ :
પૂર્વજન્મનાં ઋણે
પ્રાણી વિશ્વમાં ઘૂમે;
એવાં યોગનાં નિદાન
ક્યાંથી જડતાં હશે ?
સૂર્ય ચન્દ્ર ને તારલા મંડળ વ્યોમ અનેક
બ્રહ્માંડે ઘટમાળની ગતિ તણા અતિરેક
પાપ પુણ્યનાં ફળો,
જીવ ખેંચતાં બળો,
ભેદ એના અગાધ
ક્યાં ઉકલતા હશે ?
કિરતારની કલા,
પાર પામવા, ભલા,
કોઈ તપનીનાં તેજ
ક્યાં ઉતરતાં હશે ?

કુ. મંગળાગૌરી દાણી

આભ મીનારે

ખીલે આભ મીનારે,
પૂરવને પગ થારે;
અરૂણ આભ મીનારેઃ

ઉષા ઉઘડે કુંકુમ પગલે,
કંચન ઢોળે અઢળક ઢગલે....ખીલે૦

કળીએ કળીએ કિરણો વરસે,
કુમુદ શાને ટળવળે તરસે....ખીલે૦

સંધ્યા થાશે, ચન્દ્ર ચમકશે,
પોયણીની પાંખે ટમકશે;
અમૃતની રસધારે............ખીલે૦

જયકુમારી પટેલ.

છે. "રાસગરબી એ રસ, વિચાર, ભાવ, રચનાકલા ને ઊર્મિની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ કાવ્ય છે." (રા. વિ. પાઠક). ગોપીના કે પ્રેયસીના લાડ, મનીષા, વ્હાલમને સંબોધન, ઉરઉછંગ, મનોમંથન વગેરે વિષયો રાસક્ષમ છે, મહદંશે તેમાં શૃંગારનો ભાવ ફરકી રહે છે. એનું ધ્રુવપદ એટલું તરલ, શ્રવણ મધુર ને સદાય ગુંજી રહે તેવું હોય છે કે તે ચિત્તને હલાવી નાખે છે. આમ રાસની લયમધુરિમા સારાય મનપર એટલી ચોટ જમાવે છે કે પ્રો૦ રાવળ કહે છે તેમ તે વિવેચકોની કલમને હેઠે મૂકાવી તેમને પોતાને નાદે ડોલતા કરી મૂકે છે. કથીર છે કે સાચું ખમીર છે તે અહીં જણાઈ આવે છે.

"નવાયુગના રાસ 'રાસડાઓ' મટી રાસ બન્યાં. નવા રાસ આંગણાં છોડી અગાશીએ ચડ્યા; તાળીઓના તાલ તજી તબલાની પાસે ગયા, શરણાઈનો સૂર ત્યજી દિલરૂબા અગર હારમોનિયમની સાથે ઢળ્યા. ધરતીના રાસ રાસ મટયા." એ શ્રી. મેઘાણીની ટકોર હૈડે કલેજે સાંભળી રહેવાથી કાંઈ વળે તેમ નથી. મૂળની ખૂબીઓ, જુસ્સો ને ઉછળાટની કાયાપલટ કરાવ્યાથી નૈસર્ગિકતા હણાઈ જાય છે.

છતાંય કોરેલો ઘટ વચ્ચે મૂકી ગોળ કુંડાળે ફરતી, તાળીઓ ઝીલતી, અંગમરોડ દાખવતી, રમણીઓનું રાસરમણનું દૃશ્ય દિલચસ્પ છે એ નકારાય એમ નથી. શેરીઓ ગજવતી, રઢિયાળી રાતો ભરી દેતી, દિગંતો ડોલાવતી, ધરા ધ્રુજાવતી અને વાતાવરણને ઘુમરીએ ચડાવતી સુન્દરીઓનો મદભર્યો દેહહિંદોલ જોવો એ પણ જિન્દગીનો એક લ્હાવો છે. પિંજર છોડી, કલ્લોલતી પંખિણીઓ જેવી ને કાયાના કટકા કરતી સ્ત્રીઓના કંઠેથી પાલવ સરી જાય તેનો પણ ખ્યાલ નથી રહેતો. પગના ઠમકારા, ઝાંઝરના ઝણકારા, કંકણના રણકારા, તાળીઓના તાનભર્યા ઝીલન,

કંઠની મીઠાશ ને અંગમરોડથી પૂનમનો ચંદ્ર પણ આકાશે અટકી પડે છે. સ્ત્રીઓનું સહજ ડોલન રાસરમણમાં આંદોલનની હલકે ચડે છે. જીવન, રસ, કલા, પ્રેમ, સૌંદર્ય અને અંતરને અજવાળતી તે અનંતને આરાધે છે. કલ્પનાની કુમાશ કમનીય પદાવલિ, પ્રાસનું સૌંદર્ય અને મનોરમ શબ્દરચનાની ફૂલગુંથણી વાળા, તથા ઊડી ઊડી જતા જીવનરંગોને ગૂંથી લેતા ને જીવનસુધા રેલવતા રાસઝીલનમાં વાણીની હલક તથા અંગમરોડનું નીતર્યું સૌંદર્ય સર્વત્ર વિલસી રહે છે. શબ્દ કંઠ ને અંગનાં માધુર્ય સૌંદર્ય અને ડોલનનો સંયોગ લોહચૂંબકીય શક્તિ ધરાવે છે. સ્ત્રીઓના રાસ એટલે સૌંદર્યને ઓવારે યૌવનનો સનાતન સાદ; રમણીઓનાં કંઠ કેળવે, સ્વર સળવળતો કરે, વાણીમાં માધુર્ય રેડે, અંગોપાંગને ખીલવે, ચિત્ત પ્રસન્ન કરે, હૈયે હામ પૂરે, અને રોમેરોમ ચેતન પ્રગટાવે છે.

ગુજરાતણો હોંસે હોંસે ગાય એવા જૂનાં દયારામના ન્હાનાલાલના અને બોટાદકરના ટૂંક માદલા, શિથિલ અને નિષ્પ્રાણ અનુકરણો થયાં; અને પછી રાસનું ઘોડાપૂર ઉમટ્યું. જેમ ઉગતો લેખક વાની લેખન અજમાવે છે તેમ ઉગતો કવિ રાસ પર હાથ બેસારવા યત્ન કરશે જ. ચીલારૂઢ ઢાળમાં, અમુક જ કલ્પના, કવિત્વ વગરના ત્રૈણ, ફીસ્સા રસહીન, કલ્પના, ભાવ, ઢાળ કે શબ્દ રચનાના ખીબાં ઢાળ અનુસરણો ને શુદ્ધ જોડકણાં થયાં છે; તેમ જ ઢાળોનું વૈવિધ્ય તથા મિશ્રણ થયાં છે. પટ વિશાળ છતાં પ્રવાહ કૂશકાય થયેલો જણાય છે. રાસ જેટલા દેખાવે ને ઝીલવામાં સરલ છે એટલા રચવામાં નથી. એ માટે પ્રતિભા જરૂરી છે. કેવળ કલ્પનાના રાફડાઓ ઊભા કરવાથી, વિચાર હોડકાં તરતા મૂકવાથી, શબ્દ સાંઢિયાઓ હલકારવાથી, અથવા અકેકી બાણ ભભકથી રાસ થઈ જતા નથી.

સંદેશો

નાની નાની મારી રૂડી સાહેલીઓ,
આવજો ગાવા ગીત;
રૂડી ! આવજો ગાવા ગીત.

નાનાશાં રૂડાં પગલાં ભરીને,
ઘૂમશું ચાંદની રાત;
ગીતો ગાશું કાંઈ રૂડાં ને મીઠડાં,
રાસોની રમઝટ સાથ.
આવજો....

ઓઢણી સંકોરીને કમ્મરે વાળશું,
દેશું તાલીએ તાલ;
ઘમ્મર ઘમ્મર ફરશું સંગાથે,
કસુંબલ ઓઢી ભાત.
આવજો....

ચાંદા વાદળ ને તારલીઆ સાથે,
કરશું રૂડેરી પ્રીત;
ઘનનન કરતી ઘુઘરીઓ ઘૂમતી,
પડઘા પાડશે નીત.
આવજો....

મનુભાઈ એમ. કનાડીઆ

મુંઝવણ

મારી ગઈ છે પિયરમાં પાણિઆરી,
કેમ પાણીડાં મુજથી ભરાય રે?
ગઈ છે૦

એણે આપ્યા'તા વાયદા બે દિનના,
આજ દિવસ થયા છે ચાર રેઃ
ગઈ છે૦

થયાં ખાલી તે બેડલાં છલકાતાં,
નીર ટાંકીનાં ખૂટી જાય રેઃ
ગઈ છે૦

ખૂટયાં પીવાનાં પાણી પણ જ્યારે,
મન મારું અતિ મુંઝવાય રે.
ગઈ છે૦'

પછી થાકી હું ચાલી જળ ભરવા,
લઈ કૂવે તે બેડલું ને રાશ રેઃ
ગઈ છે૦

રાશ બાંધી ઘડૂલો લટકાવ્યો,
પછી જોયું કૂવાની માંહ્ય રેઃ
ગઈ છે૦

મને આંખે અંધારાં આવી ગયાં,
ચઢયાં ચક્કર ને બેસી જવાય રેઃ
ગઈ છે૦

રાશ ઝાલેલી હાથથી છૂટી ગઈ,
ઘડો બેઠો જઈ નીર માંહ્ય રેઃ
ગઈ છે૦

હું તો હારી-કૂવેથી ઘેર આવી,
મારી મુંઝવણ ટળી ટળી જાય રે.
આવી પિયરથી પાણિયારી.

ગંગાશંકર લલ્લુરામ પંડયા

ગીતોને, ઉસ્તાદી ગાયનોને રાસમાં ખપાવી દેવા, કે રાસોને શાસ્ત્રીય સંગીતના સાજુ પહેરાવવા, નૂતન વાદ્યોને વશ કરવા, તેની બાળ કલા દેહ પરથી નજર ન હટાવવી, તેને નાટકી ઢબ આપવી, સળંગ રાતો ખેંચવી, અને તે પણ અમુક ઋતુ પૂરતાં જ રાસ ખેલન ગોઠવવાં એ ઠીક નથી. દિવસ ન ઉગે ત્યાં ફાંસમા ફેશન કરે; તેમ શહેરમાં નવા રાસોનો મોહ વધે છે; જ્યારે ગામડામાં હજુ જુનાની જાદૂઈ અસર ઓસરી નથી

આજના ગ્રામોન્નતિના, સમાજવાદના, 'Back to Nature'ના યુગમાં ગામડા પ્રતિ આપણી ઊંચેકેલી નજર લંબાઈ છે. તેનાં ખમીરને ઓળખતાં શીખીએ છીએ (પણ તે શહેરી ચસ્માથી) તેમના ગોપગીતો, રાસડાઓ, રાસક્રિડનોએ આંખો આંજી. જૂનું કાંડ કાઢી નાખવા જેવું રહી નથી એમ હૃદયમાં ઊગી નીકળ્યાથી, તેમ જ કેટલાક નગારા પર પડતી દાંડીઓએ હસાવ્યાથી ગણ્યાં ગાંઠયા વિરલાઓ સંશોધકની ધગશથી તેમ જ શુદ્ધ બુદ્ધિથી તે તરફ વળ્યા. પ્રથમ કેડી પાડનાર શ્રી મેઘાણી છે. તેમણે એ જૂના, ઉપટી જતા, પિત્તળ મનાયેલા ને વણપ્રિછ્યા વાતાવરણને મનાવી પટાવી ચૌટામાં લાવી ખડું કર્યું, સોનાને અગ્નિથી કસ્યુ, અને સાચું હીર પારખ્યું. આમ વાંસો ફેરવી ઊભા રહેલા શહેર તથા ગામડાને સન્મુખ કરી 'મૌનના સેતુ'થી સાંધ્યાં છે. ગામડાની દષ્ટિવાટ સંકોરી ને જગતની પ્રગતિ–શીલતાનો પ્રાણ તથા નવીનના છાંટયાં.

હવે રાસ થોકબંધ રચાયા, તેથી અર્વાચીનોએ તે તરફ સૂગ બતાવી; કારણ કે તેમને રાસના મંસ્તા, અતિમૃદુતા, લાગણી ઘેલછા, તથા સ્ત્રૈણ વેડાં ન રુચ્યાં. રાસલેખનમાં હિણપત મનાવા લાગી; તેથી તેઓએ રાસના બીજા પ્રકારો ખેડયા. પુરુષોચિત જુસ્સો,

વિચાર, કલ્પનોડ્ડયન તથા ભવ્યતા પસંદ કર્યાં. આની રાસ લખાવટ ઉપર અસર થઈ જો કે તેથી રાસવેલ કરમાઈ નથી, પણ તેનું વિષય વર્તુલ અલબત્ત વિસ્તર્યું. ગૃહ સંસાર, ધર્મ, રાષ્ટ્રપ્રેમ, સૃષ્ટિ સૌંદર્ય વગેરે વિષય વધ્યાં અને શ્રી ન્હાનાલાલના રાસયુગની વસંત પાંગરી. આમ ચોખ્ખા બે માર્ગો ફંટાઈ ગયા એક ગેયનો, બીજો અગેયનો. અંતર વધતાં પરિણામે બેઉ વચ્ચે અંતર વધ્યું. એક બાજુ લાડવેડા નરમાશ ને ત્રૈણ ભાવોની કતારે પેસી જઈને નિર્માલ્યતા નીપજાવી, બીજી બાજુ કર્તવ્યતા, પૌરુષ ને બારેખમપણાની ટોળકીએ સંપકરી અર્થગરીમા ઉપજાવી.

હવે આપણે થોડા રાસકારોની બાની નીરખીએ.

આદિ કવિ નરસિંહના મુખેથી ભક્તિની ધૂનમાં, **"નાગર નંદજીના લાલ"** કે **"આશાભર્યાં તે અમે આવિયાં"** વગેરે ટપકી પડયાં. ત્યાર કેડે ગરબી સાહિત્યના ચક્રવર્તી, પ્રણય કવિ, હૃદયરાજ્વી શૃંગાર રસિયા દયારામે તેમાં ગેયતાનો સંચાર કર્યો, ને ગરબીને ફૂલ જેવી હળવી બનાવી તેમા હલકનું તત્ત્વ પૂર્યું; કૃષ્ણની બંસરીની મીઠાશ રેડી." ગરબીની હાકવગાડનાર દયારામે પ્રાચીન રાસ સાહિત્યમાં રસ ડંકો વગાડયો. સમસ્ત સાહિત્યને ઘડીભર ભૂલાવી દે એવી રસઝડી વર્ષાવી." (પ્રો. ચતુરભાઈ પટેલ)

> "ચાલ વ્હેલી અલબેલી પ્યારી રાધે,"
> "સાભળ તુ સજની મારી, રજની કયાં રમી આવી જી,"
> "પ્રેમની પીડા તે કોને કહિએ, રે હો મધુકર,"
> "ગરબે રમવા તે ગોરી નીસર્યાં રે લોલ,"
> "મોહોલ પધારો મહારાજ, મણિધર મોહોલ પધારો,"
> "કામણ દીસે છે અલબેલા તારી

ઉગ્યો એ ચંદ્ર

ઉગ્યો એ ચંદ્ર ઉંચા આભમા રે લોલ;
રેલાવે અમૃતની ધાર જોઃ
હૈયામાં સ્નેહરસ ઉછળે રે લોલ !

પૃથ્વી પર ચાંદની ચમકતી રે લોલ;
શોભા એ સ્વર્ગની સમાન જોઃ
હૈયામાં સ્નેહરસ ઉછળે રે લોલ !

સ્નેહ–વિણા તાર કોણ છેડતું રે લોલ;
કયાથી સૂણાય દીવ્ય ગાન જોઃ
હૈયામાં સ્નેહરસ ઉછળે રે લોલ !

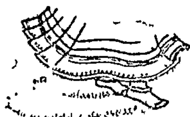
સ્નેહને હિંડોળે કોણ ઝૂલવે રે લોલઃ
પ્રિયતમની જોઉં હું તો વાટ જોઃ
હૈયામાં સ્નેહરસ ઉછળે રે લોલ !

વ્હાલા ઓ ચંદ્ર તને વિનવું રે લોલ;
કે'જે આટલડો સંદેશ જોઃ
હૈયામાં સ્નેહરસ ઉછળે રે લોલ !

ઉંચી અટારીયે હું બેસતી રે લોલ;
ઝીલતી એ ચાંદનીની ધાર જોઃ
હૈયામાં સ્નેહરસ ઉછળે રે લોલ !

દેવાયત સોની

મહિયરીયું

(આવેલ આશા ભર્યા રે)

સ્વસુરગૃહે મને મહિયર સાંભરે ને,
સાંભરે માતૃ–પ્રેમ રે;
મહિયરીયું મોંઘા મૂલું રે.
સહિયર સંગ મળી, મ્હાલતી,
અને ફરતી કુશળ–ક્ષેમ રે;
સહિયરને વિસરૂં કેમ રે?
મહિયરીયું મોંઘા મૂલું રે.
સાસરિયે સુખ અતિ ઘણું કિંતુ–
આવે ન મહિયર તોલ રે,
કેવા ગમ્મીઓના મીઠા બોલ રે;
મહિયરીયું મોંઘા મૂલું રે.
સાસરિયે ફરૂં નણદી સંગે તોય–
ભૂલું ના ભાભીનો ભાવ રે,
મુજ વીરનું દીલ દરિયાવરે;
મહિયરીયુ મોંઘા મૂલું રે.
સ્નેહ થકી જોતી વાટડી, ક્યારે
આવે માડી જાયો વીર રે,
હું તો હૈયે ધરતી ધીર રે;
મહિયરીયું મોંઘા મૂલું રે.
માતાએ તેડવા કાજે મોકલ્યા,
આવ્યો ખાલુડો વીર રે,
ચાલી વીરની સાથે પીર રે;
મહિયરીયું કેમ ભૂલું રે.

વ્રજલાલ ગૌરીશંકર પંડયા

આંખમાં રે બોળું બાખમાં રે,"
"નેહ નચાવતા નંદના કુંવર પાધરે
પંથે જા"

આમ તેણે સંગીતની માધુરી રેલાવી, પહેલી વાર સ્ત્રીઓના ચિત્ત સર કર્યાં. સ્ત્રીઓના બીજા કવિ શ્રી ન્હાનાલાલ. મીરાં દયારામ પછી નવયુગમાં શ્રી. ન્હાનાલાલના સો ટચ સોનાના કવિત્વે પ્રથમ ટંકાર કર્યો. દયારામ શૃંગારપ્રેમી, ખબરદાર રાષ્ટ્રપ્રેમી, બોટાદકર ગૃહપ્રેમી, ન્હાનાલાલ નિસર્ગપ્રેમી છે. શબ્દ સૌષ્ઠવ, પ્રલંબ સુરીલા નિનાદ ગુંજનનું લાલિત્ય, ને તરંગમયતાવાળી દલક શ્રી ન્હાનાલાલમાં છે. તેમના શબ્દો 'તેજે ઘડ્યા' છે. રસ, ભાવ કે ગેયતામાં કવિના કાવ્યો અજોડ છે. જૂના રાસમાં જે ફિલસૂફી ન હતી તે કવિએ ઊર્મિમાં લપેટી લઈ વ્યંજનાથી સૂચવી છે. "કવિની કવિતાએ ફૂલ જેવા સુકુમાર સૌરભ ભર્યા રાસની પરબ માંડી છે...'ઝાંઝરી ઝમકે છે' જેવા રાસમાંનો લલિત ને ભવ્ય કલ્પના વૈભવ; 'દોળાતી શરદ'ની મોડી અનવદ્ય શબ્દરચના, હૃદયના કોમળ સાત્ત્વિક ભાવ–ઝરણાં, રસ અને સૌંદર્યના અગોચર પ્રદેશમાંથી વીણી લાવેલી મોહક ઉપમાઓ,... 'દેવ મેં તો દીઠા'માંથી સ્ફુટ અસ્ફુટપણે સ્ફુરતું ધ્વનિ સૌંદર્ય—આ ગુણ સમૃદ્ધિ ઘણાં રાસમાં, કવિની સેવામાં હાજર છે" (પ્રો. અનંતરાય રાવળ)

"વિજળલી હો! ઉભા રહો તો
ઉરની પૂછું એક વાતલડી"નું સુચનાત્મક કથન સરસ છે.

"ગોરમ લેઈ લેઈ પીજો હો"—
"હળવે હાથે તે નાથ મહિડાં વલોવજો"—
"સરોવર ઝીલવા ગઈ'તી સજનવા"—
"વિરાટનો હિંદોલો ઝાકમઝોળ"ની ડોલતી પંક્તિઓ, ચિત્તવેધક છે.

'વેણી ગૂંથી ને મહીં ફૂલ હું તોળૂલી"—

"આ શરદ ખીલી રાત પાંદડી ફરિ આવોને!"નો અદ્ભુત ઉમંગ ઉછળતો ઉપાડ મન મોહક છે.

"ઝીણા ઝરમર વરસે મેહ"—

"એક જ્વાળા જલે"—

"ચાંદ્રીએ અમૃત મોકલ્યાં રે બ્હેન"—

"અજબ વરસે વસંત"—

"જરા બાળાને બાળની બનાવો" વગેરેનાં માર્દવ, ગુંજન ને સૂચન આકર્ષક છે.

"આંબાની ડાળીએ હેલડી ઝૂકી હતી,
એવી મને હાથમાં ઊછાળીઃ હો રાજ!"માં

સૂક્ષ્મ શૃંગાર તથા વ્યંગાર્થનો રણકો છે. 'રાસે રમે રંગધેલી'માં રાસ રમતી સ્ત્રીનું સુન્દર ચિત્ર છેઃ—

"ભ્રકુટિ નમેલી કંઠ કળીએ નમેલી
નમણી નમેલી દેહ વેલી,
સાહેલડી રાસે રમે રે
મદેભરી ચાલમાં, સોહાગ ભર્યો ભાલમાં
કામિનીની કવિતા ઝૂલી"

શ્રી નર્મદાશંકર ત્રિવેદી કહે છેઃ "જૂના રાસ 'વાત્સલ્ય'ના હતા. બોટાદકરે આખા કુટુમ્બ પરિવારની હૈયાકુંજે ગજવી. એમને વિશાળ સ્વરૂપ આપી સુન્દર ને મોહક જીવન રચ્યું." બોટાદકરે સ્ત્રીહૃદયના દરેક ભાવને સ્પર્શી ભાવનામય જીવનની ઉચ્ચતા ગાઈ, ગૃહજીવનની મીઠાશ વેરી અને ઊડુગણોના કલરવો ફેલાવતું સુખી કુટુમ્બ વૃંદ ચીતર્યું.

બીજા રાસકારોમાં શ્રી. ખબરદાર, કેશવ હ. શેઠ મૂળજીભાઈ શાહ, સ્નેહરશ્મિ અને દેશળજી પરમાળ સફળ થયા છે એમના સિવાયના કોઈ કોઈના રાસ નામને યોગ્ય તો છે જ. શ્રી. ન્હાનાલાલ અને બોટાદકરના શબ્દસૌષ્ઠવની માધુરીના અનુકરણો થતાં આ કાવ્ય પ્રકાર ધીંગો થયો, પણ ઉપરોક્ત કવિઓની માધુરી આગળ જઈ શકે અરે, એને આંબી શકે એવા તો વીરલા જ છે એટલે આ માર્ગ એક રીતે

અમારી ભારતી

(મળવા આવો સુંદીર વર શામળીઆ રે.)

મીઠી મીઠી અમારી ભારતી રે,
મીઠી મોંઘેરી ગુજરાતઃ
મીઠી મીઠી અમારી ભારતી રે.

જ્યાં જ્યાં ગુર્જરવાસી વસી રહ્યા રે,
ત્યાં ત્યાં ગુજરાતી ગ્રંથ્યાતઃ
મીઠી મીઠી અમારી ભારતી રે.

સાદી, પ્રસાદ પૂરિત, સોહિણી રે,
એની મહામૂલી જ મિરાંતઃ
મીઠી મીઠી અમારી ભારતી રે.

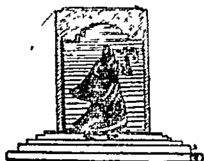
સુભગ ને મંગલ, મોહક, મંજુલા રે,
રસથી સહાય છે રળિયાતઃ
મીઠી મીઠી અમારી ભારતી રે.

ચાંદની શીતળ, ચંદન અર્ચિતા રે,
વ્હાલ ભરેલી છે વિખ્યાતઃ
મીઠી મીઠી અમારી ભારતી રે.

રાસને ગરબે શુણિયલ દીપતી રે,
ભજીએ, ભભકભરી ભલીભાત
મીઠી મીઠી અમારી ભારતી રે.

સૌ. મનોરમા રુગળજી શાસ્ત્રી.

મિલન

(લાગી બાળપણાની પ્રીત—એ રાગ.)

મારી હૈયા કેરી હેલ આજે હેતે છલકે,
મળતાં સ્નેહી જનનો સાથ સુખડાં પ્રેમે મલકે.

-અંગ ઉમંગ થકી ઉભરાયે
હર્ષાશ્રુએ ગાલ ભિંજાયે,
સુખ–સાગર સ્નેહે છલકાયે,
જીવન–નૌકા સરસર જાયે.

નિરખ્યે સ્નેહીનો સમુદાય નયનો તેજે ચમકે,
મારી હૈયા કેરી હેલ આજે હેતે છલકે,

અંતર અમીરસ ધારા વરસે,
ઉર વેલે અંકુરો વિકસે:
વાડી અંતરની મ્હોરાયે,
કુસુમોની ફોરમ ફોરાયે:

પ્રેમ અમીરસ કેરી ધાર હૃદયે ટપ ટપ ટપકે,
મારી હૈયા કેરી હેલ આજે હેતે છલકે.

નવલા નેહનો મહુલો ગાજે,
મોરલો મનનો થનથન નાચે;
ઢેલ તરંગ તણી જોઈ રાચે,
'ભાવ સદાય ટકે' ઉર જાચે:

પગનાં નુપૂર પૂરતા તાલ,રુમઝુમરુમઝુમરણકે
મારી હૈયા - કેરી હેલ આજે હેતે છલકે

હનુમાનભાઈ વેણીભાઈ પરેલ

તો વેરાન જેવો લાગે છે અને અત્યારે તો ગેય અગેય બંને પ્રકારો ફાલ્યા ફૂલ્યામાં ગુજરાત ગેયવિહીન થતું જાય છે એ શ્રી. ન્હાનાલાલનો પોકાર સત્યથી વેગળો નથી.

રાસપ્રણેતા શ્રી. ન્હાનાલાલના અનુકરણો મોટેભાગે શુદ્ધ જોડકણાં, માંદલાં ને ખોટાં થયા. આજની રાસ લેનારી પણ ખરૂં કહેતાં નવા ગસની પ્રતિમૂર્તિ બનતી જાય છે જેવા રાસ તેવી ગમરસિયણ' ગસ લેનારીના પગમાં ધમધમાટી નથી, હાથમાં વેગ નથી, અંગમા સ્ફુર્તિલો વળોટ નથી કે એટલી હલકથી ગાઇ શકાય ને ઝમકથી ખેલી શકાય. નરમાશ વધી ગઈ; પણ ગરબે તો ઘૂમવું જોઈએ. એક માઈલ સુધી ગાજી રહે તે રાસગરબા. એક વિદ્વાન કહેતા કે " જેનો અવાજ એક માઈલનો પ્રદેશ ખૂંદી વળે તે આર્ય; દસ હજારની સભા ગજવે તે આર્ય. " પરંતુ આજની નૂતન નારીને કંઠે કુમાશ આવી છે, ને અવાજ પોચો થયો છે, પગમાં થરથરાટ છે ને હાથમાં ક્ષોભ છે; અંતરમાં સંકોચ ને અંગમાં અક્કડતા છે. શરમનો અંચળો આછો તોય ચીરાતો નથી ઊંચે રાગે ગવાય નહિ, એવો ખ્યાલ બંધાઈ ગયો છે. પણ રાસમાં તો અંગને મોકળું મૂકવું જોઈએ, ત્યારેજ તે ખરેખર ખીલી ઊઠે. લગ્નમા કંઠને ખીલાદોરીથી વછૂટો મૂકવામા આવે છે ને ' અને રાસમાં સમસ્ત અંગનો વ્યાયામ આવી જાય છે. " કાઠિયાવાડના રાસડા એ ગરબાનું વધારે ધમકભર્યું વધારે ઊછળતુ સ્વરૂપનાં " (શ્રી. રમણલાલ દેસાઈ)

સાચા ને મૂળભૂત સ્વરૂપમાં લેવાતા રાસ જોના હોય તો ગામડાં ખૂંદો ને આંખનો ઉપયોગ કરો. છૂટા દેહે ને ખુલ્લે કંઠે ગાતી ઘૂમતી ગામડાની ગોરીઓની ધમધમાટી ને તલ્લીનના શહેરની સુન્દરીઓને મોંમાં આંગળા નંખાવે છે. આજે ગરબા વાંચવામાં મુદ્દલે મઝા નથી પડતી. વાચક ભ્રમણામાં પડે છે.

ઢાળ બેસતો નથી, આડફેટે સંગીતને સ્વડે ચડે છે, અને આમ રાસની મૂળ ખૂબી જાય છે. શ્રી. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદીનો મત ઉથાપી મારે અહીં કહેવું જોઈએ કે, રાસની પારખ તેને ગાતાં સાભળવામાં છે.

શ્રી. રામનારાયણ પાઠક કહે છે કે, જૂની ગાવાની ઢબમાં અને આજની ઢબમા ફેર પડી ગયો છે એ સાચું છે. રાગરાગણીઓએ, બંગાળી ગીતોએ, રેકર્ડોએ અને અન્ય મિશ્રણોએ નવા ચીલાઓ ચલાવ્યા છે. શબ્દો સંગીતને અનુકૂળ નથી હોતા. તેથી શ્રી. પાઠક સૂચવે છે કે, "આ ગીતને અનુરૂપ શબ્દદેહ કેમ ઘડવો એ સમજવા જૂની ઢબે ગવાતાં સાંભળવાં જોઈએ. એ જૂના ઢાળો પ્રાકૃત વર્ગોમા જળવાઈ રહ્યા છે."

નવા રાસનું જૂદા પડવાનુ કારણ તો એ કે શહેરના રાસમાં કલા સંયમ, સૌમ્યતા, રંગ વૈવિધ્ય, આકારવૈવિધ્ય પેઠું. વિવિધ વસ્ત્રાલંકારો, વાજીંત્રોનો માજ, ફૂદડીઓ ફરવી, થોડી ઊભી રહે થોડી અરધી ઊભી રહે થોડી બેસી જાય વગેરે રચનાકલા સાથિયા આકૃતિ એવી એવી કલાનો ઠાઠ વધ્યો. અંગમરોડ હસ્તમરોડ, ડોક મરોડ, પૂજાનો સામાન, ફૂલો, ફૂલમાળાઓ, દીવીઓ, મંજીરાં, લોટા વગેરે યોજાયાં. પારસણનો બંગાળણનો સિંધણનો જયનતર્કી એનાપાવલોવાનો દેહદીપાવતી ગુજરાતની સણુણી સાડી અને તેના સફેદ લાલ લીલા પીળા લીલા વગેરે રંગભેદો, તથા વસ્ત્રપરિધાન કળા જો કે રંગમંચ પર વખણાઈ ગયાં છે જ.

યુવાનો પણ દાંડિયા ગમ્મત લેતા થયા છે ચોરણો ને કડિયુ પહેરીને આમા મસ્તીની ઝમક આવે છે. સાગ્નતી મંદિરોએ આ પ્રથા નૃત્યમાં માન્યા વગર અપનાવી લીધી છે

એક વાત કહેવાનુ મન થઇ જાય છે. આજની ગરબીઓ લેતી તરણી સાન અડવી જ લાગે છે. કેક ખૂટતુ જણાય છે. ઘાબરયોણ

હિન્ડોલ

ઝૂલે હિન્ડોલ, રાજ! ઝૂલે હિન્ડોલ,
હૈયાનો રાજ! મારે ઝૂલે હિન્ડોલ!
સોણલામા સુણન્તી પ્રીતમના બોલ,
હૈયાનો રાજ!....ધ્રુવ
આવી વસન્ત,
વિદેશ કન્થ;
અન્તરની આહ જાગે કોકિલને કોલ,
હૈયાનો રાજ!....
જોતી હું વાટ,
પ્રીતમને કાજ;
ક્યારે આવે એ મારા કાળજાની કોર?
હૈયાનો રાજ!....
ઢુકી આ રાતના,
જીવનની વાટના;
લાંબા જણાય પન્થ, લાંબા એ દોર,
હૈયાનો રાજ!....
એક દિન આવશે,
પિયૂને લાવશે;
અર્પે સંતોષભેટ આતમનો લોલ,
હૈયાનો રાજ!....

નટવરલાલ જાની

પિયરનાં પીંજરેથી

પિયર પાંજરડે છૂપી છૂપી હું તો
 અંતરના આંગળા ઉઘાડું જી રે !
પ્યારા પિયુજીને સન્મુખ નિહાળી
 હૈયામાં ખૂબ હરખાઉં જી રે !
બેઠા પિયુજી જાણે આવીને ખાટલે
 મંદ મંદ વિંઝણો ઢાળું જી રે !
છૂપી છૂપી તે કૈં ચાલે વાતલડી
 હૈયામાં હૈયું ઝબોળું જી રે !
નયનાભિરામ બની નેહબાણ છૂટે
 અન્તરનાં દ્વાર ફટ તૂટે જી રે !
ઓચિન્તું યાદ આવે પિયરનું પાંજરું
 લજ્જાના શેરડા ફૂટે જી રે !
હૈયે પ્રકાશે ત્હારું પ્રેમપોત પ્યારું
 મીઠાં સંભારણાંની યાદી જી રે !
વ્હેલેરા આવજે હો સાંવરિયા મોરલા !
 રાતદિન એક ત્હારી યાદી જી રે !

છોટાલાલ ઘેકડી

ઘૂમતી, કૂવે પાણી ખેંચતી વખતનું મુક્ત-ડોલન આજે દેખાતું નથી. આજના કલાયુગમાં તો હાલવામાં, બોલવામાં, ખાવાપીવામાં, ઊભા રહેવામાં, ગાવામાં કલા મર્યાદા દેખાય છે, અતિશયતા નહિ પણ ઊર્મિનો સંયમ છે. પરંતુ અંતરના ડોલનને, ઉમળકાને, અભિનયવૃત્તિને રોકવી ઘટારત નથી. કલાના વૈવિધ્યવેડા પણ રાસમાં મૂંઝવણ નાખે છે.

આજના રાસમાં ગીતો પેઠા, હાસ્યરસના જોડકણાને ફટાણાં ભળ્યા. પછીય રાસનું લેબલ લગાવાય છે. ગહન કલ્પનાઓ, બ્રહ્મના ભેદો, બ્રહ્માંડની કથનીઓ ને જગતના કોયડાઓ અપરિચિત ઢાળમાં ઉતાર્યા એટલે રાસ નથી બનતા. એથી સ્ત્રીઓને વ્યાયામનો થાક લાગશે એવી જ શબ્દોની સંસ્કૃતમયતા ખૂંચે છે. સ્ત્રી-હૃદયને પીછાણી એનો ઉકેલ આપે, હૈયાના સનાતન ભાવોના ચમત્કાર ઝીલે, સ્ત્રીહૃદયની વીણાના તાર ઝણઝણાવી દે, તેના મનોભાવોને વાચા આપે એ સાચા રાસ છે. કારણ, રાસ સ્ત્રીઓના છે એ ભૂલવું ન જોઈએ. સ્ત્રીઓને નામે ચઢાવેલા રાસમાં સહૃદયતાનો રણકો કેટલો હશે? ખરી રીતે તો સ્ત્રીઓએ જ બહાર પડવું જોઈએ. તેમનો પ્રદેશ તો તેમણે રક્ષવો જોઈએ કે પછી સદાય એ જોખમદારી વેંઢારીને પુરુષોને એ વૈતરું કરવાનું રહ્યું? આ તેમના પ્રદેશમાં તેમણે સ્ત્રીરાજ્ય જમાવવું જોઈએ. શ્રી. દીપકબા દેસાઈ, શ્રી જ્યોત્સના બહેન અને જયમનગૌરી પાઠકજી સિવાય બીજાના નામ જ હોઠે આવતા નથી.

આજે જરૂરી છે રાસમાં હલક, રાસને બંધ બેસતી આવે એવી ભાષાનું લાલિત્ય, સમુચિત શબ્દયોજના, શબ્દનો ઘોષ, રસતત્ત્વનું ગુંજન, રાસરચનાનું સૌંદર્ય ને કવિત્વનો રણકાર. "વેણીનાં ફૂલ" "યુગવંદના" જેવા સંગ્રહોના ગીતોમાં શ્રી. મેઘાણી જેવી મૌલિકતા, પ્રાસાદિકતા, નૈસર્ગિકતા અને મધુરતા

થોડાજ કવિઓમાં દેખાય છે. દુર્બોધતા ન નડે એ માટે તો તેમને ખાસ ખટકો છે. શબ્દચીના, સમાસખંડો ને વાક્ય અન્વયની તેમને ખૂબ કાળજી છે. ગાતી વખતની તેમનામાં છે એવી વાતાવરણ જમાવતી, ચિત્ત થંભાવતી શક્તિ અને હૈયાં તરબોળ કરતી રમઝટ બીજે શોધવા જતાં નિરાશા ન સાંપડે તો બીજું શું થાય?

રાસને કલાના વધુ દૃઢ બંધનોથી જકડશો નહિ, તેને મુક્તપણે વિહરવા દેજો. એક કાળે સૌંદર્ય વિલાસની ચીજ ગણાતી, સંગીત રૂપ-ઝવીને કંઠે શોભતું મનાતું, નૃત્ય નાયકાનું સ્વચ્છંદ ક્ષેત્ર કહેવાતું, નાટક હલકા વર્ગને યોગ્ય જોવાતું. પરંતુ રાસે કદી આવી ઝાંખી છાયા લીધી નથી. ઊલટું પહેલાં જે રાસ ગામડાના જ ગણાતા તે આજે શિક્ષિતોની–શહેરની મગ્નની મીલકત થઈ પડી છે. બીજી કલાની જેમજ જીવનના ઊર્ધ્વીકરણ (Sublimation) માં રાસ ખૂબ અસરકારક છે.

જેમ ફિલ્મમાં નૃત્ય પ્રસરી ગયું છે તેમ નાટકોમાં પણ રાસ પ્રવેશી ચૂક્યા છે. રાસમાં ટૂંકાણનો આગ્રહ આવશ્યક છે. શબ્દ સૌંદર્ય જ લયના આકર્ષણથી અરધીપરધી સફળતા મેળવે છે; તેટલી જ સફળતા ટૂંકાણથી મળે છે. મીરા દયારામ ને ન્હાનાલાલના રાસ ટૂંકા છે. હવે છેલ્લું: "કેન્દ્રસ્થભાવનું આવર્તન કરવા યોજાયેલું ધ્રુવપદ" કાયમ રાખવા માટે શ્રી. મંજુલાલ મજમુદાર કહે છે એ મુદ્દાની વાત લક્ષ્ય બહાર ન જાય એ અતિ અગત્યનું છે.

આ અંકની અગત્યની જાહેર ખબર

આ અંકમાં ૬૯૮ મા પાને જન્મભૂમિ ગુર્જરીની શબ્દરચના હરીફાઈની એક જાહેર ખબર પ્રગટ થઈ છે. ગુજરાતી ભાષાની આ અદ્વિતીય હરીફાઈએ છેલ્લા ૬॥ વર્ષ દરમિયાન ગુજરાતી જનતાને રૂા. ૧,૭૫,૦૦૦ (પોણા બે લાખ)ના ઈનામો વહેંચ્યા છે. ફુરસદના સમયમાં, જ્ઞાન ગમ્મત અને અર્થલાભની વિવિધ પ્રાપ્તિ માટે જન્મભૂમિ હરિફાઈના વ્યૂહો અત્યુત્તમ પુરવાર થયા છે. આ હરિફાઈનું દર રવીએ પ્રગટ થતું એક અઠવાડીક મુખપત્ર છે. એનું નામ પણ "હરીફાઈ" છે.

—વ્યવસ્થાપક

જગતમાં રમવાને

શ્રી. પોપટલાલ પુંજાભાઈ શાહ.

("ગુલાબે રમતી'તી"—એ રાગ.)

મારે આંગણીએ ચાદલો ઉગ્યો—જગતમા રમવાને,
સોમ દૂધે નવરાવતો ઉગ્યો—જગતમાં રમવાને;
ધરા ધીકી છે ધોમ ધખારે—જગતમાં રમવાને,
એને ચાદાની પગલી ઠારે—જગતમાં રમવાને.
એ તો રૂપલા સેરુડીએ ઉગ્યો—જગતમાં રમવાને,
એ તો દૂધલે સરોવર ઉગ્યો—જગતમા રમવાને,
એનાં શીળાં વદન અમી વેરે—જગતમાં રમવાને,
એના હસતાં હૈયાં શાંત લ્હેરે—જગતમાં રમવાને.
મારા ખોળાનો ખૂંદનાર ઉગ્યો—જગતમા રમવાને,
મારા હૈયાનો ઠારનાર પૂગ્યો—જગતમાં રમવાને.
મનમોહન મળ્યો મન માન્યો—જગતમા રમવાને,
જોઈ જગને ચડે મત પાનો—જગતમાં રમવાને.
મારો મોહન મહુલીનો દીવો—જગતમા રમવાને,
એતો જુગ જુગ જગમાં જીવો—જગતમા રમવાને.
મારો મોહન જગદીવડો માચો—જગતમાં રમવાને,
સંતસેવામાં જુગજુગ નાચો—જગતમા રમવાને.

સોનલ જાડેજી

સંપાદિકા : કુ. બાકુંવરબા

[આસો માસની પુનમ આવે ને વણઝારા વણીજ વેપાર માટે દેશ પરદેશ જવા નીકળી પડે છે એમ મારવાડના વેપારી સોદાગરો—વણઝારાઓ દેશ-પરદેશ જવા માટે માલ-મિલ્કત લઈ વેપાર માટે નીકળી પડ્યા. મારવાડના એક નાના ગામનો ગરીબ ઠાકોર વણઝારો ફક્ત એકલો ઘરે છે. તેની સ્ત્રી સોનલ જાડેજી તેને કહે છે કે, 'તમે કેમ ઘરે છો ? બધો સાથ ચાલ્યો જાય છે. બાર મહિના સુધી ખાશું શું ?' વણઝારો જવાબ આપે છે: 'બધાં પાસે ઉંટ, ઘોડાં અને નાણાં છે. મારી પાસે ફુટી બદામ પણ નથી: તેમ ચડવા ઘોડું પણ નથી.' સોનલે તુરતજ પોતાના હૈયા પરથી હાર કાઢી આપીને કહ્યું: 'લ્યો ! આ વેચી જોઇતો માલ તથા ઘોડી લઇ આવો.' તે સાંભળી વણઝારે હર્ષમાં આવી જઈ ધન્યવાદ આપ્યો જોઈતી ચીજો તથા રોઝી ઘોડી લઈ આવી જવા માટે સર્વ તૈયારી કરી. એટલે તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે, 'તમો તો ચાલ્યા, પણ મને કોને ભળાવી જાવ છો ?' વણઝારે રંગત રેંટીયો તથા ત્રાક કરાવી આપી ને કહ્યું કે 'હું આવું ત્યાંસુધી રેંટીયો કાંતજો ને દહાડા વિતાવજો.' એમ કહી પોતે પોતાના સંઘમાં ભળી ગયો. અહિં સોનલ રેંટીયો કાંતે છે ને દિવસ ગણે છે. એટલામાં વર્ષ પુરું થયું. સૌ વણઝારા મલકાતા ઘરે પાછા ફરે છે. સોનલ પાદર ઉભી રહી પોતાના સ્વામીની વાટ જુએ છે. બધા વણઝારા આવી ગયા પણ તેનો પતિ ન દેખાયો. પૂછતાં ખબર પડી કે તે તો રસ્તામાંજ મરી ગયો. સોનલના બારે બુડ્યા. નિરાશ થઈ ઘરે આવે છે ને કહે છે કે 'હવે જીવીને મારે શું કરવું છે. હમણાં સ્વામીને ઝાંબી જાઉં' એમ કહી પોતે કટાર ખાય પ્રાણ કાઢી નાખે છે.

[લોકગીત]

સૌ તે ચાલ્યાં વેપારે, વણઝારા વાલમ લોલ
તમે કેમ ઘરકે ટાંડાના ઠાકોર, વણઝારા વાલમ લોલ ૧

સૌને ગાંઠે ગ્રથ છે, સોનલ જાડેજી રે
અમે નિર્ધનીયાં ન પૂગીએ, સોનલ જાડેજી રે ૨

સૌને ચડણુ ઘોડલાં, સોનલ જાડેજી રે
અમે પાળાં ન પૂગીએ, સોનલ જાડેજી રે ૩

રોઝી ઘોડી આલુ રાંગમાં, વણઝારા વાલમ લોલ
આપું કેયડાંનો હાર રે, વણઝારા વાલમ લોલ ૪

તમે ચાલ્યાં વેપારમાં, ટાંડાના ઠાકોર લોલ
અમને તિ કેને ભળાવીયાં; વણઝારા વાલમ લોલ ૫

ઘડાવું ગંગત રેંટીયો સોનલ જાડેજી રે
વળાવું ખાડાની ત્રાક, સોનલ જાડેજી રે ૬

મૈ તે આવ્યાં ઘરડે, વણઝારા વાલમ લોલ
કજુ નાખ્યો વણઝારો, ટાડાનો નાયક લોલ ૭

બાજી ગંગત રેંટીયો, વણઝારા વાલમ લોલ
બાજી ખુણાની ખાટલ રે, ટાડાના ઠાકોર લોલ ૮

સામરીયામા સુખ નહિ, વણઝારા વાલમ લોલ
પિયરીયે નહિ મા ને બાપ રે, વણઝારા વાલમ લોલ ૯

આવુ છુ વાલમ આબવા, વણઝારા વાલમ લોલ
હુલ્લાવી કમ્મરમા કટાર રે, વણઝારા વાલમ લોલ ૧૦

પનિહારી

[અભિનય ગીત.]

હાંરે સીચો સીચો કુવાનાં પાણી રે
પાણી ભરે પાણીયારી—ટેક

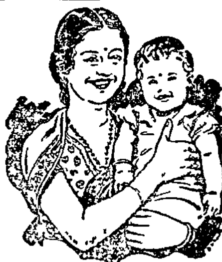
હારે દોરી નાખો રસીલી હાથ સજની (૨)
હારે હવે સીચો કુવાના પાણી રે
પાણી ભરે પાણીયારી

હારે માથે મરખા થઇ ઇંઢોણી મેલાયે (૨)
હારે *એતો ગાગર કમર પર ધારી રે*
પાણી ભરે પાણીયારી

હારે બેડું શીર ચડાવી, સુન્દરીઓ શોભતી (૨)
હારે એવો વિવેક ઘુંઘટ તાણી રે
પાણી ભરે પાણીયારી.

હારે પાય ઝાઝરનો ઝમકાર સજની (૨)
હારે એવી ચંચળ ચતુરા ચાલી રે
પાણી ભરે પાણીયારી.

કુ. બાકુંવરબા.

પહેલું ઈનામ...	જન્મભૂમિ ગુજરાતી	બોનસ	વધુ પ્ર.પત્રો
રૂા. ૧,૫૦૦	શબ્દરચના હારફાઈ	રૂ. ૪૨૫	રૂ. ૭૫

પહેલું ઈનામ... રૂા. ૧,૫૦૦ (૧૨ ઉકેલથી) રોકડા રૂા ૧,૦૦૦

ઓછામાં ઓછા ૪ ભુલ સુધી ઈનામ મળવાની ખાત્રી

બીજાં ઈનામો... રૂા. ૧,૦૦૦

જન્મભૂમિ ગુજરાતી શબ્દરચના હારફાઈ

વ્યુહ ૫૯ : રૂ. ૩,૦૦૦

બંધ તારીખ ૨૭ ઑકટોબર પહેલાં નીચેનું પ્રવેશપત્ર નવ આનાની ફી સાથે મોકલી આપો.

વધુ વિગત માટે.... "હરિફાઈ" જુઓ.

બોનસ રૂ. ૪૨૫ | વધુ પ્ર.પત્રો રૂ. ૭૫

પુસ્તકો અને ધાતુના કેલેન્ડરોની સુંદર ભેટો -

સોળ પ્રમાણપત્રો ભરનારને રૂ. છ ના ઈનામની ગેરન્ટિ

મુ	ક્તિ	વ	શ	■	■	આ		મી
	■		■		■		■	
મ		ન	■	પ		ત	■	■
■	■	■		■	લ	■	■	
પ્ર			ક	■	ક	ડ		ઈ
પં	ક	જ	■		■	હા	■	■
	ર	ણી	હી	■			■	
■	■	■		જા	■	ણ	ગો	
પ્ર		દ	■		■	■		■

જ. હૂ. ૫૯. હરિફાઈના સર્વે 'ઘટતો નિયમો' મેં વાંચ્યા છે ને તે મને કબુલ મંજુર છે.

આડી ચાવીઓ

૧ જેને કદાચ ઘેલા કહી શકાય તેવો. ..મ ડાઈ ગયો છે.

૩ .. હીરકવ્યુહની જાહેરાત તમારી ઈંતેજારીને ઘડીભર દબાવી રાખશે.

૬ ગંભીર પુસ્તકના પ્રમાણિકાવિરોધી વિધાનો રૂઢીચુસ્ત માનવી ભારે .. પછી પણ પચાવી શકે કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે.

૭ આવી નારીઓના ઉત્કર્ષ માટે હવે ઘણે સ્થળે ગંભીર યત્નો થઈ રહ્યા છે.

૧૧ મોટા માણસના વિનાકારણ...બનનાર પ્રત્યે લોકો શંકાની નજરે જુએ છે.

૧૪ વડીલોની વધુ પડતી....બાળકોના વિકાસને રૂંધે છે.

૧૬ વિખ્યાત સીનેમા નટનું વિશેષ નામ

૧૭ આજના સંયોગોમાં મહાસભાનું હડત ઉપાડવાનું પગલું વાજબી છે કે ? એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી અને વાસ્તવદર્શી માનવી ..મા આપનાં અચકારો

૧૮ અર્થહીન અક્ષરો.

૨૦ અવિચારી પણે અને ઉતાવળમા... ને મહત્વ આપ્યાથી પાછળથી ખૂબ શોષવું પડે છે

૨૨ આ શબ્દનો ઉચ્ચાર નિરંકુશ લહેરની કલ્પના ખડી કરે છે.

૨૪ આ 'ગોકુળ' ગૂંચવાઈ ગઈ છે. :

૨૬ સામ્રાજ્યભોક્તા પ્રજાના વિનાશનું મુખ્ય કારણ અતિ વૈભવને લીધે ઉદ્ભવતો...હોય છે એમ ઇતિહાસ કહે છે.

ઉભી ચાવીઓ

૧ પ્રવાસ દરમ્યાન શીઘ્ર તેની સગવડ સાચવવા સારા... ની જરૂર પડે છે

૨ સ્લેટ૭

૩ અણધારેલ...નર, કરતા નારીનેવધારે, ગભરાવી મૂકે છે

૪ આ પ્રાણીની રમતને નીરખવાનું બાળકોને બહુ ગમે છે

૫ ગરીબોની આંતરડી કકળાવી ભારે ...નેવહોરી લેનાર માનવીના જીવનનું કલ્યાણ થતું નથી.

૮ દંભી માણસો સવારમાં ઉઠીને માત્ર...થી મુખ ઉજળું દેખાડતાં બહાર નીકળીપડે છે.

૯ ...હોય ત્યારે ગમે તેવો માનવી ઢીલો બની જાય છે.

૧૦ ગામડામા હજુ પણ તેની ઉપયોગિતા ઘણી છે

૧૨ ભોળા માણસો ...થી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે.

૧૨ ...ની અપૂર્વ ભક્તિની અનેક વાતો પ્રચલિત છે

૧૩ વિરહી વનિતાની ઉર્મિઓ રંગીલી .. ના આગમને ક્ષુબ્ધ બને છે

૧૫ દમનનાં પગલા રાજ્યકારી ...નું દિવાળુ દેખાડે છે.

૧૯ . થી શોભતા માનવી પ્રત્યે કમાળો આશ્ચર્ય અને તિરસ્કારથી જોઈ રહે છે

૨૧ ...વાળા માનવીની સ્થિતિ ઘણીવાર નિ:સહાય બની જાય છે.

૨૩ અતિશય ..રાજ્યશાસન પ્રત્યે બેદિલી ઉભી કરે છે.

૨૫ રોમાચક નવલકથા . વિના અપૂરી ગણાય છે

સહી ______

સરનામું ______

[મુંબઈના કલેકટરે મંજુર કરેલી] ગામ ______

મ. ઓ.	રોકડ	પોરટલ :	મે મારી
રસીદ	પાવતી	ઓર્ડર :	પ્રવેશ ફી
નં.	નં.	નં. :	
......	......	......	થી મોકલી છે

પત્ર વહેવારનું સરનામુ

જન્મભૂમિ હરિફાઈ વ્યુહ ૫૯.

૧૩૮, ગેડોઝ સ્ટ્રીટ, પો. બો. ૬૨ કોટ મુંબઇ–૧.

નારીની સાધના

શ્રી. ક્ષિતિમોહન સેન

અનુવાદક:

શ્રી નગીનદાસ પારેખ

*

સંત દાદુ દયાળને નાનીબાઈ અને માતાબાઈ નામે બે કન્યાઓ હતી. જ્યારે તેઓ પરણવાલાયક ઉમ્મરની થઈ ત્યારે માતપિતા તેમનાં લગ્નનો વિચાર કરવા લાગ્યાં. આજે પણ જો છોકરી મોટી થાય છે, તો માબાપને ચિંતા થવા માંડે છે, તો તે પ્રાચીન જમાનામાં તો પૂછવું જ શું? પણ આ સંસારી સાધુની બંને દીકરીઓએ તો કુંવારી રહેવાનો નિશ્ચય કરેલો હતો. આજે પણ છોકરીઓને કુંવારી રાખવાની માબાપોની હિંમત ચાલતી નથી, તો તે જમાનામાં તો ક્યાંથી જ ચાલે! વળી કુંવારી રહેવામાં છોકરીઓમાં પણ આજના કરતાં તે જમાનામાં વધારે હિંમત જોઈતી જ હશે તો.

આ બંને બહેનોને લગ્ન કરવાને સમજાવવાના અનેક પ્રયત્નો થયા. પહેલાં તો એમના પિતાએ જ એમને કહ્યું: 'બેટા, હવે તમે મોટી થઈ છો. તમારે હવે લગ્નનો વિચાર કરવો જોઈએ.' ત્યારે આ પુત્રીઓએ જવાબ આપ્યો: 'પિતાજી, તમારી સાધનાધારા અને વંશધારા બંને સાચવવાં અમારે માટે શક્ય નથી. ગમે તે એક જ અમારાથી સચવાય એમ છે. તો એમાં કયું શ્રેષ્ઠ? અમે તો તમારી વંશધારા આગળ ચલાવવાને બદલે સાધનાધારા જ આગળ ચલાવીશું'

પછી પિતા શું બોલે?

આ પછી માતાએ એમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને કહ્યું: 'બેટા, આપણે સ્ત્રીઓને વળી સાધના શી? એ તો પુરુષોને શોભે. આપણે તો આપણો સંસાર ભલો. તમે હવે ઝટ સંસાર માંડો.'

પુત્રીઓએ જવાબ દીધો: 'માતા, સંસાર જો માંડવો હોય તો સંસારમાં મન જોઈએ. અમારું મન તો તપસ્યામાં–સાધનામાં છે. મનવિનાનો વિવાહ એ તો વ્યભિચાર જ કહેવાય.'

માતા પણ પાછી પડી. આ બંને બહેનો ઉપર એમના ભાઈની ખૂબ અસર હતી; તેના પ્રોત્સાહનથી જ બંને સાધનાને માર્ગે ચડી હતી. માતાપિતાએ એ ભાઈને પણ ઠપકો આપ્યો કે, લે હવે, બહુ ચડાવી મૂકી છે તે જો. ભાઈને પણ થયું કે, લાવને હું પ્રયત્ન કરી જોઉં.

તેણે જઈને બંને બહેનોને કહ્યું: 'બહેન, તમે સાધનામય જીવન ગાળવા માંગો છો એમાં તો કંઈ ખોટું નથી, પણ મારે માત્ર એક જ વસ્તુ વિષે તમને પૂછવું છે. માણસની દેહની ભૂખ કંઈ જેવી તેવી નથી હોતી. એ ક્ષુધા ખૂબ પ્રબળ હોય છે અને એને જીતવી એ અતિ મુશ્કેલ વાત છે. માણસનો સ્વભાવ જ અધોગામી છે. તો એ અધોગામી સ્વભાવને જીતશો શી રીતે?'

ત્યારે આ બહેનોએ જવાબ આપ્યો: "ભાઈ, તું અમને એમ પૂછે છે કે અમારામાં રહેલો શિવ (દૈવી અંશ) અમારા જીવ (પાશવી અંશ)ને શી રીતે જીતી શકશે?– માનવની સ્વાભાવિક ગતિ જે અધોગામી છે, તેને અમે ઊર્ધ્વગામી શી રીતે કરીશું? એ તો ખૂબ સહેલું છે. 'દીપ લગાય તેલ જસ ચઢિ દૈ.' તેલની સ્વાભાવિક ગતિ અધોગામી જ છે. કોઈ પણ પ્રવાહી નીચે જ વહેવાનું. પણ જ્યાં વાટને મોઢે દીવો પેટાવ્યો કે તરત

વર્ષા

હેરે અનંતની આખડી,
કાંઈ લ્હેરે અનંતના હાસ;
આશ વર્ષાએ પૂરી.

કોમળ કોમળ કલ્પના,
કાંઈ ઊતરી જગમાં ખાસ;
આશ વર્ષાએ પૂરી.

પૃથ્વીએ પાલવ પાથર્યો,
એની પૂરી પૂરણ પ્યાસ;
આશ વર્ષાએ પૂરી.

ઝણકી જાગી ચેતના,
ઊઠી આનંદનો લે રાસ;
આશ વર્ષાએ પૂરી.

ઓ રે અનંતના તાંતણા,
ઊઠ માનવ! કાં બેઠો નિરાશ?
આશ વર્ષાએ પૂરી.

દહનારા દાહ હરિ ઠારશે,
હજી દૂર દૂર જગનો નાશ;
આશ વર્ષાએ પૂરી.

'મંજુલ'

જ તેલની ગતિ ઊલટી થઈ જવાની–ઊર્ધ્વ ગતિ થઈ જવાની. તે નીચે જવાને બદલે ઊંચે ચડવા માંડવાનું. એમાં મુશ્કેલી શી?"

ભાઈ શો જવાબ આપે?

આમ ભાઇ પણ સમજાવી ન શક્યો, એટલે પછી સખીઓને માથે એ કામ આવી પડ્યું. તેમણે જઈને કહ્યું: 'બહેન, સ્ત્રીઓએ તે કદી સાધના કરી છે? આપણાથી તે વળી સાધના થતી હશે? માટે તમે એ વાત પડતી મૂકો અને પરણી જાઓ.'

બહેનોએ જવાબ દીધો, 'બહેન, સ્ત્રીઓને મારનાર સ્ત્રીઓ જ હોય છે. સ્ત્રીથી કશું થાય નહિ, સ્ત્રી તો નમાલી, એવું કહેતાં તમને શરમ નથી આવતી? અમે તો પૂછીએ છીએ કે જગતે સ્ત્રી પાસે માંગ્યું છે ક્યારે? જગતે ક્યારે સ્ત્રી પાસે ઉચ્ચ વસ્તુનો દાવો કર્યો છે કે સ્ત્રી તે આપે? સ્ત્રી પાસે એવી માગણી થઈ હોય અને છતાં તેણે તે પૂરી ન કરી હોય તો ખરું કે સ્ત્રીથી કશું થતું નથી અને થવાનું નથી. પણ એમને એમ શા માટે સ્ત્રીને વગોવો છો? 'નાગસે કછુ હોત નહીં; બસ દાતા કછુ આહી?' એ તો જેમ ગોરખે જઈને મત્સ્યેન્દ્ર પાસે માંગણી કરી તો મત્સ્યેન્દ્રને આપવું પડ્યું.

પ્રસંગ એવો છે કે, મત્સ્યેન્દ્રનાથ એ ભારતવર્ષના અતિ પ્રસિદ્ધ યોગી હતા. ખૂબ ઊંચ ભૂમિકાએ ચડેલા હતા. એમને ગોરખનાથ નામે એક શિષ્ય હતો. મત્સ્યેન્દ્રનાથ ફરતા ફરતા કામરૂ દેશમાં જઈ ચડ્યા. ત્યાં તો સ્ત્રીઓનું જ રાજ્ય. ત્યાં ગયા પછી અસાવધતા આવતાં મત્સ્યેન્દ્ર ખૂબ ભોગવિલાસમાં ડૂબી ગયા: તેમની ખૂબ અધોગતિ થઈ; આખો વખત સ્ત્રીઓમાં જ પડી રહેવા લાગ્યા. જ્યારે ગોરખનાથને કાને આ વાત આવી ત્યારે તેને પારાવાર દુઃખ થયું. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે મારે મારા ગુરુને પાછા ઉપર લાવવા. તે તરત જ કામરૂ દેશ

જવા શિપડ્યો. ત્યાં પહોંચી તેણે મત્સ્યેન્દ્રને મળવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ એને કોઈએ અંદર જવા દીધો નહિ. આખરે એણે દેવડીએ પડેલા નગારા ઉપર ચોબ ચલાવ્યા અને તે અવાજ સાંભળી મત્સ્યેન્દ્ર એકદમ બહાર આવ્યા.

'કોણ છે?'

'જાગ મછેન્દર, ગોરખ આયા.'

પોતાના શિષ્યને આટલા દૂરના પ્રદેશમાં આવેલો જોઇ ગુરુનું વત્સલ હૃદય જરા પલળ્યું. પૂછ્યું, 'શું છે? કેમ આવ્યો છે?'

'મારે તમારી પાસે ઉપદેશ જોઇએ છે.'

મત્સ્યેન્દ્રે નિખાલસતાથી અને ઊંડા દર્દથી કહ્યું: 'બેટા, હવે આ કંઈ પહેલાંનો મત્સ્યેન્દ્ર રહ્યો નથી. હું તને ઉપદેશ નહિ આપી શકું.'

'તે ન ચાલે. આપવો જ પડશે. હું તમારો શિષ્ય છું, તમે મારા ગુરુ છો. ગોરખ માગે અને મછેન્દર ના પાડે એ બને જ નહિ.'

બસ, મછેન્દર જાગી ગયો. તેનું ભોગજીવન ક્ષણમાં સાપની કાંચળીની જેમ ઊતરી ગયું. બાળકનો જન્મ થયા પછી તેની નાડી માતાની નાડીથી સ્વતંત્ર થઈ જાય છે, માતૃનાડીનો સંબંધ જેમ બંધ થઈ જાય છે, તેમ પલકમાં મછેન્દર પાછો પૂર્વ ભવનો મછેન્દર થઈ ગયો અને ગોરખની સાથે ચાલી નીકળ્યો. અહીં જેમ શિષ્યે દાવો કર્યો તો ગુરુએ પાત્રતા મેળવી તેને સંતોષવો પડ્યો, તેમ શ્રી પાસે જો માગણી કરવામાં આવે, તો તે પણ જરૂર સંતોષે, માણસ પોતા પાસે પણ જેટલી માગણી કરે તેટલું જ એને મળે."

હવે સખીઓને પણ કશું કહેવાનું રહ્યું નહિ.

દાદુ દયાળના એક ભક્ત રાજા ભગવાનદાસ કરીને હતા. તેમણે આ બહેનોને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો. તેમણે કહ્યું: 'શ્રી જાને કોમળ છે. એનાથી કઠોર સાધના નહિ થઈ શકે, માટે તમે હઠ છોડી દો."

દયારામભાઈનું એક અજાણ્યું

હિંદી પદ

[સંપાદક : શ્રી. મંજુલાલ મજમુદાર].

(ઢાળ : 'જોગી જોગન બનાકે કિધર ગયો રી?')

દયારામ

છેલા! નેક નીકી બાંસુરી બજાય જા હો
બજાય જા, સુનાય જા, રીઝાય જા હો.
છેલા!૦

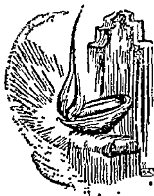
તેરી બાંસુરીને મેરી પાંસુરિયાં પ્રોઈ;
સુને બિના જા સોહાય ના હો.
છેલા!૦

શિશ મુકુટ, કટિ કાછની, કર બેનુ, ઉર માલ:
યહ બાનકસો મનબસો સદા બિહારીલાલ.
ઇન બંસીને મેરો મન હર્યો રે,
ઘર આંગના ના સોહાય જા હો.
છેલા!૦

રંગ ભરી મૂરત, અનંગ ભરી અખિયં;
દેખે બિના ના રહ્યો જાય જા હો.
છેલા!૦

અયે! કઠિન આહીર કે! મેરી ને કપીર પહેચાન:
તુજ સુખ દેખન કારને, છાંડ દઈ કુલ-કાન.
દયાકે પ્રીતમ મેરી તપન બુઝેગી,
અટેલે તું હરિ, હીયમેં લગાય જા હો.
છે૦!૦

રંગ–રાસ

(આવો આવો પધારો મોંઘેરા મેમાન...)
વા'લા રંગમંડપમાં આવો રસ–રાજ
કેસુડામાં રંગચીર બોળીએ....!
કેસરવાઘા સજી ત્હમે, આવો રસ–રાજ
રૂડા ફાલ્ગુને ફાગ ખેલીએ....!

સાખી

ફાલ્ગુન ફાલ્યો ફાલમાં ને વિકસાવ્યા નવ રંગ
આજે આવી માંડવે....જગાવો એ રસધૂન
વા'લા રંગમંડપમાં આવો રસ–રાજ
કેસુડાંમાં રંગચીર બોળીએ
સમજી સમજાય નહિ...
વદી વદાય નહિ....
....કાના....આવો....
કેસર વાઘાના, આવો કનૈયાલાલ
કેસુડાંમાં રંગચીર બોળીએ !

સાખી

કાના ત્હારા નાદથી ઘેલું બન્યું આ વ્રજ
બંસીના નાદથી, ભાન ભૂલે આ વૃંદ
કાના આવો ફાલ્ગુને ફાગ ખેલીએ....!
કેસુડામા રંગચીર બોળીએ....!

કુમુદ સી. મજમુદાર

ત્યારે બહેનોએ જવાબ વાળ્યોઃ “અંકુર કોમળ હોય છે, કૂંપળ કોમળ હોય છે, પણ એ જ કોમળ કૂંપળ ‘પાખાણુકા સાખણુ કરે ગાંઠ ગાઠ લકરાઇ’–પથ્થર જેવી કઠણ ડાળીઓને ભેદીને તેની ગાંઠેગાંઠને નવપલ્લવથી મર્મરિત કરી મૂકે છે, અને એ જ કોમળ અંકુર ધરતીના પડને ચીરીને ઉપર આવે છે. એટલે સ્ત્રીઓ કોમળ છે એમ કહીને સ્ત્રીઓ નિર્બળ છે, એવું સાબિત કરવા મથશો નહિ.”

પણ આ રાજા એમ હારે એવા નહોતા. એ બુઢ્ઢાએ નવો પ્રશ્ન પૂછયો: ‘ભલે, પણ તમે હજી નાની છોકરી છો, તમારી તે શક્તિ કેટલી ? સાધના કેટલી ? ગજુ કેટલુ ?’

બહેનોએ કહ્યું, “મહારાજ, બીજ કેટલું નાનું હોય છે? અગ્નિનો તણખો કેટલો નાનો હોય છે! અને છતાં એ બીજ જ ધરતી નીચે દબાયું હોય છે ત્યાંથી એ બધાને વટાવીને, પોતાનો માર્ગ કરીને સૂર્ય સામે પોતાનો બાહુ વિસ્તારે છે; એ અગ્નિનો તણખો જ પ્રબળ જ્વાળા પ્રગટાવે છે–લાકડાનો ખડકલો નકામો હોય છે. બાધાને છતવી એનું નામ જ પ્રાણ –‘બાધાજિત નિત પ્રાણ ”

આટલાથી પણ રાજા ધરાયા નહિ. એમણે વળી પ્રશ્ન કર્યો· ‘પણ તમારી સાધનાની રીત તો જરા બતાવો.’

ત્યારે આ બહેનોએ કહ્યું· “સાધનાની વળી રીત શી? સાધના એ તો સ્વાભાવિક વસ્તુ છે–સહજ વસ્તુ છે. એ કાંઇ મારીબાંધીને બળજબરીથી પાળવાની વસ્તુ નથી. શિશિર ઋતુમાં વૃક્ષોમાંથી નવપલ્લવ ફુટાડવા માટે કોઈ લાખો કુહાડી ચલાવે પણ ડાળી ભેદીને એક પણ કૂંપળ ન કાઢી શકે. પણ જ્યાં વસંતનો મલય–સમીર વાવા માંડે કે લાગલી જ કોમળ કૂંપળો એ ડાળીઓને ભેદીભેદીને ડોકિયાં કરે છે.

‘હારે લાખ કુરહાડી તૈંહ જીતે મલય-સમીર’–એમ અમારી સાધના પણ મલય-સમીર જેવી સહજ જ હશે.”

પૂજારણ

હું પ્રેમ પૂજારણ, પીયુ પ્રતિમાની....
રટતી નીરંતર પ્રેમ....પ્રેમ....પ્રેમ !
મ્હારા હૈયે, પ્રેમના પૂજન કરતી....
જપતી નીરંતર પ્રેમ....પ્રેમ....પ્રેમ !
પ્રેમ દેવની બની પૂજારણ..............
ભર દરિયે હું આવી "પૂજારણ"!
પૂજન કરવા "વિશ્વ—વિભુવર"
શોધી રહી હું સાથી રસીકવર........
અંતર રસની છોળ ઉછળતી...........
જપતી નીરંતર પ્રેમ....પ્રેમ....પ્રેમ !

ભાલચંદ્ર વૈરાટકર

કશું જ ન ચાલ્યુ, ત્યારે રાજાએ એક છેલ્લો પ્રશ્ન પૂછયો 'સારું. પણ તમારી સાધનાનો ક્રમ–plan–યોજના શી છે તે તો મને કહો.'

ત્યારે એ બહેનોએ કહ્યું; 'આગળથી તૈયાર કરેલા નકશા પ્રમાણે તો મકાનો જ ચણી શકાય, ઝાડ ન ઉગાડી શકાય. ઝાડ તો પોતાની–સ્વૈર સહજ–રીતે જ ઊગે, તેમ સાધના અને જીવનનો પણ નકશો તૈયાર ન હોય. એ તો જીવંત વસ્તુ રહી, એટલે એ તો ઊગે–પોતાની સહજ ગતિએ વધે અને વિકસે.'

રાજાની અને સૌની ખાતરી થઈ ગઈ કે, આ બહેનોને પોતાના નિશ્ચયમાંથી ચળાવવી એ અશક્ય પણ છે અને અનાવશ્યક પણ છે.

બહેન

(રાગ—આશા ભર્યા તે અમે આવીયા.)

મીઠી વાડીની મહી વેલડી,
એવી દેવની દિધેલ બહેન એક રે–
જુગમાં જીવો બહેની રે
સુવાસ સ્નેહ તણી પાથરે,
ત્યારે દિસતી સ્નેહ તણું ફૂલ રે–જુગમાં.
તારા હૃદયના સાગરેથી,
મારે લેવી છે સ્નેહ તણી છીપ રે–જુગમાં.
મીઠા મધુર હેત તરંગમાં,
મારી નાવડી ખૂબ ઝોલાં ખાય રે–જુગમાં
વનવગડા તણી વીરડી,
એવી દિસે છે વીર તણી બહેન રે–જુગમાં.
તારા રિસામણાં સાંભરે,
ત્યારે ઉર મહી કંઈ કંઈ થાય રે–જુગમાં.
શ્રાવણ મહીનો આવશે,
ને ત્યારે રાખડી બાંધજે બહેન રે–જુગમાં.
સુખદુઃખ કેરા વાદળડે,
તને ભુલીશ નહિ હું, બહેન રે–જુગમાં.
પળે પળે મુખે બોલતી,
ને મારો વીરલો જીવશે જુગ રે–જુગમાં.
અંતરથી દઉં આશિષો,
ને બહેની જીવજે શત શત વર્ષ રે–જુગમાં.

દિનેશ બી. ત્રિવેદી

ગૂજરાતણોની શરીર-સંપત્તિ

શ્રી. રણજીત મ. પટેલ

(ગતાંકથી ચાલુ)

પ્રકરણ ૬•

કારણોની પરંપરા

[ઉત્તરાર્ધ]

'જે વર્ગને પૂરતું પોષણ મળી શકે છે તેમને પોષણમાંથી જીવનું શોધી કરવા માટે ફેફસાં નથી અને જે વર્ગને પૂરતાં મોટાં ફેફસાં છે તે વર્ગને સાફ કરવા જેટલું લોહી પૂરું પાડનાર ખોરાક નથી. બંને પાસે વધારો છતાં બંને ભૂખે મરતા. જાણે રોટલા અને હવાના ભાગ વહેંચાયા.'

આર્થિક કારણોઃ—

શું ગુજરાત કે શું હિંદ—બંનેનો એકમાત્ર વ્યાધિ છે. અપોષણ અનારોગ્ય એ એનું સીધું પરિણામ છે. પછી તે અનારોગ્ય હોય સ્ત્રીનું વા પુરુષનું. ગરીબાઈથી ભૂખમરો ને અપોષણ નીપજે છે, ભારત વર્ષની ત્રીજા ભાગની પ્રજા પુરું એક ટંક પણ ખાવા પામતી નથી. બીજી ત્રીજા ભાગની પ્રજા બે ટંક ખાવા પામતી હશે પણ યોગ્ય ખોરાક તો હરગીઝ નહીં. માત્ર ત્રીજા કે ચોથા ભાગની પ્રજા વર્ષે નવ શેર ઘી અને દિવસે પાશેર દૂધ માંડ પામે છે. એવો હિસાબ કાઢવામાં આવ્યો છે કે પ્રત્યેક હિંદીને ઓછામાં ઓછો રોજિંદો ૧·૬ રતલ આહાર જીવનટકાવ માટે તો મળવો જોઈએ; જ્યારે માંડ મળી શકે છે ·૯૪ રતલ ખોરાક. અને આટાને—આહારને અને આયુષ્યને તો ગાઢો સંબંધ છે. જે તે આંકડા તેની શાખ પૂરશે.*

આંકડા બોલે છે કે જ્યાં યોગ્ય પોષણ છે ત્યાં બાળમરણ પ્રમાણ અલ્પ છે ને ત્યાંજ શોષબળ વધારે છે તથા આયુષ પ્રમાણ પણ વધારે છે. આમ અપોષણ એ ગુજરાતનો તેમજ હિંદનો વ્યાધિ છે. સમગ્ર દેશની આવી અસહ્ય ગરીબીમાં—તેમાંયે વળી નારી શરીરોપયોગી પૌષ્ટિક આહાર ક્યાંથી મેળવી શકે? આમ અપોષણમાંથી દૂર્બળ, નિર્માલ્ય નિર્વીર્ય પ્રાણ-શક્તિ જન્મે. જ્યાં આવી સત્ત્વહીન પ્રાણશક્તિ હોય ત્યાં જનમપ્રમાણ વિશેષ નજરે પડે; કેમ જે પ્રજાનું જન્મપ્રમાણ તો બે રીતે પણ ઉંચું હોઇ શકે છે. શક્તિથી અને અશક્તિથી, વીર્યબળથી અને કામવાસનાથી પણ. વીર્યબળથી

*પોષણ અને આવરદાનો સંબંધ

દેશ	વર્ષે જણ દીઠ દુધ : ગેલન :	સરાસરી આયુષ	જન્મ પ્રમાણ હજારે	મરણ પ્રમાણ હજારે	બાળ મરણ	શોષબળ હજારે
અમેરિકા	૫૫ ૩	૫૦	...	...	...	...
વિલાયત	૩૦·૮	૫૧	૨૭	૧૫	૭	૧૨
જાપાન	...	૪૪	૩૨	૧૨	૧૬	૨૦
ફ્રાન્સ	૨૫·૦	૪૮	...	...	૮	...
જર્મની	૨૭ ૩	૪૮	૩૨	૧૮	૧૦	૧૪
હિંદ	૮·૫	૨૪	૩૮	૩૩	૨૦	૫

જન્મેલ પ્રજા શહરવાળી થાય. કામવાસેનાથી જન્મેલ મરવાને બ્હાને જીવતી હોય. આમ એક અનિષ્ટમાંથી અનેક અનર્થોની પરંપરા ચાલ્યા જ કરે છે. અંતે ગરીબાઇનું પરિણામ બીજું શું હોય? दैन्यहि दोषो गुणहानिनाश। કે અન્ય કંઇ! મહા ગુજરાતનો પ્રદેશ વિસ્તાર ૭૩,૦૦૦ ચોરસ માઇલ અને તેની વસ્તી ઈ.સ. ૧૯૩૧ ની ગણત્રી પ્રમાણે લગભગ એક કરોડ ને ચૌદ લાખની. ગુજરાત ગામડાંમાં વસેલો હોવાથી તે ખેતીપ્રધાન તો છે જ, છતાં પણ ગુજરાતીઓનું વેપાર અને ઉદ્યોગમાં આખા દેશમાં આગળ પડતું સ્થાન છે. આ વસ્તુસ્થિતિને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી કેટલાક ગુજરાતને ધનાઢ્ય ને લક્ષ્મીસંપન્ન માની લેવાની સહજ ભૂલ કરે છે. પણ આ વિચારણા ભૂલભરેલી છે. પ્રો. સી. એન. વકીલના કહેવા મુજબ જો આપણે ગુજરાત ને કાઠિયાવાડના ખેડુતની સ્થિતિનો વિચાર કરીએ, તેની કમાણીનો ચોક્કસ આંક મેળવીએ, વર્ષની મોટા ભાગની તેની બેકારીનો ખ્યાલ કરીએ, તેના કરજભારનો કંઈક આછોઝાંખો ક્યાસ કાઢીએ તો આપણે સખેદ કબુલ કરવું જ પડશે કે ગુજરાતની આર્થિકસ્થિતિ સંતોષકારક નથી. હિંદના અન્ય પ્રાંતોની સરખામણીમાં ગુજરાત આર્થિક રીતે માતબર હોય તેથી ફુલાઈ જવાની લેશ માત્ર જરૂર નથી. મતલબ કે, આર્થિક બેહાલી ભોગવતા હિંદ સાથે હિંદના અન્ય પ્રાંતો સાથે સરખામણી કરવી એ વસ્તુ જ મૂળે બેહૂદી છે. આપણા અર્થતંત્રની અતંત્રતાએ આપણને પરતંત્ર બનાવ્યા છે ને પરાધીન રાખ્યા છે. આપણા એ વિપરીત અર્થતંત્રે આપણાં સાહસ, સાધન ને સંપત્તિનો સંપૂર્ણ હ્રાસ કાઢવામાં, આપણી આર્થિક આગેકૂચમાં આડખીલી ઉભી કરી છે. પ્રતિ વર્ષે દુકાળમાં અધિક માસ જેવી આવતી પ્રકૃતિની પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિને અંગે ગુજરાત, સામાન્ય રીતે ગુજરાતનો ખેડુત કેવી 'આર્થિકભીંસ; ઇકોનભીંસ અનુભવે છે તે તો છેલ્લા દાયકાનું એક સામાન્ય કરુણદૃશ્ય થઇ પડ્યું છે. 'મહાગુજરાતનાં અંગોનું આર્થિક સમવાયતંત્ર' (Economic federation) આપણી પ્રગતિ માટે આવશ્યક છે? જો ગમે તેમ, પણ 'શું હિંદની ગરીબાઇને પણ હદ છે? એની હિંદવ્યાપી સત્તાનો પ્રત્યેક હિંદીજનને સ્વાનુભવ છે, છતાંયે અન્ય દેશોની સરખામણીએ જોઇએ તો:-પીં. ૬૩૦૦ નિયુન રાષ્ટ્રધન. પ્રત્યેક દેશજનની મિલ્કત રૂા. ૩૦૦ અન્ય દેશોની તુલનાએ અનુક્રમે હિંદ, જાપાન, ચીન, રૂશિયા, વિલાયત, અમેરિકા, જર્મની રૂા. ૩૦૦, ૩૦૦, ૭૫૦, ૧૨૦૮, ૫૬૭૦, ૪૫૦૦, ૩૭૦૦ ।

વિશેષમાં અંગ્રેજરાજ્યના આગમન વખતે હિંદીજનની સરાસરી રોજિંદી આવક હતી રૂા. ૦-૬-૦ ૭ આના; તેને બદલે આજે છે પ્રત્યેક દેશજનની સરાસરી દૈનિક આવક રૂા. ૦-૧-૬ અને અન્ય દેશોની તુલનાને જોઈએ તો:—

દેશ	સરાસરી રોજિંદી આવક	કેટલા ગણી
પ્રત્યેક હિંદીની	રૂા ૦-૧-૬	૧
,, જાપાનીઝની	,, ૪-૧૧-૦	૫૦
,, અંગ્રેજની	,, ૬-૬-૦	૬૮
,, ફ્રેંચમેનની	,, ૭-૪-૦	૭૭
,, અમેરિકનની	,,૧૪-૯-૦	૧૫૫.

આટલી આવકમાં શું ખાવું? શું પહેરવું? શું ઓઢવું? ક્યાં રહેવું? કેમ રહેવું? બેકારીનો હાઉ ડગલે પગલે ડાચી રહ્યો છે. અલબત્ત! આ તો પ્રત્યેક દેશજનની રોજિંદી આવક ગણી. નહિતર હિંદમાં નામદાર નિઝામ જેવા કુબેરભંડારીઓ પણ પડયા છે. પણ એકંદરે તો ૩૧ કરોડ દેવોની વાર્ષિક પેદાશ રૂા. ૫૦-૦-૦ થી વિશેષ નથી, આનો અર્થ માત્ર એટલો જ કે પ્રજાના મોટા ભાગને ખાવા અન્ન નથી, પહેરવા વસ્ત્ર નથી, રહેવા ઘર નથી.

આને કાજે સમૃદ્ધિના ટકાનું પ્રમાણ પણ જાણવું આવશ્યક છે, સમજવા જેવું છે. (૧ વર્ગ) વિપુલ વૈભવ વિલાસવાળા–(દશાંશમાં ૦૦૧૮ (૨ જો વર્ગ) મધ્યમ–સારા પ્રમાણમાં સાધનવાળા ૦૭૨૧ (ત્રીજો વર્ગ) જરૂરી પ્રમાણમાં–સાધારણ સુખી વર્ગ ૦૮૪૬ (ચોથો વર્ગ) ખાવા અન્ન, પહેરવા વસ્ત્ર, રહેવા ઘર ને દેણામુક્ત વર્ગ ૦૭-૮૩૬ (પાંચમો વર્ગ) બે ટંક માંડમાંડ પોષણ મેળવતો. ૧૦-૯૧૭ (છઠ્ઠો વર્ગ) જેને બે ટંક ભોજનના પણ સાંસા છે તેવા દેવાદાર ૮૮-૦૮૫૮.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોઇ શકાય છે કે હિંદના ૮૮% માણસો તો પશુજીવન વ્યતિત કરે છે. માત્ર ૧૨% ટકા જ આ સંસારમાં પોતાની જીવનનૌકા સ્વચ્છંદે તરાવે છે. પોષણનું તત્ત્વ નીચું–અરે નહીં જેવું હોવાથી સામાન્ય જનતાનું સત્ત્વ ઘટી જાય છે અને તેથી તેઓ રોગચાળાની સામે ક્ષીણ શક્તિને લીધે ઝઝૂમી શકતા નથી. એકલા કૃષિપ્રધાન દેશની કૃષિજીવી પ્રજાની આવી જ સ્થિતિ થાય તે તો સમજી શકાય તેમ છે. ઉદ્યોગજીવી પ્રજા તરીકે આપણે અન્ય દેશોની તુલનામાં પારાવાર પછાત છીએ. ઈ. સ. ૧૯૧૧, ૧૯-૨૧ ને ૧૯૩૧ માં આપણે ત્યાં અનુક્રમે ૭૧%, ૭૨-૮ ટકા, ૭૩ ટકા કૃષિજીવી અને ૫-૬ ૪-૯ ને ૪-૪ ઉદ્યોગજીવી પ્રજા હતી. હિંદની ધંધાદારી વહેંચણી પ્રમાણે પણ ખેતી–મજુરીમાં (૩૨ + ૩૯) ૭૧ ને વેપાર-ઉદ્યોગમાં ૧૧ ને અનુત્પાદક લોકોના ૧૮ છે. જાણીએ છીએ કે હિંદ ગામડાંમાં વસેલો છે. જ્યાં સુધી હિંદ ગ્રામસંસ્કૃતિનો વિનાશ નહોતો થયો ત્યાં લગી હિંદની આર્થિક બાબતમાં સર્વથી મોખરે હતો. એની પડતીનાં પગરણ શરૂ થયાં. ગ્રામસંસ્કૃતિનો વિનાશ થયો. ધરતીનાં ધાવણથી પોષાતી ૭૩ ટકા પ્રજા ખેતીની કંગાલિયતથી અસહાય બની. ઉદ્યોગોના અભાવે બેકારીનો હાઉ આવ્યો. પરદેશી ચૂસણનીતિએ હિંદનાં રક્તાંસત્ત્વાં હાડ પણ ચૂસી લીધાં. પ્રતિકૂળ વેપારનીતિએ હિંદના જહાજને પ્રતિકૂળ–અવનતિની દિશામાં દોર્યું અને વિપરિત અર્થતંત્રે દેશના અને દેહના તંત્રને અતંત્ર કરી દીધું; પરિણામે સારાયે હિંદમાં ગરીબાઈ ગરીબાઇ અને ગરીબાઈ જ ડોકિયાં કરી રહી છે.

હિંદના અન્ય પ્રાંતોની તુલનાએ ગુજરાતની આર્થિક સ્થિતિને સ્હેજ સદ્ધર ગણીએ તો તેથી ગુજરાતી સ્ત્રીઓના આરોગ્યમાં ખાસ કંઈ વધારો કે સુધારો થઇ ગયો હોય એમ માનવાની કંઇ જરૂર નથી. મુડીવાદને અંગે દ્રવ્યની અસમાન વહેંચણીથી રાજકારણમાં, સંસારવ્યવસ્થામાં ને સમાજવ્યવસ્થામાં મોટા વર્ગ પડી ગયા છે, જેનું સીધું પરિણામ ગુજરાતના મોટા ભાગના ભાગ્યલલાટે તો ભૂખમરો જ લખાયેલો છે. ગુજરાતનાં વિપુલ ગામડાં–એ ગ્રામવાસીઓની એકની એક ખેતી–તે ય કંગાલ ને સત્વહીન, ગણ્યાગાંઠ્યાં શહેર–શહેરનો મીલ-ઉદ્યોગ–કારખાનાં–વિશેષે બેકારી–ને યંત્રની સાથે યંત્રવત્ બની કામ કરતાં મીલમજૂર–સ્ત્રીને પુરુષ આમાંયે ગુજરાતી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ તો ખરેખર કફોડી છે. ગ્રામવર્ગની મોટા ભાગની સ્ત્રીઓ સવાર સાંજ ઘરનું કામ કરે છે ને દિવસભર મીલોમાં, કારખાનાંઓમાં કે ખેતરમાં પણ તનતોડી મહેનત કરે છે. સાચે જ! આપણા શ્રમજીવીઓની તો ત્રિવિધ દુઃખદ સ્થિતિ છે. કેમકે ઉદરનિર્વાહ અર્થે અતિશ્રમ તો તેમને કર્મે લખાયેલો જ હોય છે. તેમાં વળી અતિશ્રમથી થવા પામેલ શરીરના cells ના ક્ષય ને ઘસારાને પહોંચી વળવા નથી મળતો યોગ્ય ને પૂર્ણ આહાર, ને આરામ તથા શ્રમજીવીઓને તો જાણે બાપે માર્યાં વેર! (ચાલુ)

સ્ત્રી-જગત સમાચાર

લાઠીના મર્હુમ ઠાકોર સાહેબ અને ગુજરાતના લોકપ્રિય કવિ કલાપીના સ્નેહરાજ્ઞી શ્રી. શોભના (મોંઘીબાઈ) નું અવસાન થયું છે. કલાપીના જીવન અને સાહિત્યની પાછળ શ્રી. શોભના એક જીવંત પ્રેરણા સમા હતાં. કલાપીના રાણીશ્રી રમામા સાથે તેઓ આવેલાં ને પછી સ્નેહરાજ્ઞી તરીકે શ્રી. કલાપી સાથે તેઓનાં લગ્ન થયાં. તા. ૧૦–૬–૧૯૦૦માં કલાપીજીના સ્વર્ગવાસ પછી ૪૨ વર્ષનું વૈધવ્ય પાળી શોભનાનું અવસાન થયુ. અત્યાર સુધી લાઠી સ્ટેટે સ્વર્ગસ્થનાં રાણી તરીકે તેમનું સંપૂર્ણ ગૌરવ જાળવ્યું હતું: કલાપીની કવિતા સાથે શોભનાનું નામ જોડાયેલું છે: અને જીવનની અંતીમ ઘડી સુધી 'કલાપી' નામનું રટણ તેઓ જપ્યા કરતા. કેકારવમાં 'હૃદય ત્રીપુટી' નામનું કાવ્ય શોભનાને દૃષ્ટિમાં રાખીને આલેખાયેલું છે. અશ્રુકવિ તરીકે જાણીતા કવિ કલાપીનાં સ્નેહરાજ્ઞી શોભના ભાદરવા સુદી ૧૧ના રોજ સ્વર્ગવાસી થયાં છે.

*

લાઠીના ના. રાણી સાહેબે કુંવરને જન્મ આપ્યો.

*

રાજકોટ વનિતા વિશ્રામના ગૃહપતિ બહેનની જગ્યાએ પુરુષની નિમણુક થતાં વિદ્યાર્થીનીઓએ હડતાળ પાડી હતી. અને છ માસીક પરીક્ષામાં માત્ર ચાર વિદ્યાર્થીનીઓએ હાજરી આપી હતી.

*

કચ્છ માંડવીમાં પહેલ વહેલું મફત પ્રસુતીગૃહ ઉઘડયું. તેના નિભાવ માટે શેઠ લીલાધર મોરારજીએ રૂ. એક લાખ આપ્યા અને એમના પુત્ર શેઠ વિજયસિંહે રૂ. પચીસ હજાર આપ્યા.

*

હૈદ્રાબાદ (સીંધ) માં એક આમીલ જુવાને પોતાના સગા કાકાની દીકરી સાથે લગ્ન કર્યા તેથી તેમની જ્ઞાતિએ તેમનો રૂપિઆ ૫૧ દંડ કર્યો

*

નવસારીમા એક દક્ષિણી ભાઇનો છોકરો ગુજરી જવાથી તેને સ્મશાન લઇ ગયા, પણ ત્યા તે જીવતો જણાવાથી ઘેર લાવ્યા.

*

બંગાળના જાણીતા સીનેમા એક્ટર શ્રી. જ્યોતિપ્રકાશ ભટ્ટાચાર્ય અને તેમનાં પત્ની ગેલાએ ઈસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કરી યુસુફઅલી અને સકીનાં નામ રાખ્યાં.

*

જામનગર મહારાજા યુદ્ધ સમીતીમાં હાજરી આપવા લંડન જવાથી નવાનગર સ્ટેટનો વહીવટ મહારાણી સાહેબ શ્રી. ગુલાબકુંવરબાએ સંભાળી લીધો છે.

*

વડોદરામાં સુરસાગર તળાવમાંથી એક પાટીદાર યુવતીની લાશ મળી.

*

ભાવનગરમાં એક આધેડ ઉંમરની વીધવા બાઈએ બાળકને જન્મ આપી પાડોશી વણિકને ઘેર સંતાડયુ. પણ બાઈ પકડાઈ ગઈ. તેને મોટી ઉંમરનો દીકરો અને પરણાવેલી મોટી દીકરી હયાત છે.

*

બીલખાના એક લોહાણાએ પોતાની પુત્રીને મોટી રકમ લઈ એક વણીક સાથે પરણાવી દીધી હોવાનું કહેવાય છે.

*

વડોદરા રાજ્યમાં ૧૯૪૦–૪૧ના વર્ષ દરમ્યાન હિંદુ નાતિમાં છૂટાછેડા મેળવવા માટે ૩૨ કેસો નોંધાયા હતા. તેમાં ૩૧ સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિ સામે અને એક પતિએ પોતાની પત્ની સામે ફરીઆદ નોંધાવી હતી.

*

જેતપુરમાં એક ગૃહસ્થ ઘરની બાઇએ જીવનથી કંટાળી કૂવામાં પડી આપઘાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ બાઈને બચાવી લેવામાં આવી છે.

*

મુંબઈમાં એક પારસી ગૃહસ્થે પોતાની પાડોશમાં રહેતી ત્રણ પારસી બાઇઓ સામે બદનક્ષીની ફરીઆદ નોંધાવી હતી, પણ ભવિષ્યમાં હવે તેને હેરાન નહિ કરવામાં આવે એવી ખાત્રી આપવાથી કેસની માંડવાળ થઈ છે.

*

વેરાવળના એક લોહાણા બંધુએ એક સ્થળેથી સગપણ તોડીને પોતાની પુત્રીને એ ગામમાં જ બીજે સ્થળે પરણાવી હતી. તે બાઈ થોડા માસ પહેલાં વીધવા થઈ. તે વિધવા થઈ ત્યારે સગર્ભા હતી અને તેણે એક બાળકને જન્મ આપ્યો ત્યારે તે તેના પિતાને ઘેર હતી.

બાઈના માબાપે તેના સાસુને તેમના ચાર માસના બાળકને સંભાળી જવા કહ્યું. તે સાસુ તે બાળકને લઈ ગઈ. પણ પછી તે બાળકની માના વિધવા બાઇએ બાળકની માગણી કરતાં પાછુ સોંપવા ના કહી, આથી આ હકીકત ત્યાંના મહાજન પાસે રજુ થઈ છે.

*

પુસ્તક પરિચય

ભારતકથાઓ (લેખક શ્રી. હર્ષદ પટેલ. પ્રકાશકઃ શ્રી. બાળવિનોદ કાર્યાલય, મલાડ. કાચું પુઠું પૃ. ૭૬ કિંમત ૭ આના).

હિંદના જુદાજુદા પ્રાંતોમાં પ્રચલીત નવ લોકકથાઓનો આ સંગ્રહ છે. જે પ્રાંતની વાર્તા હોય તેની શરૂઆતમાં તે પ્રાંતનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે. આવી પહેલ આ પુસ્તકમાં જ જોવામાં આવે છે વાર્તાઓ બાળકોને ગમી જાય તેવી છે.

પોયણી (લેખક : શ્રી. હરિલાલ ગો. પંડ્યા, પ્રકાશક : ઉપર મુજબ કાચું પુઠું પૃ. ૩૨ કિં. ૦-૩-૦)

બાળ વિનોદમાળાનાં નાનકડાં પુસ્તકો બાળકોમાં ખૂબ જ લોકપ્રિય થયાં છે. અત્યાર સુધીમાં તેની લાખો નકલો ખપી ગઈ છે. આઠમા વર્ષના સાતમા પુસ્તક તરીકે આ પુસ્તક પ્રગટ થાય છે. નાનીનાની બાળ કવિતાઓનો આ સંગ્રહ કાવ્યને અનુરૂપ ચિત્ર સાથે પ્રગટ થવાથી બાળકોને ખૂબ જ ગમશે.

ગુજરાત વાચનમાળા–પુસ્તક બીજું (સંપાદકો: શ્રી. પોપટલાલ ભ. ગોહિલ અને રા. ધનેશ્વર હ. જોશી. પ્રકાશકઃ શ્રી. જેચંદ તકલશી એન્ડ સન્સ, મુબઈ–૧. કિંમત સાડા ચાર આના).

સરકારી વાચનમાળા બંધ કર્યા પછી કેટલીક ખાનગી કંપનીઓએ અને નવજીવન કાર્યાલયે પ્રાથમિક શાળા માટે વાચનમાળા સીરીઝ પ્રગટ કરી છે. તે રીતે આ વાંચનમાળાની બીજી ચોપડી પ્રગટ થાય છે. પાઠોની પસંદગી સુંદર થઈ છે. ત્રીસ વર્ષથી બાળકોના સીધા સંપર્કમાં રહેલા બે શિક્ષક બંધુઓએ આ વાચનમાળા તૈયાર કરી હોવાથી બાળકોને શીખવામાં ને શિક્ષકોને શીખવવામાં સરળતા પડે અને જ્ઞાન મળે એ દૃષ્ટિ રાખી હોવાથી આ વાચનમાળા શાળાઓ માટે ઉપયોગી થશે.

વીર વનરાજ (લેખકઃ શ્રી. ધૂમકેતુ. સોલ એજંટઃ ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ. બોર્ડપટ્ટીનું પુંઠું પૃ. ૮૦ કિંમત ૭ આના)

સાયાજી બાળજ્ઞાનમાળાનું ૧૭૪ મું પુસ્તક આ પ્રગટ થાય છે. ગુંજરાતના ઉગતા કુમાર કુમારીઓને જીવનચરિત્રદ્વારા ઘડવાનું માર્ગદર્શન કરાવતાં પુસ્તકો શ્રી. ધૂમકેતુએ લખવા માંડયા છે. એમાં આ પુસ્તક વીર વનરાજનો નવી દૃષ્ટિએ પરિચય આપે છે.

આ માળાના પ્રગટ થયેલ પુસ્તકોમાં આ પુસ્તક ભાવાની દૃષ્ટિએ, છાપકામની દૃષ્ટિએ અને ગેટઅપની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ ઠરે તેવું છે.

હ્યુએનસંગ (લેખક અને સોલ એજંટ : ઉપર મુજબ. કાચું પુંઠું, પૃ. ૩૨ કિંમત ૦-૩-૦)

ઉપર કહ્યા મુજબ શ્રી. ધૂમકેતુએ લખેલ જીવનચરિત્રનું આ બીજું પુસ્તક છે. આ પહેલાં તેમણે નેપોલીયન આપેલ છે. આમ આ જીવનચરિત્ર ગ્રંથમાળાનું આ ત્રીજું પુસ્તક પ્રગટ થાય છે.

ચીની મુસાફર હ્યુએનસંગનો હિંદનો પ્રવાસ અને તેની ધગશ, જોખમો સામે સામનો અને મોતના ડરની બેપરવાઈ, રાજ્યદંડ, દેહાંતદંડ અને લોક–ડરની પરવા વિનાનો આ માનવી પોતાની તમન્ના પાર પાડવા કેમ મથી રહ્યો છે તે આજના ગુજરાતના કુમારોને માર્ગદર્શક થઇ પડશે.

મહોબ્બતને માંડવે (લેખકઃ શ્રી. કરશનદાસ માણેક. પ્રકાશકઃ શ્રી. ભારતી સાહિત્ય સંઘ, મુબઇ–૧ બોર્ડપટ્ટીનું પુઠું. પૃ. ૫૦ કિં. એક રૂપિયો)

વડોદરા રાજ્યમાં ૧૯૪૦–૪૧ના વર્ષ દરમ્યાન હિંદુ નાતિમાં છૂટાછેડા મેળવવા માટે ૩૨ કેસો નોંધાયા હતા. તેમાં ૩૧ સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિ સામે અને એક પતિએ પોતાની પત્ની સામે ફરીઆદ નોંધાવી હતી.

*

જેતપુરમાં એક ગૃહસ્થ ઘરની બાઈએ જીવનથી કંટાળી કૂવામાં પડી આપઘાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ બાઈને બચાવી લેવામાં આવી છે.

*

મુંબાઈમાં એક પારસી ગૃહસ્થે પોતાની પાડોશમાં રહેતી ત્રણ પારસી બાઈઓ સામે બદનક્ષીની ફરીઆદ નોંધાવી હતી, પણ ભવિષ્યમાં હવે તેને હેરાન નહિ કરવામાં આવે એવી ખાત્રી આપવાથી કેસની માંડવાળ થઈ છે.

*

વેરાવળના એક લોહાણા બંધુએ એક સ્થળેથી સગપણ તોડીને પોતાની પુત્રીને એ ગામમાં જ બીજે સ્થળે પરણાવી હતી. તે બાઈ થોડા માસ પહેલાં વીધવા થઈ. તે વિધવા થઈ ત્યારે સગર્ભા હતી અને તેણે એક બાળકને જન્મ આપ્યો ત્યારે તે તેના પિતાને ઘેર હતી.

બાઈના માબાપે તેના સાસુને તેમના ચાર માસના બાળકને સંભાળી જવા કહ્યું. તે સાસુ તે બાળકને લઈ ગઈ. પણ પછી તે બાળકની માતા વિધવા બાઈએ બાળકની માગણી કરતાં પાછું સોંપવા ના કહી, આથી આ હકીકત ત્યાંના મહાજન પાસે રજુ થઈ છે.

*

બાંદીઆ, ઉજ્જન.૧પાકુ પુઠું. પૃ. ૧૮૮+૨૦૩ કિંમત ૧-૪-૦)

ગુજરાતમાં જૈન તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ શંખેશ્વરનો સુંદર ઈતિહાસ અને પ્રવાસવર્ણનોનો પહેલો ભાગ અને પાર્શ્વનાથની સ્તુતિનો બીજો ભાગ–એમ બન્ને ભાગ આ પુસ્તકમા પ્રગટ થયા છે. પ્રવાસીઓને આ પુસ્તક ખૂબ ઉપયોગી થાય તેવુ છે દરેક જૈને આ પુસ્તક વસાવી લેવા યોગ્ય બન્યુ છે. સગ્મ કાગળ, અનેક ચિત્રો અને નકશા સાથેનુ આ પુસ્તક સવા રૂપીઆમાં ઘણુ જ સસ્તુ કહેવાય

મુનીશ્રી જયંતવિજયજી સંશોધક છે તેમના આબુ ભાગ ૧–૨ પણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ખૂબ જ ઉપયોગી છે, એ રીતે આ પુસ્તક પણ ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ ઘણુ જ ઉપયોગી થઈ પડે તેવુ છે.

માતૃદર્શન (મૂળ લેખક : શ્રી. જ્યોતિષચંદ્રરાય અનુ : શ્રી. રત્નેશ્વર ભવાનીશંકર ભટ્ટ વકીલ, પ્રકાશક : શ્રી. રામકૃષ્ણ સેવાસમિતિ અમદાવાદ. કાચું પુંઠું. પૃ. ૧૪૪ કિંમત ૦-૧૦-૦)

બંગાળામાં માના આનંદમયીના નામથી જાણીતાં ભક્ત અને સ્થિતપ્રજ્ઞ બાઇ નિર્મળાસુંદરીના જ્ઞાન ભક્તિ અને ચારિત્રનુ આ પુસ્તકમાં દર્શન કરાવવામા આવેલ છે. શરૂઆતમાં તેમની સંક્ષિપ્ત જીવનરેખા આપવામા આવી છે, ને આખા પુસ્તકમા તેમના આજના સુડતાળીશ વર્ષનો જીવન પરિચય કરાવ્યો છે.

આજે મા આનંદમયીના ઘણા અનુયાઈઓ છે તેમણે ઘણાને જ્ઞાનબોધ આપી સન્માર્ગે દોર્યા છે. એવા એક ભારતી નારીની આ જીવન કથા દરેક ભાઈબહેને વાંચવી જરૂરી છે

અક્કલના ખાં (લેખક : શ્રી. બેકાર. પ્રકાશક - શ્રી નવચેતન સાહિત્ય મંદિર ભદ્ર, અમદાવાદ પાકું પુંઠું. પૃ ૨૪૬કિંમત ૨-૮-૦)

ગૃહલક્ષ્મી ગ્રંથમાળાનુ આ પુસ્તક હાસ્યરસના જાણીતા લેખક શ્રી. બેકારને હાથે તૈયાર થયું છે. ગુજરાતમાં હાસ્યરસનું સાહિત્ય ઓછુ છે. અને તેમાં જાણીતા લેખકો હાસ્યરસ ઉપર હાથ અજમાવતા નથી. ગુજરાતના ગણ્યાગાંઠ્યા હાસ્યરસના લેખકોનાં કેટલાંક પુસ્તકો તો આજે મળતા પણ નથી. તેમાં આ પુસ્તકથી હાસ્યરસના સાહિત્યમાં સારો ઉમેરો થાય છે.

ભાઈ બેકારનો હાસ્યરસ ભલે ઉંચા પ્રકારનો નહિ હોય, પણ સામાન્ય વાચકોને હસાવી મૂકે એવી સભર વાનીઓ તેમણે આ પુસ્તકમાં રજુ કરી છે. કટાક્ષો અને ચર્ચાસ્પદ મુદ્દાઓદ્વારા તેમણે લોકોને હસાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે હાસ્યરસના વાચકોને આ પુસ્તક ગમશે.

હેમસમીક્ષા (લેખક : શ્રી. મધુસૂદન ચી. મોદી. પ્રકાશક : શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી. મુબઈ–૩. પાકુ પુઠું. પૃ. ૩૫૮ કીં. રૂ. ૨-૮-૦)

ગુજરાતના ઈતિહાસમાં સોલંકી વંશ એ સુવર્ણયુગ છે. સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળના શાસન દરમ્યાન શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા વિદ્વાને ગુજરાતને કીર્તિકળશ ચડાવ્યો, ને કળિકાળ સર્વજ્ઞનુ બિરુદ મેળવ્યુ. એ આચાર્યશ્રીએ રચેલાં શાસ્ત્રો, હેમસિદ્ધ વ્યાકરણ વગેરે એમનાં દરેક પુસ્તક ઉપર શ્રી. મોદીએ સરસ સમાલોચના આ પુસ્તકમાં લખી છે શરૂઆતમાં હેમચંદ્રાચાર્યનો જીવન પરિચય છે ને પછીના પ્રકરણોમાં તેમના ગ્રંથો ઉપર વિવેચન છે.

આ પુસ્તકમા શ્રી. મોદીની વિદ્વતા દેખાઈ આવે છે ને પ્રસ્તાવનામા મુનિ શ્રી. જીનવિજયજી લખે છે તેમ આવો સરસ ગ્રંથ સંપડાવી ગુજરાતને લેખક–પ્રકાશકે ઋણી બનાવ્યુ છે.

ગુજરાતી જનતામાં કરશનદાસ માણેકનું નામ જાણીતું છે. તેમનાં 'ખાખનાં પોયણાં' અને 'આલબેલ' નામે બે કાવ્યસંગ્રહો લોકપ્રિય થયા છે. ગારસો લીટીનું આ સળંગ કાવ્ય ગુજરાત પામે મૂકતાં લેખક લખે છે: "ગમ્યું છે પ્રીયાને ગીત, ગમશે ગુજરાતને." અમે લેખકના એ કથન સાથે મળતા થઈએ છીએ.

તીર્થસલીલ (મૂળ લેખક : શ્રી. દિલીપકુમાર રૉય. અનુ : શ્રી. નગીનદાસ પારેખ. પ્રકાશક : ધી મહાગુજરાત પબ્લીસીંગ કું. મુબઇ ૧. પાકું પુંઠું. પૃ. ૩૨૮ કિંમત રૂ. અઢી.)

મૂળ લેખકના 'તીર્થંકર' નામે અંગાળી પુસ્તકનો આ અનુવાદ તેમાંથી કેટલીક સુંદર કૃતિઓ પસંદ કરીને અહીં રજુ કરવામાં આવેલ છે. પ્રસ્થાનમાં આ લેખમાળા છપાતી ત્યારથી જ લોકપ્રિય બની હતી.

આ પુસ્તકમાં રોમાંરોલાં, મહાત્મા ગાંધીજી, બર્ટ્રાંન્ડ રસેલ, સ્વ. ડૉ. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર, અને શ્રી. અરવિંદ ઘોષ સાથે પોતાનો પરિચય અને વાર્તાલાપ લેખકે સરસ રીતે રજુ કરેલ છે.

અનુવાદકે એવી સરળ શૈલીમાં ઉતાર્યું છે કે પુસ્તક રસમય બની શક્યું છે.

પૂર્વ અને પશ્ચિમ (મૂળ લેખક : ડૉ. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર. અનુવાદક અને પ્રકાશક : ઉપર મુજબ. પાકું પુંઠું. પૃ. ૨૬૮ કિંમત ૧-૧૨-૦)

'સ્વદેશ' અને 'સમાજ' નામના પુસ્તકોમાં રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના આવેલા લેખોમાંથી ૧૭ લેખોનો સંગ્રહ અહીં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે. આમાંના કેટલાક લેખો બીજા નામે પ્રગટ થયેલ પુસ્તકોમાં આવી ગયા છે, છતાં અનુવાદકે અહીં રજુ કરેલ અનુવાદ બીજા કરતાં ઘણો સરસ હોવાથી આ પુસ્તક સંગ્રહના યોગ્ય બન્યું છે.

ડૉ. ટાગોરે પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ અને રિવાજની સરખામણી કરી, શું ઉત્તમ? તે પોતાના વિચારોમાં રજુ કર્યું છે. આ પુસ્તકમાં 'ભારતવર્ષિય લગ્ન' વાળો લેખ આપણી લગ્નપ્રથા સંબંધી સુંદર વિચારો રજુ કરે છે. પુસ્તક દરેકે વાંચવું જ જોઈએ.

દ્વિરેફની વાતો-ભા. ૩ (લેખક : શ્રી. રામનારાયણ પાઠક : પ્રકાશક : ઉપર મુજબ. પાકું પુંઠું. પૃ. ૧૮૪ કિંમત ૧-૧૨-૦)

દ્વિરેફના નામથી પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન શ્રી. રામનારાયણ પાઠકને કોણ નથી ઓળખતું? ગુજરાતમાં તેમના બે વાર્તાસંગ્રહો દ્વિરેફની વાતો ભા. ૧-૨ ખૂબ આદરપાત્ર બન્યા છે. તેમની વાર્તાઓનો આ ત્રીજો સંગ્રહ પ્રગટ થાય છે. પુસ્તકમાં કેટલીક વાર્તાઓ (Sex) જાતીય વિજ્ઞાનને લગતી હોવાથી ચર્ચાસ્પદ બની છે, છતાં 'બુદ્ધિવૈભવ' વિના જેવી વાર્તાઓ ઉત્તમકળાના નમુના જેવી ગણી શકાય.

કેટલીક વાર્તાઓ અંગ્રેજી ઉપરથી આવી છે, પણ તે એવી રીતે રજુ થઈ છે કે તેનો ઉલ્લેખ કર્યો ન હોય તો કોઇ ભાષાંતર જાણે નહિ. 'સૌભાગ્યવતી' વાળી વાર્તા જે આ સંગ્રહમાં આવી છે તે પ્રસ્થાનમાં પ્રગટ થઈ ત્યારે કોઈ ન કહી શકે તે ભાષાંતર છે. પણ શારદાબેન મહેતાએ તે સંબંધી ઉલ્લેખ કર્યો ત્યારે જ સામાન્ય વાંચકો સમજી શકયા કે તે ભાષાંતર છે. છતાં લેખકે એવી ખુબીથી તે રજુ કરી છે કે આપણા માનસશાસ્ત્રના અચ્છા અભ્યાસીને પણ ખૂશ કરી દે.

આખું પુસ્તક વાંચ્યા પછી એમ લાગે કે ઘણીખરી વાર્તાઓ જાતીય પ્રશ્નો ઉપર જ આલેખાઈ છે; છતાં માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસી તરીકે લેખકને કહ્યા સિવાય રહી શકાય નહિ.

પુસ્તક સંગ્રહ કરવા યોગ્ય છે.

શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ (લેખક: મુનીશ્રી જયંતિવિજયજી. પ્રકાશક : શ્રી. દીપચંદજી

બાંઠીઆ, ઉજ્જન. પાકુ પુંઠું. પૃ. ૧૮૮+૨૦૩ કિંમત ૧–૪–૦)

ગુજરાતમાં જૈન તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ શંખેશ્વરનો સુંદર ઈતિહાસ અને પ્રવાસવર્ણનોનો પહેલો ભાગ અને પાર્શ્વનાથની સ્તુતિનો બીજો ભાગ–એમ બન્ને ભાગ આ પુસ્તકમાં પ્રગટ થયા છે. પ્રવાસીઓને આ પુસ્તક ખૂબ ઉપયોગી થાય તેવું છે દરેક જૈને આ પુસ્તક વસાવી લેવા યોગ્ય બન્યું છે. સરસ કાગળ, અનેક ચિત્રો અને નકશા સાથેનુ આ પુસ્તક સવા રૂપીઆમાં ઘણું જ સસ્તુ કહેવાય.

મુનીશ્રી જયંતવિજયજી સંશોધક છે. તેમના આબુ ભાગ ૧–૨ પણ ઐતિહાસિક દષ્ટિએ ખૂબ જ ઉપયોગી છે, એ રીતે આ પુસ્તક પણ ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક દષ્ટિએ પણ ઘણું જ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે.

માતૃદર્શન (મૂળ લેખક: શ્રી. જ્યોતિર્મયંદ્રરાય અનુ: શ્રી. રત્નેશ્વર ભવાનીશંકર ભટ્ટ વકીલ, પ્રકાશક: શ્રી. રામકૃષ્ણ સેવાસમિતિ અમદાવાદ. કાચું પુંઠું. પૃ. ૧૪૪ કિંમત ૦–૧૦–૦)

બંગાળામાં માતા આનંદમયીના નામથી જાણીતાં ભક્ત અને સ્થિતપ્રજ્ઞ બાઇ નિર્મળાસુંદરીના જ્ઞાન ભક્તિ અને ચારિત્રનું આ પુસ્તકમાં દર્શન કરાવવામાં આવેલ છે. શરૂઆતમાં તેમની સંક્ષિપ્ત જીવનરેખા આપવામાં આવી છે. ને આખા પુસ્તકમાં તેમના આજના સુડતાળીશ વર્ષનો જીવન પરિચય કરાવ્યો છે.

આજે મા આનંદમયીના ઘણા અનુયાઈઓ છે તેમણે ઘણાને જ્ઞાનબોધ આપી સન્માર્ગે દોર્યાં છે. એવા એક ભારતી નારીની આ જીવનકથા દરેક બાઈબહેને વાંચવી જરૂરી છે.

અકકલના ખાં (લેખક: શ્રી. બેકાર. પ્રકાશક: શ્રી નવચેતન સાહિત્ય મંદિર ભદ્ર, અમદાવાદ પાકું પુંઠું. પૃ. ૨૪૬ કિંમત ૨–૮–૦)

ગૃહલક્ષ્મી ગ્રંથમાળાનું આ પુસ્તક હાસ્યરસના જાણીતા લેખક શ્રી. બેકારને હાથે તૈયાર થયું છે. ગુજરાતમાં હાસ્યરસનું સાહિત્ય ઓછું છે. અને તેમાં જાણીતા લેખકો હાસ્યરસ ઉપર હાથ અજમાવતા નથી. ગુજરાનના ગણ્યાંગાંઠયા હાસ્યરસના લેખકોનાં કેટલાંક પુસ્તકો તો આજે મળતા પણ નથી. તેમાં આ પુસ્તકથી હાસ્ય રસના સાહિત્યમાં સારો ઉમેરો થાય છે.

ભાઈ બેકારનો હાસ્યરસ ભલે ઉંચા પ્રકારનો નહિ હોય, પણ સામાન્ય વાચકોને હસાવી મૂકે એવી સભર વાનીઓ તેમણે આ પુસ્તકમાં રજુ કરી છે. કટાક્ષો અને ચર્ચાસ્પદ મુદ્દાઓદ્વારા તેમણે લોકોને હસાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે હાસ્યરસના વાચકોને આ પુસ્તક ગમશે.

હેમસમીક્ષા (લેખક: શ્રી. મધુસૂદન ચી. મોદી. પ્રકાશક: શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી. મુંબઈ–૩. પાકુ પુંઠું. પૃ. ૩૫૮ કીં. રૂ. ૨–૮–૦)

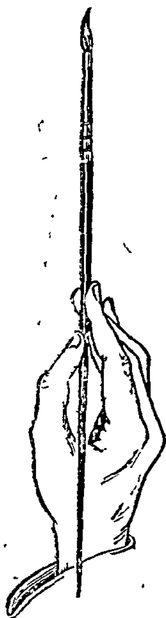
ગુજરાતના ઈતિહાસમાં સોલંકી વંશ એ સુવર્ણયુગ છે. સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળના શાસન દરમ્યાન શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા વિદ્વાને ગુજરાતને કીર્તિકળશ ચડાવ્યો, ને કળિકાળ સર્વજ્ઞનું બિરુદ મેળવ્યું. એ આચાર્યશ્રીએ રચેલાં શાસ્ત્રો, હેમસિદ્ધ વ્યાકરણ વગેરે એમનાં દરેક પુસ્તક ઉપર શ્રી. મોદીએ સરસ સમાલોચના આ પુસ્તકમાં લખી છે. શરૂઆતમાં હેમચંદ્રાચાર્યનો જીવન પરિચય છે ને પછીના પ્રકરણોમાં તેમના ગ્રંથો ઉપર વિવેચન છે.

આ પુસ્તકમાં શ્રી. મોદીની વિદ્વતા દેખાઈ આવે છે ને પ્રસ્તાવનામાં મુનિ શ્રી. જીનવિજયજી લખે છે તેમ આવો સરસ ગ્રંથ સંપડાવી ગુજરાતને લેખક–પ્રકાશકે ઋણી બનાવ્યુ છે.

કનુ દેસાઈની રંગાવલિઓ

છાયાચિત્રો, પ્રણય, લગ્ન, ગૃહસ્થજીવન, કન્યા, અને નારીજીવનનાં વ્રતોનાં, તથા સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનાં રંગ અને રેખાચિત્રો, વિશિષ્ટ ચિત્રો આલેખનાર તરીકે ગુજરાતીઓમાં અને હિંદભરમાં જાણીતા થએલા શ્રી. કનુ દેસાઈની કલાપ્રતિભાનાં કેટલાંક અતિતેજસ્વી કિરણો છે. એમનાં આલેખનમાં સૌન્દર્ય અને માર્દવ બંને છે. ઉડીકુદીને અવકાશને પહોંચવા મથતી અભ્યુચ્ચગામી કલ્પના છે. અને એ ઉડ્ડયનમાં ખામી—લક્ષ્યહીનતા કે હવાઈપણું નહિ, પણ સુબદ્ધ વૈવિધ્ય અને સંગીન ભાવના છે આવી શક્તિ વડે ગુજરાત અને સારા હિંદમાં નામ કાઢનાર એ યુવાન કલાકારનાં ચિત્રોની આકર્ષક ચિત્રાવલિઓ..........

પેન
પેન્સીલ અને
પીંછીમાંથી

- રંગલહરી
- નૃત્યરેખા
- રંગચિત્રો
- નવા છાયાચિત્રો
- ભારત પુણ્ય પ્રવાસ
- મહાત્મા ગાંધી
- લગ્નોત્સવ
- મંગલાષ્ટક
- જીવન મંગળ
- વ્રતચિત્રાવલિ
- ગાયત્રી

—: મળવાનાં ઠેકાણાં :—

કુમાર કાર્યાલય : ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય,
અમદાવાદ.

તથા સર્વે જાણીતા વિક્રેતાઓ.

લ્યુનેગોન (રજીસ્ટર્ડ)

વાઈ, મગજ, ઉન્માદ, મૂર્ચ્છા, ગાંડપણ, હિસ્ટીરીઆ, ફેફરૂંનો રોગ, ઉંઘનું ઉડી જવું, મગજ તેમજ જ્ઞાનતંતુઓના સર્વ દુઃખદર્દો માટે અચૂક ઇલાજ

લ્યુનેગોન હાલના નવીનતમ વિજ્ઞાનની એક અદ્ભુત શોધ છે. આજે ૧૦ વરસો થયાં આખી દુનીયાના ડોકટરો, હોસ્પીટલો, ગાંડાઓના દવાખાનાઓ "લ્યુનેગોન"નો સફળતાપૂર્વક ઉપયોગ કરી રહ્યાં છે. ગાંડપણ માટે "લ્યુનેગોન" એક અદ્ભુત રામબાણ ઇલાજ છે. ગમે તેવા અઘરા કેસોમાં પણ "લ્યુનેગોન" તુરત અસર કરે છે. એમાં નુકસાનકારક કે હૃદયને ખરાબ બનાવતી માદક દવાઓ આવતી નથી. આધુનીક જીવનની જંજાળ મનને એવું "મીસરીપસાન" તદ્દન જુદું છે. "લ્યુનેગોન"ની એક શમીત બનાવે છે માટે તેમાંથી મુક્તિ મેળવવા "લ્યુનેગોન" હંમેશા સાથે રાખો. વારે લોહીના દબાણ (High Blood Pressure) માટે "લ્યુનેગોન" અકસીર અને અચૂક ઇલાજ છે. "લ્યુનેગોન" વિષે સંપૂર્ણ માહિતી આપતું પુસ્તીકા મફત મંગાવો.

સઘળા આબરૂદાર દવાવાળાઓ વેચે છે

હેરીંગ એન્ડ કેન્ટ
૨ હાઉસ, લોઇડ્ઝ બેંકની સામે, હોર્નબી રોડ, મુંબઇ.

હૈયા ની હોળી ને કેમ બુઝાવશો?

અત્યારે મોટે ભાગે આધુનિક જીવનને અંગે સ્ત્રીઓ બંધ અને અનિયમીત માસીક ની દરદીથી પીડાય છે. ... (ASCHEIM ZONDEK TEST) ... (Ovaries) ...

પણ આ ટેસ્ટ ખર્ચાળ હોવાથી ઘણા ડૉકટરો ... બંધ માસીક ખટકી (Amenorrhoea) ... બંધ માસીક અને અનિયમીત માસીકનાં કારણો ઘણાં છે પણ ઉપાય ... એક જ છે ... નોવમ ...

નોવમ ... બંધ પડેલું માસીક ... ૪૮ થી ૭૨ કલાકમાં ચાલુ કરે છે અને માસીક ... દૂર કરે છે

નોવમ બે જુદા જુદા સ્વરૂપમાં આવે છે ... સાધારણ "નોવમ" ... રૂ. ૧૨-૮-૦ ... રૂ. ૨૧-૦-૦

ચેતવણી નોવમ મા બંધ માસિક ચાલુ કરવાની અદ્ભુત શક્તિ રહેલી હોવાથી ગર્ભ રહ્યાની જરા પણ શંકા હોય ત્યારે લાયકાત ધરાવનાર રજીસ્ટર્ડ ડોક્ટરની સલાહ સિવાય નોવમ વાપરવી નહિ

દરેક દવાવાળાઓ વેચે છે
સોલ એજન્ટસ
હેરીંગ એન્ડ કેન્ટ
૨ હાઉસ, લોઇડ્ઝ બેંકની સામે હોર્નબી રોડ, મુંબઇ.

પ્રકાશક: મનુભાઇ લલ્લુભાઇ જોધાણી : સૂર્યપ્રકાશ પ્રિ. પ્રેસ : પાંચકુવા, અમદાવાદ.
મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, પાંચકુવા દરવાજા બહાર-અમદાવાદ.

નવચેતન

ગરબા અંક આસો ૨૦૦૮

જાજરમાન

બહેનો ! પ્રદર, લોહીવા, અનિયમીત અટકાવ,અટકાવ વખતે પેટ કે પેડુમાંથતી પીડા, મૂત્રમાર્ગમાં બળતરા કે કળતર, ગર્ભ ન રહેવો, ગર્ભ રહીને શ્રવી જવો, કસુવાવડ, સગર્ભા અવસ્થામાં અન્ન ઉપર અભાવ, ઉલટી, ઉબકા, છાતીમાં દાહ, અમુઝણ, કોઠે રતવા, પ્રસવ સમય પીડાનું, સુવાવડની નબળાઈ, સુવારોગ, ધાવણની અછત, ઉંઘ ન આવવી, હીસ્ટીરીઆ વિગેરે માટે જાજરમાન એ એક જ દવા સંપૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર છે.

<u>કીં. બા. ૧ રૂ. ૨)</u>

<u>મોટી શતલી બા. ૧ રૂ ૯) પો જુદું</u>

અમૃતબિંદુ ઓફીસ. નડીઆદ.

અનેક રોગની એક જ **દવા**

જીવનધારા

કોલેરા, સંગ્રહણી, શરદી, બદનનો દુખાવો પાણીવિકાર, સંધિવા, અશક્તિ, સોજા, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાઢમાં કળતર, પેટ-પેઢુનો દુખાવો, અમુંઝણ, ઝેરી ડંખ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધી, દરેક જાતના તાવ, ઘા પડનો, લોહી નીકળવું તથા અનેક જાતનાં દરદોમાં તેમજ રેલ્વે, સ્ટીમર યા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઇ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧॥।. વચલી બાટલી રૂ. ૧) અને નાની બાટલી રૂ. ०॥ ટ. ખ. જુદું. દરેક ઠેકાણે વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક "જીનસ" નં. ૩૦૨

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

પિયૂષ અંપલીફટ બ્રેસીયર

દેહ ઉપર

સૌંદર્યની કવિતા લખેછે.

સૌંદર્ય અને રૂપનું લાવણ્ય ચાહનારી દરેક રૂપવતી રમણીને યૌવનની સુડોલ આકૃતિ આપતું પીયૂષ આપલીફટ બ્રેસીયર પસંદ પડી ગયું છે. દેહ ઉપર સૌંદર્યની કવિતા આલેખતું આ આભૂષણ હવે તો પ્રત્યેક નારીનું આવસ્યક સૌંદર્યવર્ધક સાધન થઇ પડયું છે. નીચેની જાતોમાંથી એક ઉપર આપની પસંદગી ઉતારો.

લવલી રૂ ૩-૦-૦ સ્નો વ્હાઇટ રૂ ૩-૦-૦ મોડર્ન રૂ. બે. વીનસ રૂ. ૨-૮-૦ કોટન નીટેડ રૂ ૩-૮-૦ સીલ્કનીટેડ રૂ ૫-૪-૦ યંગસ્ટર ૪-૮-૦ પ્યોર સીલ્ક રૂ ૭-૮-૦ નંબર ૬૩૫ રૂ. ૧-૨-૦ નંબર ૬૪૧ રૂ. ૬)

પિયુષ હોઝીયરી વર્કસ

રાજામહેતા સ્ટ્રીટ, અમદાવાદ.

સ્ટોકીસ્ટઃ—

કે. સી. બ્રધર્સ, જુમામસીદ, અમદાવાદ.

ચંદ્રોદય કલોથ સ્ટોર,

ઠે. રાવપુરા, કોઠી પોળ પાસે, વડોદરા.

જેઠાભાઈ ઓધવજી, નવી લેન, પો. .

પેકેટ એકની કિં. રૂ. ૧—૪—૦ વી. પી. ખર્ચ નવ આના જુદા.

સંપૂર્ણ દવા. ત્રણ પેકેટ સાથેની કિં. રૂા. ૩–૧૨–૦ વી. પી. ખર્ચ માફ.

નકલી માલથી સાવધ રહો........

ઝંડુ

મલેરીયા મિક્ષ્ચર

મેલેરીયા, ઇન્ફલ્યુએન્ઝા તેમજ અન્ય તાવોનું અજોડ
ઔષધ અવશ્ય અજમાવો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લી૦ મુંબઇ નં૦ ૧૪

અમદાવાદ એજન્ટ : મેસર્સ ભોગીલાલ બ્રધર્સ, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ

શક્તિ સ્ફુર્તિ, સૌંદર્ય માટે

લ્યુકરોન વાપરો

સ્ત્રીઓને નિરોગી અને આનંદી રાખે છે

બનાવનાર

આર. એસ. ઇંડસ્ટ્રીઝ

પો.બો.નં. ૧૦૨ અમદાવાદ

દરેક જાતના ઉત્તમ

એસેન્સો

અત્તરો.... સેન્ટ....

છૂટક તથા જથાબંધ

સુગંધીની દરેક ચીજો માટે ખરીદીની

ભરોસા પાત્ર દુકાન

ધી નેશલ એજન્સી, ત્રણ દરવાજા **અમદાવાદ**

નવાં ઉપયોગી પ્રકાશનો

	પાન	મૂલ્ય
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા–ત્રણ ગ્રંથોમાં પંડિત દામોદર સાતવળેકરજીની ભગવદ્ગીતાનાં નવીન રહસ્યો દર્શાવતી પુરુષાર્થબોધિની ટીકા સાથે	૧૧૨૪	૧૧—૦
પરિચિત પદસંગ્રહ–૧૧૨ ભક્તોનાં ૬૯૭ ભજનોવાળી નવી આવૃત્તિ	૪૦૦	૧–૧૨
સર્વ વેદાંત-સિદ્ધાંત-સારસંગ્રહ–શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય–મૂળ સાથે ભાષાંતર	૨૨૪	૧—૪
વિવેકચૂડામણિ–શંકરાચાર્યવિરચિતઃ મૂળ સાથે ભાષાંતર	૧૬૦	૦–૧૨
બાલભારત–સંક્ષિપ્ત મહાભારત રૂપે (સચિત્ર) બાલોપયોગી પુસ્તક	૨૮૮	૧—૮
ધમ્મપદ–ધર્મનાં પદો–મૂળ, અર્થ તથા પંડિત બેચરદાસ દોશીની ટીકા	૧૯૨	૧—૦
એકાદશ ઉપનિષદો–મૂળ શ્લોકો સહિત સરળ ભાષાંતર	૪૫૨	૨—૮
વિચારસાગર–(પં૦ નિશ્ચળદાસજી કૃત) વેદાંત-ગ્રંથ, સરળ ભાષાંતર સાથે	૪૩૨	૨—૮
આત્મસાક્ષાત્કારની કસોટી–લે. બાબા નગીનાસહ	છપાય છે.	૧—૪
સાહિત્યપ્રારંભિકા–લે હિંમતલાલ ગ૦ અંજારિયા	૧૬૦	૧—૦
શ્રી જ્ઞાનસત્ર ગીતા–મૂળ શ્લોકો, પદચ્છેદ, અન્વય, શબ્દાર્થ સાથે	૩૬૮	૧—૪
સ્વરૂપવિચાર–દષ્ટાંતો સહિત યોગ-વેદાંત વિષે ગુરુ-શિષ્યનો સંવાદ	૧૦૪	૦–૧૦
બળવાન બનો !–'યજુર્વેદ સંહિતા'નો ૧લો અધ્યાયઃ પં૦ સાતવળેકરજી	૧૧૨	૦—૮
એકાદશ સ્કંધ–મૂળ શ્લોકો સાથે સરળ ભાષાંતર	૪૭૨	૧—૪
મહાવાક્ય રત્નાવલિ–મૂળ શ્લોકો સાથે સરળ ભાષાંતર	૧૪૪	૦–૧૨
લઘુયોગવાસિષ્ઠ–'યોગવાસિષ્ઠ'ના સારરૂપે વેદાંત વિષયનો ગ્રંથ	૫૫૪	૨—૮
વિવેકાનંદસાર–સ્વામીજીના ઉપદેશો	૨૬૪	૨—૦
અંતરની વ્યથા–'સોપાને' લખેલી હૃદયસ્પર્શી ૫ આત્મકથાઓ	૧૯૨	૧—૪
સુવર્ણયુગ–શ્રી મુનશીનાં ત્રણ વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ	૯૨	૦—૮
ખોરાકના ગુણદોષ–આયુર્વેદની દૃષ્ટિએ (લે. ડૉક્ટર રસિકલાલ પરીખ)	૯૬	૦–૧૦
કલ્યાણમયી–(સ્ત્રીઓના રોગો ને ઈલાજો સાથે)	૨૨૪	૧—૦
સ્ત્રીઓના વિવિધ પ્રશ્નો–સં. લેડી વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ તથા પટવારી વકીલ)	૨૬૪	૧—૮
શ્રીશારદામણિ દેવી–શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવનાં સાધ્વી પત્નીનો પરિચય	૧૦૪	૦—૮
સ્વામી સહજાનંદ–ચરિત્ર ને ઉપદેશો. સુધારાવધારાવાળી નવી આવૃત્તિ	૩૩૬	૧—૮
બિરબલ ને બીજા–જ્યોતિન્દ્ર દવે,બાદશાહ–બિરબલની ને બીજી રમૂજી વાતો	૨૮૦	૧—૮
આત્મનિરીક્ષણ ને સંકલ્પ–શ્રી. રમણલાલ વ. દેસાઈ	૧૬૮	૧—૦
મીરાં ને નરસિંહ–(જસ્ટિસ દિવેટિયા) પસંદ કરેલા ૧૯૩ પદોનો સંગ્રહ	૧૦૪	૦–૧૨
આર્યભિષક અથવા હિંદનો વૈદ્યરાજ–સુધારાવધારા સાથે આ. ૧૧મી	૮૩૨	૬—૦
ઔષધિ કલ્પલતા–૪૩ ઔષધિઓના કલ્પ પ્રયોગો બતાવતું પુસ્તક	૧૧૨	૦–૧૨
આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન–મહાત્મા ગાંધીજી	૧૨૮	૦—૮
અખાની વાણી–અઘરા શબ્દોના અર્થ તથા શ્રી. ઉમાશંકર જોષીના આમુખ સાથે	૫૦૪	૩—૦
દીવાને સાગર–'સાગર' કૃત સૂફી કવિતાનો સંગ્રહ	૪૮૦	૪—૮
પરમ સુખી થવાના ઉપાય–શ્રીમથુરામ શર્માનાં વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ	૩૩૬	૨—૦
પંચાગ–સંવત ૨૦૦૩નું (ગ્રહલાઘવીય કાર્તિકી)	૯૨	૦—૬

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { ભદ્ર પાસે. પો. બો. નં. ૫૦ અમદાવાદ અને
કાલબાદેવી રોડ, હાથીબીલ્ડિંગ, મુંબઈ–૨

સ્ત્રી-જીવનમાં ગૃહલક્ષ્મીના સંસ્કાર પૂરતું સ્ત્રીઓનું માસિક

वज्रादपि कठोराणि, मृदूनि कुसुमादपि

વર્ષ સાતમું : આસો ૨૦૦૨ : ઑક્ટોબર ૧૯૪૬ : અંક ૧૨મો

'અમને રાસ રમાડ....'

નરસિંહ મહેતા

અમને રાસ રમાડ,
વહાલા ગોકુલથી વૃંદાવન રુડું તે મુજને દેખાડ વહાલા.
જલ જમુનાને કાહડે રે, વાયો વેણુ રસાલ, વહાલા.
નાદે મોહી ગોપીકારે, ઘેર રોતાં મેલ્યા બાલ, વહાલા.
એક એક લોચન આંજીયારે, કૃષ્ણુ કરે સનમાન; વહાલા.
અવલાં આભ્રણુ પહેરીઆરે, તેણે નેપુર ઘાલ્યા કાન,' વહાલા.
સનમુખ ઉભી રહી રે, નયને નીરખ્યા નાથ, વહાલા.
તનમન ધન સહુ સોપીયુ રે, ગોપી ઉભી જોડી હાથ, વહાલા.
વૃંદાવન રળીઆમણું રે, સરદ પુનેમની રાત, વહાલા.
લાલ ત્રીભંગ શોભા બની રે, ત્યા દીસે નવલી ભાત, વહાલા.
ગાય શીખે ને સાભળે હરી, રાધાજીનો રાસ, વહાલા.
તે પદ વૈકુંઠ પામશે રે, એમ ભણે નરસૈયો દાસ, વહાલા *

---

* નરસિંહ મહેતાની જે કેટલીક સુદર ગરબીઓ કહી શકાય, તેમાંની એક ઉપર આપી છે.

—કમળા સુતરિયા

આ અંક વિષે—

'સ્ત્રી-જીવન' માસિકનો દર વર્ષે આસો માસનો અંક 'ગરબા–અંક' તરીકે પ્રકટ થાય છે. ગયે વર્ષે, 'સ્ત્રી-જીવન'ના તંત્રી શ્રી. મનુભાઈ જોધાણીએ 'ગરબા-અંક'નું સંપાદનકાર્ય મને સોંપી, ગુજરાતના ગરબા–ગરબી સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાની મને તક આપી હતી; આ વર્ષે પણ સંપાદનની જવાબદારી સોંપી, ગુજરાતના વિશિષ્ટ અંગસમા ગણાતા રાસસાહિત્યનો વધુ અભ્યાસ કરવાની મને તક આપી છે, એમ કહું તો તેમાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી. આ અભ્યાસ પછી મને લાગ્યું છે કે, બારમી સદીથી શરૂ કરી દયારામ કે સ્વ. મહાકવિશ્રી ન્હાનાલાલ સુધીના જુદા જુદા કવિઓની આ વિષયની સુંદર કૃતિઓનો એક સંગ્રહ કરવામાં આવે તો તે ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસીઓને અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે. તેમાં રાસ, ગરબી, ગરબા, હીંચ, હમચી, ફાગ, માતૃકા, કક્કો, બારમાસી, તિથિ, 'ધોળ, મરશિયાં વગેરેની સુંદરમાં સુંદર કૃતિઓ રજૂ થવી જોઇએ.

ગયે વર્ષે ગરબા અંક તૈયાર કરવા પાછળ એક વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ રખાઈ હતી. ત્યારે યુનિવર્સિટીના ઉચ્ચ અભ્યાસક્રમમાં 'ગરબી–રાસસાહિત્યને' સ્થાન મળ્યું હતું. આથી એ સાહિત્યના અભ્યાસીબંધુઓને ઉપયોગી થઈ રહે તેવી કેટલીક માહિતી બનતી ઝડપે તૈયાર કરી આપી હતી; આ વર્ષે તેમાં રહી ગયેલી કેટલીક કડીઓ સાંકળવા યત્ન કર્યો છે. દીવાન બહાદુર શ્રી કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, પંડિત શ્રી. બેચરદાસ, શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી વગેરેનાં આ જ વિષય પર જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી લખાયેલા લેખો; તેમાંય પંડિતજીનો ગુજરાતી સાહિત્યના ગેય સ્વરૂપ ઉપરનો મનનીય અને અભ્યસનીય લેખ, આ રીતે લખાયેલો પ્રથમ જ લેખ કહી શકાય. ગયે વર્ષે 'રાસ–ગરબી'નો વિકાસ દર્શાવતો એક અભ્યાસપૂર્ણ લેખ આપવામાં આવ્યો હતો; આ વર્ષે 'રાસ અને ગરબીકારો' વિષે ટૂંક માહિતી આપવા યત્ન કર્યો છે.. જાણીતાં કવિઓ અને લેખકોની આ વિવિધ સામગ્રીનું સંપાદનકાર્ય, સૌના સહકારથી મારા માટે અત્યંત સરળ અને રોચક બન્યું છે. આ સ્થળે સૌનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

દર વર્ષે 'ગરબા–અંક' પ્રકટ કરવાની રીત એક દૃષ્ટિએ આવકારદાયક છે; પરંતુ કોઈ વર્ષે એ પ્રથા બદલાય એ ઇષ્ટ પણ છે. જાણીતા ગરબીકાર વલ્લભ ધોળા, દયારામ, શ્રી. રણછોડજી દીવાન વગેરે વિષે જ ખાસ અંક પ્રકટ કરવામાં આવે એ આવકારદાયક ગણાશે.

અમદાવાદ
તા. ૨૧-૯-૪૬

કમળા સુતરીઆ

રાજિમતી

મલધારી રાજશેખરસૂરિ

[સંવત ૧૪૦૦ આસપાસ]

[સંવત ૧૪૦૦ની આસપાસ હયાત મલધારી રાજશેખરસૂરિની 'નેમિનાથફાગુ' નામની એક સુંદર કૃતિ છે. પરણવા નીકળેલા નેમનાથ—જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર—અતિથિ-સત્કાર માટે મારવા એકત્ર કરેલા પશુઓનું આક્રંદ સુણી, પરણ્યા વગર પાછા ફરે છે, એ આ 'ફાગુ'નો વિષય છે. પ્રાચીન આલંકારિક શૈલીની દૃષ્ટિએ પણ આ એક રસમય કૃતિ છે. આ 'ફાગુ'માંથી માત્ર રાજિમતી—નેમનાથનાં પત્ની—નું વર્ણન નીચે આપ્યું છે. થોડી લીટીઓમાં વિવિધ ઉપમાઓથી રાજિમતીનું કેટલું ભવ્ય ચિત્ર કવિ ઉપજાવી શક્યા છે, એ આ સોળ લીટીઓ પરથી જોઈ શકાય છે. ભાષા જૂની હોઈ નીચે ટિપ્પણમાં જોઈ લેવાથી અર્થ સ્પષ્ટ થશે. —સંપાદિકા]

રાઈમએ સમ તિહુ ભુવણિ અવર ન અત્થઈ નારે,
મોહણવિલ્લિ· નવલ્લડીય ઉપ્પનીય સંસારે
અહ સામલ કોમલ કેશપાસ, કિરિ મોરકલાઉ,
અદ્ધ ચંદ સમુ ભાલુ મયણુ પોસઈ ભડવાઉ.
વંકુડિયાળીક ભુંહડિયહં ભરિ ભુવણુ ભમાડઈ,
લાડી લોયણ લહકુડલઈ સુર સગ્ગહ પાડઈ.
કિરિ સિસિબિંબ કપોલ કન્નહિંડોલ ફુરંતા,
નાસાવંસા, ગરુડચંચુ દાડમફલ દંતા,
અહરપવાલ તિરેહ કંઠુ રાજલસર રૂડઉ,
જાણુ વીણુ રણરણઈં જાણુ કોઈલ–ટહકડલઉ.
સરલ તરલ ભુયવલ્લરિય સિહણ પીણુ ઘણતુંગ,
ઉદરદેસિ લંકાઉલિ ય સોહઈ તિવલ–તુરંગુ.
અહ કોમલ વિમલ નિયંબબિંબ કિરિ ગંગા પુલિણા,
કરિ કર ઊરિ હરિણ જંઘ પલ્લવ કરચરણા.
મલપતિ ચાલતિ વેલડીય હંસલા હરાવઈ,
સંઝારાગુ અકાલિ બાલુ નહકિરણિ કરાવઈ.*

* ટિપ્પણ માટે જુઓ પાન ૭૧૨.

મોરલી વાય છે–

ભાલણ

[સંવત ૧૫૪૦]

[સંવત ૧૫૪૦ની આસપાસ હયાતી ધરાવના કવિ ભાલણની આ એક કૃતિ છે. સૌથી પ્રથમ સ્વકીય ભાષામાં થોકબંધ પ્રૌઢ આખ્યાન લખનાર કવિ તરીકે ભાલણનું ગુજરાતી સાહિત્યમાં અગત્યનું સ્થાન છે. કેટલાક તેને આખ્યાનોના પિતા તરીકે પણ ઓળખાવે છે. અત્યારે તેની સોળેક કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે. કૃષ્ણના જીવનપ્રસંગોને આલેખતી કેટલીક સુંદર કૃતિઓ તેણે રચી છે. તેમાંથી એક સુંદર કૃતિ નીચે આપી છે. મોરલીના નાદથી થતી અસર, રોચક રીતે કવિએ વર્ણવી છે. —સં૦]

મોરલી વાય છે વૃન્દાવનમાં શ્રી ગોપાળ, મોરલી સાંભળવા જઈએ.

ગૌ તૃણ ચરતી રહી, સાંભળે માંડી કાન;
આકાશે ચાલે નહિ, થંભી રહ્યાં વૈમાન. મોરલી૦

મૃગલાં મીટ માંડી રહ્યાં, વૃક્ષ તણાં ન હાલે પાન;
મોરલી રાગ રંગે સાંભળીને, યોગેશ્વરે મૂકયાં ધ્યાન. મોરલી૦

ગુણી જન લઈ શકે નહિ, અનેક રાગ રંગ તાન,
મોરલી રંભા મેનકા ઉર્વશી, વિધાતાએ મૂકયાં માન. મોરલી૦

યમુના જળ હાલે નહિ, સૂર્ય રહ્યો સ્થિર સ્થાન;
મોરલી સુણતાં મોહી રહ્યાં, સાંભળી સુંદીર ગાન. મોરલી૦

અંબર તે સુર નારીનાં છૂટે, અતિ વિકલ દેહ;
મોરલીએ મણિધર ફેણ માંડી, ન હાલે ચાલે જેહ. મોરલી૦

મેં તો રહ્યું જાય નહિ, કામબાણના વાગ્યા પ્રહાર;
મન તો ચોર્યું મહાવજીએ, વિસરિયાં ધન વ્યાપાર. મોરલી૦

નયણે જઈને નિરખીઓ, સાંભળીઓ સુંદીર સાદ;
નટવરજીનું લટકું દેખી, મુકી કુલ મરજાદ. મોરલી૦

લોકલાજ મેં પરહરી, સોંપ્યું રે એને શરીર;
મોરલી પરવશ થયો આત્મા, રાખ્યો તે ન રહે ધીર. મોરલી૦

એ મારે હૈડે વસ્યો, રહ્યો દિન ને રાત;
ભાલણ પ્રભુ રઘુનાથજી, અંતરગત મળીઓ સાથ. મોરલી૦

સિદ્ધહસ્ત ગરબીકાર ભાણદાસકૃત

'ગરબી રમુ રે'

[સંવત ૧૭૧૫ લગભગ]

: સંપાદક :

શ્રી. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી

['હસ્તામલક' વગેરે કાવ્યોનો કર્તા કવિ ભાણદાસ એક ગરબીકાર પણ હતો, એ હકીકત એના કે એના ભાઈના હાથની મળતી સંવત ૧૭૧૫ની હાથપ્રતમાંથી જાણવા મળે છે. ૭૧ જેટલી સુંદર ગરબીઓ તેણે આપી છે; તેમાં 'હમચી'—ગરબીનો એક પ્રકાર પણ છે. એ ગરબીઓમાંથી એક સુંદર કૃતિ નીચે આપવામાં આવી છે. 'ગરબી' કઈ રીતે ગાવી; 'ગરબી' ગાતી વખતે કેવાં આભૂષણો પહેરવાં, ને એવી રીતે ગવાતી 'ગરબી'ની શી અસર થાય તે અચ્છી રીતે તેમાં વર્ણવ્યું છે. આ ગરબી અને તે પછીની 'પંચ તત્ત્વની ગાગરડી' એ બન્ને કૃતિઓ, શ્રી. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી સંપાદિત અપ્રકટ 'ભાણદાસ' માંથી લેવામાં આવી છે. —સં૦]

ગરબી રમુ રે રૂડી રાત્ય વેસાલી
ગાંન ગાજ્યો રે હરિની ગાથા રસાલી
રમુ રાસડે હાથે દેજ્યો રે તાલી
મલી આવુ રે નવ યૌવન બાલી ૧

પહિરુ ચુંનડી ચરણા ચોલી નિ ફાલી
ગોકલ ગામ મહા નીતિં દીસે દીવાલી
પાએ નેપૂર કાંનિ ઝાલિ ઝબૂકિ
રાસ રાપડી સારી વેણી ફરૂકિ ૨

નીલવટિ ચાંદલુ રૂડૂ ચૂડલુ સોહિ
વાજિ વિછીઆ જોતાં યદૃપત્ય મોહિ
ઘમકિ ઘૂઘરી ઝમકિ ઝાંઝરી સારી
ઠમકિ પાઅુલા પાતિ પુંઠિ છિ નારી ૩

નયણે કાજલ સોહિ નાસકા મોતી
સોભા સાગર સાંમ સુંદર જોતી
ગોકલ નારી જો જોનિં પૂરી પનુતી
નવસત ભૂષણે જોનિં રાધીકા સોહોતી ૪

કટિ મેખલા કોટિ મોતીની માલા
ઘુંમિ ઘુંમિ સોહિ સુંદર બાલા
જૂઅિ યસોદા પાયલિ ફરતા ગોવાલા
નંદનંદન અત્ય દીસિ વેસાલા ૫

ખિસી વયમાંને દેવ જોવાનિં આવ્યા
અંદ્ર અંદ્રાણી બ્રહ્મા સાવ્યંત્રી લાવ્યા
રુદ્ર રુદ્રાંણી સહુકો દેવ સોભાવ્યા
અંતરિ આનંધા માધવ મનમાંહિં ભાવ્યા ૬

હરખ્યા હઈઅિડિ ન્યાહાલિ અમીની દષ્ટય
રહ્યા અંતરિ કરિ પૂઃફની વૃષ્ટય
રંગમાહા ભિનાં જો રવમાહાં રચતાં ન જાંણ્યું
ઉગ્યુ આદીત્ય જોનિં વાંહાણું વીહાંણું ૭

દેવતા વલીઆ જો ગોપી મંદીર જાય
જે જન સાંભલિ તે તુ ગોમતી નાહિ
વાસિં વસવા જો તે તુ વઇકુંઠય જાય
સોલિં ભાવિં જો ભાંણુદાસ ત્યાંહાં ગાય ૮

ટિપ્પણ

રમુ=રમો. મધ્યકાલીન ગુજરાતીમા આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષ બહુવચનમાં 'ઉ' પ્રત્યય. વેસાલી=વિશાળ, નિ=ને, પનુતી=પનોતી, અત્ય=અતિ, બિસી=બેઠી, હઇઅિડિ=હૈડે–હૃદયમાં, ન્યાહાલિ=નિહાળે, પૂઃફ=પુષ્પ.

[અનુસંધાન પાને ૭૫૯ થી]

ટિપ્પણ

૧. રાઈમઅ=રાજિમતી, અત્યઈ=છે, નારે=નારી. ૨. મોહણુવિલ્લિ=મોહનવેલ, ઉપ્પનીય=ઊપજી. ૩. સામલ=શ્યામલ. ૪. મયણુ=મદન, ભડવાઉ=મદનનો 'ભટ'પણાનો વાદ. ૫. વંકુડિયાલીય=વાંકડી, ભુંહડિયઈ=ભવાં. ૬. લહકુડલઈ=લટકડાસે, સગ્ગહ=સ્વર્ગ. ૭. સિસિ-બિંબ=શશિબિંબ, કન્નહિંડોલ=કર્ણહિંડોળ, ફુરંતા=સ્ફુરતા. ૮. નાસા=નાક. ૯. અહરપવાલ=અધરપ્રવાલ, તિરેહ=ત્રિરેખ, રાજલસર=રાજલનો સ્વર (અવાજ). ૧૦. રણુરણુઇ=રણુકે છે. ૧૧. ભુયવલ્લરિય=ભુજવલ્લરી, સિહણુ=સ્તન, પીણુ=પુષ્ટ, ઘણુ=ઘટ્ટ, તુંગ=ઊંચા. ૧૨. લંકાઉલિ=લંકાવાળી–પાતળી, તુરંગુ=તરંગ, તિવલ=ત્રિવલ્લી–ત્રણ વળ. ૧૩. નિયંબ=નિતંબ, પુલિણુ=પુલિન–કાંઠો. ૧૪. સંઝારાગુ=સંધ્યાનો રાગ, નહકિરણિ=નખકિરણે.

પાંચ તત્ત્વની
ગાગરડી

ભાણદાસ

[સંવત ૧૭૧૫ લગભગ]

[ગયે વર્ષે, ભાણદાસની 'ગગનમંડળની ગાગરડી'—રૂપક અલંકારનો એક અચ્છો નમૂનો આપ્યો હતો; જેમાં સમગ્ર બ્રહ્માંડને ગરબીનું રૂપક આપી તેમાં બ્રહ્માંડનાં સ્થળ, કાળ વગેરે સર્વનો સમાવેશ કરી આપ્યો હતો. 'પાંચ તત્ત્વની ગાગરડી' એવું જ બીજું એક અચ્છું, એ જ કવિનું રૂપક છે. આ દેહ પંચતત્ત્વોમાંથી પેદા થયો છે; ચોરાશી લાખ ફેરા ફરતો ફરતો મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યો છે; અને દેહમાં કયા કયા તત્ત્વો ભર્યાં છે; વગેરે ઉપરાંત તેને 'કાગળકેરી પૂતલી' તરીકે વર્ણવી, શી રીતે વૈકુંઠ મળે, તે આ જ્ઞાની કવિએ ટૂંકમાં સચોટ રીતે દર્શાવ્યું છે. —સં૦]

પાંચ તત્વની ગાગરડી ગુણ ગરબી રે
પ્રથવી પાણી તેજ ગાઉ* ગુણ ગરબી રે
વાય સદા વરતી રહયું ગુણ ગરબી રે
વ્યોમ તણું ત્યાંહાં હેજ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૧

પાંચ તણા પચવીસ થયાં ગુણ ગરબી રે
ત્રિગુણ માયાનુ ભેદ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
પરમાતમા પૂરી રહયુ ગુણ ગરબી રે
તેહનુ પાર ન પામિ વેદ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૨

ગરબિ જાલી ગુપ લાગુ ગુણ ગરબી રે
નાંના ભાતિ વીસાલ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
નવ દ્વાર નઉતન કરયાં ગુણ ગરબી રે
તે તુ રુડુ નિ રસાલ ગુણ ગરબી રે ૩

ઠબકિ ફૂટિ ગાગરડી ગુણ ગરબી રે
વલી ફરી ઘડિ કુંભાર ગાઉ ગુણ ગરબી રે

* 'ગાઉ શબ્દમાં 'ઉ' માટે મૂળ હસ્તપ્રતમાં 'અુ' વપરાયેલ છે. તે પ્રમાણે દરેક સ્થળે વાંચવું. —સં૦

લક્ષ ચુરાસી ફેરડા ગુણુ ગરબી રે
નાના વીધી અવતાર ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૪
સાત્વીક રાજસ તામસી ગુણુ ગરબી રે
ભાતિ ભાતિનાં રૂપ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
દેવ દાનવ નિ માંનુખી ગુણુ ગરબી રે
ભીખારી નિ ભૂપ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૫
ભસ્મ ભરયું મધ્ય ગરબાનિ ગુણુ ગરબી રે
અંન પાંનાદીક ભાવ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
કર્મ-રૂપીઅું કોડીઅું ગુણુ ગરબી રે
વાતી એક સભાવ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૬
નાના કલપના તેલ કરયુ ગુણુ ગરબી રે
આતમજ્યોતિ પ્રકાસ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
ઘટમધિ અજૂઆલડું ગુણુ ગરબી રે
રમિ રમાડિ રાસ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૭
મોહ મછર મમતા ઘણી ગુણુ ગરબી રે
ગૂતુ માયા જાલ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
નાચ્યું ખુંદયું ઉદકયું ગુણુ ગરબી રે
દીઠું નહિં સરિકાલ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૮
ગહિલુ ગરવ કરિ ઘણુ ગુણુ ગરબી રે
તે માહિ ગરવુ નામ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
ગરવ ન છૂટિ જાંહાં લગિ ગુણુ ગરબી રે
ત્યાંહાં લગિ ન મલિ ઠાંમ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૯
જેહવું સપન છિ રાત્યનું ગુણુ ગરબી રે
આ તેહવું સંસાર ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
કાગલ કેરી પૂતલી ગુણુ ગરબી રે
તેહનિં ગલતાં કેહી વાર ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૧૦
બાલપણિ સેવુ હરી ગુણુ ગરબી રે
ચેતુ ચતૂર[સુ]જાંણુ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
અુચ્યંતાં ઝડ લાગસિ ગુણુ ગરબી રે
સદા ભમિ સિંચાંણુ ગાઉ ,ગુણુ ગરબી રે ૧૧
સંતની સંગત્ય જઈ કરુ ગુણુ ગરબી રે
રખે 'કરુ પરમાદ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે

સંત કહનિ સદા હરી ગુણ ગરબી રે
તે આપિ મહાપરસાદ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૧૨
માંન ગાલી મન સુંપજ્યે ગુણ ગરબી રે
જિમ નીર્મલ થાઅિ દેહ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
વાસુદેવ વ્યાપી રહ્યા ગુણ ગરબી રે
હરિદાસ દેખાડિ તેહ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૧૩
સકલ તીરથ એકઠાં મલિ ગુણ ગરબી રે
યાંહાં વસિ હરિદાસ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
ત્યાંહાં ગંગા યમુના ગોમતી ગુણ ગરબી રે
ત્યાંહાં પૂંકર ની પરભાસ ગુણ ગરબી રે ૧૪
જ્ઞાન તણુ ગરબુ કહ્યુ ગુણ ગરબી રે
ભગત્ય સહીત અપાર ગાઉ ગુણ ગરબી રે
જે જન જોસિ અનુભવી ગુણ ગરબી રે
તેહનિં પૂનરપિ નહિં અવતાર ગુણ ગરબી રે ૧૫
તે સીખિ અથવા સાંભળિ ગુણ ગરબી રે
તેહની પુચિ આસ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
વઈકુંઠિ જઈનિ તે વસિ ગુણ ગરબી રે
ગુણ ગાયિ ભાંણદાસ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૧૬

ટિપ્પણ

ગાઉ=ગાઓ. મધ્ય. ગુજરાતીમાં આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષ બહુવચનમાં 'ઉ' પ્રત્યય વાય=વાયુ, હેજ=પ્રેમ, માયાનુ=માયાનો, ગુખ=ગોખ, મછર=મત્સર, ગૂતુ=ગૂથ્યો, સેવુ=સેવો; સેવા કરો, ઉચ્યંતાં=ઓચિંતાં, કહનિ=કને, પાસે, હરિદાસ=વૈષ્ણવજન, પૂંકર=પુષ્કર, ભગત્ય=ભક્તિ, પુચિ=પહોચે.

" ગુજરાતના ગરબા અને કાઠિયાવાડના રાસ, એમાં ગાવાની તથા ઝીલવાની રીતિઓમાં નાનકડા પણ અગત્યના ભેદ છે. ગુજરાતણના ગરબામાં જેમ માર્દવ વિશેષ છે તેમ કાઠિયાવાડણના રાસમાં જોમ વિશેષ છે એ બન્નેના ગાવામાં મૃદુતા નથી એમ નહિ; કદિ કદિ અત્યંત કોમળ અને કરુણભાવ રેલાવનાં એમનાં મીઠાં રાસગીતો સાંભળ્યાં છે. પણ સ્થાનિક આબોહવાને લીધે અથવા આગલા કાળમાં કદાચ સ્ત્રીપુરુષના મિશ્રખેલનના અધિક પ્રચારને લઈને, ત્યાંના રાસઝીલનમાં જોસ વધારે ખીલ્યો સંભવે છે, ગૂજરાતણમાં એ જોસ ઓછો છે, તથાપિ એના ગરબામાં સવિશેષ માર્દવ અને માધુરી છે, રસકલા અને સંરંગ અધિક તરે છે. બંનેની નિજનિજની ખૂબી અનેરી છે,–તે કરતાલી પદપાત શિરધૂનન અંગડોલન અને રાસગરબાના સુરતાલમાં બંનેને નિરનિરાળું અને સમોવડું ઉચ્ચપદ અર્પે છે."

—રામમોહનરાય જશવંતરાય દેસાઈ

મારો કુંવર કાંઈ ન જાણે

દ્વારકો

[સંવત ૧૮૮૦]

[આ પદનો કર્તા કવિ દ્વારકો સંવત ૧૮૮૦ની આસપાસ હયાત હતો. ચરોતરમાં ભાલેજ તેનું વતન હતું; પણ ઘણુંખરું ડાકોરમાં જ રહેતો. એણે કૃષ્ણલીલાને લગતાં પદો લખ્યાં છે, એમાં એનું ભક્તહૃદય તરવરી આવે છે. પ્રેમાનંદના શિષ્યમંડળમાં એક દ્વારકાદાસ નામનો કવિ હોવાનું કહેવામાં આવે છે એની રચના તરીકે થોડાં કૃષ્ણવિષયક પદો પ્રાચીન કાવ્ય ત્રૈમાસિક વગેરેમાં છપાયાં છે. ઐતિહાસિક કસોટીએ તપાસતાં પ્રેમાનંદનું શિષ્યમંડળ જ પુરવાર કરી શકાતું નથી; ત્યાં પછી એના શિષ્યદરજ્જે 'દ્વારકાદાસ'નું અસ્તિત્વ પણ ક્યાં સિદ્ધ થઈ શકે ? આપણો આ દ્વારકો તો થયેલો વ્યક્તિ છે. એના અનેક પદોમાંનું નીચેનું પદ સાવ સાદું સરળ હોવાં છતાં ચમત્કૃતિથી ભરેલું છે.—સં૦]

આજ મારે આંગણિયે પેઠો, નંદનો કુંવર બેઠો જો;
હું ગઈ'તી જમુનાજળ ભરવા, છાનો ઘરમાં પેઠો જો.

ઘરમાં પેસી એવું કીધું, માંકડલાં બોલાવ્યાં જો;
મહિ કાઢી શીકેથી આગળ મેલ્યાં, ખાવા સારુ આવ્યાં જો.

ઓચિંતી મહિયારી આવી, હરિની બાવડી ઝાલી જો;
મોઢા ઉપર ગોરસ લોહ્યું, ઓચણા લઈ ચાલી જો.

સાંભળજે તું, જસોદા રાણી ! તારો કુંવર લાવી જો;
બાળક તારો બહુ મસ્તાનો, ટેવ શી પાડી આવી જો ?

કહે જશોદા, જૂઠા બોલી ! જીભ કરો કાંઈ થોડી જો;
મારો કુંવર કાંઈ ન જાણે, બેઠો બેઉ કર જોડી જો.

બાળ જુવે તો પોતા કેરું, જોઈને લજ્જા પામી જો;
સહુ ગોપીનાં માન ઉતાર્યાં, એવો અંતર્યામી જો.

એની અક્કલને કોઈ ન પહોંચે; ગતિ એની બહુ ન્યારી જો;
દ્વારકાના સ્વામી સંગે, અબળા રહી છે હારી જો.

મુનિશ્રી લાભઉદય વિરચિત

નેમરાજુલ ચારમાસા

: સંપાદક :

શ્રી. સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

[જૈનોએ રાસ–સાહિત્યના વિકાસમાં ખૂબ મહત્ત્વનો ફાળો આપ્યો છે. આ જ અંકમાં 'આપણા રાસકારો'માં એ વિશે માહિતી આપી છે. નીચે આપેલ 'ચારમાસા' રાસ–સાહિત્યનો એક પ્રકાર છે. શ્રી રાજશેખરસૂરિએ 'નેમ–રાજુલ'નો જીવનપ્રસંગ લઈ 'નેમિનાથ ફાગુ' રચ્યો છે, તેમાં 'રાજિમતી'નું તેમણે કરેલું વર્ણન શરૂઆતમાં જ આપ્યું છે. એ જ પ્રસંગને આધારે આ 'ચારમાસા' રચાયેલ છે. નેમિનાથ–રાજુલનો પ્રસંગ, જૈનસાહિત્યમાં અને સમાજમાં અત્યંત જાણીતો છે. નેમિનાથ પરણવા નીકળે છે; અતિથિઓના સત્કાર માટે એકત્ર કરાયેલા નિર્દોષ પશુઓના વાડા પાસે થઇ તેમનો રસ્તો પસાર થાય છે. પશુઓનું કરુણ આક્રંદ સાંભળી તેમનું દિલ દ્રવે છે; અને 'સંસાર માંડવા માટે' નીકળેલા નેમિનાથ, 'રાજુલ'ને મળ્યા વગર, કોઇનુંય કશું સાંભળ્યા વગર 'સંસારનો ત્યાગ' કરી, ગિરનાર જઇ, ધ્યાનમગ્ન બને છે. ત્યજાયેલ રાજુલનું ત્યારપછીનું મંથન આ 'ચારમાસા'માં રોમાંચક રીતે વર્ણવાયું છે. શ્રાવણ ભાદ્રપદ અને આસો માસનાં વર્ણનો કવિએ કુશળતાથી આલેખ્યા છે. 'ચારમાસા'ને અંતે રાજુલ અને નેમિનાથનો મેળાપ થાય છે—નહિ કે સંસારબંધન વધારવા, પણ સંસારનો ઉદ્ધાર કરવા. અને એ રીતનું મિલન જ, જૈન મુનિઓદ્વારા સાહિત્યમાં શકય છે. જુદા જુદા મહિનાઓનું વર્ણન, રાજિમતીની મનોવેદના વગેરે કુશળતાથી કાવ્યપટ પાર આલેખાયાં છે. કૃતિ સરળ હોઇ, પારિભાષિક શબ્દોની જરૂર જણાઇ નથી. 'પ્રણમું પાસ સંખેસરો' તે લીટીમાં કવિએ શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથને વંદન કરેલ છે. વીરમગામથી ત્રીસેક માઈલ દૂર આવેલ 'શંખેશ્વર' પાર્શ્વનાથ' એક ઐતિહાસિક સ્થળ છે. —સં૦]

દૂહા

પ્રણમું પાસ સંખેસરો, સમરૂં સરસતિ માઈ;
ચ્યારે માસ સોહામણા, કહિસું સદગુરુ પસાઈ. ૧

વેધક મન રીઝૂ જિણઈ, સહુ કો ધઈ સાબાસિ;
વાણી દ્યો વાઘે(ગે)સરી, વચન અમીરસ જાસ. ૨

મુઝનઈ સુખસાતા સદા, દેજ્યો લીલવિલાસ;
રાજુલ નેમ મલ્હાવતા, સહુની પૂજ(ગ)ઈ આસ. ૩

હંસગમણિ મૃગલોયણી, શશીવયણી સુક(કુ)માલ;
કેલિગર્ભ કટિ કેસરી, અનુપમ અધરપ્રવાલ. ૪

રૂપકલા ગુણુ આગલી, ચંપક વર્ણુંઈ વાંનિ;
ચતુર તણી ચિત ચોરણી, અપછર રંભસમાન. ૫
વચન અમીરસ વરસતી, પ્રેમ તણું(ણો) નહી પાર;
ભીગુ(કુ)ટી ભાલતિલક ભલકઉ, સોભતિ સોલ શ્રૃંગાર. ૬
પહિરયો કંચુક પદમણી, ઉરિ મોતિનકો હાર;
બાહે સોવન બહેરખા, પગિ નેઉર ઝણુકાર. ૭
વેણીદંડ વિરાજતી, સાચી મોહણુવેલિ;
નકવેસર નીકઉ બણ્યઉ, દીઠાં હુવઈ રંગરેલિ. ૮
નેમિસરઈ રાજુલ તજી, સિવરમણી સું પ્રેમ,
વલિ વરસાલઉ આવીયો, રાજુલ સાલ્યઉ નેમિ. ૯

રાગ મલ્હાર

વિરહવિથા ન ખમાઈ કહઉ કિમ કીજીયઈ રે (૨)
નિસિદિન દુખમઇ જાઇ વરસ કિમ લીજીયઇ રે (૨)
આવ્યઉ શ્રાવણુ માસ કિ સાજણુ સાંભરઈ રે (૨)
વાલ્હા વિણુ ન સુહાઈ કિ જીવનરઇ કરઇ રે (૨) ૧
ઘોર ઘટા અતિ સ્યાંમ જાણે કરિ સાપણી રે (૨)
બીજી ચમકઈ વીજ ડરાવઈ પાપણી રે (૨)
ગાજઈ ગુહિર ગંભીર કિ વરસઈ મેહલા રે (૨)
મયણુતણા નીસાણુ જગાવઇ નેહલા રે (૨) ૨
દાદુર બોલઈ બોલ કિ ચિહું દિસિ નીગમા રે (૨)
ડરયું હું ઇણિ સાદ કિ ધ્રૂજઈ આતમા રે (૨)
વાજઈ મધુરી વાંણિ કિ વીણા વાંસુલી રે (૨)
વિરહણિ સુણિસુણિ નેહ કિ થાયઈ આકુલિ રે (૨) ૩
ચટપટિ લાગઇ ચિત્ત કિ બઇઠા નાવડઇ રે (૨)
ખિણુ ઊભી ખિણુ ગઉખિ કિ છાયા તાવડઇ રે (૨)
વીતક દુખની વાત કહણુ કિહાં જાઈ જઈ રે (૨)
આપણી જાંઘ ઉઘાડતાં આપે લાજીયઈ રે (૨) ૪
પહિલી કીધ પ્રીતિ હીયઉ હરખ્યઉ ઘણું રે (૨)
છેહડઇ કીધઉ એમ કિ છારઇ લીપણુઉ રે (૨)
હિવ કોઈ લ્યાવઈ નેમ મનાવી શ્રાવણુઈ રે (૨)
લાભઉદય કહઈ રાજુલ તેહનઈ ભાંમણુઈ રે (૨) ૫

॥ ઈતિ શ્રી રાજિમતી પ્રથમ માસ શ્રાવણુ ગીત ॥

દૂહા

ભાદ્રવડઈ ભરિ પાવસઇ, નદીયાં ઉલટ નીર;
વાલ્હાનઈ ઊડી મિલ્યુ(લું), જઉ પંખ હોઈ સરીર. ૧
ભલા તે પંખી બાપડા, નહી જ વિરહ લગાર;
ચૂણિ ચૂગઈ રહઈ એકઠા, સુખદુખ સું પરિવાર. ૨
રે કરતાર તઇસ્યું કીયઉ, કિસુ નીપાઇ પ્રીતિ;
લાગંતા સુખ લખ ગુણુઉ, વિછુરા હુવઈ કુરીતિ. ૩

ગાહા

જો જાણુંતી પુવ્વં, સજ્જણુ વિહેસં દુકખં;
તા દુગ્ધણુ કુઠારે, છિદ્દતિ પ્રેમ તરુમૂલં ॥૧॥

વીજલી હ્યાં વરષા વણી, ભીજણુ લાગી દેહ;
નાચણુ લાગ્યા મોરડા, સાલણુ લાગા નેહ. ૪
વલિ વલિ વરસઈ વીજલી, વાદલ વરસઈ મેહ;
કહે મેલેસી **નેમજી**, હું કરિસું અધિક સનેહ. ૫
સાજણુ મેહે સાંભરયા, હીયડો ગહબહ થાઈ;
જિણિ દિસિ જઈ વાલ્હા રહ્યા, તિણિ દિસિ દોડી જાઈ. ૬
વાલ્હાનઈ વિરહઈ કરી, જેવી ચઈ ઘટિ માંઇ;
તે જાણુઇ જીઉ આપણુઉ, મુખસ્યું કહ્યો ન જાઇ. ૭

રાગ મલ્હાર

[બીજી ઢાલ ઓલગડી રી]

ભાદ્રવઈ ભાદ્રવઈ હુઈ ભુંઈ હરિયાલીયારે, ઝરમરિ વરસઈ મેહ;
વિરહિણી વિરહિણી રહઈ કહઉ કિમ એકલી રે, સાલઈ સજ્જન સનેહ ૧
વીસારી વીસારી વાલ્હેસર મોનઈ **નેમજી**રે, હિવ કહઉ કીજઇ કેમ;
નિસિદિન નિસિદિન નાહજી નવિ વીસરઇ રે, જલ બાપીહા જેમિ-આંકણી
ચિહું દિસિ ચિહું દિસિ ચાતક બોલઈ ડેડરા રે, ગિરિ ગિરિ ગહકઈ મોર;
અંબર અંબર ગાજઇ ઝબકઈ વીજલીરે, સબલ ઘટા ઘનઘોર-વીસારી. ૨
વાહલા વાહલા વહઈ નદીયાં ચલઈ રે, ખલકઇ ખાલ પ્રનાલ;
ગોરસ ગોરસ વિલોવઈ ઘરિ ઘરિ ગોરડી રે, વિરહી ઉઠઈ ઝાલ-વીસારી. ૩
ઉમહઈ ઉમહઈ વિદેસી વાલ્હા ઘરભણી રે, ન રહઈ ઝાલ્યઉ મન્ન;
જેહનઉ જેહનઉ લાગઉ જેહસું જીવડઉરે; તેહ વિણુ વસતી રન્ન-વીસારી. ૪
ઓલખી ઓલખી હો વાલિમ તોરી વાતડીરે, તૂં સિવનારિ સું લીણુ(ન);
તે સહી તે સહી ધૂતારી ધૂત્યા જન ઘણા રે, ન ગિણુઇ અકુલકુલીણુ(ન)-વી૦ ૫
તેહસ્યું તેહસ્યું મોહ્યો તૂં મોહન માહરા રે, સ્યું જાણ્યઉ થે લોભ;

રાજુલ રાજુલ લાભઉદય કહઈ સુણી નેમજી રે, ત્યું કરઉ જ્યું
હુવઈ શોભ–વીસારી૦ ૬

॥ ઇતિ રાજુલ વીનતી ભાદ્રવા માસ દ્વિતીય ગીતં ॥ ગાથા ૨૮ ॥

દૂહા

આસુ માસઈ એકલી સૂતી સેજ મઝારિ;
પોઢી દીઠઉ પ્રીઉડઉ, સૂપનઇ મઈં તિન વારિ. ૧
ઝબકી જાગી ઝલફલી, પ્રીઉ પ્રીઉ કરતી નેમ;
જોયઉ ચિહું દિસિ જાદવઉ, નયણે નાવ્યો નેમ. ૨
આકાસઈ ચંદામુખી, દીઠઉ પૂનિમચંદ;
નિરમલ ચિહું દિસિ ચાંદણુઉ, વિરહણિ નઉ દુખકંદ. ૩
રે તું રાહુ કિહાં ગયઉ; મુઝ પીહર તૂં આઈ;
ગ્રસિ ઇણિ પાપી ચંદનઈ, જ્યું મુઝનઈ નિસતાઈ. ૪
રે વાદ વાહર કરઉ, હયો ઢાંકી અઉ ચંદ;
વિરહણિ નઈ જ્યું આજથી, વલિ ન કરઈ જ્યું દંદ. ૫
રાજુલ બોલ સુણી સખી, આવી તે તતકાલ;
રે બાઇજી ઈસ્યું અછઈ, કહઉ નઈ મનની ઢાલ. ૬

રાગ ગુડ મલ્હાર

[લાખ ગાને લાખેસરી, એ ઢાલ]

આવીયઉ માસ આસૂ સખી, વિરહીનઈ મન સાલ રે
ધીરપ જીઉ ધરઇ નહી, કયું કરિ નીગમું કાલ રે. ૧
વાલિંભ વેગા દેખીયઈ, તે કરઉ તુરત ઉપાય રે
પાણિ પહિલી પાલિ બાંધીયઇ, જોવન લહરીયઇ જાયઇ રે–વાલિભ૦ ૨
મોર જ્યું પીંછનઈ પરિહરઈ, પરિહરી નવિ કરઇ સાર રે;
સાપ વલિ કાંચલી જ્યું તજઈ, ત્યું તજી હું નિરધાર રે.–વાલિભ૦ ૩
સોહિલી ચોટ બરછી તણી, સોહિલા ખડગ નઈ તીર રે;
તે સહતા સહુ સોહિલા, પણિ દોહિલી વિરહ નઈ પીર રે–વાલિભ૦ ૪
દીનમુખ દેખીયઈ ચાંદલઉ, જાંણિ કરિ વાદલ માહિ રે;
આંખડલે આંસૂ ઝરઈ, હીયડલું હેજ ભરાઈ રે–વાલિભ૦ ૫
વેદના વૈદ્યથી નવિ ટલઈ, મંત્ર તંત્રે ન મિટાઈ રે;
જેહથી વેદના ઊપની, જયો મિલઈ તેહ તઉ જાઈ રે–વાલિભ૦ ૬
વિરહઈ નિવારિ અમૃત ઝરઈ, ઔષધ સહસવર આપ રે;
ચંદ્રમા ચાંદણી સું રમઈ; દેખતાં હોય સંતાપ રે–વાલિંભ૦ ૭
રાજુલ રાણી ઈમ કહઈ, હે સખી નેમ બતાઈ રે;
લાભઉદય કહઈ હું કહું, ગઢ ગિરનારિ નઈ ઠાઈ રે–વાલિંભ૦ ૮

॥ ઈતિ આસૂ માસ તૃતીય ગીતં ॥ ગાથા ૪૨ ॥

દૂહા

વિલલાતી કાતિ દિને, છાતી ધરય ન ધીર;
બુદ્ધિ સુધિ મતિ સબ વીસરી, વાલિંભ વિણુ દિલગીર. ૧
વાલ્હા વિણુ સહુ કારિમઉ, તન ધન યૌવન સુખ;
તે દિન ધન સફલા ગિણું, જબ દેખું પ્રીઊ મુખ. ૨
વિલખી પ્રીતમ બાહિરી, મુખડઉ ઝાંખઉ વાન;
મિલવાનઈ તન મન તપઈ, ખિણુ તે વરસ સમાંન. ૩
વાલિંભ અબલા હું તજી, વિરહ વિથા ન ખમાઈ;
જલ વિણુ મછલી જ્યું રહઈ, જલ પાખઈ જીઊ જાઈ. ૪
પ્રીતમ વિણુ ઘટિ વેદના, મઈ તઉ સહી ન જાઈ;
જ્યું ત્યું જઉ દિન નીગમું, તો તે વિખમી રાતિ. ૫
રાતિ દિવસ રૂડા હુવઈ, જઉ પ્રીઊ આવઈ આપ,
અંગિ અમીરસ ઉંપજઈ, ટલિ જાવઈ દુખ તાપ. ૬

રાગ મલ્હાર

" ઢાલ ચઉથી "

['ચતુર નર પોષઉ પાત્ર વિશેષ,' એ રાગ]

જી હો કયું કરિ કાતી વોલીયઈ લાલ, છોરિ ચલ્યો પ્રીઊ આપ;
જી હો વાલ્હા વિણુ સહુ વીસરયા લાલ, દોહિલઉ વિરહનઉ વ્યાપ. ૧
જાદવરાય અબલા છોરિ મ જાઈ.
જી હો પ્રાણજીવનજી તો વિણુ લાલ, ઘડીય છ માસી થાઈ. આંકણી.
જી હો ઉનમીયો વરસઈ નહી લાલ, કાતીડંબર તેહ;
જી હો તે તઉ અણદીઠા ભલા લાલ, આસ ન પૂરઇ જેહ. જાદવ૦ ૨
જી હો જંપ નહી નિસિદિન સહી લાલ, સરસ ન ભાવઈ અન્ન;
જી હો નીંદ ગઈ સુપનો લહું લાલ, તો પાઈસ મુઝ મન્ન. જાદવ૦ ૩
જી હો હું તુઝ પાખઈ આવટૂં લાલ, તૂં નાણઈ મન કેમ;
જી હો દીપ પતંગ તણી પરઈ લાલ, એમ કિમ કીજઈ પ્રેમ. જાદવ૦ ૪
જી હો લોક કહઈ બોલઇ સહી લાલ, દીવાલી વણરાઈ,
જી હો થે તિણ દિન આએ થકઈ લાલ, કઠિન કરઉ ચિત્ત કાંઇ. જાદવ૦ ૫
જી હો રાજુલ ગિરનારઈ ચઢી લાલ, દીઠાં નેમિ જિણંદ,
જી હો વિરહ વિથા દૂરઇ ગઈ લાલ, પ્રગટયઉ અંગિ આણંદ. જાદવ૦ ૬
જી હો વરખા રિતિ કાતી ગઈ લાલ, ચતુર થઇ ચઉમાસ;
જી હો લાભઉદય કહઇ નેમજી લાલ, અબ તઉ પૂરઉ આસ યાદવ૦ ૭

॥ ઈતિ કાતી માસાદિ ચતુર્થ ગીતં સંપૂર્ણ ॥ સર્વ ગાથા ૫૬ ॥

માતા ધરતી

[આ પદમાં માતા ધરતીના ગુણ ગાયા છે. એ મા, તમે તો સારા ખરાબ સૌને સાચવો છો, સંસારનું ઢાંકણ છો, સર્વ સમૃદ્ધિથી ભરપુર છો. તું જ દેવી ને મૂર્તિ છે. તું જતિ ને સતી છે. તારા વડે જ આ જન્મમરણમાંથી મુક્તિ પમાય છે.]

એડા નર ભોગવો માતા !
મોટી ગજું, તારી મોટી મતિ.
સારા નરસા સૌને સંઘરો,
જગતું ઢાંકણુ છો ધરતી.
રાજા તો બુડથા મેઘરાજા,
તેને માતા ! તું વરતી.
હીરા માણેક મોતી તુજ પર નીપજે,
સાગર સાત ચોકી ફરતી.
રમઝમે આગળ જ્યોત જગાવે,
હાજમી ઉપર ડુંગર વનસપતી.
નવસેં નવાણું નદીયું તુજ પર રમે,
ગંગા જમના સરસતી.
જેવા જીવ તેને તેવું ખાવું,
જમીન ઉપર જગન રચતી.
જે જોઈએ તે માતા ! તુજ પર નિપજે,
જડીબુટીએ ત્યાં જડતી.
જીવતાં ભોગવતી સંઘરતી,
કેટલાક રાખા ગૂવતી.
ચાર શપરદાન બાવન દુવારા,
અડસઠ તીરથ તુજ ઉપર થતી.
સોનું રૂપું ત્રાંબા પીતળ,
કથીર લોહા તું જ કરતી.
તું જ દેવી ને તું જ મુરતિ,
મોટી મોલાત તું જ કરતી.
તું જ મારગ ને તું જ મા રૂપ,
તું જ જતિ ને તું જ સતી.
ગુરુ પરતાપે ગાય પીઠો,
તું જ થકી થાય ગતસુગતિ.

ઝવેરચંદ મેઘાણી

[પ્રકટ થનાર 'ભજન-સંગ્રહ'માંથી]

રાસ-ગરબા

દીવાન બહાદુર
શ્રી. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

*

' રાસ ' શબ્દનો ઉચ્ચાર થતાં શ્રીકૃષ્ણની ' રાસલીલા ' તરત આંખ આગળ તરી આવે છે. એ 'રાસલીલા' સમાજની દૃષ્ટિએ દોષિત ગણાય, પણ શ્રીકૃષ્ણના સમયમાં તો લોકો એ ' ક્રીડા ' યા 'રમત'ને દોષ સરખો પણ ગણતા ન હતા. 'વિષ્ણુપુરાણ'માં કૃષ્ણને ગોપીઓથી ઘેરાયલા રાસઆરંભ કરવાને ઉત્સુક रासारम्भरसोत्सुक: એવા વર્ણવ્યા છે. અહીં ' રાસ 'નો અર્થ નાચ, નાચવું તે, એવો થાય છે. રાસ એ એક જાતની રમત અથવા ક્રીડા છે શ્રીધરસ્વામીએ रास શબ્દની વ્યાખ્યા આમ આપી છેઃ अन्यान्य व्यतिषक्त हस्तानां स्त्रीपुंसां गायतां मण्डलीरूपेण भ्रमतां नृत्यविनोदः रासो नाम। એટલે કે, સ્ત્રીપુરુષ એકબીજાના હાથ પકડી ગાતાં ગાતાં કુંડાળામાં ફરતાં જે નાચ કરે તેનું નામ ' રાસ. ' રાસ એટલે રમત, તેમ रम् ધાતુ પરથી આવેલો શબ્દ ' રતિ ' એટલે પણ ' રમત. ' આમ હોવાથી એ બે શબ્દોનો અર્થ ' ક્રીડા ' એમ કરવો ખોટો નથી. 'હરિવંશ'માં ' રાસ ' શબ્દ ન વાપરતાં આની આજ ક્રીડા દર્શાવવા માટે हल्लीष શબ્દ વાપર્યો છે. હેમચંદ્રના કોશમાં પણ શ્રીધરના જેવો જ એ શબ્દનો અર્થ આપ્યો છે. मण्डलेन तु यन्नृत्यं स्त्रीणां हल्लीषकं तु तत्।

રાસલીલાનું ગૂઢ તાત્પર્ય અને ગોપીઓના ભક્તિયોગ દ્વારા કૃષ્ણની જોડે તેમની થયેલી એકાત્મતાનો વિષય અત્રે ચર્ચવો અસ્થાને છે, એટલે રાસક્રીડા જૂના કાળથી આપણામાં ઊતરી આવેલી છે, એ બતાવવાની જ આ લેખની મતલબ છે. આર્ય તેમ જ અનાર્ય બન્ને પ્રજામાં એ રિવાજ ચાલુ હતો. હજુ પણ સુરત જિલ્લામાં ચોધરા,. નયડા, દુબળા વગેરે જાતિમાં એ રિવાજ ચાલુ છે.

વખત જતાં એ ક્રીડા-રમત-ની વિધિમાં ફેરફાર થતો ગયો. સ્ત્રીપુરુષ બન્ને સાથે મળીને નાચતાં ને ગાતાં હતાં તેને બદલે પુરુષોએ અને સ્ત્રીઓએ એકલાં એકલાં જ-છૂટાં છૂટાં જ-એ ક્રીડા માણવા માંડી. પુરુષોનો નાચ, અથવા નાચ ને ગાયન તે ' ગરબી ' કહેવાઇ. સ્ત્રીઓનું મંડળાકારે ફરતાં ફરતાં ગાવાનું કૃત્ય તે ' ગરબા ' કહેવાયું. બન્ને પ્રકારની ક્રીડાનો પ્રસંગ તે માતાજીનાં નોરતાં—આસો માસના દશેરા સુધીના નવ દિવસ.

કાઠિયાવાડમાં માતાનો ગરબો માંડી પુરુષો ઠેકડા મારતા જાય ને ગાતા જાય કે,

" આજ નવદુર્ગા રંગે રમે,
રંગે રમે, આનંદે રમે,
આજ નવદુર્ગા રંગે રમે. "

એ ગરબી કહેવાય.

મેં ભાવનગરમાં એ ' ગરબીઓ ' જોઇ છે. એ જ નવરાત્રિમાં ગુજરાતમાં માતાજીને અંગે ગવાતાં સ્ત્રીઓનાં સુકંઠિત ગાયનો તે ' ગરબા. ' ગરબાનો રિવાજ ગુજરાતમાં ખાસ જોવામાં આવે છે. નથી બંગાળામાં કે નથી મહારાષ્ટ્રમાં કે નથી મારવાડમાં. મહારાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓને ભજન કરવું હોય છે

શુક્રતારા

શ્રી. ઉમાશંકર જોષી

કુંજ મોટી ને કોકિલા એકલી રે લોલ,
મારો ક્યાં સુધી પ્હોંચે સૂર,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ, કુંજ મોટી ને૦
સુરજદાદાની બેઠી ઉંબીએ રે લોલ,
ગીત ઝીલનાર બેઠાં દૂર,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ, કુંજ મોટી ને૦
બની ઉષાનું શીષફૂલ ઝૂલતી રે લોલ,
હસું ટિલડી હું સન્ધિકાને ભાલ,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ, કુંજ મોટી ને૦
મીઠી મીટે હેત રેલતી રે લોલ,
મેં તો જીત્યાં વસુંધરાનાં વ્હાલ,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ, કુંજ મોટી ને૦

[તુરતમાં પ્રકટ થનાર સંગ્રહ ' આતિથ્ય' માંથી]

ત્યારે હાથની તાળી પાડી, સાથે તાલ લઈ, ભજન ગાય છે. બંગાળામાં સંગીત ઊંચે દરજ્જે પહોંચ્યુ છે, એટલે ત્યાંના ભજન, બેહાં બેહાં વાદન સાથે ગાવામાં આવે છે. મારવાડમાં સ્ત્રીઓ ભેગી થઈ બેહાં બેહાં ગાય છે. ગુજરાતના ગરબા જોઇ સ્વ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને તે એટલા બધા ગમી ગયા કે અત્રેથી થોડી ગરબા ગાનારીઓને શાન્તિનિકેતન લઈ જવા પોતે ઇચ્છા દર્શાવેલી, નવરાત્રિમાં માથે માતાની ગરબી લઇ કેટલાંએક બૈરાંઓ પૈસા ઉઘરાવવા નીકળે છે; તે માતાનાં જે ગીત ગાય છે તેને પણ ' ગરબા ' કહેવામાં આવે છે. ભાવનગર અને કાઠિયાવાડમાં ખવાસણો જે રાસડા લે છે તેને પણ 'ગરબા' કહેવામાં આવે છે. પરંતુ એ બધી ક્રીડા ને ક્રિયાએ હાલ થોડાં વરસ થયાં નવું જ રૂપ પકડયું છે અને પોતાનું ધાર્મિક સ્વરૂપ બદલીને આ સ્વરૂપ પકડયુ છે. સ્વ. ન્હાનાલાલ અને અન્ય કવિઓએ ગમે તે વિષય પર લખેલાં કાવ્યો મ્હોડે કરી, માથે દીપડિયા તામડી લઇ અથવા હાથમાં દાંડિયા લઇ, દાંડિયા સામસામા બટકાવી, ફરતાં ફરતાં જે કાવ્યો ગવાય છે તેને પણ ' ગરબા ' કહેવામા આવે છે. કેળવણી લેતી અને સુશિક્ષિત બાળાઓની સંગીતશક્તિનું એ પ્રદર્શન બહુ જ આકર્ષક થઇ પડયું છે. મુખ્ય ઉંમરની સ્ત્રીઓ પણ એવા પ્રકારના ગરબા ગાય છે અને તે પણ ઘણા જ સુશ્રાવ્ય, મધુર અને આકર્ષક હોય છે. કલાની દષ્ટિએ ગુજરાતની જે કોઇ મોટામાં મોટી વિશિષ્ટતા હોય તો તે ગુજરાતણના ગરબા. વખતના વહેના સાથે આપણા પ્રદેશનું એ ખાસ કળામય અને વિશિષ્ટ લક્ષણ વધારે વિકસતું જશે, એટલું જ નહિ, પણ પરપ્રાંતિમાં પણ એનું અનુકરણ થતું આવશે.

આ લેખના શરૂઆતના ભાગ માટે ' કૃષ્ણચરિત્ર ' નામના મારા પુસ્તકનો આધાર લીધો છે.

બારમાં સૈકાથી લઈ આજસુધી વિકાસ પામેલું

ગુજરાતી ગેય

: લેખક :

પંડિતશ્રી બેચરદાસ જીવરાજ દોશી

આજ અનાદિકાળથી માણસજાત રસને શોધ્યા કરે છે, જીવનને રસમય બનાવવા પ્રયાસો કર્યાં કરે છે અને પોતે પામેલો રસ બીજા પણ બંધુઓ પીએ તે સારુ પણ પ્રયત્ન ચાલ્યા કરે છે. જીવનનો વિકાસ એ માણસજાતનું છેલ્લું ધ્યેય છે. જીવન રસમય થયા વિના વિકાસનાં દર્શન થવા શક્ય નથી. જગતમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં રસની રેલમછેલ ઊછળી રહી છે; કેવળ જોતાં સમજતાં નિરખતાં આવડવું જોઇએ. રાગ દ્વેષ કામ ક્રોધ લોભ મદ માયા ઇર્ષ્યા મત્સર વગેરે પ્રલોભનોમાં પડેલો પ્રાણી જીવનના સ્વાભાવિક રસને કદી પણ મેળવી શકતો નથી. દારુડિયાને દારુમાં રસ દેખાય છે તેમ પોતાના ભાન વિનાના માનવને તે પ્રલોભનોમાં રસ ભળાય છે અને એથી તે, એ પ્રલોભનો દ્વારા રસ મેળવી છાકટો બની પોતે ખુવાર થાય છે અને સમાજને પણ ખુવાર કરે છે; ત્યારે સમ્યગ્દર્શન પામેલો માનવ એ પ્રલોભનોમાં લલચાતો નથી, એમાં રસ જોતો નથી, એ બધાંને ઝેર જેવાં ઘાતક સમજે છે એટલે તે, એ પ્રલોભનો ઊપર સવિશેષ અંકુશ રાખી સંયમ કેળવે છે, સ્થિરતાનો અનુભવ કરે છે અને સમભાવ, અનાસક્તિ, ક્ષમા, વિશાળતા, નમ્રતા, સરળતા, ગુણપ્રમોદ વગેરે પોતામાં પડેલી વૃત્તિઓને કેળવે છે અને તે દ્વારા પોતામાં જ રહેલું સહજસુખ સ્વાભાવિક રસ સહજ આનંદ માણી શકે છે અને પોતાની આસપાસનાંને પણ તે સહજ આનંદના રસનું પાન કરાવે છે

જગતમાં જે કાંઇ આનંદજનક સાધનો છે, રસમય સામગ્રી છે અને સર્વકલ્યાણકર મસાલો આપણને સાંપડે છે, બધાંનાં સંશોધક પેલાં સહજ આનંદનાં રસિયાં માનવો છે એટલે અહીં પ્રારંભમાં તેમનું સ્મરણ કરી ગુજરાતી ગેય વિશે વિચાર કરવાનું ધાર્યું છે.

રસપ્રાપ્તિનું સાધન

આપણી આસપાસ રસમય જે અનેક સાધનો છે તેમાં એક સંગીત પણ રસપ્રાપ્તિનું અસાધારણ સાધન છે. ઊપર જણાવ્યા તેવા છાકટા આસક્ત અને બેભાન માનવો પણ સંગીતદ્વારા સ્થિરતા મેળવી શકે છે. કહે છે કે હરણાં જેવાં ચોપગાં પશુઓને અને ક્રોધમૂર્તિ મહાભયંકર સાપને પણ સંગીત સ્થિર કરી શકે છે. સંગીતની શોધ સૌથી પ્રથમ કોણે કરી, એ કહેવું કઠણ છે; પરંતુ કોઇ રસિયા હૃદયે એની શોધ કરી છે એમાં શક નથી. ભારતવર્ષનું પ્રાચીનમાં પ્રાચીન શાસ્ત્ર વેદ સંગીતમય છે. વેદના અર્થને નહીં સમજનારા પણ તેનું સંગીતમય શુદ્ધ સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ સાંભળીને બે ઘડી થંભી જાય છે. પુરુષોત્તમ પુરુષ શ્રી કૃષ્ણની સંગીતમય ગીતાએ આજસુધીમાં અનેકનાં ચિત્તને ઠાર્યાં છે, પ્રસન્નતા પમાડી છે અને આ સળગતા વાતાવરણમાં અસાધારણ શાંતિ વહેવરાવી છે. ભગવાન મહાવીરની અને ભગવાન બુદ્ધની સંગીતમય ગાથાઓએ ગીતા જેવું જ અસાધારણ વાતાવરણ પેદા કરવામાં ઓછો ફાળો

દીપોત્સવી આવી

આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ,
ટોડલે ટોડલે દિવડીઆ મેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

દીપે દીપોત્સવી આર્યોને ઉત્સવે,
દિલદિલમાં ઉત્સવના આનંદ રેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

ભારતની ભવ્યતા દીપે દીપોત્સવી,
અંતરની ઊર્મિઓ નાચે રસહેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

બહેનો બંધુઓના દિલમાં દીપોત્સવી,
જાગી હુલ્લાસે નિરાશાને ઠેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

ગૃહગૃહમાં ગૃહદેવી મીઠી મલકાતીઃ
હસતી હસાવે સહુને રસકેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

આવો આવો આજ આર્યોને ઉત્સવે,
એકતા અખંડ સાથ સાથ સહુ ખેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

આપ્યો નથી. અંગુલમાલી અને રોહણીઆ જેવા પ્રચંડ ઘાતકી ચોરલુંટારાઓ પણ એ ગાથાઓ સાંભળી શાંત બની ગયાં છે. આપણા ગુજરાત દેશના સંતોએ તે તે મહાપુરુષને પગલે ચાલીને ગુજરાતી ગેયનું ઘડતર કરેલું છે એટલે બીજી રીતે કહીએ તો સુપુત્ર જેમ પિતાનો વારસો સંભાળે સાચવે અને વધારે તેમ ભારતના સંતોએ પોતાના પૂર્વપુરુષોના ગેયપ્રવાહને દેશકાળ પ્રમાણે પરિવર્તિત કરી આજ સુધી જાળવી રાખેલ છે, એટલું જ નહીં તેમાં અસાધારણ વધારો પણ કરેલ છે. બારમાં સૈકાથી માંડીને આજ સુધીના ગુજરાતી સંતોએ પણ ભારતના સંતોને પગલે પગલે જ પ્રયાણ કરેલ છે.

ગેય એટલે

ગેય એટલે ગાઇ શકાય તેવું–ગાવા યોગ્ય. આ પ્રકારનું રસમય સાહિત્ય ગુજરાતી સંત ભક્ત કવિઓએ વિવિધ રીતે નિપજાવેલ છે–ખિલવેલ છે. એ સમભાવી સંત ભક્તોએ એવું અદ્ભુત અને વિવિધ ગેયસાહિત્ય નિર્મેલ છે કે જેને અભણ કોશિયો, અજ્ઞાન લારીવાળો કે નિરક્ષર બહેનો પણ ગાઇ તેમાંથી રસ લઇ જીવનને પ્રશમમય નિર્મળ બનાવી રહેલ છે. આવુ વિવિધ સાહિત્ય બ્રાહ્મણપરંપરાના, જૈનપરંપરાના અને બૌદ્ધપરંપરાના સંતોએ પૂર જોસમા વહાવ્યુ છે.

હવે તો એ સિદ્ધ થયેલી હકીકત છે કે ગુજરાતમાં જે કાંઇ ગેયસાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તેમાં સારો ફાળો જૈનપરંપરાનો છે એટલે આ નીચે ગેયસાહિત્યનું જે વર્ણન આપવાનું છે તે વિશેષત: જૈનપરંપરાએ આપેલ ફાળાને લગતું છે, અને યથાસ્થાન બીજી બે પરંપરાએ આપેલ ફાળાને પણ વીસરવાનો નથી.

વિવિધ સ્વરૂપો

આરંભમાં ગેયસાહિત્યનાં વિવિધ રૂપોનાં નામો સૂચવી પછી ક્રમશઃ તેના જેટલા મળે

વણઝારીનો નિદ્રાભંગ

સામા ડુંગરિયાની ધારમાં રે
ગરજે ટેમરવો ભેંકારમાં રે
એના નાદનો ઘેરો પડછંદ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે
કાજળ કાળી તે રાતના તારોડા રે
ટમકે ટમટમ આભના દીવડા રે
આજે આકાશે નથી કયાંય ચંદ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે.
તુટી રાવટીનો છે આશરો રે
માનો હજી તો પરણુ છે પાંશરો રે
ચોગમ ખખડે છે ઝાડના ઝુંડ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે
ડુંગર પછવાડે ગામડું પોઢયુ રે
પેલું મીઠું છે દુર પરોઢિયું રે
પોઢયા પંખી, પાણી ને પતંગ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે.

સીમે રાની પશુઓ ચળકે રે
એની વીજઆંખલડી ચળકે રે
મારી નિંદરમાં પડે ભંગ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે.
ભલે ડુંગર આખો ડણુકે રે
તમ હુ કે હૈયું મારું રણુકે રે
મને લાગ્યો તમારો છંદ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે.

રામપ્રસાદ શુકલ

છે તેટલા તમામ નમૂના આપવાના છે. જે નામો અહીં આપવાના છે તેમાંના કેટલાક છંદનાં નામો છે, કેટલાક પદ્યસંખ્યાનાં સૂચક નામો છે, કેટલાક નામો વર્ણ્યવેલ વિષયની પદ્ધતિને કે વિષયને અનુસરનારાં છે, કેટલાંક નામો તે તે લટકાળા કવિઓએ રસ સૂચવવા પણ યોજેલાં છે.

૧. છંદનાં નામો—ચોપાઇ, ચતુષ્પદિકા, ચતુષ્પદી, છપ્પય, દુહા, દોધક.

૨. પદ્યસંખ્યાસૂચક નામો—બત્રીશી, (બત્તીશી દ્વાત્રિંશિકા), બાવની, અષ્ટપદી, ચોવીશી, છત્રીશી, વીશી, શતક, સત્તરી, ચતુઃસપ્તતિકા, પંચાશિકા, ચોસઠી, બહોતરી, અને એકવીસો.

૩. વર્ણ્યવેલ વિષયને અનુસરનારાં વા પદ્યની પદ્ધતિનાં સૂચક નામો —

(૧) રાસ, માળા, રસ, પ્રબંધ, ચૈત્યપાટી, (ચૈત્યપરિપાટી, ચૈત્યપ્રવાડી,) પૂજા, સ્વાધ્યાય (સજ્ઝાય) અને બારમાસ.

(૨) ચરિત્ર, લેખ, ભાસ (ભાવ), છંદ, ગીતા, સ્તવન, વેલી (વેલ), ચોઢાલિકે અને હિતશિક્ષા.

(૩) વિજ્ઞપ્તિ (વિનતિ), સલોકો (શલોકો), ગીત, હુંડી, બોલ, ભાવના, વિલાસ અને નિર્વાણ.

૪. સંવાદ, આખ્યાન, અભિષેક, ધવલ કુલ, કથા, ચર્ચરિકા, અને રસાઉલો,

પ્રેરણા ભૂલી પડી !

કયાં છે બતાવો છો કોઈ ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી !
રાસમહીં રમતી મેં જોઈ
પ્રેરણા ભૂલી પડી !
દુર્બળ છે દેહે રસની મોંઘાઈમાં
અર્થ તણી ચિંતા શિર ઢોઈ !
પ્રેરણા ભૂલી પડી !
કયાં છે બતાવો કોઈ ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી !
લખલખની આંધીમાં કાંતો અટવાઈ ગઈ,
કાં તો કો' ગ્રંથીમાં મોઈ !
પ્રેરણા ભૂલી પડી !
કયાં છે બતાવો છો કોઈ ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી !
રસળવા જાતી'તી ગદ્યપદ્ય રાનમાં
કોઇએ શું એને ત્યાં ઠોઈ ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી !
કયાં છે બતાવો છો કોઈ ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી !
ઓળવી જો હોય તો આપો ભલા થઈ,
પાલવશે નહિ એને ખોઈ !
પ્રેરણા ભૂલી પડી !
કયાં છે બતાવો છો કોઈ ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી !

ત્રિભુવન વ્યાસ

૫. વિવાહલો (વિવાહલઉ), મંજરી, સ્તોત્ર, માતૃકા, જોડિ, પ્રદીપિકા, ચંદ્રાવલા (ચંદ્રાઉલા), ચૂડ (?), કક્ક (કક્કાવળી), હરિયાળી, પવાડાં, અને મુદડી.

૬ વસંતફૂલડાં, ફાગ, હમચડી, અધિકાર અને હીંચ.

ઊપર જણાવેલાં નામોમાં વસંતફૂલડાં મંજરી જેવાં નામો લટકાળા કવિઓએ આપેલા હોય એમ જણાય છે, જોકે એ નામો વર્ણવેલ વિષયને અનુરૂપ તો છે જ.

રાગોનું સૂચન–નામથી

જે વિવિધ નામો ઊપર જણાવેલાં છે તે બધાં એક પ્રકારનાં ગેયકવિતો છે. તેનાં છંદો રાગો વિવિધ હોય છે. એ છંદો અને રાગોનું સૂચન તે તે ગેયને મથાળે જ કવિઓએ કરેલું છે. **ચોપાઇ** વગેરે છંદસૂચક નામોનો પરિચય આપવાની જરૂર નથી. સંખ્યાસૂચક નામો પણ પોતાનો પરિચય આપોઆપ આપે એવાં છે. **બાવની** એટલે જે ગેયમાં બાવન કડીઓ હોય. **બત્તીસી** કે **દ્વાત્રિંશિકા** એ બન્ને 'બત્રીશી' ના જ પર્યાય છે. બત્રીશ કડીવાળું ગેય બત્રીશી. આઠ પદવાળું ગેય **અષ્ટપદી**. **છત્રીશી**–છત્રીશ કડી. **શતક**–સો કડી. સિત્તેર કડીનું ગેય સત્તરિ અથવા જેમાં સિત્તેર ભેદવાળો વિષય ચર્ચ્યો હોય તે પણ '**સત્તરિ**' કહેવાય. એ જ પ્રમાણે **ચતુઃસપ્તતિકા** એટલે ચુમોતેરી. **પંચાશિકા** એટલે પચાસી (૫૦). **ચોસઠી** એટલે ચોસઠ સંખ્યા સાથે સંબંધ ધરાવનારું ગેય. બહોંતેર અને એકવીશ સંખ્યા સાથે સંબંધ રાખતાં ગેય અનુક્રમે **બહોંતરી** અને **એકવીસો** છે.

જે નામો ત્રીજી કોટિનાં છે તેમનો પરિચય આપવો જરૂરી છેઃ **રાસ**–વિવિધ છંદોમાં કે ઢાળોમાં રચાયેલી રસમય અથવા જે કવિતામાં રાજાનું કે રાજા જેવા મોટા પ્રભાવશાલી પુરુષ કે સ્ત્રીના જીવનનું રસમયું વર્ણન હોય તેનું નામ રાસ (રાજન્સ– રાયજસ–રાજસ—રાઅસ

-રાસ=રાજ્યરાસ). માળા-વિવિધ રંગવાળાં ફૂલોની માળાની પેઠે ગુંથાયેલી હોય તેવું નામ માળા—જેમકે, સૂક્તિમાળા (સુ+ઉક્તિ+માળા) સારાં સારાં સુભાષિતોની માળા. તીર્થમાળા—તીર્થોને લગતી કવિતા. એ જ રીતે નામમાળા, ધ્યાનમાળા, અધ્યાત્મસારમાળા વગેરે. રાગમાળા એટલે વિવિધ રાગોમાં રચાયેલી એક જ વિષયને લગતી માળામય કવિતા.

રસ

"આ કાવ્ય" 'રાસ'ને મળતું છે. આ નામાંતરવાળું એક જ કાવ્ય સ્વર્ગસ્થ શ્રી. મોહનલાલભાઈએ નોંધેલું છે: 'ગુણજિનરસ.' નામ દ્વારા જણાય છે કે એમાં શ્રી. જિન ભગવાનના વા આદિમાં જિનનામવાળા (જિનહરષ જિનલબ્ધ) ગુરુઓના ગુણ વર્ણવેલા હોય. એ કાવ્યનો આદિભાગ અને અંતભાગ જોતાં તેમાં વર્ણવેલા વિષયનો સ્પષ્ટ ભાસ થતો નથી પરંતુ અહીં નામ ઉપરથી વિષયનું નિરૂપણ કરેલ છે. આ કવિતાનો આદિભાગ—

॥ દુહા ॥

ગણિપતિ સારદ પાય નમી આખું[1] જિનરસ એહ;
વિઘનવિડારણ સુખકરણ અવિરલ વાણી દેહ.[2]
નમણ કરીને હું નમું પ્રથમ જ સદગુરુ પાય;
સાત્ર કેરા સુભ અરથ દીનાં[3] મોહી[4] બતાય.
પૂરવ પુન્ય જ પાઇઇ[5] વિદ્યારી[6] વરદાન;
પુન્યાં કીયાં પાતિક પુલૈ[7] સુખ વિલસંત સુજાંન.

અંતભાગ—

સંવત નિધખંડ સમુદ્રચંદ (૧૭૬૯) જિનરસ કીય રચના
માઘ સુકલ સુતમહી તિથ જુ એકાદશી નિરણા.

૧. આખું-કહું (આ+ખા-ખ્યા). ૨ દેહ-દો-આપો. ૩ દીના- આપ્યા (દિન્ધત્ત) ૪ મોહી-મને-મુજને ૫. પાઇઇ-પમાય

નર-નારીની આરાધના

કોને, નવ વધાવું, ધરી વ્હાલ?
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
નર છે નારાયણ! નારી છે નારાયણી!
ઉભય, એકમેક, જ, રખવાળ!
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
નર કે નારી ન્હોત, તો, શું, થાત, જગતનું?
બાળક, ક્યાં, હોત, ઉર-ઉજાળ?
મારે મન, નરનારી ઊજળાં,
નર ને નારી તણાં, નરવાં, હો, હેતપ્રીત!
એથી સુહાતો સંસાર!
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
નરના નયણામાં ને નારીના હૃદયે'હાંય,
અન્યોન્ય, સ્નેહ, એકાકાર!
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
નર દેવ, નારી દેવી, ઉભયને આરાધું:
જુગલ ઝૂમઝૂમે, એકતાર!
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
આવો, નરરાજ. નારીરાણી: ગૃહતીર્થનાં!
બાળને બહલાવિયે, અપાર,
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!

લલિત

પ્રકાશ–કમલ

ઇન્દ્રધનુ અંગ બાન્યુ પૂનમનું હો,
ખીલ્યું પ્રકાશ–કમલ કાનનનું હો.

રહ્યું શોધી મૃગશીર એનો ચારો,
ત્યાં તો લઈને તારલીઓનો ભારો.
વાદળના ઢગલામાં પેઠી કંડારતાં
ઠમકયું ત્યાં ઝાંઝર કઠિયારણનું હો–
ઇન્દ્રધનુ૦

લઈને આકાશી ફૂલડાંની છાબી,
એણે શણગારી આભની અટારીઃ
મુખડું આવીને ત્યાં તો અધવચ્ચે એકનું
દેખાણું મલકાતી માલણનું હો–
ઇન્દ્રધનુ૦

લાવી ગોરમીમાં ગોરસડાં મીઠાં,
એને અહીંના અહીંહાઃ
વાગી ત્યાં દેશ જશ ...
શરમાતી ગોરી ...–

ઇન્દુલાલ

* * *

શિવ એમ [8]પયંપે ગુરૂ ભગતિ કરજોડે
વેણીરામ[9] કહી
નયરી પીંપાડ[10]જ નવલ કમધજ માધોસિંઘ

પ્રબંધ

રાસની રચના અને પ્રબંધની રચનામાં ખાસ કોઈ વિશેષતા જણાતી નથી. સંભવ છે કે મૂળે પ્રબંધ અને રાસમાં ખાસ વિશેષતા હશે પરંતુ ભાષાના સાહિત્યમાં તે વિશેષતા લગભગ જતી રહી જણાય છે. પ્રબંધ મહાવાક્યાત્મક અને વિશેષતઃ ગદ્ય હોય છે, તેમાં ભલે ક્વચિત ક્વચિત પદ્ય આવે, ત્યારે 'રાસ' તો ગેય કાવ્ય છે એમ સંસ્કૃત કવિઓ કહે છે. ભાષામાં તો રાસ અને પ્રબંધ બન્ને ગેયકાવ્ય બની ગયાં છે.

ચૈત્યપાટી

ચૈત્યપરિપાટી–ચૈત્યપ્રવાડી. આ શબ્દો એક સરખા જ ભાવના સૂચક છે. જૈન-પરંપરામાં પર્વના દિવસોમાં નગરનાં બધાં ચૈત્યો–દેવમંદિરોને જુહારવાની પ્રથા છે. આ

(પાવિજ્જઇ–પ્રાપ્યતે) ૬ વિદ્યા+રો–વિદ્યારો–વિદ્યાનું ૭ પુલૈ–પલાય–નાસી જાય (પલાયઇ–પલાયતે) ૮ પયંપે–બોલે (પયંપઇ–પ્રજલ્પતિ) ૯ વેણીરામ કવિનું નામ છે ૧૦ પીંપાડ ગામનું
પીંપાડ ... જોધપુર સ્ટેટમાં
...વિની ... છે છતાં
... એ ભાષા,
... છે.

પાંચ જનની

સાહેલી મોરી રે, એક જનની ને નામ જુજવા રે,
એનાં જુદાં જુદાં પંચ રૂપ
પાંચેને પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે પહેલી જનની તે મારી માવડી રે,
એણે નિચોવ્યાં દલડાનાં દૂધ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે, બીજી જનની તે ભૂમિ ભારતી રે,
એણે ઢાળ્યો હૈયાનો હિંચોળ,
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે, ત્રીજી જનની તે મા સરસ્વતી રે,
એણે સીંચ્યો અંતરમાં ઉલ્લાસ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે ચોથી જનની તે ગોરી ગાવડી રે,
એણે દીધાં આયુ ને દીધાં તેજ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મારી રે પાંચમી જનની તે પરમેશ્વરી રે,
એનો જગમાં અણુ અણુ નિવાસ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦

રમણલાલ સોની

પાટી કે પરિપાટીમાં જુહારેલાં તમામ ચૈત્યોનું વર્ણન આપેલું હોય છે એટલે જ જેસલમેર ચૈત્યપાટી, સૂર્યપુર ચૈત્યપાટી એવા તેના આખાં નામો છે. કેટલેક સ્થળે, ચૈત્યપ્રવાડી એવું પણ નામ આવે છે, પણ તેનો અર્થ આ જ છે. તીર્થમાળામાં જુદાં જુદાં તીર્થોનું વર્ણન આવે છે તેમ ચૈત્યપરિપાટીમાં જુદાં જુદાં નગરનાં ચૈત્યોનું વર્ણન આપેલું હોય છે. પ્રાચીન તીર્થોનાં અસલ સ્થાનોના સંશોધન માટે તીર્થમાળાઓ અત્યુપયોગી સાધન છે. એના સિવાય એ માટે બીજું કશું સાધન નથી.

પૂજા

આ ગેય કવિતા જૈન સિદ્ધાંતોનો તાણોવાણો કરીને જિનેશ્વર અષ્ટ પ્રકારી, બાર વ્રતની, આઠ કર્મની, સત્તર ભેદી વગેરે પ્રકારે જુદા જુદા રાગ અને ઢાળમાં રચાયેલી છે. જે લોકો અર્ધમાગધી કે સંસ્કૃતભાષા ન જાણતા હોય તેઓ આ સાધનદ્વારા જૈનધર્મના ઘણા ગંભીર સિદ્ધાંતોને સરળતાથી સમજી શકે છે.

પ્રકાશ–કમલ

ઈન્દ્રધનુ અંગ બન્યું પૂનમનું હો,
ખીલ્યુ પ્રકાશ–કમલ કાનનનું હો.

રહ્યું શોધી મૃગશીર એનો ચારો,
ત્યાં તો લઈને તારલીઓનો ભારો.
વાદળના ઢગલામાં કેડી કંડારતાં
ઠમકયું ત્યાં ઝાંઝર કઠિયારણનું હો–
ઈન્દ્રધનુ૦

લઈને આકાશી ફૂલડાંની ડાળી,
એણે શણગારી આભની અટારી:
મુખડું આવીને ત્યાં તો અધવચ્ચે એકલુ
દેખાણું મલકાતી માલણનું હો–
ઈન્દ્રધનુ૦

લાવી ગોરસીમાં ગોરસડાં મીઠાં,
એને અહીંના મારગડા અદીઠા:
વાગી ત્યાં ઠેશ જરા છલકાણું ગોરસું
શરમાતી ગોરી ગોવાલણનું હો–
ઈન્દ્રધનુ૦

ઈન્દુલાલ ગાંધી

* * *

શિષ એમ [૮]પયંપે ગુરૂ ભગતિ કરજોડે
વેંણીરામ[૯] કહી
નયરી પીંપાડ[૧૦]જ નવલ કમધજ માધોસિંઘ

પ્રબંધ

રાસની રચના અને પ્રબધની રચનામાં ખાસ કોઇ વિશેષતા જણાતી નથી. સંભવ છે કે મૂળે પ્રબંધ અને રાસમાં ખાસ વિશેષતા હશે પરંતુ ભાષાના સાહિત્યમાં તે વિશેષતા લગભગ જતી રહી જણાય છે. પ્રબંધ મહાવાકયાત્મક અને વિશેષતઃ ગદ્ય હોય છે, તેમાં ભલે કવચિત કવચિત પદ્ય આવે, ત્યારે 'રાસ' તો ગેય કાવ્ય છે એમ સંસ્કૃત કવિઓ કહે છે. ભાષામાં તો રાસ અને પ્રબંધ બન્ને ગેયકાવ્ય બની ગયાં છે.

ચૈત્યપાટી

ચૈત્યપરિપાટી–ચૈત્યપ્રવાડી. આ શબ્દો એક સરખા જ ભાવના સૂચક છે. જૈન-પરંપરામાં પર્વના દિવસોમાં નગરનાં બધાં ચૈત્યો–દેવમંદિરોને જુહારવાની પ્રથા છે. આ

(પાવિજ્જઇ–પ્રાપ્યતે) ૬ વિદ્યા+રૌ–વિદ્યારૌ–વિદ્યાનું ૭ પુલૈ–પલાય–નાશી જાય (પલાયઇ–પલાયતે) ૮ પયંપે–બોલે (પયંવઇ–પ્રજલ્પતિ) ૯ વેણીરામ કવિનું નામ છે. ૧૦ પીંપાડ ગામનું નામ છે. આ પીંપાડ મારવાડમાં જોધપુર સ્ટેટમાં આવેલું છે. કવિની ભાષા મારવાડી છે છતાં તેની કવિતા વાંચતાં જણાય છે કે એ ભાષા, ગુજરાતી ભાષાની તદ્દન પાસેની ભાષા છે. આ ભાષાને વર્તમાનમાં કોઇ પણ ગુજરાતી સરળતાથી સમજી શકે એમ છે. આ ઉપરથી એમ પણ સમજવાનું છે કે અઢારમા સૈકાની મારવાડી ભાષા અને તે સમયની આપણી ભાષા લગભગ એકસરખી હતી અને આખા દેશમાં એક એવી વ્યાપક ભાષા ચાલુ હતી જે સૌને સુગમ હતી.

પાંચ જનની

સાહેલી મોરી રે, એક જનની ને નામ જુજવા રે,
એનાં જુદાં જુદાં પંચ રૂપ
પાંચેને પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે પહેલી જનની તે મારી માવડી રે,
એણે નિચોવ્યા હલડાનાં દૂધ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે, બીજી જનની તે ભૂમિ ભારતી રે,
એણે ઢાળ્યો હૈયાનો હિંચોળ,
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે, ત્રીજી જનની તે મા સરસ્વતી રે,
એણે સીંચ્યો અંતરમાં ઉલ્લાસ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે ચોથી જનની તે ગોરી ગાવડી રે,
એણે દીધાં આયુ ને દીધાં તેજ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મારી રે પાંચમી જનની તે પરમેશ્વરી રે,
એનો જગમાં અણુ અણુ નિવાસ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦

રમણલાલ સોની

પાટી કે પરિપાટીમાં જુહારેલાં તમામ ચૈત્યોનું વર્ણન આપેલું હોય છે એટલે જ જેસલમેર ચૈત્યપાટી, સૂર્યપુર ચૈત્યપાટી એવાં તેનાં આખાં નામો છે. કેટલેક સ્થળે, ચૈત્યપ્રવાડી એવું પણ નામ આવે છે, પણ તેનો અર્થ આ જ છે. તીર્થમાળામાં જુદાં જુદાં તીર્થોનું વર્ણન આવે છે તેમ ચૈત્યપરિપાટીમાં જુદાં જુદાં નગરનાં ચૈત્યોનું વર્ણન આપેલું હોય છે પ્રાચીન તીર્થોનાં અસલ સ્થાનોના સંશોધન માટે તીર્થમાળાઓ અત્યુપયોગી સાધન છે. એના સિવાય એ માટે બીજું કશું સાધન નથી.

પૂજા

આ ગેય કવિતા જૈન સિદ્ધાંતોનો તાણોવાણો કરીને જિનેશ્વર અષ્ટ પ્રકારી, બાર વ્રતની, આઠ કર્મની, સત્તર ભેદી વગેરે પ્રકારે જુદા જુદા રાગ અને ઢાળમાં રચાયેલી છે. જે લોકો અર્ધમાગધી કે સંસ્કૃતભાષા ન જાણતા હોય તેઓ આ સાધનદ્વારા જૈનધર્મના ઘણા ગંભીર સિદ્ધાંતોને સરળતાથી સમજી શકે છે.

વરદાન

કુદરત થાય પ્રસન્ન કદિ મ્હારા પેરે,
તો માગું વરદાનો હુ આટલા.
ભવરણમાહે ભીષણ તાપે હું તપું,
જ્યોત્સના, દેજે કિરણો તારાં શીતલાં
અનિલ, હલાવી પુષ્પો પરિમલ આપજે,
વનવનના કુસુમો વિલસે ર્હાં કોમલાં.
ઉષા, અનેરી બ્હેની તુજને વીનવું,
છાટ કુસુંબલ ચુદડિયે મુજ છાટણાં.
ટમટમતા તારાઓ, તમે શુ આપશો ?
આજો તેજ તમારા મારાં નેણમા.
વસન્તની વનરાજીમા વિહરી રહી
દેજે કંઠ મધુરો તારો કોકિલા.
કુદરતદીધાં વરદાનો જો આ મળે,
જીવનમાં ઊગે સોનેરી સોણલાં !

જનાર્દન પ્રભાસ્કર

સજઝાય કે સ્વાધ્યાય

આ કવિતા ઘણી લાંબી ભાગ્યે જ હોય છે આમાં ક્રોધ વગેરે દોષોનું નિરૂપણ અને તેનાં માઠાં ફળ બતાવેલાં હોય છે તથા શિખામણરૂપે પણ ઘણી હકીકત નોધાયેની હોય છે કોઇ કોઇમાં ધ્યેય કે આદર્શ પુરૂષની સક્ષિપ્ત જીવની પણ આપેની છે સ્વ એટને પોતાનું-પોતાની જાતનું-પોતાના આત્માનું આધ્યાય એટલે સર્વ પ્રકારે ચિંતન અર્થાત્ આ કવિતા આત્મચિંતનના સાધનરૂપ છે. આમાં ઘણીવાર રૂપકોને કલ્પીને પણ સમજ આપવામાં આવેલી હોય છે—જેમકે, વણજારાની સજ્ઝાય, ઘોબીડાની સજ્ઝાય વગેરે.

બારમાસ

આ પ્રકારમા વિરહિણીને લક્ષીને બારમાસનું નિરૂપણ કરેલુ હોય છે. જૈન પરંપરામાં નેમિનાથ અને તેમનાં પત્ની રાજિમતીને લક્ષીને આ બારમાસ વિશેષતઃ રચેલા જોવામાં આવે છે.

ચરિત્ત, ભાસ—

ચરિત્ત ભાસ કે ભાષ, વેલી કે વેલ, કથા કે એ બધા ગેયોમા કોઇ ને કોઇ આદર્શનું ચરિત્ર કે ધર્મતત્ત્વ વર્ણવેલુ હોય છે અને તે જુદા જુદા ઢાળ કે રાગમાં હોય છે. વર્ણવેલ ચરિત્ર ઐતિહાસિક જ હોય એવુ હોતુ નથી.

લેખ

લેખ નામની ગેય કવિતામાં પત્ની ઊપર પતિનો કે પતિ ઊપર પત્નીનો પત્ર ઢાળ કે ઢાળોમાં વિવિધ દેશી રાગોમા હોય છે. 'રામ ચંદ્રલેખ' નામની કવિતામા રામે સીતા ઊપર લખેલો પત્ર પાચ ઢાળમા વર્ણવેલો છે.

મુદ્રડી

મુદ્રડી નામની કવિતામાં સીતા તરફ રામે હનુમાન સાથે મોકલેલી વીંટીને લક્ષમાં રાખીને રામ, સીતા અને લક્ષ્મણના ગુણો વર્ણવેલા છે.

હુંડી

હુંડીનો અર્થ ચાલુ 'હૂંડી'ની જેવો જ છે પરંતુ તેમાં જેમ વેપારી, કોઇ બીજા વેપારી ઊપર હૂંડી લખે છે તેમ કવિ પોતાના આદર્શ પુરૂષ ઊપર હૂંડી મોકલે છે અથવા કોઇ સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કરે છે.

સંવાદ

સંવાદની કવિતામા સરસ સંવાદો આપેલા હોય છે. જેમકે, સમુદ્રવહાણસંવાદ, મોતી-કપાસીઆ-સંબંધસંવાદ વગેરે.

અભિષેક, પવાડો

અભિષેકમા તીર્થંકર વગેરેના જન્મા ભિષેકોનું વર્ણન આવે છે **પવાડા** (પ્રવાદ ?) માં લગભગ રાસ જેવી હકીકત નોધેલી હોય છે. આ હકીકત ઐતિહાસિક હોય એવું નિશ્ચિત નહીં.

કક્ક

કક્ક કે કક્કાવળીમા કક્કાવારી પ્રમાણે અક્ષરો ગોઠવી હિતશિક્ષાની સૂચના કરેલી હોય છે અથવા એ જ રીતે શૃંગારપ્રધાન પણ વર્ણનો કરેલા હોય છે

ફાગ વગેરે

ફાગ રસાઉલો વિવાહલો વસંત-ફૂલડાં ચંદ્રાવલા-ચંદ્રાઉલા એ બધા લટકાળાં નામો જીવનના ઉલ્લાસને સૂચવે છે અને એ ગેયોમાં મહાદેવ-પાર્વતીના શૃંગાર જેવી હકીકતો આપેલી મળે છે દેશીનામમાળામાં 'વસંતના ઉત્સવ'ના અર્થમાં 'ફગ્ગૂ' શબ્દ આપેલ છે. (વર્ગ ૬-ગાથા ૮૨). ફાગ અને પ્રસ્તુત ફગ્ગૂ એ બન્ને એકસરખા જ શબ્દો છે. ફાગણ (ફગ્ગુણ-ફાલ્ગુન) માસ પણ એ શબ્દની સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે. અર્જુનનું જે એક 'ફાલ્ગુન' નામ છે તે પણ તેના યૌવનથી થનગનતા મોજિલા સ્વભાવને લીધે હોય એમ ભાસે છે.

સૂરનાં સંધાન

આઘેઆઘે ને પાસપાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
પલમાં વાગે છ આસપાસ કૈંક આટલે
ને પલમા જાગે છે આકાશે-
વાગે છ વેણુ આઘે આઘે ને પાસેપાસે
ઊઘડતા ભોરમા ને બળતા બપોરમાં,
આથમતી સાજને ઉજાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
કળીઓ સુકોમળીનાં ઉર ધીરે કોળતી
ને ફોડતી કઠોર પહાડ નાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
જમનાના ઘાટમાં ને વનરાની વાટમાં,
ગોતી મેં ગેબને આવાસે
વાગે છે વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે
થાકી વિભાવરીમાં બેઠી હું આવરી
તો જાગી રહી છ શ્વાસશ્વાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
અધરેથી વેણુ નાથ વેગળી ના મેલશો
સૂરનાં સધાન નંદવાશે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.

બાલમુકુન્દ દવે

કોના પ્રતાપ ?

દીપે રજની કેરો રાસ : શશિયર સ્નેહને પ્રતાપ;
વ્યાપે ઉર મહીં ઉલ્લાસ : પ્રણયના મોહને પ્રતાપ.
કંકણ ખખડે : ઝાંઝર ઝણકે, મલકે મુખ મધુર;
સોહે સુંદરીઓ ચતુર : મંગળ શીલને પ્રતાપ.
સમીરણ વાયે : વન સોહાયે, થાયે કુંજ કિલ્લોલ:
દિલડું ડોલતું વિલોલ : કોકિલગીતને પ્રતાપ.
પાંખડી પાંખડી પ્રેમ પ્રસારે, સહીને મધુકર ત્રાસ;
અંતર ફોરતી સુવાસ : મનોહર પુષ્પને પ્રતાપ.
ઉષા આવે : અરૂણ આવે, વસમી વીતે રાત;
દિવસ દીપતો રળિયાત : સૂરજદેવને પ્રતાપ.
તાપ ટાઢનાં દુઃખ સહંતો, મેઘની સુશળધાર;
ખેતર પાક શો અપાર : ખેડુત ખંતને પ્રતાપ.
માનવતાની મધુરપ મ્હેકે, મ્હેકે જગનો બાગ;
શમતી માનવઉરની આગ : સાચા સંતને પ્રતાપ.
રાતદિવસ જે પરિશ્રમ વેઠે, છત્રતણો ધરી બાણ;
પ્રજા જ્યાં પામતી કલ્યાણઃરઘુસમ રાજને પ્રતાપ.
અંજન આજે આંખ મહીં જે, રંજન કરતા ઉર;
ચડે શાં ભાવનાનાં પુર : કવિના કાવ્યને પ્રતાપ.
ગૃહ દીપાવે : ગામ દીપાવે, દીપાવતા કૈં દેશ;
સાચા સપૂત સૌ હંમેશ : સુશિયલ માતને પ્રતાપ.
નાચે કૂદે હાસ હસે છે, ખેલે ખેલ રસાળ;
રાચે રંગમાં જગબાળ : પ્રભુના પુણ્યને પ્રતાપ.

મૂળજીભાઈ પી. શાહ.

હીંચ

હીંચ શબ્દમાં હીંચકવાનો ભાવ છે અને 'હીંચિરે હીંચીરે હીંડાલડીરે' એ રીતે મહાવીરના જીવનમાં 'હીંચ'નો પ્રયોગ છે.

હમચડી

હમચડી શબ્દનો ખાસ ભાવ જાણવામાં નથી, પણ મુનિ લાવણ્યસમય (સોળમો સૈકો) 'નેમનાથ-હમચડી'માં કહે છે કે "હમચી હમચી હમચડીરે હમચી છઈ ચુરાસી" એ રીતે હમચડી શબ્દનો પ્રયોગ છે. આ પદ કડીએ કડીએ આંકણીમાં પણ બોલાય છે.

ચર્ચરિકા

ચર્ચરિકા ફરતાં ફરતાં ગાવાની કવિતા છે અને તે પણ વિલાસમય હોય છે.

ધવલ

જેને આપણે ધોળ કહીએ છીએ તે

જાતની આ કવિતા છે અને આમાં મંગલમય હકીકતો આવેલી હોય છે.

બાકીનાં ઘણાં નામોનો ભાવ તેના નામ ઉપરથી પ્રતીત છે. જેમકે, **સ્તોત્ર, સ્તવન, ભાવના, અધિકાર, આખ્યાન, જોડિ, પ્રદીપિકા, વિલાસ, નિર્વાણ, બોલ, ગીત, ગીતા, વિનંતિ કે વિજ્ઞપ્તિ, સલોકો કે શલોકો** (શ્લોક), **ફુલ, કથા, મંજરી, હરિયાળી.**

માતૃકામાં ધર્મની માતારૂપ હકીકતો ગવાયેલી મળે છે એટલે **હિતશિક્ષાની** કવિતા અને **માતૃકાની** કવિતામાં પ્રાયઃ ભેદ જણાતો નથી. એક સૂડ નામનો ભાવ જણાતો નથી; કદાચ 'સુત્ત' સાથે એનો સંબંધ હોય.

આ બધી ગેય કવિતામાં 'રાસ'ની પ્રધાનતા છે. ગુજરાતી કવિતામાં 'રાસ' સંખ્યાબંધ છે. એમાં કવિ જેનો ગમ કવતા હોય તેને અનુલક્ષીને અનેક ઉપયોગી રસમય હકીકતો આપે છે. પ્રવાસવર્ણન, સંગ્રામવર્ણન, વિલાસવર્ણન, નગર પ્રાકાર બજાર વગેરેનાં વર્ણનો, સુક્તિઓ, સમસ્યાઓ પહેલિકાઓ અને સ્થળે સ્થળે બીજાં બીજાં રસમય અવતરણો પણ આવે છે. રાસમાં સખીસાહેલીઓના મિત્રભાઇબંધોના સ્નેહ સંબંધો વિષે સવિશેષ નોંધેલું હોય છે. સંખ્યામાં બીજી તમામ કવિતાઓ કરતાં રાસસાહિત્ય ચડી જાય એમ છે. કવિ ઋષભદાસના રાસ, કવિ દેપાલના રાસ પ્રેમાનંદની વાણીને પણ ટક્કર મારે એવી રસાળ વાણીમાં રચાયેલા મળે છે. આ સાહિત્ય પ્રકાશમાં ઘણું જ ઓછું આવેલ છે. જેટલું છે તેટલાનો અર્ધો ભાગ પણ બરાબર સંશોધિત થઇ ભાષાના ફેરફાર વિના પ્રકાશમાં આવે તો ગુજરાતના ઇતિહાસસંશોધનમાં તે ઘણુ ઉપયોગી થાય અને ભાષાના ઇતિહાસમાં તો તે અસાધારણ ફળદાયી નિવડે. પણ એ જૂનાં

સારસની બેલડી

ગુજરાતે દીઠી મ્હેં સારસની બેલડી
સારસની બેલડી મ્હેં દીઠી અલબેલડી
ગુજરાતે દીઠી મ્હેં સારસની બેલડી.

કાળજાને કલ્લોલે ડુલતાં ગૃહ દીઠાં,
આંખને અમૃત બોલ ઝુલતાં ગૃહ દીઠાં,
ગુર્જરી વાટિકામાં મ્હેં દીઠી ચમેલડી,
દીઠી ચમેલડી—સારસી પિયુઘેલડી.
ગુજરાતે દીઠી મેં સારસની બેલડી.

સંસાર શાણુંનાં ઉર હોય લૂખાં,
પ્રેમ ઘેલુડાં તો હોય હસમુખાં,
ગુર્જર ગૃહે તો ઝુલે અમૃતવેલડી.

બીજાં સીતેશ ને બીજા શું સાતા,
બીજાં ગીતેશ ગોપી બીજી શું ગીતા !
ગુર્જર ગૃહોએ મ્હેં દીઠી રસહેલડી.

કિન્નરકંઠી પિયુ ઘેલી ગુજરાતણ,
એનો રસિયો એ રસનો મહેરામણ,
દામ્પત્ય ધર્મની મ્હેં દીઠી રસકેલડી,
ગુજરાતે દીઠી મ્હેં સારસની બેલડી

કુસુમાકર

સાધનો તરફ કોણ નજર કરે? જેમની ઇચ્છા ગુજરાતને એક પ્રામાણિક કોશ સંપડાવવાની હોય તેમણે જરૂર, એ સાહિત્યને સાલવાર પ્રકાશિત કરી સંપાદન કરવું જરૂરી છે.

હવે થોડાક નમૂના આપી આ લેખ પૂરો કરીએઃ—

૧ જીયુરા તું મ કરિ કિણસું રોસ.
૨ મૂરિખ નર કાહે તું કરત ગુમાન.
૩ કિસીકું સબ દિન સરીખે ન હોઈ.
૪ રામા રામા ધનં ધનં ભમનઉ
રહઇ તું રાતિ–દિન
૫ નિંદા ન કીજઇ જીવ પરાઇ
નિંદા પાપે પિંડ ભરાઇ.
(સત્તરમો સૈકો)

જૈનકવિઓએ ગરબા વિશે લખ્યું જણાતું નથી, પરંતુ 'ગરબા'ને મળતું એવું સાહિત્ય ઘણું લખેલું છે. વસંતફૂલડાં ચંદ્રાવળાં, વિવાહલો, રસાઉલો, ફાગ વગેરે 'ગરબા'ને આંટે એવાં ગયો છે.

પ્રાચીન ગેયના નમૂના

तुहु सामिउ तुहु माय बप्पु तुहु मित्त पियंकरु,
तुहु गइ तुहु मइ तुहु जि ताणु तुहु गुरु खेमकरु.
हउ दुहभरभारिउ वराउ रीउ निब्भगह,
लीणउ तुह कमकमलसरणु जिण पालहि चगह.
અભયદેવસૂરિ–બારમો સૈકો

जहिं विहरइ मुणिचंदसूरि तहिं नासइ मिच्छत्त,
घरइ नउलु जहिं ठावडइ सप्पु किं हिंडइ तेथु.
વાદીદેવસૂરિ–બારમો સૈકો

वायसु उड्डावतिअए पिउ दिट्ठउ सहस त्ति,
अद्धा वलया महिहि गय अद्धा फुट्ट तडत्ति,
माणु महारिसि एउ भणइ जइ सुइसत्थु पमाणु.
मायइ चलण नवताह दिवि दिवि गंगाण्हाणु.
जेवडु अंतरु रावण–रामह
तेवडु अंतरु पट्टण–गामह।
હેમચંદ્રસૂરિ–બારમો સૈકો

मणता दोष दारिद्र तनि टलि,
भणि असाइत आफला फलि,
भणि भणावि नित गुणि
नवनिधि आवि आगणि.
અસાઈત–પંદરમો સૈકો

धन विण मानव कहु किम करइ
धन विण उदर दोहिला भरइ,
धन विण भुचणि भला नही भोग,
धन विण नहीं सकल सयोग.
धन विण नारि नेह नवि धरइ,
धन विण दास करम न करइ,
धन विण कोइ न देवइं मान
धन विण अतर फोफल पान.
લાવણ્યસમય–સોળમો સૈકો

पापमती नइ मदिरा पीघ वढकणी वहु नइ
प्रीय पशु कीघ.
हृदय सूनु भंगि वावरइं व्याधि पीडयु दुष्कृत करइ.
कमार्गी नर कमगति जडी यम कारेली लींबडी चडी.
जइन तणी त्यु जयणासार वरतु वेदकर्म आचार.
असुरतणु आंणु वीसास शेठ आदि पुरुष कविनारा
ए रजमाहि तज काढि जोइ सोलवाले गदीआणु होइ
કવિ ભાંડણ–સોળમો સૈકો

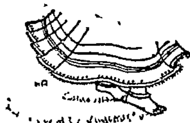
मइं पाप पूर्वे शां कर्यां लुस्या कणकोठार
अतिथि को आविउ आगणइ तेहूनइ नापिउ आहार
दुर्बलनी मइ भूख न लही अन्नकाजि करिउ नाकार
याचकजन मइ दुहविआं तह्नइ मुखि करिउ तिरस्कार
કવિ વિષ્ણુદાસ–સત્તરમો સૈકો

सांभलजो श्रोता सर्व कहेशुं सरस ते वात
सांभलता मत उघजो मत करजो व्याघात,
ऊंघे ते सुघे मही सुधे नहि रसघूंट
साकर द्राखने परिहरे करक रातो ऊंट.
યશોવિજયજી–અઢારમો સૈકો

આ લેખ લખવામાં સદ્ગત શ્રી. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈકૃત 'ગુર્જર કવિઓ'ના બન્ને ભાગની સવિશેષ સહાયતા લીધેલ છે.

તેરમી સદીથી ઓગણીસમી સદી સુધીના

રાસ અને ગરબીકારો

શ્રી. કમળાબહેન ર સુતરિયા

'રાસ–સાહિત્ય' વિષે આપણે ત્યાં વ્યવસ્થિત રીતે ખૂબ જ ઓછું લખાયું છે. 'રાસમાલિની' અને 'રાસકુંજ'માં 'રાસ–સાહિત્ય' વિષે અભ્યાસપૂર્ણ આમુખો શ્રી. રામમોહનરાય, જશવંતરાય અને શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણીએ લખ્યા છે; 'આપણા કવિઓ' માં શ્રી કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રીએ 'રામયુગ' નામનો વિભાગ અલગ કરી સારી એવી વિવેચનાપૂર્ણ માહિતી આપી છે, તો 'સ્ત્રી-જીવન'ના ગયા વર્ષના ગરબા અંકમાં 'રાસ–ગરબી'ના વિકાસ ઉપર અભ્યાસપૂર્ણ લાંબો લેખ મળે છે; આ તેમ જ શ્રી મુનશી કૃત "Gujarata and Its Literature," શ્રી શાસ્ત્રીજીના 'કવિચરિત–ભાગ ત્રીજો;" અને શ્રી ઇન્દુમતીબહેન મહેતાનું અપ્રકટ 'રાસ–સાહિત્ય' ઉપરનું પુસ્તક વગેરે ઉપરથી આપણા રાસ અને ગરબા–ગરબીકારો પર આંહીં ઊડતું અવલોકન કર્યું છે.

ઇ. સ. બારસી સદીના અંત પછી ગુજરાતી સાહિત્યમાં કવિતાની એક નવી પદ્ધતિ શરૂ થાય છે; અને તે વિકાસ પામતી આખ્યાનપદ્ધતિ સુધી પહોંચે છે આ પદ્ધતિમાં જ 'રાસ–સાહિત્ય'ને વિકસવાનો અવકાશ મળ્યો છે. શ્રી. શાસ્ત્રીજી કહે છે તેમ, "'રાસ'નો વિકાસ કેવળ જૈન કવિઓને આભારી છે." તેરમી સદીમાં, ઉપદેશ–રસાયન રાસના ટીકાકાર જિનપાલ ઉપાધ્યાયે એક સ્થળે ઉલ્લેખ કર્યો છે—

चर्चरी–रासकप्रख्ये प्रबन्धे प्राकृते किल।
वृत्तिप्रवृत्तिमत्वत्ते प्राय कोऽपि विचक्षण.॥

'રાસ'નો ઉલ્લેખ આંહીં સ્પષ્ટ છે. જૂના કાળથી 'રાસ' આપણે ત્યાં પ્રચલિત હતા; પરંતુ તેના વિષે વધુ માહિતી તેમ જ તેને ગાવા વગેરેની પદ્ધતિનો ઉલ્લેખ આચાર્ય હેમચંદ્રના સમય પછી મળે છે. કાવ્યનો વિકાસ જેમ જેમ થતો ગયો, તેમ તેમ તેના ભેદપ્રભેદો વિશે પણ ઉલ્લેખ થવા લાગ્યો. આ પ્રકારોમાં જુદા જુદા રાગમાં ગવાતાં અને નર્તકી–પ્રાધાન્ય કાવ્યો રાસ તરીકે ઉલ્લેખાયાં. 'રેવંતગિરિરાસુ'માં ઉલ્લેખ છે તે મુજબ 'રંગિહિ એ રમઇ જો રાસુ'—'રમી' શકાય એવો 'રાસ'નો પ્રકાર સૂચવે છે. 'ઉપદેશરસાયનરાસ'માં એ વિવિધ રાગે ગાઇ શકાય એમ પણ જણાવ્યું છે.

જૈન કવિઓનો ફાળો

શરૂઆતમાં 'રાસ'ને વિકસાવવામાં જૈન કવિઓએ સારો એવો ફાળો આપ્યો છે. આ કવિઓએ રચેલા રાસોમાં રંગભર્યાં વર્ણનો ઠીક ઠીક આવે છે, પરંતુ તેમનું છેવટનું ધ્યેય 'મોક્ષ'નું હોઇ, તેમની કૃતિઓ ઘણીવાર ઉત્કૃષ્ટ કોટિએ નથી પહોંચી શકતી. 'સપ્તક્ષેત્રિરાસ'માં 'તાલારસ' અને 'લકુટારસ' એમ રાસનૃત્યના બે ભેદ આપ્યા છે. ફરતે કુંડાળે માત્ર તાળીઓથી તાલ આપી સંગીતપૂર્વક પગના ઠેકા સાથે ફરવામાં આવે તે 'તાલારસ' અને દાંડિયાથી તે જ પ્રમાણે ફરવામાં આવે તે 'લકુટારસ.'

આ બન્ને પ્રકારના રાસમાં જુદા જુદા રાગનાં પદો ગાવામાં આવે છે. એટલે 'રાસ-

અધીરું દિલ

વ્હાલમના વેણુ ના સૂણાયે સાહેલડી !
શ્રવણોમાં ઘોષ એના ગૂંજ્યાં કરેઃ
દર્શ ના દિદાર તણાં થાયે, સાહેલડી !
નયનોમાં નાથ છતાં છુપાં રહે.
પલકે તારા આભમાં, ચમકે વાદળવીજ;
મારે ઉર આકાશમાં,
આથમી ઊગી એવી બીજ, રે સાહેલડી !
વિરહે ઘેલું દિલ ડોલ્યાં કરે.
હૈયાની વાડિયો અટુલી, સાહેલડી !
વ્હાલમ વિહોણી વિલાયાં કરેઃ
આશાની એક વેલ લીલી, સાહેલડી !
હૈયાને હામ દે હસાવ્યાં કરે.
સુની વનની વાડિયો, સૂની પુરની વાટઃ
વહાલા વિણુ સુના દિસે,
સ્નેહ સરોવર ઘાટ હે સાહેલડી !
એકલડું ચિત આ મુંઝાયાં કરે.
સ્નેહીજીવન તણાં સોણલાં, સાહેલડી !
અનિમેષ નયણાં નિહાળ્યાં કરેઃ
કયારે થશે રે મુખજોણાં સાહેલડી !
હૈડું અધીર પ્રશ્ન પૂછયાં કરે.
ઘૂઘવે વનના વાયરા, ઘુઘવે સાગર નીર
ઘૂઘવે ભર બ્રહ્માંડ આ,
હૈયા બનીને અધીર હે સાહેલડી !
વ્હાલમની વાટે ટળવ્યાં કરે.
દર્શન દિદાર કેરાં કરવા સાહેલડી !
ગાંડું ઘેલું દિલ ડોલ્યાં કરે.

સીતારામ જે શર્મા

સાહિત્ય' પર સમગ્રપણે નજર ફેરવીએ તો વિવિધ પ્રકારના રાસો અનેક પ્રકારના રાગમાં આપણને મળે છે. આ વિવિધ પ્રકારોમાં રાસ, ઢોળ, હમચી, ફાગ, ગરબા, ગરબી, માતૃકા, કક્કા, તિથિઓ, બારમાસા, મરશિયા વગેરે ગણાવી શકાય.

શાલિભદ્રસૂરિ

સૌથી પહેલી કૃતિ 'રાસ'ની કોઇ ઉપલબ્ધ થતી હોય તો તે 'ભરતેશ્વર બાહુબલિરાસ', છે. સંવત ૧૨૪૧માં શાલિભદ્રસૂરિ નામના જૈન સાધુએ આ રાસ રચ્યો છે. ભાષા તેમ જ કાવ્યબંધની દૃષ્ટિએ આ કૃતિ ખૂબ ઉપયોગી છે. ત્યારબાદ લગભગ ચાલીસેક વર્ષ પછી, ગુજરાતના જાણીતા મંત્રીઓ વસ્તુપાલ અને તેજપાલના ગુરુ શ્રી. વિજયસેનસૂરિએ લખેલો એક રાસ 'રેવંતગિરિરાસુ' મળે છે. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ રાસનું મહત્ત્વ છે જ, પણ શબ્દ અને અર્થચમત્કૃતિવાળી કવિતા આ રાસમાં મળે છે, એ તેની વિશિષ્ટતા છે. 'રાસ ગેય અને નૃત્યોપયોગી છે,' એવો ઉલ્લેખ, આ રાસમાં સૌ પ્રથમ મળે છે. કાવ્યને અંતે કવિએ જણાવ્યું છેઃ 'રંગિહિ, રમઇ જો રાસુ...'

વિનયચંદ્રસૂરિ

વિક્રમના ચૌદમા સૈકામાં હયાત વિનયચંદ્રસૂરિએ 'બારમાસી' કાવ્ય આપેલ છે. 'બારમાસી' કાવ્ય તરીકે 'નેમિનાથચતુષ્પદિકા'એ તેમનું કાવ્ય સૌ પ્રથમ અત્યારે ગણી શકાય; કારણકે એ પહેલાનું આ પ્રકારનું કાવ્ય હજુ ઉપલબ્ધ થયું નથી. આ પ્રકારના કાવ્યોમાં નાયિકાને થયેલો નાયકનો વિરહ રજૂ કરવામાં આવે છેઃ 'નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા'માં નેમિનાથનાં પત્ની રાજિમતીને નેમિનાથના વિરહને લીધે જે સંવેદન થાય છે, તે રસિક રીતે રજૂ કરાયું છેઃ—

"શ્રાવણિ સરવણિ કડુય મેહુ
ગજ્જઇ વિરહિરિ ઝિજ્ઝઇ દેહુ

વિજ્જુ ઝબકકઇ રકૂખસિ જેવ
નેમિહિ વિણુ સહિ સહિયહિ કેમ."

વળી બીજી કેટલીક લીટીઓ જોઇએ—

"ભાદ્રવિ ભરિયા સર પિકૂખેવિ
સકરુણુ રોઅઇ રાજલદેવિ
હા એકલડી મઇ, નિરધાર
કિમ ઊવેખસિ કરુણાસાર."

છેવટે નાયક-નાયિકા ગિરનાર પર મળે છે; અને તેનો અંત જૈન કથાઓ મુજબ, નેમિનાથ રાજિમતીને દીક્ષા આપે છે, તેમાં આવે છે.

ઉપરના રાસમાં ગેયત્વનું પ્રમાણ વિકસેલું જોઇ શકાય છે; અને એ પ્રમાણ ધીમે ધીમે વધતું જાય છે 'સપ્તક્ષેત્રિરાસુ' એ માટે એક ગણનાપાત્ર કૃતિ કહી શકાય. કાવ્યની દષ્ટિએ તેમાં કંઇ નથી. તેના રચનાર વિષે કાંઇ માહિતી મળતી નથી. સાંપ્રદાયિક હકીકતો અને વિધિઓથી ભરપૂર આ રાસ હોવા છતાં તેના જુદા જુદા ઢાળોને લીધે તે મહત્ત્વનો ગણાય છે.

પેથડરાસ

કાવ્યબંધની દષ્ટિએ ત્યારપછી એટલો જ મહત્ત્વનો કોઇ રાસ મળતો હોય તો તે 'પેથડરાસ' છે, એ અપૂર્ણ મળી આવ્યો છે; તેની રચના સં. ૧૩૬૦ની આસપાસ થયેલી ગણાય છે. તેમાં દોહરો, ચાલુ રોળા, ચોપાઇ વગેરે તો છે જ, પણ નવા છંદના સવૈયા સૌ પ્રથમ આંહીં મળે છે.

"તહિ નાચિન એ એ સહિલડી
એ લ લાગીય ગિરિનારે
રાજલિવર રુલિઆમણુઉ સામલડઉ સંસારે.
અંગ પખાલિ સુગયંદમઇ એ જલ
પહરીય ધોતી પ્રવીત
ઇંદ્રમહોત્સવ આયરંભી તહિં
બયઠલિ બહુ ધણુવંત."

ઢેલડ-રાણી

મેહુલા-મારગ મારો, વીજળી વાસ રે,
મોરેલો મહેરામણલોકનો જી રે!
ગળકું ગહનતાના ગુંબજનો જોગ ભરી,
પડઘા સંકોરી ભમું ભુવનો જી રે
મેહુલા મારગ....

ઢેલડચરાણીનો મને જોગ ને વિજોગ વર્યો
આષાઢ અનરાધાર ચુવતો જી રે!
ખમકે ખોયાણુ અમ્બોવાડી-હીંડોલ ને
એકલ ઊડયાનો ઘાવ હુઅતો જી રે!
મેહુલા મારગ...

કેકા-ચણ્ય વ્યોમ વેરી પંખી પુકારતો
રંભા-મઠ્ઠી મારી મેળવો જી રે!
રૂંઅચુઝંકાર માથે રોમની રુશનાઇ વેરી
એમાં આતશસાદ જોડવો જી રે!
મેહુલા મારગ...

વ્યોમલ વેળુમાં એક વીરડો વ્હેતો પડયો,
સૂની સરવાણી કૈંક શોધતી જી રે
જ્યાં જ્યાં ઘનઘોરતા ચપલાઝોકાર જડયા
ત્યાં ત્યાં ઢેલડચરાણી લેલીતી જી રે
મેહુલા મારગ...

સુધાંશુ

મોર

સોનાનો મોર મેં જોયો
આભમાં, મોર મેં જોયો
બપોરના, મોર મેં જોયો:
  મારે આંગણે નાચે કળા કરી.

સોનાનો મોર મેં જોયો.
રૂપાનો મોર મેં જોયો,
આકાશમાં, મોર મેં જોયો:
રાતના, મોર મેં જોયો.
  મારે આંગણે નાચે કળા કરી,
રૂપાનો મોર મેં જોયો.

નાનો શો મોર મેં જોયો,
જીવનમાં મોર મેં જોયો,
સાંજનાં, મોર મેં જોયો
  મારે અંતરે નાચે કળા કરી.
નાનો શો મોર મેં જોયો.

નાનો શો મોર મેં જોયો,
સુધબુધ મેં સંખી ખોયેં!
જગતમાં એ પર હું મોહ્યો!
જીવનમાં મોર એક જોયો.

મોહિનીચંદ

ભાષાની દૃષ્ટિએ પણ આ રાસને યાદ રાખવો ઘટે.

કચ્છૂલીરાસ

ઉપરના જેવી જ, કાવ્યની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ નહિ, પણ કાંઇક ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ અને વિશેષે કરીને બંધની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી થાય તેવી એક કૃતિ 'કચ્છૂલીરાસ' સં. ૧૩૬૩માં રચાયેલી મળી આવે છે. તેના કર્તા વિષે હજુ નિર્ણય થઇ શક્યો નથી. ચોપાઇ, દોહા અને વસ્તુ ઉપરાંત ઝૂલણાનાં ચરણો આમાં મળે છે.

સમરારાસુ

શ્રી. મુનશીએ જેને અંધાધૂંધીનો સમય કહ્યો છે તે સમયમાં—સંવત ૧૩૫૩ થી ૧૪૫૬—અનેક પ્રકારની વિશિષ્ટતા ધરાવતો 'સમરારાસુ' મળે છે. તેની રચના સંવત ૧૩૭૧ આસપાસ થઇ જણાય છે. આ રાસમાં આપણને ઠીક ઠીક કવિતા, ઉપયોગી ઐતિહાસિક માહિતી, ભિન્નભિન્ન પ્રકારના દેશી ઢાળ અને ગુજરાત વિષે થોડીક માહિતી મળે છે. તેની થોડી લીટીઓ જોઈ એ–

ચલઉ ચલઉ સહિયડે સેત્રુંજિ ચડિય એ
આદિજિણુપત્રીઠ અમ્હિ જોઇસઉં એ!
મહાસુદિ ચઉદસિ દૂરદેસંતર સંઘ
  મિલિયા તહિં અતિઅ બાહુ
માણિકે મોતિએ ચઉ સુરઇ પૂરઇ
  રતનમઇ વેહિ સોવન જવારા
અશોકવૃક્ષ અનુ આમ્રપલ્લવદલિહિ
  . રિતુપતે રચિયલે તોરણમાલા
દેવકન્યા મિલિય ધવલમંગલ દિયઇ કિંનર
  ગાયહિ જગતગુરો
લગન મહૂરતુ સુરગુરો સાધએ પત્રીઠ
  કરઇ સિધસૂરિગુરો.

વળી આ રાસમાં લકુટારસમાં રાસ ગવાતો તેવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

શરદનો સંદેશ

[મા ! પાવા તે ગઢથી ઉતર્યાં—એ રાગ]

આ ઉગ્યો શરદનો ચાંદ સૌ રમવા આવો,
આ અમૃત નીતર્યાં બહેન ! સૌ ઝીલવા આવો.
આ અંધારાં સૌ આથમ્યાં રમવા આવો,
ઉતર્યા મનહર અંબાર સૌ ઝીલવા આવો.
આ પૃથિવી અનુપમ શોભતી રમવા આવો,
આ હસી રહ્યું અવકાશ સૌ ઝીલવા આવો.
આ રજની રસે ઉલ્લાસતી રમવા આવો,
આ કુદરતના ઉપહાર સૌ ઝીલવા આવો.
આ દુધની ધારે નાહીએ રમવા આવો,
ઉર ઉરનાં તિમિર વિદારીએ રમવા આવો.
આ શરદના વિમલાં તેજમા રમવા આવો,
સહુ વેરઝેરને ભુલવા રમવા આવો.
આ પ્રકાશ અણુ અણુમાં ભર્યો રમવા આવો,
એવા સમભાવે ખેલીએ રમવા આવો.
આ શરદની રાતે બહેન ! સૌ રમવા આવો,
માનવતાનો સંદેશો સૌ ઝીલવા આવો.

જયોત્સના શુકલ

ધર્મકલશમુનિ

આ સમયના બીજા પણ કેટલાક રાસ મળે છે, પરંતુ 'ધર્મકલશ' નામના કોઇ સાધુએ રચેલો, કવિતાની દૃષ્ટિએ નહિ પણ ઇતિહાસ અને ભાષાની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી 'જિનકુશલસૂરિ પટ્ટાભિષેકરાસ' મળે છે 'ગુજરાત' શબ્દ આ 'રાસ'માં વપરાયેલો મળી આવે છે.

જિનપદ્મસૂરિ

આ સમય દરમિયાન રચાયેલાં કેટલાંક ધવલગીતો અને ફાગ-કાવ્યો મળી આવે છે. ફાગુ-(દેશ્ય) ફાગુ-વસંતનો ઉત્સવ-શૃંગારખેલ. આ નિમિત્તે નાયકનાયિકાનાં વનવર્ણનો આ મથાળે થતા હતાં, આનો જ ઉપયોગ તીર્થંકરો, ગણધરો અને આચાર્યોના વિષયમા થતાં એમાં નાયિકાનુ તત્ત્વ લુપ્ત થયુ, પરંતુ વનની શોભા વગેરેના વર્ણનો ચાલુ રહ્યાં. આ ફાગુ-પદ્ધતિનાં અત્યાર સુધીમાં મળેલાં કાવ્યોમાં જૂનામાં જૂનું કાવ્ય 'સિરિથૂલિભદ્દફાગુ' છે. તેના રચનાર શ્રી જિનપદ્મસૂરિ છે તેની રચના લગભગ સંવત ૧૩૯૦ની આસપાસ થઇ હોય એમ જણાય છે. આ ફાગુમાં વિષય તરીકે કવિએ જૈનોના જાણીતા સાધુ સ્થૂલિભદ્રના પાટલિપુત્રમાના એક ચાતુર્માસમાં એક વેશ્યાએ આવી, તેમને પ્રલોભનથી લલચાવવા પ્રયત્ન કરેલો, પણ તેને તેઓ તાબે ન થયા, તે છે. કવિએ એ પ્રસંગ ચાતુર્માસમાં ગોઠવી વર્ષાનું વર્ણન આપ્યું છે. વિષય શૃંગારિક છે. છેવટે કવિ જણાવે છે કે, ફાગુકાવ્ય હોવાને કારણે

લોચનિયાંને મંદિરે

મેં તો ભ્રમરોના કોટ રચાવ્યા—લોચનિયાંને મંદિરે
એનાં દ્વલા સુગમ પોપચે બનાવ્યાં ,, ,,
રૂડાં પાપણુનાં તોરણો બંધાવ્યા ,, ,,
પુનિત હૃદયતીર્થ તણાં જળ રખાવ્યાં ,, ,,
એના કોણ લાલ રંગે રંગાવ્યા ,, ,,
એમાં નીલ ધવલ કમળદળ બિછાવ્યાં ,, ,,
રૂડા કીકીના હિંડોળા બંધાવ્યા ,, ,,
તેજ ચાંદા સુરજનાં પથરાવ્યાં ,, ,,
દ્રશ્ય અખીલ વિશ્વતણાં ચીતરાવ્યાં ,, ,,
એવા સૂક્ષ્મમાં વિરાટને સમાવ્યા ,, ,,
હું તો નંદના કુમારને પધરાવું ,, ,,
એનાં ચરણુકમળ અશ્રુથી પખાળું ,, ,,
આવો આવો શ્યામ કીકીએ ઝુલાવું ,, ,,
પાઢો પાઢો નેત્રપોચાણું બીડાવું ,, ,,
મોંઘા મોહનજી હિંડોળે બિરાજ્યા ,, ,,
હવે નહીં ખોલું પોપચાં બિડાયાં ,, ,,

દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોશી

ખેલાઓ ચૈત્ર માસમાં–વસંતઋતુમાં આ કાવ્યને ગાતા રમે ને નાચે; જોકે કવિએ વસંતઋતુને બદલે ચાતુર્માસનો સમય આ ફાગુમાં પસંદ કરેલ છે:

વેશ્યાને ત્યાં સ્થૂલિભદ્ર ભિક્ષાએ આવે છે, ત્યારનો પ્રસંગ કવિની વાણીમાં જોઈએ–

[દોહરો]

ધર્મલાભુ મુણિવઇ ભણિસુ ચિત્રસાલી મંગેવી।
રહિયઉ સીહકિસોર જિમ ધીરિમ હિયઇ ધરેવી ॥

[રોળા]

ઝિરિમિરિ ઝિરિમિરિ ઝિ[illegible] વરસંતિ
ખલહલ ખલહલ ખલહલ[illegible]
ઝબઝબ ઝબઝબ ઝબઝબ એ[illegible]
થરહર થરહર એ વિર[illegible]
મહુરગંભીરસરેણુ મેહ જિમ

પંચબાણુ નિય કુસુમબાણુ જિમ જિમ સાજંતે।
જિમ જિમ કેતકિ મહમહંત પરિમલ વિહસાવઇ।
તિમ તિમ કામિય ચરણુ લગ્ગિ નિયરમણિ મનાવઇ
રીયલ કોમલ સુરહિ વાય જિમ જિમ વાયંતે।
[illegible] માણુણિ [illegible] તિમ નાચંતે।
[illegible] જલભરવ[illegible] [illegible] ગયણુગિણિ
[illegible] મિલિયા।
તણા ન[illegible] [illegible]ડુલિયા ॥
[દો[illegible]
[illegible]
[illegible] સાહી

એ તેમાં મુખ્ય ગણાવી શકાય. આ સિવાય 'ચચ્ચરી'નો પણ પ્રકાર નોંધાયેલ છે.

નેમિનાથ ફાગુ

સંવત ૧૪૦૦ની આસપાસ રચાયેલ 'નેમિનાથ-ફાગુ' રાસનો એક સુંદર પ્રકાર ગણી શકાય. તેના કર્તા મલધારી રાજશેખરસૂરિ છે. પરણવા નીકળેલા નેમિનાથ, અતિથિ-સત્કાર માટે મારવા એકત્ર કરાયેલા પશુઓનું આક્રંદ સાંભળી પરણ્યા વગર પાછા ફરે છે, એ આ કાવ્યનો વિષય છે. પ્રાચીન આલંકારિક શૈલીની દૃષ્ટિએ આ એક રસમય કૃતિ છે.

આ સિવાય કમલાવતીરાસ, કલાવતી-રાસ, મયણરેહારાસ, ત્રિવિક્રમરાસ, શાલિભદ્ર-રાસ, 'દેવરત્નસૂરિફાગુ,' 'હેમવિમલસૂરિ ફાગુ,' 'રસસાગરફાગ,' વગેરે ગણાવી શકાય. તેમાં સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે એક મુસ્લિમ કવિનો રાસ. અબ્દુર રહેમાનથી ગુજરાત જોઈએ એટલું પરિચિત નથી, પણ હમણાં જ મુનિશ્રી જિનવિજયજીએ સંપાદન કરેલ તેની એક કૃતિ 'સંદેશક-રાસ' પ્રકટ થયેલ છે. તેના પરથી કાવ્યના વિષયમાં તેની નિપુણતાનો ખ્યાલ આવે છે. અબ્દુર રહેમાનનો પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષા પર ખૂબ કાબૂ જણાય છે, વળી તે છંદોવેત્તા પણ છે. તેનો નાનકડો 'સંદેશક-રાસ' તેની આ યોગ્યતાની સાક્ષી આપે છે. તેનો સમય પંદરમી સદી ગણી શકાય.

સંદેશક-રાસ : અબ્દુર રહેમાન

'સંદેશક-રાસ' એ એક દૂત-કાવ્ય છે. એક વિરહિણી એક પથિકને, પોતાના પ્રિય તરફ મોકલવાનો સંદેશ આપે છે કવિએ પથિકને દૂત તરીકે કલ્પ્યો છે. પ્રાચીન ગૂજરાતી ભાષાના યુગમાં, શ્રી શાસ્ત્રીજીના મંતવ્ય મુજબ, આવી કવિતા તદ્દન વિરલ છે.

એક સ્થળે વનસ્પતિનું વર્ણન આપ્યું છે તે જોઈએ—

પનઘટ

પનઘટ જાવાના કોડ, હો સખિરી !
પનઘટ જાવાના કોડ,
ઝાંઝરિયા ઝમકે પાય, ઘુઘરને ઘમકે
હીંડું હૈડા કેરી હોડ હો સખિરી !
પનઘટ–
કાલિન્દી કાંઠડે, મલકાતે મુખડે,
રસિયો ત્યાં નંદકિશોર, હો સખિરી !
પનઘટ–
ડુભાવે દિલડાં ચીરે ચિત્તડલાં
વીંધે વાંસળડીનો શોર, હો સખિરી !
પનઘટ–
ઘડુલો ભરૂં તો જળ ઢોળી ઢોળી નાખતો
નાખે કાંકરડી નઠોર, હો સખિરી !
પનઘટ–
એ રે ઠગારો કા'ન કપટી ધુતારો
ઝાલે પાલવ કરી જોર, હો સખિરી !
પનઘટ–
ગાગર છલકાય, કંઈક હૈયામાં થાય,
અંગ રહેતાં ભીંજાઈ તરબોળ, હો સખિરી !
પનઘટ–
નટખટ નમેરો સખિ ! નટવર નઠારો;
તોયે કાળજડાની કોર, હો સખિરી !
પનઘટ–

રતનબહેન ચાવડા

કંકિલ્લિ કુંજ કુંજમકઉલ
સુરયાર સરસ સહતઇ સ-લોલ।
નાયંબ નિંમ નિંબૂઅ ચિનાર
સિમિ સાય સરલ સિય-દેવદાર ॥
દહેસુક એલ લંબિય લવંગ
કણયાર કરઇ કરવ ઇક્ખ તંગ।
અંબિલી કયંબ ખિરીઅ ચોઅ
રત્તંજણ જંબુ અગુરુ અસોય ॥

આખું કાવ્ય વિપ્રલંભશૃંગારનો સુંદર નમૂનો છે.

નરસિંહ મહેતા

અહીંથી વૈષ્ણવ કવિ નરસિંહ મહેતા સંકળાઇ જાય છે. વિ. સં. ૧૪૭૦-૧૫૩૬ તેનો સમય કહી શકાય. ગુજરાતી ભાષાને સમૃદ્ધ કરવામાં બ્રાહ્મણપરંપરામાં સૌ પ્રથમ પ્રવૃત્તિ કરનાર એને કહીએ તો કંઈ ખોટું નથી. નાનપણમાં જ માતાપિતા સ્વર્ગસ્થ થવાથી ભાઇને ત્યાં તે મોટો થયેલ. સુરત અને આળસુ હોવાથી ભણવાગણવાની વાત નહિ. ગામમાં રખડયા કરે, અને કોઇ સાધુસંત મળી આવે તો તેની સાથે દૂર દૂર નીકળી જાય. ભાભીને મન આ વેઠ ભારે થઇ પડી, એટલે એક વખત મહેણું માર્યું. એમ તો હમેશાં મહેણાં સાંભળવાની ટેવ પડેલી, પણ હવે સહન નહિ થતાં, ભાઈના ઘરને તિલાંજલિ આપી રખડપટ્ટી શરૂ કરી. ત્યાં કોઈ સાધુ પુરુષનો મેળાપ થયો, ને તેના જીવનમાં પરો આવ્યો. પ્રભુમાં દૃઢ શ્રદ્ધા મેળવી, જૂનાગઢમાં આવી તેણે સ્વતંત્ર રહેવાનું શરૂ કર્યું. ભજનમાં જ મસ્ત, અને સાધુઓનો સત્સંગ એટલે ગુજરાન ચલાવવાનો પણ સાંસા. છતાં પોતાની પ્રવૃત્તિ તેણે છોડી નહિ. નરસિંહ મહેતાએ અનેક કાવ્યો-પદો લખ્યાં છે. તેમાં મુખ્ય સુદામાચરિત્ર, દાણલીલા, ચાતુરીઓ, સુરતસંગ્રામ, શૃંગારમાળા, વસંતહિંડોળાનાં પદો, રાસસહસ્રપદી વગેરે ગણાવી શકાય. 'રાસસહસ્રપદી'માંથી તેના અનેક રાસ તેના ભક્ત હૃદયની સાક્ષી પૂરે છે. 'વાદલા મારા! વૃન્દાવન કે ચોકય કે વહિલા પધારજો રે લોલ' એ તેની સુંદર કૃતિઓમાંની એક છે. કૃષ્ણને ગોપાંગનાઓનું નિમંત્રણ તેમાં અપાયેલું છે. મીરાંનું શબ્દલાલિત્ય વખત છે આ 'રાસ'માં નહિ જડે, તોપણ ભક્તનું આર્દ્રહૃદય તેમાંથી સાંપડે છે.

ભાલણ

એ પછી રાસકાર કહો કે ગરબીકાર, તેમાં ગણનાપાત્ર થઈ શકે તેવો નજરે ચડે છે ભાલણ. સંવત ૧૫૪૦ની આસપાસ અસ્તિત્વ ધરાવનાર ભાલણના જીવન વિષે પૂરી માહિતી હજુ સુધી મળી શકતી નથી, પણ તેની જુદી જુદી કૃતિઓ પરથી તેના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો અને કિંવદંતીઓના અંકોડા બેસાડવાના યત્નો થયા છે. છતાં તેના વિષે એટલું ચોક્કસ કહી શકાય તેમ છે કે, 'સૌથી પ્રથમ સ્વકીય ભાષામાં ઘાટબંધ પ્રૌઢ આખ્યાન લખનાર કવિ ભાલણ' ગુજરાતી સાહિત્યમાં અગત્યનું સ્થાન રોકે છે.

પાટણનો તે વતની હતો. જ્ઞાતિએ ત્રવાડી મોઢ બ્રાહ્મણ. સંસ્કૃત અને વ્રજભાષાનો અભ્યાસી. શરૂઆતમાં શૈવભક્ત, પરંતુ પાછળથી વૈષ્ણવ અને રામભક્ત થયેલ. ભાલણની પહેલાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં આખ્યાનો ગણ્યાંગાંઠ્યા હતાં, પરંતુ ભાલણે સારી સંખ્યામાં આખ્યાનો આપ્યાં છે. એટલે આખ્યાનોના પિતા તરીકે તેને ઓળખવામાં વાંધો નથી. તેની નાની મોટી થઈ લગભગ સોળ કૃતિઓ અત્યારે ઉપલબ્ધ છે; તેમાંથી 'કાદંબરી' અને 'નળાખ્યાન' એ બન્ને કૃતિઓ અનુવાદ હોવા છતાં તેની ગુજરાતી સાહિત્યમાં સર્વોત્તમ કૃતિઓ તરીકે ગણના થાય છે. આ સાથે તેણે એટલા જ સેવા 'ગરબી-સાહિત્ય'ની કરી છે. કૃષ્ણના જીવનપ્રસંગોને આલેખતી કેટલીક સુંદર કૃતિઓ

તેણે રચી છે, અને આ ગરબીઓની અસર પછીના કવિઓ ઉપર પુષ્કળ થઈ છે. તેની એક ગરબી જોઈએ:—

મીઠડા માવજી રે, મારે મંદિર આવો
પ્રેમે પીરસું પરમાનંદ, ક્રૂર ને દૂર શીરાવો.
મથુરા રિદ્ધિ પામ્યા ઘણી,
વાધ્યું છે અતિ તેજ રે;
સહી જાણજો મારા સરખું,
કો નહિ આણે હેજ.
ધવરાવીને હૈડે ચાંપતી,
ત્યમ દેવકી નહિ ચાંપે રે,
રોમાંચિત મારી દેહડી થાતી,
ત્યમ તેની નવ કાંપે.
માતા નહિં થાઉં તમારી,
ધાવ કહીને જાણો રે;
મેં બાંધ્યો જે માખણ માટે,
તેણે રોષ ભરાણો.
કાલિંદી માંહે તમ ઉપર,
જે હું નવ ઝંપાવી રે,
જાણું છું તે વાત સંભારી,
રીસ મન માંહે આવી.
તેં કીધી ત્યમ કોઈ દે નહિ,
પ્રીત કરીને છેહ રે;
બાલણ પ્રભુ રઘુનાથ સંભારો,
એક ઘડીનો નેહ.

ગોપાળદાસ વણિક

ત્યારપછી જૈન કવિ ઋષભદાસ, ગોપાળદાસ વણિક, બૂટિયો કવિ વગેરેને ગણાવી શકાય. ગોપાળદાસનું 'વલ્લભાખ્યાન' સૌનું ધ્યાન ખેંચે તેમ છે. આ આખ્યાન તેણે જુદા જુદા રાગોમાં સુસંબદ્ધ રીતે ગાયું છે. તેની રચના આલંકારિક છે. આખ્યાનોના જુદા જુદા રાગોમાં કેદારો, રામક્રી, ધનાશ્રી, ભૂપ કલ્યાણ, બિભાસ વગેરે ધ્યાન ખેંચે છે, અને એ આખ્યાન દિવસના જુદા જુદા ભાગોમાં રાગ પ્રમાણે ગવાય છે.

સુન્દરી સુહાગિની રે

શીળો શશિયર શીળી ચન્દ્રિકા
શીળાં ચમકે રમણીતેજ મન્દ રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ઉગે ઉષા ઓવારણે,
કલોલતાં પંખીશાં આનંદ રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ટેકમાં એકાકિ ધ્રુવતારલો
આંખડીએ સુરજ સોમ રે,
સન્ધિકા શી અધિક રંગ ઓપતી
પ્રબલ જોમભરી ગર્જાવે ભોમ રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ગૌરવગુલ મ્હેંકે વિશ્વમાં,
કીર્તિતાજ મસ્તકે સુહાય રે,
ભાલે યશકુંકુમ ચાંદલો,
મુખડે મધુર મોહિની મલકાય રે.
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ધમરે પરાગ પુષ્પનાં
સ્નેહ સેવા નવલરંગ સ્હોય રે
ભાર્ગવનાં ભર્ગ ઝાંખા થયાં,
પેલી પ્રભા નિસ્તેજ પીળી હોય રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ગૃહકુંજે વસન્ત બારે માસની,
નિત્ય કોકિલા ટહુકે રસપ્રાણ રે,
વીર, ગભીર, ધીર સાગર સમી,
સુબોધિની ખુશાલિની ખાણ રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ઉંચે સુરાંગનાનાં નીચે છે નેણલાં,
તલસે ધરાનાં રસઘાટ રે,
સાનન્દ સુરનગ ઉતારતી,
ધન્ય ગુર્જરી! પૃથ્વીપાટ રે;
સુન્દરી સુહાગિની રે!

પુષ્પા શુક્લ

અખો

અનુભવબિંદુ, અખેગીતા, કૈવલ્યગીતા, પંચીકરણ જેવી સુંદર કૃતિઓ આપનાર 'અખા'નાં કવિત્ત, છપ્પા, ચોપદી સાખીઓ, માસ, વાર, દુહા, પરજિયા તેમ જ કેટલાંક પદોને અહીં ન ભૂલી શકાય. જ્ઞાનમાર્ગની તેમ જ જગતની ક્ષુદ્રતા તેમાં હોવા છતાં, તેની કેટલીક કૃતિઓ સમૂહમાં ગાઈ શકાય તેવી છે.

ભાણદાસ

અખાના સમયમાં જ થઈ ગયેલ, છતાં બહુ જાણીતા નહિ તેવા ભાણદાસ કવિ વિષે અત્યારે ઠીક ઠીક માહિતી મળે છે. તેણે ૭૧ ગરબા અને ધોળ પોતાને હાથે લખ્યાં છે. તેના અપ્રસિદ્ધ કાવ્યોમાં પ્રહ્‌લાદાખ્યાન, અજગર-અવધૂતસંવાદ, ગરબા, નૃસિંહજીની હમચી, બારમાસી, હનુમાનની હમચી અને પદો છે.

ભાણદાસે નાનાં અનેક પદો રચ્યાં છે; ગરબી પણ એટલી જ રચી છે; જેમાંની ૭૧ પૂરી સચવાઈ રહી છે. એમાં તત્કાલીન ભાષા સ્વરૂપ સાચવતા ગરબાઓ ભાણદાસની પદ-પદ્ધતિ પર સારો પ્રકાશ પાડે છે. માત્ર જ્ઞાની કવિ નહિ, રસિક કવિ તરીકે પણ આપણે તેને તેની કૃતિ દ્વારા જોઈ શકીએ છીએઃ—

ગગનમંડલની ગાગરડી ગુણ ગરબી રે,
તેણિ રમિ ભવાંની રાસ ગાઉ ગુણ ગરબી રે,
દિનમણિ સૂરય દીપક કરયું ગુણ ગરબી રે,
માહિં ચંદ્રતણું પરકાસ, ગાઉ ગુણ ગરબી રે.

આમાં 'ગરબી' શબ્દનો પ્રયોગ સૌ પ્રથમ ભાણદાસે કર્યો છે. તેની કલ્પના આગળ વધે છે —

પૃથ્વી પાત્ર ત્યાંહાં કોડીઉં ગુણ ગરબી રે,
વાતી પરવત મેર ગાઉ ગુણ ગરબી રે,
સાતિ સાગર તેલ ભરયું ગુણ ગરબી રે,
માંહિ મૂગતાફલ ચુ-ફેર ગાઉ ગુણ ગરબીરે,

હમચી

આ કવિએ 'હમચી'નો નવો પ્રકાર પણ આપ્યો છે. હમચી—હમચડી એક નૃત્ય પ્રકાર છે. ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ જ્યારે સમૂહ-નૃત્ય—તાલારસ લે છે ત્યારે હમચી કહેવાય છે. એનું વસ્તુ સામાન્ય રીતે સુકોમળ રહેવું. પુરુષો લે તેને હીંચ કહે છે. એમાં વસ્તુ જરા વિસ્તાર-વાળું રહે છે. વિષયનું ઔૈક્ય માં સામ્ય જ રહે છે. ગરબીઓ આ હમચીમાં ઉપયુક્ત થાય છે. ગરબાઓનો ઉપયોગ હીંચમાં થતો હોય છે. ગરબીમાં કડીઓની સંખ્યા ૮ થી ૧૦ વધુમાં વધુ; ગરબાઓમાં ૫૦–૬૦ થી એ વધની સંખ્યામાં હોય છે. ગરબીઓ આજે નવરાત્રમાં પુરુષો લે છે, પણ સમૂહનૃત્યના નામ તરીકે તો હમચી સ્ત્રીઓને માટે છે.

ભાણદાસે કવિની એક કૃતિ જોઈએ—

"હરિની માયા હમચી ખુંદિ
મોહ પામ્યા સંસાર
ત્રણ્ય પુત્ર પોતાના પોઢા
આ તેહનું પરવાર રે
હમચી ખુંદિ રે માયા મોહનિ રે.".

તેમાં તેની વર્ણનશક્તિ—

"કાલા કેસ મનોહર માંથિ
બારિ મેઘ રસાલા
રમઝમ કરતાં નેપૂર વાજિ
મૂગતાફલની માલા રે'
હમચી ખૂંદિ રે માયા મોહનિ રે
હું નિ માહારું એ બિ નેપૂર
તારામંડલ મોતી
પંચભૂત પટુલાં પહિરણિ
રૂપ અસંભિ જ્યોતિ રે
હમચી ખુંદિ રે માયા મોહનિ રે."

વલ્લભ ભટ્ટ

ભાણદાસ પછી તરત ધ્યાન ખેંચે છે વલ્લભ ભટ્ટ. અમદાવાદનો ભટ્ટ મેવાડો; માતાનો ભક્ત, ઘણુંખરું એ સુંવાળમાં રહેતો. 'વલ્લભ ધોળાકી જે'ના જયનાદથી આજ પણ તે લોકપ્રિય છે. સંવત ૧૭૯૦ની આસપાસ તે હયાત હતો. તેણે સારી સંખ્યામાં ગરબા લખ્યા

છે. મહાકાળીનો ગરબો, આરાસુરનો ગરબો વગેરે લોકજીભે હજુ પણ છે. અંબાજીના શણગારના ગરબામાં તેની વર્ણનશક્તિનો ખ્યાલ આવે છે:—

શિશે શોભે રે મા રાખડી રે,
માને શ્રવણે ઝળુકે ઝાલ,
માછ રૂપ સોહામણાં રે મા,
જેની જોત્ય પડે બહુ માલ.
શ્યામ ત્રિવેણી રે મા ચોટલો,
માંહિ જડિત્ર ગોફણો સાર,
ગોફણે ફરતી રે મા ઘુઘરી,
જેનો સુંદર ઘાટ અપાર,
નીલવટ સોહે રે મા ચાંદલો,
ને કુમકુમ કેશર આડ;
આડ અનોપમ રે મા શોભતી,
મા વિધવિધ લડાવે લાડ.

આ રીતે સારાય શરીરનું, ને અંગે-અંગના આભૂષણોનું આ ગરબામાં વર્ણન છે,ને—

ગરબે ફરતાં રે મા જાળિયાં,
તેના દીપક જ્યોત અપાર;
કમલ દીપક રે મા કોડિયાં,
તેની શોભાતણો નહીં પાર,

એ લીટીઓ દ્વારા ગર્ભદીપ—ગરબાનું પણ રોચક વર્ણન કર્યું છે.

દયારામ

વલ્લભ ધોળાનાં ગરબાનો નાદ હજુ ચાલુ છે, ત્યાં 'હું તો ગોપીઓના નાથને વરેયો છું'—નો સૂર કાઢનાર દયારામની ગરબીઓ કાને અથડાય છે. સંવત ૧૮૩૩માં ચાંદોદમાં જન્મ, નાનપણથી અનાથ; તોફાની તત્ત્વ પુષ્કળ: આથી ચાંદોદનો તેને ત્યાગ કરવો પડ્યો; માત્ર સાથે હતી તેની સંગાથિની વાંસળી. કેશવાનંદ સંન્યાસી પાસેથી જ્ઞાન મેળવી તે ડભોઇ ગયો. ત્યાંથી ગોકુળ, મથુરા, વૃંદાવન, કાશી, રામેશ્વર વગેરે સ્થળોએ ફર્યો. હિંદી, જૈન, સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો. કંઠ સુંદર, અને ભક્ત કવિ; તેમાંય 'કૃષ્ણ સિવાય કોઇને માથું નમે નહિ,' તેવી પ્રતિજ્ઞાવાળો. એટલે તેના પદો,

વાદળી

આભલે અંધારા ઘેરાય,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

ચમ ચમ ચમકારા થાય,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

વ્યોમે વિહરતી પેલી શીળી ચંદ્રિકા,
મુખડું છુપાવી કેમ દોડે?
કે વાદળી રમણે ચઢીરે....આભલે.

વીજળીનાં તેજશાં જગને ઉજાળતાં
જગ પર જ્યોતિ છોળે
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....આભલે.

ગાજે ગગનમાં રૂપેરી વાદળી
હૈયે અમીરસ ઢોળે,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

વ્યોમે વિહરતી રૂપાળી વાદળી
ઝીલું તું આવ જગખોળે,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

જગને ઉજાળતી ઓ વ્યોમ વાદળી
ધન—ધાન્યના ભંડાર તું ખોલે,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

પુરુષોત્તમ પારેખ

દીક્ષા

મંગળ માનવતાને મારગ
માંડે પગલાં મારો વીર !
આશિષ આપો માતા શારદ
પાડે પગલાં મારો વીર !
શિખા સુત્રને પ્રતિક પુરાણી
આર્યાદર્શોની એ ધા ણી
જાણીને જોગવવા : માંડે પગલાં મારો વીર !
'યજ્ઞ'ભાવનો અર્થ પીછાણી
'પ્રીતિ' ને 'મુક્તિ' પરમાણી
ભણી-ગણી ભોગવવા : માંડે પગલાં
મારો વીર !
વ્યષ્ટિ-સમષ્ટિ ભેદ સમાણી
વિભુ વિશ્વ ને વેદ ગવાણી
માણીને મૂલવવા : માંડે પગલાં મારો વીર !
કિશોર કાયાનો સુકુમાર,
માંડે પગલાં મારો વીર !
ભવ્ય ભાવિનો ભારતબાળ,
માંડે પગલાં મારો વીર !

ઉમેશ કવિ

ગીતો અને ગરબીઓમા એ જ તત્ત્વ વિશેષ અવ્યું. એના સમયમાં જ ગરબીએ સૌંદર્ય-રૂપ ધર્યું. દયારામમાં ઊર્મિનો આવેગ પુષ્કળ હતો, અને તેથી એ આવેગને 'ગરબી'રૂપી વાહન મળી ગયું. એમ કહેવાય છે કે, "જ્યારે ધીરા અને ભોજાએ મૃત્યુનાં ગાણા ગાયાં, ત્યારે દયારામે આ ગરબીઓ દ્વારા પ્રેમનું સંગીત ગાયુ." તેની અનેક કૃતિઓમાં 'ગરબી સંગ્રહ' મુખ્ય ગણાવી શકાય. આ ગરબી-ઓમાં તે સાખ્યભાવ વ્યક્ત કરે છે.

હું શુ જાણું જે વહાલે મુજમાં શું દીઠું ?
વારે વારે સામુ ભાળે મુખ લાગે મીઠું...હું
હું જાઉં જળ ભરવા ત્યાં પુઠે પુઠે આવે
વગર બોલાવ્યો વાલો વ્હેલડું ચડાવે...હું
વઢું ને તરછોડું તોયે રીસ ન લાવે;
કાંઇ કાંઇ મિષે મારે ઘેર આવી બોલાવે...હું
દૂર થકી દેખી વાલો મુને દોડ્યો આવી દોટે,
પોતાની માળા કાઢી પહેરાવે મારી કોટે...હું
મને એકલડી દેખી ત્યાં મારે પાલવે લાગે,
રંક થઈ કાંઈ કાંઈ મારી પાસે માગે...હું
મુને જ્યાં જાતી જાણે ત્યાં એ આવી ઢૂકે;
બેની ! દયાનો પ્રીતમ મારી કેડ નવ મૂકે . હું

અને શ્રી મુનશી કહે છે તેમ, "Old Gujarata died with Dayaram; from its ashes, new Gujarata, phoenix-like, was born with Narmadashanker.

આને જરા ફેરવીને કહીએ તો જિનપ્રભ-સૂરિથી લઈ દયારામ સુધીના કવિઓએ આપેલાં સાહિત્યનાં નીર પી પીને નવા કવિઓએ રાસ-સાહિત્યને વિકસાવ્યું છે. નર્મદ, નવલરામ, દલપતરામ, નરસિંહરાવ, બોટાદકર, ખબરદાર, નાનાલાલ, મેઘાણી, રા. વિ. પાઠક, સુંદરમ્, ઉમાશંકર જોશી, કેશવ હ. શેઠ, ઈન્દુમતી મહેતા, જ્યોત્સ્ના શુક્લ, સૌની સેવા ભૂલી શકાય તેમ નથી. એ સૌએ પ્રાચીન સાહિત્યમાંથી પ્રેરણા મેળવી છે; કેટલાકે તેના જ પાયા પર પોતાના રાસ કે ગરબીના મંડાણ માંડ્યા છે.

ગુજરાતના મહાકવિની જ એક કૃતિ લઈ, આ અવલોકન પૂરું કરીએ—

હળકે હાથે તે નાથ ! મહિડાં વલોવજે,
મહિડાંની રીત નોય આવી રે લોલ.
ગોળી નન્દાશે, નાથ ! ચોળા છંટાશે, નાથ !
મોતીડાંની માળા તૂટશે રે લોલ.
ગોળી નન્દાશે ને ગોરસ વહી જશે;
ગોરીનાં ચીર પણ ભીંજે રે લોલ.
હળકે હાથે તે નાથ!
નાની શી ગોરસીમાં જમનાજી ઉછળે,
એવી ન નાથ ! દોરી રાખો રે લોલ;
નાની શી ગોરસીમાં અમૃત હારિયાં;
હળવે ઉઘાડી નાથ ! ચાખો રે લોલ,
હળકે હાથે તે નાથ !

સાહિત્ય-દેશે પણ પડઘા પાડી રહેલો સહિયારાપણાનો

મહાપર્વ

ગુજરાતમાં આજે મહાપર્વ મંડાયું છે: એ છે Renaissence(રેનેસાં) નું નવ-જાગૃતિનું પુનરુત્થાનનું પર્વ.

નવજાગરણનો આ યુગ બંધનો તજે છે, વિશાલ વિશ્વજીવનના વાયુ પીએ છે, પોતાનું હતું તે જ સાચું ઠરાવવાની જીદ વિસારી દઈ પરના તેમ જ પોતાના જીવન સ્વરો વચ્ચે મેળ બેસાડે છે. જીવનને ગતિ તેમ જ જોમ આપનારાં બળો, પછી છો ને એ સ્વકીય હો વા પરકીય, પ્રાચીન હો વા નુતન—આ નવજાગૃત પ્રજાને હૃદયદ્વારે વધામણાં પામે છે. અમારાપણાનો અંધ આગ્રહ જગતની જોડે અમારા સહિયારાપણાની નવભાવના પાસે પોતાની હાર કબૂલે છે: શુ રાજકારણમાં, શુ ધર્મ-જીવનમાં કે શુ સમાજમાં, વાણિજ્યમાં, શિક્ષણમાં.

એ સહિયારાપણાનો લોકસૂર સાહિત્ય-દેશે પણ પડઘા પાડી રહેલ છે. અન્ય માનવ પ્રજાઓની અનુભવસામગ્રીની જોડાજોડ આપણે પણ આપણી સામગ્રીને મીંડવી રહ્યા છીએ. નુતન યુગના ચણતરમાં કઈ કઈ આપણી સંપત્તિ કામ લાગશે તેનો સહિયારો નિર્ણય કરીએ છીએ. આપણા સાહિત્યને જગતકસોટીને કસપથ્થરે, જગતતુલાને છાબડે આપણે મૂલવવા માંડયું છે. આપણી પાસે શું એવું હતું કે જે બીજાં માનવીઓની કને નહોતું? આ વસ્તુ આપણા અભિમાનની નથી રહી હવે, હવે તો આપણે પરસ્પરનુ Common Factor-સમાન તત્ત્વ નિહાળવા તલસીએ છીએ. એનું નામ સંધ્યજનની ઝંખના: વિશ્વબંધુતાનો કોડ.

સહિયારી સંપત્તિ

ગુર્જરી કુંજોમા મહોર્યા ગરબા ને રાસ, તે શું આપણું—ગુર્જરો સૌરાષ્ટ્રીઓનું જ કેવલ

લોકસૂર

શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી

*

કલાધન? કે અન્ય પ્રજાઓ સાથેની આપણી સહિયારી સંપત્તિ?

રાસ, ગરબા, ગરબી, ગોફ, ચોકાર; એટલે કે ગોળકુંડાળે ફરતાં ગવાતાં ને નચાતાં ગીતો: સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતમાં છે, મારવાડ-રાજસ્થાનમાં છે, કચ્છ-સિંધમાં છે, કુર્ગોમાં અને સંથાલોમાં છે. યુરોપની કેટ જાતિઓનો એ સ્વાસંપત્તિ પર દાવો છે.

Ballad (બેલડ) શબ્દની તપાસ ... તપાસેલ એન્સાઈક્લોપીડીઆ બ્રિટાનિકા... આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

"અસલ ફ્રેન્ચ ક્રિયાપદ Bal... એટ dance) નાચવું પરથી જ રચાયેલ ... ટોળે મળી કુંડાળે નૃત્ય ક... આવે, ... અગ્નિના તાલ માથે એક... ... એટલે 'બેલડ': ... માટે જ રચેલું, અને ... ચાલ્યું આવતું એ ... એના રસ તેમ જ ... આખા યુરોપ... સામાન્ય જ ...

હો રસીયાં !

હો રસીયાં ! આવો તો રંગભર્યો રમીએ.
ઉત્સવીયાં ! આવો તો સ્નેહથી વીહરીએ;
હો રસીયાં ! આવો તો રંગભર્યો રમીએ.
નભને આંગણે રમે ચંદ્ર અને તારલા !
નક્ષત્ર વાદળીના સંગમાં સોહામણા !
હો રસીયાં ! એવા સુસંગના લ્હાવ ઝીલીએ;
ઉત્સવીયાં ! આવો તો સ્નેહથી વિહરીએ.
વનની વનરાઇ ખીલી, કુંજ વૃક્ષ વેલડી !
નાની તલાવડીમાં, નાચે હંસબેલડી !
હો રસીયાં ! મનના સુમેળ એવા સાધીએ;
ઉત્સવીયાં ! આવો તો સ્નેહથી વીહરીએ.
સંસારે શોભે મોંઘાં માનવ રસીકડાં !
ઉત્સવ આનંદે મ્હોરે મીઠાં મન ઘેલડાં !
નવલ ઉમંગ આજ માણો રસીકડાં :
હો રસીયાં ! આવો તો રંગભર્યાં રમીએ.
ઉત્સવીયાં ! આવો તો સ્નેહથી વિહરીએ.

જગુભાઇ રાવળ

એ જ ગ્રંથમાંથી બીજું એક અવતરણ ટાંકીને પૂરાવો દઇએ:

" ગોવાળિયાએ અને ગોવાલણોએ બીજાં ઘણાં ઘણાં મીઠાં ગીતો ગાયાં, અને એ ગીતોને સ્વર્ગીય સુમિષ્ઠ જમાવટ કર્યા પછી તેઓએ ગોળ કુંડાળે નૃત્ય આરંભ્યું."

હીર-તાંતણો

એ તો ઊંડા ભૂતકાળની હકીકત. પણ જાપાનમાં તો તાળીઓ લઈ રમાતો રાસ હજુ જીવે છે. તાજેતરમાં જ જાપાની પાટનગર ટોકીઓની અંદર Harbour festival ઉજવાયો. એમાં રચાયેલા 'મિનાતો-ઓદોરી' 'harbour dance' હૂબહૂ આપણા રાસડાની જ આવૃત્તિ હતો. આમ ગીતો ગાતાં ગાતાં ગોળ કુંડાળે સમૂહ-નૃત્ય તો જગતસહિયારું તત્ત્વ દેખાઈ આવે છે. પછી હરએક લોકસમુદાયે પોતે પોતાની વિશિષ્ટ ખાસિયતો વડે એ નૃત્યને નવા ઘાટમાં ઉતાર્યું તે ભલે કબૂલ રાખીએ. સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતની રાસપરંપરા રાસેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ જેટલી પુરાતન હશે. મીરાં-નરસિંહના ભક્તિનૃત્ય વડે રસાયલી હશે. એના રાસ-કુંડાળાની મધ્યમાં વિરાજતી માંડવી કે એની રાસસુંદરીઓનાં શિર ઉપર મંડાતા તેજ-વર્ષણ ગરબા (ગર્ભદીપ) તેમ જ ગંજાવર જાગ-મંડપો એણે પોતે જ નીપજાવેલાં નિજ કલાઅંગો હશે; એની હથેળીઓના તાળોટા કે એના પગ ઠમકારની લાલિત્યભરી સઢણ કદાચ એના જેટલી કક્ષાએ બીજાં લોકોએ નહિ પહોંચાડી હોય; ગુજરાતણોના અંગ-મરોડ જે રેખાઓ ખેંચે છે તે કદાચ વિશે-

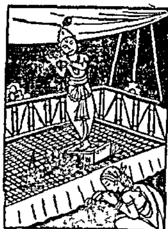
શીઓના ખેલડ નૃત્યોમાં હજુ અણુસાધ્યાં રહી ગયાં હશે. તો બીજી બાજુ બીજાઓએ નિરાળાં જ નૃત્ય-તત્ત્વોમાં પોતાનું વિશેષ જોર મૂક્યું હશે. આપણા દાંડીઆરાસ, તો બીજા કોઈના સમશેરનૃત્ય અથવા ભાલાનૃત્ય : આપણા ઘેરદાર કેડિયા ચણિયા તો બીજાનાં ઝોળદાર 'સ્કર્ટ': આપણાં પુરુષ-છોગલાં ને સુંદરી-સાળુના પાલવો તો બીજાના પતંગ-પાંખ શા દુપટ્ટા : આપણાં અણુવટ-વીંછીઆ, તો તેઓના પણ પાય-ઘૂઘરા : આપણાં ગોફગૂંથન, તો તેઓનાં ખંજરી બાજન ! આમ પ્રત્યેકની ન્યૂનાધિકતા નજર સામે રાખીએ તો રસની એક જ બીના બાકી રહેશે કે રાસગરબાની નૃત્યપરંપરા વિશ્વ વ્યાપી છે; એટલે કે માનવજાતિઓને બાંધનાર એક હીર-તાંતણો છે : એક પરમ ધર્મતત્ત્વ છે. કારણકે—

"*In one sence Folkore is a* religious teaching. Latin root Ligare—to Bind, to unite. Folklore binds greatest distances together. Wide distances are spanned by the far reach of folklore's human touch" (એક અર્થમાં તો લોકસાહિત્યને ધાર્મિક શિક્ષણ જ ગણાની શકાય. કેમકે 'રિલિજ્યન'નો મૂળ અર્થ સાંકળવું છે. લોકસાહિત્યનું માનવ-તત્ત્વ પણ દૂર દૂર પડેલી પ્રજાઓને સાંકળે છે.)

ગ્રીસના ગોચરોમાં

હું તો રાસગરબાના આવા વિશ્વદર્શનમાં રાચનારો છું. પણ તો પછી અસલ કોનું સર્જન હશે એ ? રાસ-નૃત્ય મૂળ સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતને કિનારેથી તો પરમુલકમાં નહિ સંચર્યાં હોય ? આપણા નાવિકો, વણિકો, ગોપજનો ને સાહસ-વીરો જ શું વિદેશતટો પર એને નહિ ધરી આવ્યા હોય ? એ પ્રશ્ન જરૂરનો નથી. આર્ય ગોવા-

દિવ્ય-બંસરી

કનૈયાએ દિવ્ય બંસી બજાવી,
ડાલે કેવો, ડાલરીયો દીપે કેવો;
ડાલરીયો દીપે કેવો,
થંભી રહ્યાં જમુનાં નીર ત્યાંહી;
કનૈયાએ૦

વ્રજનાર ઘેલી બની બંસરીના તાનમાં
અંબર અવળાં અંગ સજીને
વિહ્વલતા ઉર ભારી.
કનૈયાએ૦

ત્યજી ત્વરાથી પ્રિય બાળ,
કાજળ ચંદ્રક કીધું ભાલ,
વ્યાકુળ મુરલી નાદથી એ સાનભાન ભૂલતી;
કનૈયાએ૦

હર્ષ-હિન્ડોલે ઝૂલાવે,
માધવ સ્મિત કરી રીઝાવે,
દીપક જ્ઞાનનો ઉર જગાવી,
તેજે તરૂણીને તારી.
કનૈયાએ૦

સૌ. દીપકબા દેસાઈ

જાઓ તો આજથી હજારો વર્ષો પર ગ્રીસ દેશનાં ગૌચરો પર નેસ બાંધી બેઠો હતો ને રાસડે ગરબે ઘૂમતો હતોઃ ("In the beginning if would appear, the Aryan shepherds who dwelt in the pastoral districts of Greece shared in some humble measure the gift of song which became such a wonderful thing amongst their more highly favoured Kinsmen of Attica"—Edmund Chambers).

લોકનૃત્યનો ચેપ

મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે આપણે અર્વાચીન ગુજરાતીઓ પૈકી કોણ જાતિ કહી શકશે કે પોતે સોરઠ–ગુજરાતનાં આદિ નિવાસીઓ છે? આપણે ઘણુંખરાં Nomads: ભ્રમણપ્રેમી પશુપાલકોનાં વારસદારો; આપણે તો દૂર દૂરથી ઓતરાદા સીમાડા ઓળંગતાં, રસ્તે પેઢાનપેઢી પડાવ કરતાં, અનેક ધરતીપરોની રજે રજોટાતાં ને અનેક વનોકુંજોના રસરંગે બીંજાતાં ભીંજાતાં હજુ હમણાં જ ગુર્જરભોમે ઉતારા પામ્યાં. આપણે સાથે લેતાં આવ્યાં ફક્ત ત્રણ વાનાં: આપણી તેગ, આપણાં ગોધન, આપણાં નૃત્યગીતો. કોણ, કયાંથી, કેટલું લાવ્યું તે કહેવું વિકટ છે.

અથવા જગત બધા પર ભ્રમણ કરતાં પેલાં ઘંટીઆં, લુવારીઆં, છારાં વગેરે 'જીપ્સી' વણઝારાં તો સ્થળે સ્થળે આ નૃત્ય અને સંગીત નહિ વેરી આવ્યાં હોય? એચ. જી. વેલ્સ એના 'આઉટ્‌ લાઇન્સ ઓફ વર્લ્ડ હીસ્ટરી'માં કહે છે–

"Another infection that the Gypsies have carried from land to land is the quality of the folk-music in the countries through which they passed. They have always been the enthusiastic if not very original musicians; everywhere they have carried a popular midnstrelsy giving it a gusto all their own.".

[આ કામરૂ લોકો દેશદેશોમાં બીજો ચેપ લોકનૃત્યનો લઇ ગયાં. જે જે પ્રદેશોમાંથી એ નીકળ્યાં ત્યાં ત્યાંના નૃત્યગીતની ખાસિયત તેઓએ પકડી લીધી. તે લોકો બહુ સ્વયં-સર્જક નહિ છતાં બહુ ઉમંગી સંગીતજ્ઞાતાઓ હોય છે. ઠેર ઠેર તેઓ લોકભોગ્ય ગીતો કથાઓને ઉપાડી ગયાં, ને એ ગીતોકથાઓને તેઓએ પોતાની ખાસ ઊર્મિનો પાશ ચઢાવ્યો.]

એક જ ખાસિયત

આજે નિહાળશો તો રાસ–ગરબાનું જીવંત નૃત્ય ત્યાં જ સંઘરાયું છે. એ જગ ભ્રમન્તાં ઘંટીઆં જીપ્સીઓના તંબૂઓમાં, ને આપણા કોળીવાડા વાઘરીવાડા કે અંત્યજ વાસોની અંદર.

સત્ય વાત તો એક જ છે કે, રાસ–ગરબો સંઘજીવનની સંપત્તિ છે. જ્યાં જ્યાં સંઘજીવન, ત્યાં ત્યાં વિશિષ્ઠ પ્રકારનાં કલાસાહિત્ય અવશ્ય નીપજેઃ કથાકારનાં વાર્તા કથન, માણભટ્ટોનાં પુરાણ–કવન, ભરથરીનાથોનાં કથાગાન, ભજનમંડળીઓનાં ભજનકીર્તનો તેમ જ સ્ત્રી પુરુષોનાં નૃત્યગીતો. એ નૃત્યગાન કુંડાળે ઘૂમે છે, કેમકે કુંડાળું બની ગયું છે સમૂહજીવનનું Symbol—પ્રતિક. કુંડાળું તો છે કલાની પરિપૂર્ણ ને અલિપ્ત રેખા. માનવજાતિ જ્યાં જ્યાં નયનો માંડે છે ત્યાં ત્યાં ગોળાકાર ભાળે છે, ગગનમાં ક્ષિતિજરેખા પર, સાગરપાળે કે વક્ષરાજિની ઘટાએ ઘટાએ, જ્યાં સ્થળે પુષ્પે પાંદડે, દલે દલે, સર્વત્ર ગોળાકાર curveture વર્તુલ વળાંક: બંકાપણું: મરોડ, જે કહો તે. એટલે જ માનવીઓનાં મન ગોળાકારે મોલાં–કસબમાં, કલામાં, જીવનનુ લાલિત્ય ઉચ્ચારનારી હરએક રચનામાં.

તમામ લોકવૃંદોની આ ખાસિયત; માત્ર એકલા ગુજરાતીઓની જ નહિ.

આત્મરક્ષાને કારણે માનવી સંઘજીવનમાં ગૂંથાઇને જીવતો હતો, દેહ શું દેહ ભીડીને ખીચોખીચ જીવતો હતો. જાણે પ્રાણ-ધબકાર એના એકસમાન હતા. સુખદુઃખ એનાં સહિયારાં હતાં. જુથમાં જ શ્વાસ લઈ એને જીવવાનું યા મરવાનું હતુ.

હર્ષશોકના અવસરો એક. ઉત્સવો ને પર્વો એક, નિસર્ગ પ્રત્યેની દૃષ્ટિ એક, રસ એક, રંગ એક. માટે જ ઊર્મિઓના આંચકા એક સમાન.

ફ્રેન્ચ ભાષામાં જે જીવનતત્ત્વને Elan vital=vital urge એવા પ્રયોગ વડે ઉચ્ચારવામાં આવેલ છે તે જીવનની એકતા; લાગણીના ઝંકારની, તલસાટની, તાલાવેલીની એકતા એ હતું સંઘજીવનનું પરમ કૌવત.

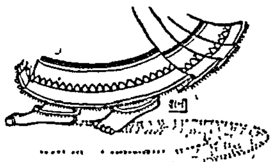
ત્રેવડો સમુચ્ચય

એવો લોકસમૂહ સંગ્રામ અને શિકારથી થાકતો, ઢોરહાંકણી ને લહાણી કાપણી કરી કરી લોથ થતો, ધંધાકસબના એકધારા જીવનથી કંટાળતો ત્યારે એનાં થીજેલાં અંગો સુખવિરામ Relaxation માગતાં. ઉદ્યમે સાહસે શોભતું જીવન તો સદા કલામાં જ એ સુખવિરામ Relaxation શોધતું હોય છે. સંઘજીવનને સંતોષનારી કલા એટલે એકાદ ગવૈયાની ઝીણી સિતારી ન હોય, એકાદ વારાંગનાનું માર્દવ્યભર્યું નૃત્ય ન હોય.

એને તો જોઈએ છે ઝૂકાઝૂક અને રેલમછેલ. એકલ વસ્તુથી એ ન સંતોષાય. એને તો જોઇએ નૃત્ય, ગાન તેમ જ વાણીનો ત્રેવડો સમુચ્ચય એ સમુચ્ચયને એણે રાસગરબામાં નિપજાવી લીધો, ધાર્મિક પર્વમાં બહુરંગીલા લોક મેળાઓમાં, સામાજિક ઉત્સવમાં, લગ્નસરામાં કે ઋતુ પરિવર્તનને અવસરે એ સંઘહૃદય ગાડમથલની મીઠી વિસ્મૃતિમાં ડૂબી જઇ આ ત્રેવડી ગૂંથેલી રાસકલાનો કેફ કરી શકતું.*

* 'ધરતીનું ધાવણ: ભા ૨' માંથી

આવાહન

રાગ—"મિઠલડાં દૂધ લ્યો."

રમવા આવો રાસ,
અંબા રમવા આવો રાસ.
અંબા રમવા આવો રાસ.

ફરફર, ફરફર ચુંદડી ફરકે (૨)
ફરકે કેશકલાપ....અંબા રમવા....

ચમચમ, ચમચમ ટીલડી ચમકે (૨)
દામણીનો ચમકાર....અંબા રમવા....

ઝમઝમ, ઝમઝમ ઝુમણાં ઝળકે (૨)
નથડીનો ઝમકાર....અંબા રમવા....

રૂમઝુમ, રૂમઝુમ ઝાંઝર ઝમકે (૨)
ઘુઘરીનો ઘમકાર....અંબા રમવા....

તાકધીન, તાકધીન ઢોલક વાગે (૨)
તાલમૃદંગનો નાદ....અંબા રમવા....

દ્વારે દ્વારે તોરણ ઝુલે (૨)
ઝુલે ફૂલડાં અપાર....અંબા રમવા....

મહેકે, મહેકે કસ્તુરી ચંદન (૨)
મહેકે ગુગળ....ધૂપ....અંબા રમવા....

'નવલાંદિન નવરાત્રી આવ્યાં (૨)
આનંદ મંગલ થાય ...અંબા રમવા....

રમવા આવો રાસ અંબા રમવા આવો રાસ

કુ. કિશોરી અંતાણી

ખહેનોની છબે રમતી ખોટાદકરની

રાસ-તરંગિણી

લેખક

શ્રી. સવાઈલાલ ઈ. પંડ્યા

*

રાસ એ ગુજરાતનું અમૂલું ગીત ધન છે.

" સ્થાપી સ્વરાજ્ય, વ્રજમંડળ વિસ્મરીને,

જ્યાં સ્વાન્તની કરી ચિરસ્થિતિ વાસુદેવે"

એ સૌરાષ્ટ્રમાં રાસેશ્વર શ્રી કૃષ્ણને ખેંચી લાવનારાં કારણોમાં ઊઘડતી રાત્રિમાં ચાંદની ઢળતાં ચોકોમાં ઊભરાતા રમણીઓના રાસોલ્લાસો પ્રધાનસ્થાને હશે એમ માનવાનું મન થઇ આવે છે. ઘણા જૂના સમયથી વૈવિધ્યભર્યાં ગીતોના અમીવર્ષણથી ગુજરાતી નારીની ભાવનાવાટિકા પ્રફુલ્લિત બનેલી છે એ નિર્વિવાદ બિના છે. ખોટાદકર સત્પ્રણયના કવિ છે. નારીસહજ કોમળ લલિત ભાવોથી આંદોલિત થનારું એમનું ચિત્તતંત્ર હતું. આર્યજીવનના મંગળ અંશો ઊંડા અનુરાગથી આલેખાયેલા એમનાં સર્જનોમાં પડયા છે. એટલે રાસ રમતી સુંદરી એમની દષ્ટિ બહાર રહી હોય એમ કેમ બને? મનોહર રંગોમાં રંગાયેલી સૌરાષ્ટ્રસુંદરી આપણાં નેત્રો સામે પહેલી આમ લાવવામાં આવી છે:-

" રસપૂરિત રાસ વિષે રમતી,
દઈ તાલ પરિક્રમથી ફરતી;
રસાખ્યાન વડે જગ રેલવતી,
કલકંઠ થકી કકુભો ભરતી. "

ગ્રામયુવતીઓ મેળામાં જાય છે. ઉત્સવના પ્રસંગોએ બાળગોપાળને સાથે લઇને જ જવાનું હોય ને! એટલે શિશુઓ સાથે છે. દૈનિક વ્યવહારનો થકવનારો બોજો એક દિવસ માટે નીચે મૂકી દઇને મુક્ત વિહરતી નારીના પ્રમોદનો એક ક્રમ કવિએ આમ આલેખ્યો છેઃ-

" રચે રમણી મંડળ કૈં રાસ,
ત્યજી ગૃહકાર્યતણો સૌ ત્રાસ;
મધ્યમાં બેસાડી નિજ બાળ,
દેહનો કરતી દુર્ગ વિશાળ,
બાળમુકુન્દતણા પરિક્રમણે ગોપવધૂ શી ગાય!
ક્ષણ ક્ષણ વ્હાલાં વદન વિલોકી, કૈંક રસે રેલાય
હસ્ત ચરણેથી દેતી તાલ,
ગજાવે વિસ્મિત વ્યોમ વિશાળ. "

સુંદર વસુધાપટે વિસ્તરેલા જીવન માટેનો કવિનો પ્રેમ, સદા મંગળમયી નારી તરફની નિર્વ્યાજ ભક્તિ અને શિશુઓ તરફ નીતરી રહેલી વત્સલતા ઉપરની પંક્તિઓમાં દેખાઈ આવે છે.

વિવિધસ્વરૂપે સંસારને અજવાળતી ઊભેલી નારીને અપૂર્વ પૂજ્ય બુદ્ધિથી સન્માનતા ખોટાદકરને નીરખતાં એમની કારણનિરપેક્ષ પ્રણયોપાસના માટે આપણો એમની તરફ અનાયાસે અહોભાવ પ્રકટે છે. પારણે બાળને ઝુલાવતી જનની એના બાળના વદનમાં શું જુએ છે?

" કૃષ્ણમુખ કમળશા હસિત સુતવદનમાં,
વિસ્મિતા નંદ ગૃહિણી સમાણી,
કોટિ બ્રહ્માંડને, કોટિ શશિ સૂર્યને,
કોટિ કૈવલ્યને રહી નિહાળી."

પતિપ્રણયના વર્ષણ થકી કે બીજા કોઇ ઉરથકી યત્નથી ઊતરી નહિ જાય એવા ગૃહિણીના કરોડો આભારોનું ઋણ ફેડવા આગ્રહ સેવતા કવિ કામના કરે છે કે,

"પુનર્જન્મે પૂર્ણું ગૃહિણી બની તારા હૃદયને
ઉમંગે આરાધુ નવલ રસથી નિત્ય તુજને."

પ્રણયિની વિશે ગાતાં અતિકથનથી ન થાકવાનો કવિસંપ્રદાય છે એમ વાંચનારને લાગે તો બહેન વિષે પણ એવાં જ સ્નેહની ઉષ્મા-ભરેલાં વચનો બોટાદકરની કવિતામાં નજરે પડે છે.

" પણ એ અલૌકિક એક અંતર,
એ છવિ રસઘેલડી,
નહિ નહિ મળે નરલોકમાં
એ જગતજુદી બેનડી;
એ ઉમળકા અંતરતણા,
એ આશીષો અણચિંતવી
નહિ ક્યાંય નિરખી નયનથી એ ભાવભર
ભાગીરથી. "

દામોદરે બહેનને પાવનકારી ગંગા કહી છે તો ગૃહમાં મંગળ પ્રસંગ આવતાં સંકોચાતી વિધવાબહેનને અનેરાં આશ્વાસન વચનોથી સન્માની સમારંભમાં ભાગ લેવા આવકારી છે. કવિના વિધવાબહેન ગોદાવરી તેમની હયાતિ દરમિયાન કવિની સાથે જ રહ્યાં હતાં અને ભાઇ તરફ અસાધારણ સ્નેહભક્તિ ધરાવતાં હતાં. તેમને ઉદ્દેશીને શૈવલિનીનું શકુન નામનું કાવ્ય લખાયેલું છે. એ કાવ્યમા કવિ કહે છેઃ—

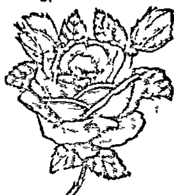
" તારા સમાન અહિં કોણ પવિત્ર બીજું ?
મારૂં અહર્નિશ સુમંગળ ઇચ્છનારૂં !
આહ્લાદનો અમળ આ ઉરનાં અમૂનાં,
ક્યાં જોઉં ભવ્ય તમ ભાવથી ભરેલાં."

'દુહિતા ભલી ન એક' એવી કહેવત ધરાવનાર સમાજનો એક કવિ દીકરી માટે હૃદયનો અપૂર્વ હૂંફવાળો ખૂણો રાખનાર નીકળ્યો છે અને કહી ગયો છે કે—

" પીયૂષ પ્રાણને પાતી, કર્કશત્વ નિવારતી,
સ્નેહસ્રોત સદા વ્હેતી, દુહિતા દિવ્ય નિર્ઝરી."

પોતાની છંદબદ્ધ કવિતાઓમાં, આમ વિવિધસ્વરૂપે સમાજનું ધારણકાર્ય કરી રહેલી નારીને કવિએ એના પ્રકૃતિસિદ્ધ ગૌરવભર્યો

ફૂલડાં ગમે

સાંજના પહોર મને ફૂલડાં ગમે,
હો મને ફૂલડાં ગમે;
સાંધ્યના સુમાર મને ચૂંટવા ગમે,
હો મને ચૂંટવા ગમે.
અનિલ આ વહે ધીમંત,
શાંત આ છે સાન્ધ્યરંગ,
પંખીઓ ધીમે ઉડંત,
સોડવા ગમે,
હો મને સોડવા ગમે.
પુષ્પના નમણા રંગ,
આંખને આપે આનંદ,
પ્રેમમાં ન પાડે ભંગ,
હસ્તને ગમે;
હો મારા હસ્તને ગમે.
આવને ઓ બાગબાન,
પુષ્પમાં જડે છે ગાન,
થાય મને કાવ્યભાન,
હાસ્ય ના શમે,
હો એના હાસ્ય ના શમે.
સાંજના પહોર મને ફૂલડાં ગમે,
હો મને ફૂલડાં ગમે.

ધીરજલાલ ગજ્જર

સ્થાને સ્થાપિત કરી છે.

રાસતરંગિણીનું પ્રકટ થવું એ કોઇકને લાગ્યો છે એવો અકસ્માત નહોતો અને હોય તો વ્યવસ્થિત અકસ્માત હતો. શાસ્ત્રાભ્યાસની વર્ષોમાં પુષ્ટ થયેલી કવિની કાવ્યસરિતા લોકવ્યવહારના દર્શનની શરદમાં આછરતી જતી હતી તે રાસતરંગિણીની પ્રસન્નતામાં પરિણમી.

વિવિધ અનુભવોના ઊંચાનીચા પ્રદેશો વટાવી ગયેલું કવિનાં જીવનનાં વર્ષોનું વહેન શિક્ષક તરીકેના વ્યવસાયના સપાટ પ્રદેશમાં સામાન્ય ગતિથી વહી રહ્યું હતું. વૈષ્ણવ મહારાજ સાથેનો વસવાટ, વેપાર અને ખેતીદ્વારા દ્રવ્યોપાર્જનના પ્રયત્નો, ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પગપાળા મુસાફરી વગેરે જીવન ઉપર ઊંડી અસર કરે એવા અનુભવો ખોટાદકરને થઈ ચૂક્યા હતા. કવિની આસપાસ ભાવનાશાળી યુવાનમિત્રોનું એક મંડળ એકત્ર થયું હતું અને તેમણે પોતે પણ બીજી મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને મર્યાદામાં લાવીને આજીવિકા માટે શિક્ષકના ધંધા તરફ અને આંતરિક સંતોષ માટે સાહિત્યસેવા તરફ પોતાનું લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કર્યું હતું.

ગરીબાઈથી વિકંપિત થયા સિવાય એ સ્થિતિમાં મળી શકતાં સુખો તરફ કવિ દૃષ્ટિ રાખી રહ્યા હતા. સમઢિયાળાના નિવાસ દરમિયાન તેમના પાડોશીઓ તરીકે ભરવાડોનાં બકરાંઓ હતાં અને સામે જ આવ્યો હતો ભંગીવાસ. શાંત રાત્રિઓમાં, ખોટાદકરની લોકસાહિત્ય તરફની સ્વાભાવિક અભિરુચિને અંત્યજ સ્ત્રીઓના રાસડાઓએ પુષ્ટિ આપી હતી. પરિણામે મિત્રોએ એક આશ્ચર્યકારક બનાવ સાંભળ્યો. શૈવલિનીમાં સંગ્રહાયેલાં કાવ્યોની રચનાની સાથોસાથ રાસરચનાની સરવાણી ફૂટી અને મિત્રો અને પ્રશંસકોની તાત્કાલિક સંમતિ જીતી ગઇ. કૌતુકવતી વાર્તા અને કસ્તૂરીની સુવાસ આપોઆપ ફેલાઈ જાય છે એમ રાસતરંગિણીના પ્રગટવાથી કવિની કીર્તિની સીમા આપોઆપ વિસ્તરી. અત્યાર સુધી તેમણે પોતાની કાવ્યરચનાથી વિદ્વાનોને પરિતોષ આપ્યો હતો, આ નવી રચનાથી તેમણે જનતાજનાર્દનની પ્રીતિ પણ સંપાદિત કરી લીધી.

સંસારના વગડાઓમાં અપૂર્વ સદાગ્રહથી દીર્ઘ પ્રવાસો ખેડીને કવિના મનોમધુકરે કાંટાઓને ઉવેખીને કેવળ પુષ્પોમાંથી મધુર રસ ખેંચીને પોતાના અંતર્ગત રસાયનની મદદ વડે મીઠું મધ રચ્યું છે, અને એ પરમ સ્વાદુ ઔષધ સમાજદેહની પુષ્ટિ માટે સમર્પી દીધું છે. સાસુવહુ, નણંદભોજાઈ, દેરાણી-જેઠાણી ઇત્યાદિ યુગલો વચ્ચે સમાજમાં જોવામાં આવતી કટુતાથી કવિ અજ્ઞાત નથી. પરંતુ પોતાની કલ્યાણકારી ભાવનાશાળી કલ્પનાશક્તિના સફળ વિનિયોગથી કાવ્યસુધા નિપજાવીને એના સિંચનથી સાંસારિક કડવાશ શમાવવાનો સદાગ્રહ એમણે સેવ્યો છે. એ પરિપોષક અમૃતવર્ષણથી નવપલ્લવિત થઇ ઊઠેલું ગુર્જર રસિકોનું ઉદ્યાન આશાભરી મીટ માંડી રહ્યું હતું કે એ કવિમેઘમાંથી કેટલીયે રાસવર્ષાઓ હજી વરસે અને દેવને માટે માળા ગૂંથી શકાય એવાં સ્નેહકુસુમોથી સમાજના સુનિર્મિત મંડપોને સુપુષ્પિત કરે. દૈવને જાણે કે એ ન રુચ્યું. ખોટાદકરે રાસતરંગિણી રચી એ પોતાની જીવનસંધ્યાએ. એની મનોહર સુરાવલિ હજી ગુર્જર કાનોમાં ગૂંજી રહી હતી. આ અજબ ગાયક કોણ અને ક્યાંથી આવ્યો એમ રસોત્સુકવૃંદ પૂછી રહ્યું હતું ત્યાં તો રંગભૂમિ ઉપર કાળનો છેવટનો પડદો પડી ગયો અને ગાયક તેની પાછળ વિલીન થયો. છતાં એનાં ગીતના પડઘાઓ ગુર્જર સુંદરીઓનાં ગરવાં ગળાંમાં હજી અમર છે.

સમાજ સેવામાં ઓતપ્રોત થયેલાં અખંડ બાળબ્રહ્મચારિણી

ડૉ. કાશીબાઈ નવરંગે

*

જે જમાનામાં સ્ત્રીઓમાં ઉચ્ચ શિક્ષણની આપણા પ્રાંતમાં માત્ર શરૂઆત જ થઇ હતી તે સમયમાં સદ્ગત કાશીબાઈ નવરંગેનો જન્મ થયેલો. તેમના પિતા શ્રી. વાસુદેવ નવરંગે મુબઈ પ્રાર્થના સમાજના આદ્ય સ્થાપકોમાંના એક હતા. તેમના પવિત્ર, સાત્ત્વિક અને ધર્મ-પરાયણ જીવનની છાપ કાશીબાઈ પર નાનપણથી પડી હતી. સને ૧૮૭૮ના ઑક્ટોમ્બરની, ૨૫મી તારીખે કાશીબાઇનો જન્મ થયો. શ્રી. વાસુદેવ નવરંગે સામાજિક સુધારામાં પણ આગેવાન હતા અને પોતાના જ જીવનમાં પોતાના ઉદાર વિચાર અમલમાં મૂકી તેમણે વિધવા સાથે લગ્ન કર્યું હતું. જે જમાનામાંઆ લગ્ન થયું હતું તે જમાનામાં એવાં પગલાં પ્રત્યે સમાજના તીવ્ર વિરોધનો સાચો ખ્યાલ અત્યારના જમાનાનાં સ્ત્રીપુરુષોને આવવો મુશ્કેલ છે. વાસુદેવરાવને તેમના આ હિંમતભર્યાં પગલાં માટે સમાજ તરફથી અત્યંત કષ્ટ વેઠવું પડેલું.

કાશીબાઇનો હાઇસ્કૂલનો અભ્યાસ પૂનાની ગર્લ્સ હાઇસ્કૂલમાં થયો હતો. પોતાની કન્યાને બને તેટલું ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાના હેતુથી તેમને પિતાએ મુબાઈમા વિલ્સન કૉલેજમાં દાખલ કર્યાં. એ સમયે હિન્દુ સમાજમાંથી ભાગ્યે જ એકબે વિદ્યાર્થિનીઓ કૉલેજમાં શિક્ષણ લેતી હતી. વિલ્સન કૉલેજમાંથી કાશીબાઈ સને ૧૯૦૧માં બી. એ. થયાં. મુબાઇ પ્રાંતમાં એમની અગાઉ માત્ર બે કે ત્રણ વિદ્યાર્થીનીઓ બી. એ. થઈ હતી. આપણે અહીં ગુજરાતમાં પ્રથમ સ્ત્રી ગ્રૅજ્યુએટ થનાર શ્રી. વિદ્યાબહેન અને શ્રી. શારદાબહેનની સાથે જ કાશીબાઇ બી. એ. માં પાસ થયાં હતાં. બી. એ. થયા પછી કાશીબાઈ મેડીકલ કૉલેજમાં દાખલ થયાં અને ૧૯૦૬માં એલ. એમ. એન્ડ એસ. થયાં. એમના પિતા સને ૧૯૦૭માં સ્વર્ગવાસી થયા તે અગાઉ થોડા જ માસ પૂર્વે કાશીબાઇએ ડાક્ટરી ધંધો મુબાઇમાં ભુલેશ્વરમાં શરૂ કર્યો. પુત્રીને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાની પોતાની ઇચ્છા સફળ થયેલી જોઈ એ પવિત્ર આત્માએ આલોકની યાત્રા સમાપ્ત કરી.

ડૉક્ટર તરીકે કાશીબાઇએ સારી ખ્યાતિ મેળવી, અને થોડાં વર્ષો સુધી હિંદુ સ્ત્રી ડૉક્ટરોની સંખ્યા બહુ જુજ હોવાને કારણે તેમની પ્રેક્ટિસ પણ ઘણી સારી ચાલી એટલે ધનપ્રાપ્તિ પણ એમને ઘણી સારી થઈ. કાશીબાઇ હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં મુબાઇ પ્રાંતમાં પ્રથમ જ ડબલ ગ્રૅજ્યુએટ હતાં. એમનું ડાક્ટરી જ્ઞાન ઉચ્ચ કોટિનું હતું, પરંતુ એમના ધંધામાં એમને ખાસ સફળતા એમના ધીરગંભીર સ્વભાવ, કાળજીભરેલી તપાસ, દરદી માટે હૃદયની લાગણી, નિર્લોભી મનોવૃત્તિ, દુ:ખીઓ માટે સમભાવ, શાન્ત સ્વભાવ, સેવાભાવ અને નિખાલસ તથા મળતાવડા સ્વભાવને લીધે મળી હતી.

પોતાના ધધા ઉપરાંત કાશીબાઇ અનેક જાહેર સામાજિક કેળવણી અનેધ ।ર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયલાં હતાં. મુબાઇ મ્યુનિસિપાલિટીની સ્કૂલ કમિટીનાં અને યુનિવર્સિટીની સેનેટનાં તેઓ કેટલાક સમય સુધી સભ્ય હતાં. આર્ય મહિલા સમાજનાં પ્રમુખ અને સંચાલક હોઇ મુંબાઇમાં વિદ્યાર્થિનીઓ માટેના છાત્રાલયના તેઓ વર્ષો સુધી વ્યવસ્થાપક હતાં. હાલ એ છાત્રાલય મુબાઇ લેમનંમ રોડ ઉપર આવેલું છે. જ્યુવેનાઇલ કૉર્ટના મેજીસ્ટ્રેટ, ઓગ્રૅજ્યુએટ મંડળના સ્થાપક ને સચાલક, ભારતીય નિગશ્રતિ સહાયકારી કમિટીનાં સભ્ય, સોસ્યલ સર્વિસ લીગ

દૂધવાળી

દૂધવાળી દૂધવાળી....
રબારણુ દૂધવાળી રે.
ઓઢે છે ઓઢણુ રૂપાળી
રબારણુ દૂધવાળી રે.

રોજ સવારમાં એ વ્હેલી ઉઠીને
ગોરી તે ગાયનાં દૂધ દોહીને
માથે લે તાંબડી ઉપાડી
રબારણુ દૂધવાળી રે.

આવીને પોળમાં ટહુકે કોયલડી
'લેજો રે દૂધ'તણાં શબ્દે રસીકડી
નિંદર દે મારી ભગાડી
રબારણુ દૂધવાળી રે.

સ્વાદે તે દૂધ જાણે અમૃત શું મીઠડું
દીસે સદાય એનુ મલકંતુ મુખડું
ચાલે છે ચાલ લટકાળી
રબારણુ દૂધવાળી રે.

ઓઢે છે ઓઢણી રૂપાળી
રબારણુ દૂધવાળી રે.

ગંગાશંકર લલ્લુરામ પંડયા

સેવાસદનની કમિટીનાં સભ્ય, મુંબાઇ ઇલાકાના સોસ્યલ રિફોર્મ એસોસીએશનની વ્યવસ્થાપક કમિટીનાં સભ્ય, મુંબાઇ પ્રાર્થના સમાજનાં ૧૯૩૧ થી ૧૯૪૩ સુધી પ્રમુખ, પંઢરપુર અનાથ બાલિકાશ્રમનાં વ્યવસ્થાપક, નવરંગે ઓર્ફનેજના સંચાલક, વિલાયતમાં ભરાયલી ફેલોશિપ ઓફ રિલિજિયનની સભામાં એ હિન્દનાં એક પ્રતિનિધિ તરીકે અને રામમોહન હાઇસ્કૂલની કાર્યવાહક કમિટીના સભ્ય તરીકે તેમણે મુંબઈ શહેરની વિવિધપ્રકારે સેવા બજાવી છે. મુંબાઇ પ્રાર્થના સમાજની વેદી ઉપરથી ઊંડા ભક્તિભાવ, ઉદાર ધર્મવૃત્તિ, ધર્મપરાયણતા અને ઉત્કટ શ્રદ્ધા પ્રત્યક્ષ કરનારાં એમનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવાનો આ લેખકને લાભ મળ્યો છે.

ડૉ. કાશીબાઇ આજન્મ કુમારિકા હતાં, પરન્તુ પ્રત્યેક નારીનાં હૃદયમાં ઊંડાણુમાં રહેલો વાત્સલ્યભાવ બાલાશ્રમના નિરાશ્રિત બાળકો પ્રત્યે તેમનામાં સ્પષ્ટ પ્રકટ થયેલો જોવામાં આવતો હતો. નિરાશ્રિત બાલાશ્રમનાં બાળકો એમને 'મા' કહી સંબોધતાં, ત્યારે તેમનાં મુખ ઉપરનું વાત્સલ્ય અલૌકિક જણાતું.

૧૯૪૩થી કાશીબાઇ પોતાના ધંધામાંથી નિવૃત્ત થયાં હતાં અને દાદરમાં એક નાનું મકાન બાંધી ત્યાં પોતાનો સમય ધાર્મિક વાચનમાં ગાળતા હતા. દાદરમાં તેમણે નાના પાયા ઉપર પ્રાર્થના સમાજની સ્થાપના કરી હતી અને એ રીતે એક નાની મંડળીમાં ભજનો તથા વ્યાખ્યાનો દ્વારા શુદ્ધ ધર્મની ભાવના જાગ્રત રાખવામાં એ સહાયભૂત બન્યાં હતા.

તા. ૨૧મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૬ ને બુધવારે સાંજે પોણા આઠ વાગે ૬૮ વર્ષની ઉમરે આ ધર્મપરાયણ સાત્ત્વિક અને સેવાભાવી તથા પરોપકારી સન્નારીનો પવિત્ર આત્મા આલોકની યાત્રા સંપૂર્ણ કરી અનંતતામાં લીન થયો

—ગ૦

ગયે મહિને કલકત્તામાં

અશાંતિ

પોસ્ટ અને તાર ખાતાંની વડા નિયામક સમક્ષ રજૂ થયેલા સત્તાવાર અહેવાલમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે કલકત્તામાં ઓગસ્ટ તા. ૧૬ થી તા. ૨૩ સુધી ચાલેલાં રમખાણમાં કલકત્તા વિસ્તારની ટેલીફોન સંસ્થાના એક સભ્ય કુમારી નીરા મુખીઆની આપવીતીની ખાસ નોંધ લેવામાં આવી છે. ઓગસ્ટ ૧૬ મીને શુક્રવારે તે બરા બઝાર એકસચેન્જ પર પોતાની ફરજ પર જતી હતી ત્યારે તેની પાછળ એક ટોળું ધસી આવ્યું. એક રીક્ષાવાળાએ પોતાના અંગ ઉપર સઘળા પ્રહારો ઝીલી લઇને તેણીને મૃત્યુના મુખમાંથી ઉગારી લીધી. રીક્ષાવાળાને ટોળાંએ ત્યારબાદ મારી નાખ્યો હતો. કુમારી નીરા મુખીઆ લોઢાંના બંધ દરવાજા ઉપર ચઢીને મકાનની અંદરના સુરક્ષિત ભાગમાં પહોંચી ગઇ. ૧૭ મીની સવારે તેને ઘેર પહોંચાડવામાં આવી પણ બીજે દિવસે ફરીવાર ફરજ ઉપર હાજર થઇ હતી.

ટેલીફોન સર્વીસના ૧૨ સભ્યોને ઇજા પહોંચી છે જેમાં ૪ યુવાન છોકરીઓ હતી, કુ. જાગન્ત વિશ્વાસ અને કુ. એચ. પારતુનને ટોળાઓએ જ્યારે તેમના ઘર ઉપર હલ્લો કર્યો હતો ત્યારે, જખમી કરવામાં આવેલ હતાં.

ટેલીફોન સંસ્થાના જે નોકરોએ હાજરી આપીને વ્યવહાર ચાલુ રાખવાના અથાગ પ્રયત્નો કર્યા હતાં તેમાં નવ જેટલી સ્ત્રીઓની (નિયામિકાઓ અને નિરીક્ષિકાઓ) તેઓએ હુલ્લડ દરમ્યિાન બજાવેલી "પ્રશંસાયુક્ત ફરજ" માટે નોંધ લેવામાં આવી છે.

સૌથી વધુ રમખાણવાળો વિસ્તાર બરા બઝાર હતો. વચ્ચે જ બરાબઝાર એક્સચેન્જનું મકાન આવેલું છે. તેની આસપાસ શેરીઓમાં દુર્ગંધ મારતાં મુડદાંઓના ઢગ પડેલા હતા. ટેલીફોન–તરૂણીઓના કાન ઉપર કંપાવી મૂકે એવી ચીસાચીસ

નાખે એવી કીકીઆરીઓ અને પોલીસ મદદના રક્ષણની માગણીઓ આવીને અથડાતી હતી.

શનિવારે પાંચેક તરૂણીઓ જ્યારે ફરજ ઉપર હાજર થઇ ત્યારે તેમણે તેમના મહોલ્લાઓમાં ખેલાતા તાંડવનું બ્યાન રજૂ કર્યું હતું. મોટા ભાગની તરૂણીઓએ શુક્રવાર આખો દિવસ અને શનિવાર પહેલાંની આખી રાત્રી ટેલીફોન ઉપર બેસીને કામ સંભાળ્યું હતું. અને વારે વારે સ્વીચ બોર્ડ ઉપર તેઓ મુર્છા પામી ઢળી પડતી હતી. ત્યાં ફરજ પર રહેલી સ્ત્રીઓને પોલીસના રક્ષણ હેઠળ ઘેર પહોંચાડવામાં આવી હતી.

ઓગસ્ટની ૧૯ મી તારીખે બપોર પછી બરા બઝાર એક્સચેન્જ ઉપર લશ્કરી પહેરો ગોઠવી દેવામાં આવ્યો હતો. કામ પર આવતી તરૂણીઓને આખે રસ્તે વેરાયેલાં અનેક કોહી ગયેલા મુડદાંઓ વટાવીને ચાલવું પડયું હતું. તેમને સમજાવવામાં આવેલું હતું કે તેઓએ આંખો મીંચી દઇને અને નાક બંધ કરીને ચાલવું તથા રસ્તે તે જે કંઇ જુએ તે વિષે કંઇ પણ બોલવું નહિ

*

કલકત્તામાં રમખાણ દરમ્યાન [illegible] હાથ અત્યાચારોની વધુ વિગતો પ્રકાશ [illegible] અને પામી છે. સેન્ટ્રલ કલકત્તામાં પોતા [illegible] આવ્યા જે બન્યું હતું તેનો અહેવાલ [illegible] એક ૧૬ વર્ષની ઉંમરી ગયેલી [illegible] સભ્ય હતું કે અમારા કુટુમ્બ [illegible] ૨૬ માણસો ઠાર થયા [illegible] અમારા મકાનને લુંટ [illegible] બાંગી નાખ્યો હ [illegible] હતી અને [illegible]

ઉતારી લીધા હતા. પણ પાછળથી ઘરના પુરુષોએ તેઓને હાંકી કાઢયા હતા. બીજે દિવસે સવારે ૧૦૦ ગુંડાઓની એક ટુકડીએ ફરીને અમારા ઘર ઉપર હુમલો કર્યો. તેઓએ શરૂઆતમાં પહેલાં ભોંયતળિયા પરના ઓરડામાંથી કપડાં અને વાસણો લુંટયાં અને ત્યારબાદ લાઠીઓ અને ખંજરોનો ઉપયોગ કરતા તેઓ ઉપર ચઢયા. ઘરના કેટલાક માણસોને ઠાર કરવામાં આવ્યા અને બીજા કેટલાકને બહાર રસ્તા પર ઢસડીને ફેંકી દેવામાં કે પછી કદાચ મારી નાખવામાં આવ્યા. ઘરના એક માણસે અંધારાનો લાભ લઇને વરસાદના પાણી જવાની નળી વાટે ઊતરીને પોલીસ મથકે પહોંચી મદદની માંગણી કરી પણ કોઈ મદદ મળી નહિ. મારા સહિત બે સ્ત્રીઓને સહેજ ઈજા થવા પામી હતી. અમો શબોની વચ્ચે બેભાન બનીને પડી હતી. સવાર પડી તે પહેલાં બધાં શબોને ગુંડાઓ હાથગાડીમાં ઉઠાવી ગયા અને સરક્યુલર રોડ પર હુમલો કર્યો. હું શબો વચ્ચેથી બહાર નીકળી ગઈ અને પોલીસ ટુકડી પાસે જઇ પહોંચી. શબોમાંથી બે બીજી સ્ત્રીઓને પણ ઉગારી લેવામાં આવી. તેઓને હોસ્પીટલમાં દાખલ કરવામાં આવી ૩૫ માણસના કુટુમ્બમાંથી ૯ જણું જ ઊગરી શકયાં છીએ; આમાં પણ કેટલાકને ઇજાઓ થએલી છે.

કોલુતોલા વિસ્તારમાં ઓગસ્ટની ૧૭ મીએ સંખ્યાબંધ ગુંડાઓ એક ઘરના છાપરા પર ચઢયા અને બીજા માળની બારી તોડીને લોઅર ચિત્તપુર રોડ પર પાસેના ઘરમાં દાખલ થયા. ઘરના મુખ્ય માણસોએ ગુંડાઓને હાથ જોડીને આજીજી કરી કે મારા અને મારા કુટુમ્બના માણસોનાં જાન ન લેશો. એમનું કુટુમ્બ આ સ્થાનમાં ૧૦૦ વર્ષથી રહેતું હતું અને એના બદલામાં તોફાનીઓ જે કાંઇ માગે તે આપવાની ઇચ્છા બતાવી હતી. પણ ગુંડાઓએ એનાં આંગળાં કાપી નાંખ્યા, અને માથામાં લોખંડી સળીઓ મારીને એને જમીન પર પટકાવી દીધો. તેઓએ એની આસપાસ વીંટાઇને એના આખા શરીરમાં ખંજર હુલાવી દીધાં.

દરમિયાન બીજી ટોળકી જે નીચે ગઈ હતી, તેણે એક નોકર અને રસોઈયાને ઠાર કર્યો; બીજા બે માણસો જે આગલે જ દિવસે ઘરમાં આવ્યા હતા તેમને પણ ઠાર કરવામાં આવ્યા. દરમ્યાન વિશાળ અને બેફામ પ્રમાણમાં લુંટબાજી ચાલુ રહી. આ કરપીણતાઓ થતી હતી ત્યારે એક ગૃહપત્ની પોતાના સાત બાળકો સાથે એક ઓરડામાં હતી તે બહાર આવી અને તેણે ગુંડાઓને આજીજી કરી કે ઘરના માણસોની જિંદગી ન લો. એના બદલામાં તેની પાસે જે કાંઇ પૈસા અને ઘરેણાં સહિત બીજી મત્તા હતી તે આપવા જણાવ્યું. પણ ગાંડાતુર બનેલા ટોળાં પર એની કાંઇ અસર ન થઇ. ગુંડાઓએ એક આઠ વર્ષની બાળાને ખુંચવી લીધી અને એના ઉપર અમાનુષી ઘાતકીપણું વર્તાવ્યું. એના શરીરમાં સંખ્યાબંધ ઠેકાણે ખંજરો હુલાવી દેવામાં આવ્યા અને લોહીથી તરબોળ હાલતમાં મુકીને ચાલતા થયા. તુરત બે ગુરખા સૈનિકો ત્યાંથી પસાર થતા હતા તેઓની મદદથી બાકીના ઉગરેલાઓએ લાલ બઝાર પોલીસ મથકમાં આશરો લીધો.

એક દાખલામાં એમ બન્યું કે મુસ્લીમ ગુંડાઓની એક ટુકડી ત્રણ હિંદુ છોકરીઓને સાવ નગ્ન કરી, તેમના પર અત્યાચાર અને બળાત્કાર આદરી લગભગ મૃતઃપ્રાય સ્થિતિમાં મેડીકલ કોલેજની હોસ્પીટલના ગર્ભદ્વાર આગળ લાવ્યા. આ શરીરોને લઇ જવાનું દાક્તરોને પડકારી તે ટુકડી ચાલી ગઇ. શરીરમાં હજી પ્રાણ હતો એટલે એક દાક્તરે આ દેહ સત્વર મેળવવા માટે પોલીસની સહાયતા સારૂ લાલ બઝાર પોલીસ-સ્ટેશનને ફોન કર્યો. સામો સવાલ પૂછાયો: " આ દેહ દાક્તરોના રહેઠાણ

આગળ પડયા છે કે બીજે કાંઇ ?" શબ ત્યાં તે નહોતાં જ. એટલે જવાબ મળ્યો કે કશું નહિ થઇ શકે. અને જવાબદારીના સંપૂર્ણ ભાન સાથે હું કહું છું કે આ સમયે વડા પ્રધાન મી. સુહરાવર્દી આ પોલીસ સ્ટેશને હાજર હતા અને આ ઉત્તર તેમના કહેવાથી અપાયો હતો.

*

કલકત્તાના રમખાણમાં અલીપુરના સેશન્સ જજ શ્રી. મણીન્દ્રનાથ બેનરજી જ્યારે રમખાણને દિવસે પોતાના મકાનની બહાર નીકળ્યા ત્યારે એક છોકરો તેમને વળગી પડયો અને ગુંડાઓથી બચાવવા તેમને વિનંતી કરી. શ્રી. બેનરજીએ આ છોકરાને બચાવી લીધો પણ ગુંડાઓએ તેમના પેટમાં એક અણીદાર ભાલો ઘોંચી દીધો તેથી તેઓ મરણ પામ્યા. મરતી વખતે છેલ્લો સંદેશો આપતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે મારા દેશબંધવો માટે આ કોમી રમખાણ છેલ્લું જ હજો !

*

કલકત્તાના રમખાણની બીજી બાજુના પરસ્પર કોમના ભાઇચારાના અનેક પ્રસંગોમાં નીચેનો પ્રસંગ યાદગાર છે. મુસ્લિમ લત્તામાં રહેતા એક હિંદુ કુટુંબ ઉપર જ્યારે ગુંડાઓએ ધસારો કર્યો ત્યારે કેટલીક મુસ્લિમ સ્ત્રીઓ પડદાનો ત્યાગ કરીને ઘરની બહાર ધસી આવીને ટોળાંને કહેવા લાગી કે એમનો વાળ વાંકો કરતાં પહેલાં અમને મારી નાંખીને પછી જ આગળ જજો. ટોળાંને આખરે તેમની માગણી આગળ નમવું પડયું. એક હિંદુ લત્તામાં રહેતા મુસલમાન કુટુંબના ૨૫ માણસોનો હિંદુઓએ જાન બચાવ્યાનો દાખલો પણ નોંધાયો છે.

કલકત્તાના રમખાણ દરમિયાન જેમ મુસ્લિમ લત્તામાં મુસલમાનોએ હિંદુઓને રક્ષણ આપ્યું હતું તેમ હિંદુઓએ પણ મોટી સંખ્યામાં મુસ્લિમોને આશ્રય આપ્યો હતો. પાછળથી પોલિસોએ હજારો મુસ્લિમોને સુરક્ષિત રીતે હિંદુઓનાં મકાનોમાંથી બહાર આણ્યા હતા. હિંદુઓએ પોતાના જાનમાલના જોખમે પણ જાણીતા અને અજાણ્યા મુસ્લિમોને મકાનોમાં રાખ્યા હતા. એક હિંદુભાઇએ તો એક મુસ્લિમને સહીસલામત પોલિસથાણા પર મૂકી આવવાનું સાહસ કર્યું હતું, પરંતુ પાછા આવતાં કરફ્યુ નિયમનો ભંગ થવાથી, તેમના પર ગોળીબાર થયેલો, છતાં ઇશ્વરે ગોળીથી તેને બચાવી લીધો.

×

વિવેકાનંદ રોડ ઉપર આવેલી મુસ્લિમ વિદ્યાર્થિનીઓની યુનિવર્સિટી હોસ્ટેલમાંથી મુસ્લિમ છોકરીઓને અત્યાચારમાંથી હિંદુઓએ જ બચાવી લીધી હતી. અને આમ કરવા જતાં એક હિંદુ સખત રીતે ઘાયલ થયો હતો.

એક નજરે જોનારે નરી અમાનુષી કથા રજુ કરી છે. એણે જણાવ્યું છે કે ઉત્તર કલકત્તામાં એક વસવાટને આગ લગાડી. એ પછી ધુમાડાની ગુંગળામણ થતાં પ્રથમ છોકરાંઓ બહાર દોડી આવ્યા. એક પછી એક એ છોકરાંઓને ઉંચકીને એ જ્વાળામાં હોમવામાં આવ્યાં. આ બાદ મોટેરાંઓ હાથ જોડી આજીજી કરતાં બહાર આવ્યા ... એ બધાને લાઠી વડે ફટકારવામાં ... અને આગમાં ધકેલી દેવામાં આવ્યા ... સ્ત્રી છટકી ગઇ, તેને બીજી કોમના ... તરફથી રક્ષણ અપાયું.

ગાંધીજી સાથે

પ્રશ્નોતરી

એક ભાઈ કાગળમાં લખે છેઃ-" તમે હરિજન કોમના ઉદ્ધારને માટે તમારાથી થાય તેટલો બધો પ્રયત્ન કરો છો. અને તેટલા ખાતર તમારો કિંમતી વખત હરિજનવાસમાં ગાળો છો, એ બહુ જાણીતી વાત છે. પણ હું તમને ખાતરીથી જણાવું છું કે, હરિજન કોમની હજારો દેવદાસી સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓ મુંબઈ અને પૂનામાં વેશ્યાઓ તરીકે જીવે છે. આવું શા માટે હોય ? એ બધી બહેનો હલકી નાતની છે અને તેમને નૈતિક અધઃપતનને માર્ગે દોરી જવામાં આવે છે એટલા જ ખાતર સમાજ તેમનો અનાદર કરે છે અને નામોશી ભર્યું વેશ્યાજીવન ગાળવું પડે છે ?

આ એક મહત્વનો અને તાકીદે ધ્યાન આપવા જેવો સવાલ છે. એમ કહેવામાં હું વાજબી નથી ? મદુરામાં અને મદ્રાસમાં ઇન્ડીયન પીનલકોડ એટલે હિંદના ફોજદારી કાયદા મુજબ મદ્રાસ સરકારે કર્યું છે તેમ મુંબઈ પ્રાંતમાં આ ગેરકાયદે રૂઢીને અટકાવી ન શકાય ?"

ગાંધીજી તેનો જવાબ આપે છેઃ—

"દેવમંદિરો અથવા બીજાં ધામોમાં ચાલતી દેવદાસીઓ રાખવાની રૂઢિમાં રહેલી નામોશીને વિષે આજ પહેલાં મેં અનેક પ્રસંગોએ લખેલું છે. 'વેશ્યા' શબ્દ સામાન્યપણે હલકા ચરિત્રની સ્ત્રીને માટે વપરાય છે. પણ જે પુરૂષોનું ચરિત્ર હલકું છે અને જેઓ વ્યભિચાર કરે છે, તે પણ જે સ્ત્રીઓને ઘણાખરા દાખલામાં પેટિયું મેળવવાને ખાતર પોતાનું શરીર વેચવું પડે છે, તેમનાથી વધારે નહિ, તો તેમના જેટલા જ ' વેશ્યા ' નામે ઓળખાવાને પાત્ર છે. આ અનિષ્ટ રૂઢિને ગેરકાયદે જાહેર કરવી જોઈએ. પણ એને અંગે કાયદાની મદદ અમુક હદથી વધારે કામ નહિ આપે. કાયદો હોવા છતા આ બદી બધા દેશોમાં ચોરીછૂપીથી ચાલ્યા કરે છે. જાહેર જનતાનો સબળ અભિપ્રાય જેમ કાયદાને અવરોધે છે તેમ તેને સહાય પણ કરી શકે."

*

એક બહેન લખે છેઃ—

" માબાપ આગ્રહ રાખે કે, એમની દીકરીએ કાં તો પરણી જવું અથવા તેમનું ઘર છોડી દેવું. એ સંજોગોમાં પરણવા ખુશી ન હોય તે કન્યાએ શું કરવું ? પોતાની રોજી કમાઈ શકે, એવી કેળવણી તેને ન આપવામાં આવી હોય, તો તે કોને આશરે જાઈને પડે ?"

ગાંધીજી લખે છે :—

" આ સવાલ વાંચીને દુઃખ થાય છે. પોતાની દીકરીઓને પરણવાની ફરજ પાડવામાં માબાપો તદ્દન ખોટું કરે છે. વળી પોતાની રોજી કમાવા જેટલી કેળવણી તેમને નથી આપતાં, તે પણ ખોટું છે. દીકરી પરણવાની ના પાડે તેટલા ખાતર તેને ઘર બહાર કાઢી મૂકવાનો કોઈ માબાપને અધિકાર નથી. આવાં ઘાતકી માબાપો બહુ ઓછાં હશે, એવી આશા રાખીએ. આવી મુંઝવણમાં આવી પડેલી કન્યાને મારી સલાહ છે કે, હાથે થઈ શકતી કોઈ પણ પ્રકારની મજુરીને, ઠેઠ ભંગીકામ સુધીની મજુરીને પણ તેણે પોતાની આબરૂને હાનિ કરનારૂં હલકું કામ ન માનવું. પોતાના રક્ષણને માટે સ્ત્રીઓ પુરૂષોનો આધાર શા માટે લે ? પ્રાચીન કાળમાં દ્રૌપદીએ રાખ્યો હતો, તેમ તેમણે કેવળ પોતાની શક્તિ અને ચારિત્ર્યની શુદ્ધતા પર અને ઈશ્વર ઉપર જ આધાર રાખવો.'

*

ન્યાયની અદાલતમાં

દક્ષિણના એક બ્રાહ્મણને પોતાની બ્રાહ્મણ પત્નીથી ત્રણ પુત્રો થયા હતા. પણ એ બ્રાહ્મણને એક શૂદ્ર સ્ત્રી સાથે સંબંધ થયો હતો ને એની સાથે એણે લગ્ન સુદ્ધાં કરી લીધેલું એમ કહેવાય છે. એ લગ્નથી એને એક પુત્ર પણ થયેલો. તે પછી એ બ્રાહ્મણ મરી જતાં પેલી શૂદ્ર વિધવા અને તેના પુત્રે પેલી બ્રાહ્મણ વિધવા અને તેના પુત્રો સામે દાવો માંડ્યો, પોતાના પતિની મિલકતમાંથી ભરણપોષણ જેટલું મેળવવા વાસ્તે, ન્યાયમૂર્તિ સોમૈયાએ આ સંબંધમાં એવો ચુકાદો આપ્યો છે કે, એકવાર માનો કે બ્રાહ્મણે એ શૂદ્રા સાથે ખરેખર લગ્ન કરેલું; તથાપિ કાયદાની દૃષ્ટિએ એ પ્રકારનું લગ્ન ખરાબ છે અને અમાન્ય છે, કેમકે યુગો થયાં, આ પ્રકારનાં લગ્નોનો ચાલ નીકળી ગયો છે. વળી એ શિષ્ટાચારની વિરુદ્ધ છે અને પુરાણોએ પણ આ પ્રકારનાં લગ્નોને કલિયુગ માટે સર્વથા નિષિદ્ધ ઠરાવીને પોતાની સ્પષ્ટ અસંમતિ દર્શાવી છે.

*

રાત્રે આઠ વાગ્યાને સુમારે એક શખ્સ ઘરમાં પ્રવેશીને પારકાની પરણેતરની કરેલી સતામણીને લગતો એક કીસ્સો થોડા વખત ઉપર મુંબઈની કોર્ટમાં રજુ થયો હતો. તે વેળા વલાયતખાન જલાલખાન નામના શખ્સને ઉપલા ગુનાસર ઊભો કરવામાં આવ્યો હતો. લેમીંગ્ટન પોલીસના જણાવ્યા મુજબ આરોપી ફરિયાદી સ્ત્રીના મકાનમાં ઘુસ્યો હતો. અને તેણીને બહાર ખેંચી લાવીને છત્રીવતી માર માર્યો હતો. તે વેળા ફરિયાદી સ્ત્રીનો ધણી ઘરમાં નહોતો. ફરિયાદી આરોપીને ઓળખતી નથી. તે કહે છે કે, આરોપીએ તેણીના ધણી સંબંધી પૂછપરછ કરી હતી. અને તેણી તે સંબંધી જવાબ આપીને બારણું બંધ કરવા જતી હતી ત્યારે બારણાંને ધક્કો મારીને તે અંદર ઘુસી ગયો હતો. આરોપીએ ફરિયાદીને માર મારીને તેની સતામણી કરી હતી, એટલામાં મજકુર મકાનનો એક ભાડુત ત્યાં આવી પહોંચતાં તેણે ફરિયાદીને બચાવી હતી.

કોર્ટે આરોપીને ચૌદ દિવસ પોલીસના તાબામાં રાખવાનો હુકમ કર્યો હતો.

*

લંડનમાં કલારનવેલ પોલીસ કોર્ટમાં આઈરીન રેમીલ નામની અંગ્રેજ છોકરીએ તેના ધણી મહમદ ગુલામ સામે પોતાના અને બે બાળકોના ભરણપોષણ માટે એક દાવો માંડયો હતો.

મીસ રેમીલ ઈંગ્લેંડમાં પતની ખાતે આવેલી એક મસ્જિદમાં ૧૯૩૬માં પરણી હતી. અને ગયા ઑક્ટોબર લગી તે તેના ધણી સાથે રહેતી હતી. પછીથી માલમ પડયું હતું કે આ મસ્જિદ રજીસ્ટર થયેલી ન હોવાથી ત્યાં થયેલાં લગ્ન કાયદેસરના ગણાય નહિ.

મહમદ ગુલામે બાળકોનો પીતા હોવાની બીના કબુલી હતી અને તેઓને પોષણ આપવા ખુશી દેખાડી હતી, પણ તેનાં લગ્ન કાયદેસરનાં ન હોવાથી તે હવે બીજી વાર પરણ્યો હતો.

*

મુંબઈના એક મરાઠી પત્રમાં 'પ્રુફ રીડરનું' કામ કરતા પદ્માકર કેશવ ચાચર નામના એક સખ્શને સોળ વર્ષની વયની તેની નવ... ચારિત્ર્ય પર શંકા આવતાં, તેણે તેની ... શરીર પર છરીના બાર જખમ ... પાછળથી તે પોલીસને શરણે ... છોકરીની હાલત હૉસ્પીટલમાં ...

કેટલાક સાચા કિસ્સાઓ

*

દાસરા તાલુકાના સંઇયાન ગામે રોગચાળાથી દશેક જેટલાં ઢોર મરી જવા પામેલાં, આથી ગામના હરિજનોએ ટૂચકો કર્યાના વહેમે સ્થાન લીધું. પરિણામે ગામના સોથી બસો માણસોનાં ટોળાંએ હરિજનવાસ ઉપર લાકડીઓ વગેરે હથિયાર લઇ હુમલો કર્યો. એક બિમાર અને વૃદ્ધ હરિજન બાઇ મોંઘી જે બીકને લીધે કોઠીમાં સંતાઇ ગઇ હતી તેને બહાર ખેંચી કાઢીને લીમડે બાંધવામાં આવી, અને પછી કેરોસીન છાંટી એના મોં અને બીજાં અંગો પર સળગતાં છાણાં ચાંપવામાં આવ્યાં. વળી લખી નામની બાઇને પણ માર મારવામાં આવ્યો. આ હુમલા અંગે જવાબદાર વ્યક્તિઓ સામે કેસ કરવામાં આવ્યો છે.

*

લાહોરના ફીરોઝપુર વિસ્તારમાં રાત્રિના સમયે એક ભૂત ફરે છે એ અફવાથી સ્ત્રી વર્ગમાં ખળભળાટ પેદા થવા પામ્યો છે આ ભૂત રાત્રે સ્ત્રીઓને ગભરાવતાં ભારે બૂમરાણ મચતું અને લોકો ભેગા થતાં, પણ ભૂત જોવામાં આવતું નહિ કેટલાક એમ માને છે કે તે વ્યક્તિ ભૂત છે જ્યારે કેટલાક તેને બંગાળી જાદુગર માને છે. પોલિસે આ અંગે એક લશ્કરી માણસની ધરપકડ કરી છે પણ હજી સુધી ગભરાયેલા માણસો આ માણસને ઓળખી શકયા નથી.

*

અલ્હાબાદ જીલ્લાના ધૂમાઇ ગામમાં ભૂખથી પાગલ બની જઇને એક માણસે પોતાની પત્નીનું ખૂન કરી નાખ્યાનું કહેવાય છે.

એમ કહેવાય છે કે, આ માણસ કેટલાય દિવસોથી તેની પત્ની અને બે બાળકો સાથે ભુખમરાની સ્થિતિમાં દિવસ ગુજારી રહ્યો હતો. એકદા ગમે તેમ કરીને તેણે આણેલા લોટમાંથી તેની પત્નીએ બનાવેલી ત્રણ 'ચપાટીઓ'માંથી બે તેણીએ તેનાં બે ભુખ્યાં બાળકોને આપી અને ક્ષુધાનું દુઃખ સહન ન થતાં, એક તે પોતે ખાઈ ગઈ, ત્યારે સ્થિતિ છેક છેલ્લે પાટલે પહોંચી ગઈ.

મજૂરી પરથી પુરૂષ પાછો ફર્યો અને તેને પોતાની ભૂખ સંતોષવા કશું ન મળતાં મિજાજ ખોઇ બેઠો. ક્રોધથી ગાંડાતૂર થએલા પુરૂષે પત્નીને લાત મારી અને કહે છે કે, એ જોરદાર લાતથી તેની પત્નીના રામ રમી ગયા.

*

વર્ધાના રાજારામ પાટીલની છોકરી મંજુબાઇને તેની માસી અંજનીબાઇને ત્યાંથી કરીમુદ્દીન અને જેમુદ્દીન ઇંદોર ઉપાડી ગયા. તેઓ જુમામસ્જીદની ઓરડીમાં પાંચેક દિવસ રહ્યાં. કરીમુદ્દીન મંજુ સાથે નીકા પઢવા ઇચ્છતો હતો તેનો તે છોકરીએ વિરોધ કર્યો. તેથી તેના ઉપર છૂરીનો ઘા કરવામાં આવ્યો. લાગ જોઇ મંજુ ભાગી છૂટી અને ઇંદોર સ્ટેશને પહોંચી ત્યાંથી એક રીટાયર્ડ રેલ્વે કલાર્ક તેને ઇંદોરના અબળાશ્રમમાં પહોંચાડી છે.

*

બર્મીંગહામમાં રહેતા એક ૩૫ વર્ષના હિંદી મુસ્લીમ મી. ગુલામુદ્દીનને ૨૫ વર્ષની પોતાની યુરોપિયન પત્નીનું ખૂન કરવાના તહોમત હેઠળ પોલિસપહેરામાં લેવામાં આવ્યો છે એમ કહેવાય છે કે, શનિવારે બપોરે જ્યારે પોલીસ તેને ઘેર આવી પહોંચી ત્યારે તેની પત્ની ડોરીસનું માથું ધડથી લગભગ જુદું પડેલી દશામાં પડેલું હતું. ઉત્તર ઇંગ્લાંડના કેટલાંક ગામોમાં વધુ તપાસ કરવાની જરૂર પડે તેમ હોવાથી છુપી પોલીસની માંગણીથી કેસની સુનાવણી મુલતવી રખાઇ છે.

સુરતના ચંદ્રમુખલાલ અતિસુખલાલ વીમાવાળા તથા તેમનાં પત્ની શ્રી પુષ્પા હરિપુરા ગુર્જર ફળિયાની સોમનાથ મહાદેવની શેરીમાં સોમેશ્વર છગનલાલને ઘેર રહેવા માટે ગયાં હતાં, અને ત્યાં સામાન મૂકયો હતો પરંતુ પાછળથી વિશ્વાસઘાત કરી સોમેશ્વરે તેમને અટકાયત કરતાં મેજીસ્ટ્રેટે ધણી-ધણીઆણીને-ગુનેગાર ઠેરવી દરેકનો ૫૦ રૂપિયાનો દંડ કર્યો.

*

સુરતના સીટી મેજીસ્ટ્રેટની અદાલતમાં ત્રીસ વર્ષની જડી નામની એક ગોલણ યુવતીના પ્રેમનો કિસ્સો રજુ થયો હતો. આ યુવતી પરિણીત છે અને તેનો આગલો પતિ હયાત છે, છતાં તે કોઇ બીજા યુવક સાથે પ્રેમમાં પડી હતી અને તેની સાથે રહેવા ઇચ્છતી હતી. યુવતીને કોર્ટમાં રજુ કરવામાં આવતાં મેજીસ્ટ્રેટે તેનું નિવેદન લીધું હતું અને તે સગીર ન હોવાથી તેની ઇચ્છા મુજબ તેને બીજા મનપસંદ યુવક સાથે રહેવા જવાની રજા આપવામાં આવી હતી.

*

'બ્રિટનમાં વીશ વર્ષ નીચેની ઉંમરે પરણનારી દશ છોકરીઓમાંથી ચાર તેમના લગ્નના દિવસે ગર્ભવતી હોય છે'—એ પ્રમાણે 'મેરેજ ગાઇડન્સ કાઉન્સીલ'ના ડૉ. મેસ જણાવે છે અને તે કહે છે કે 'કદાચ યુદ્ધ દરમિયાન સંતતિનિયમનનાં કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગને લઇને, એના ટકા ઓછા થયા હોય.' —રેયલ્ડ વીકલી

લગ્ન વિષેની મૂળ ભાવનામાં ફરક થતો જવાથી સાથે આપોઆપ કેવાં સ્થૂલ પરિણામો એમાંથી ફુટતાં જાય છે એનો એક દાખલો આ ગણાય. સંસ્કૃતિ અને શિક્ષણ સારાંશે જે કહે છે તે એ જ કે, મનુષ્યમાં અંતર્ગત જે પશુભાવ તેને પાળીને મનુષ્યભાવ તરફ લેવા મથે છે. સંસ્કૃતિ તેના પરંપરા જોરથી મુગ્ધ અસર કરે છે, પણ તે કરે જ છે અને અચૂક. શિક્ષણ જ્ઞાનપૂર્વક તે ઉપર કામ કરે છે. સમાજના આ બે પ્રબળ સાધનો જે વાપરે છે અને ઘડે છે તેઓને આવી હકીકતો, પવનની દિશા કઇ તરફ છે, તે બતાવી શકે.

એ લેખક કહેતો નથી કે, બ્રિટનના ગોરા સમાજને આ કેવું લાગે છે; પણ દેખીતું જ છે કે, તેને કાંઇકેય માઠું તો લાગે જ છે. હિંદમાં લોકોને આ કેવું લાગે એ કહેવાની જરૂર નથી.

*

બાલી ટાપુનો ડચ રાજકારભારી કારેલ બોટર હોવન જાપાનીઓએ તે ટાપુ લીધો એટલે કેદ પકડાયેલો, તે હમણાં છૂટયો છે. તેણે આ વાત કહીઃ

'જાપાની લશ્કરે બાલી કબજે કર્યું કે તેનો-પહેલો સરકારી હુકમ એવી માગણીનો હતો કે, સેંકડો કુંવારી યુવતીઓ લશ્કરને માટે કરી દેવામાં આવે. બાલીનો વતની રાજા અનાક અંગુગે લાગલો જ હુકમ બહાર પાડયો કે, ટાપુ ઉપર જેટલાં કુંવારા યુવક યુવતીઓ હોય તે બધાં એક ઝપાટે પરણી લે.'

હેવાલ કહે છે કે આ યુક્તિએ કામ કર્યું. શું કરશે એ વિષે કશું જેમને વિષે ન કહી શકાય એવા વિચિત્ર જાપાનીઓએ બાલીની આમ પરણેલી વધૂઓના ઓચિંતા હુમલાને પજવ્યો નહિ. —રેયઝ વીકલી

આપણે ત્યાં રજપૂતકાળમાં બાળલગ્નો ખૂબ થવા લાગ્યાં તેમાં આવું જ કંઈક કારણ ઇતિહાસકારો આપે છે. ઉપરની વાત ખરી હોય તો, જાપાનીઓ સ્ત્રીપુરુષ સંબંધમાં સાવ પશુ જેવા છે એમ ચીતરાય છે, તે સાવ સાચું નથી. રાવણની રાક્ષસી સંસ્કૃતિમાં પણ સ્ત્રીનું હરણ થઇ શકતું, છતાં તે સ્ત્રી પરણવા ન ઇચ્છતી હોય તો એક વર્ષ બાદ બળાત્કારે પરણી શકાય એવો નિયમ હતો ને? 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય'માંથી

*

એક દિવસ એક સર્જનને ત્યાં ચિકિત્સા માટે આવેલી એક સ્ત્રીને જોતાં જણાયું કે તેના નાકની નીચેનો અને હોઠની ઉપરનો ભાગ એકદમ કાળો હતો. તેના પર હજામતના એક બે દિવસ પછી દેખાય તેવા કડક વાળ સ્પષ્ટપણે જોઇ શકાતા હતા. ખરું જોતાં મૂછવાળી સ્ત્રીઓ આશ્ચર્યની વસ્તુ નથી કારણ-કે ગોરા હોઠ પર કાળી રૂંવાટીથી મૂછો જેવું લાગે છે. પણ સ્ત્રીઓને દાઢી પણ હોય છે તે વાતમાં કોઇ જલદી વિશ્વાસ નહિ મૂકે. એકાદ બે વાળ નહિ પણ આખી દાઢી પર એક એક આંગળ લાંબા વાળવાળી સ્ત્રી પણ નથી હોતી તેમ નહિ.

આવી દાઢીવાળી સ્ત્રીઓનું સૌથી પ્રસિદ્ધ અને પ્રાચીન ઉદાહરણ 'રૌસિની માર્ગરેટ મુલર'નું છે. તેને ખૂબ ગીચ દાઢી અને મૂછો હતી. તેનું મરણ ૧૭૩૨માં ડ્રેસડેનની એક હોસ્પિટલમાં થયું. બર્નામ નામના એક સુપ્રસિદ્ધ સરકસવાળાના સ્ટાફમાં પણ એક આવી સ્ત્રી હતી. તેને પણ મોટી દાઢી અને મૂછ હતાં.

'વાયસ દસેન' નામની એક ફ્રેંચ સ્ત્રીને ખૂબ ગાઢા વાળ, કાળી કાળી દાઢી અને લાંબી મૂછો હતી. તેનો જન્મ જિનેવામાં ૧૮૩૪માં થયો હતો. બારમા ચાર્લ્સની સેનામાં એક એવી સ્ત્રી હોવાનું કહેવાય છે કે જેને દોઢ ગજ લાંબી દાઢી હતી. પલ્ટોવાના યુદ્ધમાં તે કેદ પકડાઇ હતી અને ૧૫૨૪માં ઝારને ભેટરૂપે આપવામાં આવી હતી.

સંત પોલા નામની એક સ્પેનિશ સાધ્વીના સંબંધમાં કહેવાય છે કે તેને દાઢી હતી. કહેવાય છે કે એકવાર કોઇએ તેના પર બળાત્કારનો પ્રયત્ન કરતાં તે નાસીને ક્રોસ પાસે ગઈ અને પ્રાર્થના કરી જેથી અકસ્માત તેને દાઢી–મૂછ ઊગી આવ્યાં અને તે પોતાની જાતને છૂપાવી નાસી શકી. આવી જ કથા કેટલીક અંગ્રેજ સાધ્વી સંબંધમાં કહેવાય છે.

એક અમેરિકન સ્ત્રી શ્રીમતી ટેલરને વૃદ્ધાવસ્થામાં લાંબી દાઢી ઊગી નીકળી હતી. ડૉક્ટર હેરિસલિસ્ટને ૨ જી જુન ૧૮૯૪ના બ્રિટિશ મેડિકલ જર્નલમાં દાઢીવાળી સ્ત્રીઓની વાત લખી છે. આ ત્રણે સ્ત્રીઓ ગાંડી હતી. જર્નલ ઓફ મેંટલ સાયંસના જુલાઇ ૧૮૮૬નાં અંકમાં પણ એક દાઢીવાળી સ્ત્રીનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. —'ભારતી'

*

'નેશનલ હેરલ્ડ' માં 'કંટાળેલો' એ તખલ્લુસથી નીચેનું લખાણ છેઃ—

દરેક ગુરુવાર એ લકનૌના ભરચક રાજમાર્ગના ચોકમાં સૌન્દર્યપ્રદર્શન તરીકે ઓળખાવાતા મિથ્યાભિમાન અને લંપટતાના પ્રદર્શનનો દિવસ છે. એ દિવસે લખનૌની વારાંગનાઓનું સઘળા આડંબરો સાથેનું સરઘસ નીકળે છે. મોખરે વાજિત્રો, વચ્ચે નૃત્ય અને પાછળ પ્રશંસકોનું મોટું ટોળું હોય છે. પતિત બહેનોને ભરબજારમાં આખું સરઘસ કાઢવા દેવામાં આવે છે એ જ જાહેર પ્રજાની

શિષ્ટતા કે તેનો અભાવ તેમ જ સામાન્ય સભ્ય જીવન ટકાવી રાખવા માટે જવાબદાર સત્તાધીશોની બેપરવાઇ બતાવી આપે છે.

સરઘસ જેવા સોનાચાંદી બજારમાંથી ધસી આવતા દલાલો અને વાણીઆઓ ઘરોના ઝરૂખા અને છાપરાં પર જમા થતી નરનારીઓની હલકટ કુતૂહલવૃત્તિ, ટાંગાવાળાઓ અને દુકાનદારોની ટગર ટગર મંડાઇ રહેલી મીટ વગેરેનું દ્રશ્ય ગુસ્સો ઉપજાવનારૂં હોય છે. ઇસુના ૧૯૪૬મા વર્ષમાં એવો કોઈ નથી કે જે પાટનગરના સૌથી વધુ ધમાલવાળા વિસ્તારમાં દુર્ગુણોનો ધંધાદારી પ્રચાર કરવાનાં આવા હલકટ પ્રદર્શન અટકાવી શકે!

*

પંજાબ પ્રાન્તિક મુસ્લીમ લીગના પ્રમુખ ખાન ઇફ્તીઆર હુસેને એક અપીલ બહાર પાડીને મુસ્લિમ મહિલાઓને પ્રાથમિક સારવારનું શિક્ષણ લેવાનું જણાવ્યું છે. તેઓ કહે છે કે તમારે લડતમાં ઊતરવાનું નથી પરંતુ તમારે લડાઇમાં ઘાયલ થયેલાઓની સારવાર માટે તૈયાર થવું જોઇએ.

*

સ્ત્રીસમાનતાના પ્રચાર માટેના આંતરરાષ્ટ્રિય પહેલા પક્ષના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રતિનિધિ શ્રીમતી આઇરીસ રોજર્સ આજે લંડનમાં આવી પહોંચ્યાં છે. પેરિસમાં મળતી શાંતિપરિષદમાં સ્ત્રીઓને સ્થાન આપવાની માંગણી કરવાનો એમનો હેતુ છે. પ્રજાએ પ્રજાની મહિલાઓનું શાંતિપરિષદમાં સ્થાન હોવું જોઇએ એવું એમનું મંતવ્ય છે. પુરૂષ જેટલો જ મતાધિકાર સ્ત્રીને ત્યાં મળે અને જગતના ભાવિમાં એટલો જ અવાજ મહિલાનો રહે જેટલો પુરૂષનો રહેવાનો છે, એવી એમની માંગણી છે. લંડનના નિવાસ દરમિયાન શ્રીમતી રોજર્સ ભારતસચિવનાં પત્ની અને પહેલાં મહાયુદ્ધ પહેલાંના સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય આંદોલનનાં પ્રમુખ અગ્રણી લેડી પેથીક લોરેન્સને મળશે.

*

બિલાડીના બચ્ચાના જેટલા કદનું અત્યાર સુધીની માહિતી પ્રમાણે નાનામાં નાનું એક માનવબાળક ન્યુયોર્ક સ્ટેટના ન્યુ રોશેલમાં ગુરૂવારે રાતના અવતર્યું છે. હજુ તે જીવે છે. તબીબી ઇતિહાસમાં જન્મ બાદ આટલા નાના કદનું બાળક જીવતું રહ્યાનો આ પહેલો કિસ્સો હોવાનું સાવચેતીપૂર્વક કહેવામાં આવે છે.

બે મહિનાના આ વહેલા અવતરેલા બાળકની માતાની સુવાવડ કરનાર સર્જનો જણાવે છે કે, તેનું વજન એક રતલનું જ છે, જો કે તેનું વજન કરી શકાયું નથી. તરત જ તેને ગરમ રાખવાના કામળામાં મૂકવામાં આવ્યું હતું.

બાળકની માતા ૨૩ વર્ષની છે, પિતા તેથી સહેજ મોટા છે. બધી રીતે તે સાધારણ બાળકના જેવું જ છે અને તે જીવશે તેવી ધારણા છે.

*

નોકરી કરી પગાર મેળવી કમાણી કરતી કુંવારી કન્યાઓ પોતાની કમાણીનો મોટો ભાગ વસ્ત્રાલંકાર, ખોટા મોજશોખ તેમ જ કપડાંની સજાવટ ઇત્યાદિ પાછળ ખર્ચે છે. પોતાની કમાણીનો સ્ત્રીઓ ખોટા ખર્ચાઓમાં દુરૂપયોગ કરે છે. તેમાંના અલ્પશેષ પોતાના ઘરમાં આપવામાં આવે છે. તેમને તેમના આગેવાનો કે વડા અધિકારી કે ઉપરી તરફથી લાડ લડાવવામાં આવે છે. તેમના તરફ મીઠી નજરે જોવાય છે. તેમનાં તરફ પુરૂષનોકરો કરતાં રહેમ દૃષ્ટિ વધારે રખાય છે. કેટલીક વખત તેમના પ્રત્યે ખોટા સન્માનનો અભિનય પણ કરવામાં આવે છે. તેમ બંગાળપક્ષે ક્વચિત તેમને દમનગીરી પણ મૂંગે મોઢે સહેવી પડે છે. તેમના પ્રત્યે દાબ પણ દાખવવામાં આવે છે. તેમની એક જ માત્ર મુખ્યત્વે મુરાદ હોય છે, અને તે તેમના વડાઓ કે ઉપરી સાથે લગ્ન કરવાની; પરંતુ તે હિન્દુઓના ગુંચવાડા

બર્યો. છૂટાછેડાના કાયદાના પરિણામે અશક્ય બને છે.

પોતે સ્વતંત્રપણે કમાણી કરતી હોવાથી તે તુમાખી રાખી, મગરૂબીભરી અને સ્વેચ્છાચારી બની સ્વચ્છંદપણે પોતાના ઘરમાં વર્તે છે.

"Air-I"ના રાક્ષસી હાથે સંસારવાડીમાંની ખીલતી ગુલાબ કળીસમી કેટલીક કુંવારી કન્યાઓને ઉખેડી નાંખવામાં આવે છે!

આવી યુવતીઓને માટે સાચું સ્થાન તો પતિની સહચરી–પત્ની બનીને ગૃહિણી થવાને માટે હતું. તેઓ પોતાના યૌવનસૌંદર્યથી બીજાના મોજશોખનું સાધન બનવા કે બીજાને ખુશ કરવા જન્મી નથી. પરંતુ તેઓ પોતાના રાષ્ટ્રની ગૌરવશાળી માતાઓ બનવાને જ જન્મી છે.

કન્યાઓએ પણ યૌવન ખીલતાં લગ્ન ગ્રંથિથી જોડાવું જ ઘટે છે. અને તેમણે વિલાસ ધન પ્રાપ્ત કરવા વેદી પર પોતાના અમૂલ્ય યૌવનને હોમી દેવું જોઇએ નહિ. તેમના શિરે સદાને માટે તલવાર લટકતી જ હોય છે. જો તેઓ નોકરી કરે તો તેમણે નોકરી છોડી દેવી પડે છે. આમ છતાં એમ સાબિત થઇ ચૂક્યું છે કે જો પરણેલી નારી પોતાના ગરીબ ઘરને પોષવા ને પોતાના પતિને આર્થિક મદદ આપવા નોકરી કરે તો અવશ્ય ગૃહ ઉન્નતિ કરી શકે. 'ટાટા બુલેટીનમાંથી

*

વીસ–પચીસ વર્ષની ઉંમર વટાવી ગયેલી અમેરિકન છોકરીઓ સમક્ષ પરણવા અંગેની મોટી સમસ્યા ખડી થઇ છે. તેમની પરણવા માટેની યોગ્ય વય યુદ્ધકાળ દરમ્યાન વીતી ગઇ છે અને જેમની સાથે લગ્નનું નક્કી કરેલું તેવા યુવાનો દેશમાં પાછા ફરીને કાંતો એ છોકરીઓની વધારે જુવાન બહેનો સાથે પરણી જાય છે, કાંતો તેઓ મુદ્દલ પરણતા જ નથી. વીસ–પચીસની વય વટાવી ગયેલી આવી લાખ્ખો છોકરીઓ કાંઈ લગ્ન કર્યા વગર રહેની હોય તેવું નથી, પરંતુ બીજી લાખ્ખો છોકરીઓને અપરિણીત જ રહેવું પડશે. પેન્સીલ્વેનિયા સ્ટેટ કોલેજના લગ્નો અંગે સલાહ આપનારા મંડળના ડીરેક્ટર ડૉ. ક્લીફર્ડ એડમ્સ જણાવે છે કે સમાજશાસ્ત્રીઓના અંદાજ મુજબ ૨૦ થી ૩૫ વર્ષની વચ્ચેની આશરે ૪૦ લાખ અમેરિકન સ્ત્રીઓને અપરિણીત રહેવું પડશે.

તેમની આ દશા માટે ઘણે અંશે યુદ્ધની જવાબદારી છે. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ કરતાં બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં અમેરિકનોની ખુવારી લગભગ ૭-ગણી થઇ છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં આશરે ૩ લાખ અમેરિકન પુરૂષો માર્યા ગયા છે અને લગભગ તેટલી જ સંખ્યાના પુરૂષોને એવી સખ્ત શારીરિક કે માનસિક ઇજા થયેલી છે કે સંભવતઃ તેઓ કદાપિ લગ્ન કરી શકશે નહિ.

ડૉ. ક્લીફર્ડ એડમ્સ એક બીજી વાસ્તવિકતા તરફ લક્ષ ખેંચે છે. તે એ કે હજારો અમેરિકનો જ્યારે સૈન્યમાં હતા તે સમયે તેઓ પરદેશી સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરી ચૂક્યા છે. અને હજીય અનેક અમેરિકન સૈનિકો પરદેશોમાં છે. પરંતુ અમેરિકન છોકરીઓ પાસેથી તેમના ભાવિ પતિઓ છીનવી લેવામાં યુદ્ધે એક બીજી રીતે પણ ભાગ ભજવ્યો છે તેનો ઉલ્લેખ કરતાં પ્રો. ક્લીફર્ડ એડમ્સ જણાવે છે કે પુરૂષ વયમાં જેમ જેમ મોટો થતો જાય છે તેમ તેમ તેનો ઝોક પોતા કરતાં કેટલેક વર્ષે નાની હોય તેવી સ્ત્રીને પરણવા તરફનો રહે છે એ હકીકતનો અમેરિકન સ્ત્રીઓએ મુકાબલો કરવાનો છે. દાખલા તરીકે ૨૫ વર્ષનો માણસ ઘણુંખરૂ ૨૩ વર્ષની સ્ત્રીને પરણે, પરંતુ ધારો કે લશ્કરમાં તેને ચાર વર્ષ સુધી પરદેશ રહેવું પડયું. આમ તેની ઉંમર ૨૯ વર્ષની થાય ત્યારે તે બહુધા ૨૫ વર્ષની, કે કદાચ ૨૩ વર્ષની સ્ત્રીને પરણવાનો.

પૂછપરછ

મારાં લગ્ન થયે લગભગ દોઢ વર્ષ થયેલ છે. મારી પત્નીએ ગુજરાતી ચાર ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો છે. તેનાં માતાપિતાને ત્યાં કામકાજ વધુ હોવાથી અભ્યાસમાં પુસ્તકો સિવાય ઇતર વાંચન બિલકુલ વાંચેલું નહિ હોવાથી હાલ તેને બિલકુલ વાંચવાનો શોખ નથી. હું કહું છું, છતાં તેને વાંચવાનું બિલકુલ ગમતું નથી. તો તે માટે મારે કયા વખતે અને કયી રીતથી અને શરૂઆતમાં કેવાં પુસ્તકો વંચાવવાં કે તેને વાંચવામાં રસ પડે? શરૂઆતમાં કયાં પુસ્તકો વંચાવવાં તેના નામ જરા લખી મોકલવા કૃપા કરશો. હાલ તે વાંચે છે તો વાંચવામાં બહુ જ વાર લાગે છે, માટે વાંચવામાં સરળ પડે તેવાં પુસ્તકોનાં નામ જરૂરથી લખશો. —જયંતિલાલ શાહ.

આપનાં પત્ની ગામડાનાં હશે એમ માનું છું. તેથી ચાર ચોપડી ભણ્યા પછી નિશાળ મૂકી દીધી હશે અને ઘરકામમાં જોડાયાં હશે. અને ત્યાં તેમને ઇતર વાચન કાંઇ જ મળે નહિ ને વાંચવાનો શોખ નહિ, એટલે ભણેલું કટાઈ ગયું હોય. જેથી તેમને હવે વાંચવાનું ફાવતું નથી અથવા બહુ ધીમેથી વાંચી શકે છે.

દરરોજ રાતના તમે એક કલાક તેમની પાસે સરળ ભાષાનાં પુસ્તકો વંચાવો જેમા મોટા ટાઇપ અને ચિત્રો હોય, તેવાં પુસ્તકો એમને ગમશે. પરિકથાઓ, પંચતંત્રની વાતો, બાળવાર્તાઓ, ખાટીમીઠી બાળવાતો, ખક્કોર પટેલ વગેરે પુસ્તકો તેમને ગમશે. જો કે તમે ખરીદવા માંડશો તો ખર્ચને પહોંચી નહિ વળો, માટે ત્યાંની કોઇ લાયબ્રેરીના મેમ્બર બની, નાની નાની ચોપડીઓ તેમને રોજ લાવી આપો; ને એ રીતે વાંચનમાં રસ પડે તે પુસ્તક સંબંધી વાતો કરો. કદાચ તેમને વાંચતાં કંટાળો આવે તો તમે પોતે એક પુસ્તક વાંચી જાઓ. પછી તેમાંથી એક સારી વાર્તા હોય તે ઘરનાં છોકરાં અને તમારી પત્ની પાસે બેઠાં હોય ત્યારે ત્યાં રસ પડે એ રીતે કહો. એ રીતે તેમાં તેમને ઇંતેજારી ને રસ ઉત્પન્ન થયા પછી એ પુસ્તક તેમના હાથમાં આપી વાર્તા વાંચી જવાનું કહેજો એટલે પછી આખું પુસ્તક જ એ વાંચી જવાનાં. મને લાગે છે કે આ રીતે તમે એમને વાંચનમાં રસ લેતાં કરી શકશો.

*

પૂછપરછ વિભાગમાં કેટલાક પત્રો બહેનોના અંગત જીવન સંબંધી પણ હોય છે, તેમાં કેટલાક પત્રોમાં નામઠામ હોતાં નથી. એવા પત્રોના જવાબો અમે આપવા ઇચ્છતા નથી. અલબત્ત, જાહેરમાં એ નામ અને સરનામાં

સામાન્ય સમયમાં લગભગ દસ ટકા જેટલા અમેરિકન પુરૂષો આગ્રહપૂર્વક અપરિણીત રહેવાનું પસંદ કરે છે. યુદ્ધને પરિણામે તેમની સંખ્યા ૧૫ ટકા જેટલી છે. આની વ્યવહારુ અસર એ થઇ છે કે દસ લાખ અમેરિકન છોકરીઓની લગ્ન કરવાની તક ખુંચવાઈ ગઇ છે. યુદ્ધમાં પુરૂષોની ખુવારી થઇ તેથી જે ૬।। લાખ સ્ત્રીઓની લગ્ન કરવાની તક ચાલી ગઇ અને પુરૂષો લશ્કરમા પરદેશો ખાતે હતા તે દરમિયાન ઉમર વધવાને લીધે પરણવાની તક ચાલી ગઇ તેવી ૧૫ લાખ છોકરીઓમાંની સંખ્યામાં ઉપર જણાવેલા અપરિણીત રહેવા માંગતા પુરૂષોની સંખ્યા ઉમેરીએ તો માલૂમ પડે છે કે અમેરિકાની કુલ ત્રીસેક લાખ ઉપરાંત છોકરીઓને લગ્નથી વંચિત રહેવું પડશે.

—'પ્રજાબંધુ'માંથી

કદી આપવામાં આવશે નહિ, પરંતુ એ સાચો પત્ર હોવાની સાબિતી માટે અમારી ખાતરી માટે લખનારે પોતાનું નામ અને શીરનામું પુરાં લખી મોકલવા જ જોઇએ. અમે ખાતરીપૂર્વક જાહેર કરીએ છીએ કે એવાં નામ અને સરનામાં તદ્દન ખાનગી રાખવામાં આવશે.

પૂછપરછના પત્રોમાંની કેટલીક હકીકતો એવી હોય છે કે તેનો જવાબ છાપી શકાય નહિ, ત્યારે તે હકીકતનો જવાબ પૂછનારને પત્રથી જ આપી દેવા માટે પણ સરનામાની જરૂરીઆત ઊભી થાય છે, અને કેટલીક વખત જે હકીકત એમણે લખી હોય તેમાં ખુલાસા માટે પૂછપરછ કરવાની પણ જરૂર પડે ત્યારે સરનામાની જરૂર પડે છે. માટે સરનામુ પૂરૂં લખવા એમને વિનંતી કરીએ છીએ

હમણાં જ એક પત્ર ભૂજથી લખેલો ને મોરબીથી પોસ્ટ કરેલો મળ્યો છે. પણ તેમાં નામ અને સરનામું નથી. એ પત્ર ભૂજથી બહેનનો લખેલ છે કે કોઇ બીજાએ લખીને કોઇ ઉપર આક્ષેપ કરવાના ઇરાદે લખ્યો છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે એટલે અમે એ પત્ર છાપતા નથી. પણ એ બહેનમાં જો એટલી હિંમત ન હોય, અને એ પત્ર સાચો જ હોય, તો અમે થોડો ખુલાસો કરવાની અમારી ફરજ સમજીએ છીએ

એ બહેને સમજવું જોઇએ કે શાસ્ત્રોએ પણ ભૂતકાળ ઉખેળવાની ના કહી છે. પણ હર્ષના આવેશમાં કે પ્રેમના અતિરેકમાં, પોતાની ભૂતકાળમાં કોઇ ભૂલ થઇ હોય તો તે, કોઇને મોઢે પણ કહેવામાં હાનિ રહેલી છે. અલબત્ત, તેમણે જાતે જ જો પૂછ્યા સિવાય પોતાના પતિ પાસે ખુલાસો પ્રથમથી જ કર્યો હોત તો બન્યું છે તેવો પ્રસંગ આવત નહિ

મારા એક પ્રોફેસર મિત્રે મને આવો જ કિસ્સો કહેલો યાદ આવે છે. એક સ્ત્રી-કોલેજના પ્રોફેસરે પોતાની પાસે ભણતી વિદ્યાર્થિનીઓને કોલેજના સમય સિવાય એકસ્ટ્રા પીરીયડના બહાને બોલાવી શીખવવાનું રાખેલું. તેમાં કન્યાઓ વધુ મોટી પણ આવે. આવા ટાઇમે એક વહેલી આવેલી કન્યાનું તેમણે શિયળભંગ કરેલું, પણ વાત દબાઇ રહેલી. કન્યાએ લગ્ન પછી સાસરે જઇને પ્રથમ રાત્રીએ જ પોતાના પતિ પાસે આ હકીકત જાહેર કરી ને પોતે નિર્દોષ હોવાનું કહીને ક્ષમા માગી. પતિ ઉદાર હતા કન્યાની નિરાધાર સ્થિતિમાં કોઇ વાંક ગણાય નહિ એમ તેમને પણ લાગ્યુ ને ઉદાર દિલે પોતાની પત્નીને માફી આપી.

એટલે એ બ્હેનના પતિએ પણ મનમા કોઇ જાતની શંકા રાખ્યા વગર પોતાની પત્નીના પ્રેમની કદર કરવી જોઇએ ને તેના પ્રેમનો પોતે ખુલ્લા દિલથી પડઘો પાડવો જોઇએ. એથી તેમનું દાંપત્ય જીવન સુખી થઇને તેમનાં સંતાનો પણ સુંદર, સુઘડ અને તંદુરસ્ત થશે. શંકાનાં બીજ કોઇ દિવસ એવું ભયંકર પરિણામ લાવે કે જીવન ઝેર બની જાય.

એ બહેને પણ પોતાનો પ્રેમ જેમ તેમના પતિ તરફ જ વહે છે તેમ વહાવ્યે જવો. પરિણામે આજે નહિ તો કાલે જરૂર તેમની નિર્દોષતા સાબિત કરીને તેમના જીવનમાં જે થોડી પણ ચિંતાનું કારણ બન્યું છે તે નષ્ટ થશે.

*

બીજાં બે બહેનોએ પોતાના પતિને નાનપણમાં હસ્તદોષની કુટેવને કારણે ગુમાવેલ પુરૂષાર્થ સંબંધી પૂછપરછ કરી છે. તેમના પત્રો સ્ત્રીજીવનમાં છાપી શકાય તેમ નથી અને તેમણે પોતાનાં સરનામાં લખ્યા ન હોવાથી બારોબાર જવાબ મોકલવાનું શક્ય નથી, તેથી તેમના પત્રો ઉપરથી વૈદરાજે જવાબ તૈયાર કરી મોકલ્યા છે તે જવાબો તેમણે સરનામા કરેલાં કવર મોકલી મંગાવી લેવા.

પુસ્તક પરિચય

આનંદ ઘર (લેખકઃ શ્રી. એકાર. પ્રકાશકઃ શ્રી. હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવરરોડ, સુરત. પાકુ પુઠું પૃ. ૨૪૦ કિંમત રૂ. ત્રણ) હાસ્યરસના જાણીતા લેખક શ્રી એકારનું આ પુસ્તક હાસ્યરસનો ખજાનો વધારે છે.

હિંદુસ્તાની ચાલપાઠાવલી (પ્રકાશકઃ નવજીવન કાર્યાલય અમદાવાદ કાચું પુંઠું. પૃ. ૫૨ કિંમત ૦–૬–૦)

ઉર્દુ હીંદી શીખનાર માટે બન્ને લીપીમાં પ્રગટ થયેલ આ બાળપાઠાવલી મરાઠી અને બંગાળી જાણકારને ઉપયોગી થાય એ રીતે પાછળ એ ભાષાઓમાં અર્થ પણ આપેલ છે.

ભગવાન મહાવીરના યુગની મહાદેવીઓ [લેખક- શ્રી સુશીલ પ્રકાશકઃ શ્રી. જૈન આત્માનંદ સભા, ખાર ગેટ, ભાવનગર પાકુ પુઠું ૨૬૦ પૃ. કિંમત રૂ. ૩–૮–૦]

ભગવાન મહાવીરના સમયની સતીઓનાં જીવન ચરિત્રોનો આ સંગ્રહ જૈન અને જૈનેતર બહેનોને માર્ગદર્શક થઇ પડે એ રીતે સમાજ પાસે જાણીતા લેખક શ્રી સુશીલે રજુ કરેલ છે.

*

શ્રી. ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો; અમદાવાદ તરફથી

ભગવાન પરશુરામ (લેખકઃ શ્રી. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી. પાકુ પુંઠું. પૃ. ૫૦૦ કિંમત રૂ. ૫–૮–૦)

લોમહર્ષિણીના અનુસંધાનમાં પ્રગટ થયેલી આ સુંદર નવલકથા તેમની 'ગુજરાતનોનાથ' વગેરે નવલકથાઓ ઉપર કળશ રૂપ છે.

જેલ ઓફિસની બારી (લેખક શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી પાકુ પુંઠુ પૃ ૧૭૦ કિં. ૨–૪–૦)ત્રીજી આવૃતિમાં પ્રવેશતો આ વાર્તાસંગ્રહ જેલ–પંખીડાઓનાં ધબકતાં હૃદયની હકીકત વાચક ઉપર ઉંડી છાપ મૂકી જાય છે.

નિરંજન (લેખકઃ શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી પાકુ પુંઠું. પૃ. ૨૫૬ ત્રીજી આવૃતિ કિં. ૩–૦–૦) આ સુંદર નવલકથા આજના નવયુવકો સમક્ષ સત્ય અને ફરજનો પ્રશ્ન ખડો કરી વિચાર કરતાં કરી મૂકે છે.

સોરઠી વિભૂતિઓ (લેખકઃ શ્રી. મનુભાઇ જોધાણી. પાકું પુંઠું. પૃ. ૧૮૪ કિંમત ૨–૪–૦) બીજી આવૃતિમાં નવી વાર્તાઓ સાથે સોરઠી લોકકથાઓનો સંગ્રહ

કચ્છની નુતન ભૂગોળ (લેખકઃ શ્રી. માર્કંડરામ મહેતા. બોર્ડ પુંઠું. કિંમત દશઆના) કચ્છની શાળાઓમાં ટેક્ષ બુક તરીકે ઉપયોગી થાય તેવું આ ભૂગોળનું પુસ્તક શિક્ષક ને વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળ શીખવવાની નવી દષ્ટિએ પ્રગટ થયું છે.

સ્ત્રી-જગત સમાચાર

જોગનીપુરની ફોજદારી કોર્ટે મોજા અઢોરી ગામના રામચરણને તદ્દન નાની બાળકી સાથે વ્યભિચાર કરવાના આરોપસર સેશન કમિટ કર્યો.

*

બિહાર પ્રાંતના મોહેગાંવમાં કાશીબાઇ નામની સ્ત્રી ઉપર બળાત્કાર કરી વ્યભિચાર કરવા માટે બાલાઘાટના સબ-ઇન્સ્પેકટર સામે આરોપ મૂકતો પત્ર પ્રધાનમંત્રીને મોકલાયો છે.

*

ટાઇઓમાં એક અમેરિકન સૈનિકને પાંચ વર્ષની સજા થવાથી તેની પ્રેયસીએ પત્ર લખ્યો કે પાંચ વર્ષ સુધી હું તારી રાહ જોઇ શકું તેમ નથી, તેથી તારા પિતા સાથે મેં લગ્ન કરી લીધાં છે ને તને માતા તરીકે આશીર્વાદ મોકલું છું. આ પત્ર લશ્કરી પત્ર 'સ્ટાર્સ ઓફ સ્ટ્રાઇપ્સ'માં પ્રગટ થયો છે.

*

હિંદીસરકારના અનાજ પુરવઠાખાતાના પ્રધાન સર. જે. પી. શ્રીવાસ્તવની પુત્રી શ્રી. સાવિત્રી શ્રીવાસ્તવે સીનેમા ધંધામાં જોડાવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેઓ. નેશનલ સ્ટુડીઓના સામાજિક ચિત્ર 'સરાય કે બહાર' નામના ચિત્રમાં ભિક્ષુક કન્યાની ભૂમિકા ભજવવાનાં છે.

*

અમદાવાદ થિયોસોફિકલ શાળાના ઉપપ્રમુખ શ્રી ઇન્દુમતી મહેતાએ ભરૂચમાં બે દિવસમાં આઠેક જાહેર વ્યાખ્યાનો આપ્યાં

*

ઇદના પવિત્ર દિવસે તમામ કોમોને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા શ્રી. સરોજીની નાયડુએ અપીલ કરી.

*

કર્નલ લક્ષ્મીને (મીસીસ લક્ષ્મી નન્જુદારાવ) તેમના પતિ શ્રી. બી. કે. નન્જુદારાવ સાથેના છૂટાછેડા મદ્રાસ હાઇકોર્ટમાં જસ્ટીસ કલાર્કે મંજુર કર્યા. તેમનાં લગ્ન ઇ. સ. ૧૯૩૬ની ૧૫મી એપ્રીલે મદ્રાસમાં થયા હતા.

કર્નલ લક્ષ્મીને પોતાના આગલા પતિથી છૂટાછેડા મળી ગયા હોવાથી છ મહિના બાદ તેઓ કર્નલ સહગલ સાથે ફરી ત્રીજું લગ્ન કરવાનાં છે.

*

કાઠિઆવાડમાં ઢોર મરવામાં પડતાં વહેમથી હરિજનોનાં વહુદીકરીઓને માર પડયાના કિસ્સાઓ બન્યા છે.

પટણાના પરા દિનાપુર નજીક મૂલપક ગામમાં પચાસ માણસોએ કરેલા હુમલાનો સામનો કરનાર એક ઘરડી ડોશીને માર પડયો અને એક છોકરીએ ભયની ચેતવણી આપી હતી તેના ઉપર પણ હુમલો થયો.

*

અમરેલી પ્રાંતના રતનપુર મહાલના ફોજદારે પ્રજાની વહુ-દીકરીઓને પોતાના ઘરના આંગણે બળજબરીથી નાચગાન કરાવ્યાની ફરીઆદ થઇ છે.

*

મદ્રાસમાં જ્યોર્જ ટાઉન વિભાગમાં એક ઘરમાં રસોઇ કરતાં રસોડામાં આગ લાગતાં ૪૮ વર્ષની એક સ્ત્રી, ૨૫ વર્ષની દીકરી અને ૨૦ વર્ષની પુત્રવધૂ સળગી ગમેલાં મળી આવ્યાં. તે વખતે પુરૂષવર્ગ ઘરમાં નહતો.

*

મલબાર હીલ પર ડુંગરવાડા આગળ શનિવારે બે ગંધાતા કોથળા ખોલતાં તેમાંથી એકવીસ વર્ષની યુવતીનું ખૂન કરીને તેના અંગના ટુકડાઓ ભરેલા મળી આવ્યા હતા. આ અંગે પોલિસ તપાસ ચલાવી રહી છે.

રશિયામાં ૧૫ થી ૧૮ વર્ષની છોકરીઓને લશ્કરી તાલીમ આપવાનો ઠરાવ રદ થયો.

*

બાર હિંદી મહિલાઓ સહિત ડર્બનમાં કુ. મેરી બારની ગેરકાયદેસર પ્રવેશ અંગે ધરપકડ કરવામાં આવી

*

સુરત મહિલા પરિષદ શાખાના આશ્રયે શ્રી. કમળાબેનનાં ભજનોનો કાર્યક્રમ રખાયો હતો.

*

ચીનમાંથી મેડમ ચાંગકાઇ શૈક અને અમેરિકાથી શ્રી. પર્લ બક પંડિત જવાહરલાલ નહેરુને હિંદની નવી સરકારના વડા તરીકે અભિનંદન અને આશીર્વાદ પાઠવ્યા છે.

*

૬ આફ્રીકાના ઉમ્બીલો સત્યાગ્રહને સ્થળે તેમના ૧૨ હિંદી સ્ત્રી સાથીદારો સાથે ડર્બનના કુ. મેરીની ધરપકડ કરવામાં આવી છે. સત્યાગ્રહી તરીકે પકડાનારાં તેઓ પહેલાં જ યુરોપિયન મહિલા છે. તેઓ પહેલાં હિંદમાં રહેલાં છે. કલેરવુડ ખાતે આ ૧૩ સ્ત્રી સત્યાગ્રહીઓને વિદાયમાન આપવા હિંદીઓની એક જંગી સભા મળી હતી સભામાં જેલની સજા ભોગવીને છુટેલા સત્યાગ્રહીઓએ પણ ભાષણ કર્યાં હતાં.

મદ્રાસમાં બે હજાર સ્ત્રી કામદારોના સરઘસ ઉપર લાઠીમાર થયાનું ને એક સગર્ભા સ્ત્રી ઉપર તે બેભાન થઇ ગઈ ત્યાંસુધી માર પડયાનું કહેવાય છે.

*

કલકત્તામાં તોફાન વખતે અલીપોરની સ્ત્રીઓની હોસ્પીટાલ ઉપર પણ હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો.

*

મુબઇમાં મરીન ડ્રાઇવ ઉપર કોમી રમખાણની અંધાધૂંધીનો લાભ લઇને એક યુવતીને છરી બતાવીને લૂટી લેવાનો બનાવ બન્યો હતો.

*

મદ્રાસની આગામી ધારાસભામાં હિંદુ સ્ત્રીઓના વારસાહક અંગેના કાયદામાં સુધારો કરતું બિલ ધારાસભ્ય શ્રી રોડાલક્ષ્મી તરફથી રજૂ થશે.

*

સુરત રાષ્ટ્રભાષા પ્રચાર મંડળના મંત્રી તરીકે શ્રી. લત્તાબહેન દેસાઇ ચુંટાયાં ને વસુમતી ઠાકોર સભાસદ તરીકે ચૂંટાયાં.

*

માતર તાલુકાના લીંબાસી ગામે ત્રણ બહેનો પાણી ભરવા કૂવે ગઇ હતી તે વેળા મોટી બેનને બચાવવા ત્રણે બેનો એક પછી એક અકસ્માતે કૂવામાં પડી જવાથી મરણ પામી.

સીડનીમાં મહિલાઓના અધિકારો માટે એક પરિષદ ભરાઇ હતી આ પરિષદમાં હિંદના બે પ્રતિનિધિ થી મીઠાં અને કુ કપિલા ખાંડવાળાએ હિંદની વર્તમાન પરિસ્થિતિનો સચોટ ખ્યાલ આપ્યો હતો.

*

થાણા જીલ્લામાં ગોલવડ નજીકના બોરડી ગામમાં ગામડાંના બાળકોને શારીરિક અને માનસિક કેળવણી આપવાના હેતુથી ગ્રામબાલશિક્ષાકેન્દ્રની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ સંસ્થાના મુખ્ય અધ્યાપિકા તરીકે શ્રી તારાબેન મોડક રહેશે.

*

ધૂળિયામાં એક સ્ત્રી તેમ જ ત્રણ ચાર સામ્યવાદી કાર્યકરોની ૧૪૪મી કલમનો ભંગ કરવા માટે ધરપકડ કરવામાં આવી છે.

*

ઢાકામા થયેલ રમખાણ અંગે શ્રીમતી લીલા રોયે બન્ને પક્ષને શાન્તિ માટે અપીલ કરી હતી

*

હિંદી લેખકોના હીતના રક્ષણાર્થે ગયા વર્ષે રાષ્ટ્રકવિ મૈથિલીશરણ ગુપ્તના પ્રમુખ પણા નીચે અલ્હાબાદમા સાહિત્યકાર સંસદની સ્થાપના થયેલી. તેના મંત્રી તરીકે શ્રીમતી મહાદેવી વર્મા ચુંટાયાં છે.

મદ્રાસપ્રાંતમાં હિંદુ કાયદા હેઠળ લગ્ન કરનાર વ્યક્તિઓના દ્વિદાંપત્ય (હયાત પત્નીએ બીજું લગ્ન) કરવા સામે પ્રતિબંધ મૂકતો અને છૂટાછેડાની છૂટ આપતો એક ખરડો ધારાસભાના એક કોંગ્રેસવાદી સભ્ય રજુ કરનાર છે. છૂટાછેડા લીધા પછી ૭ મહિને બીજું લગ્ન કરવાની છૂટ આ ખરડામાં છે.

*

ન્યુ દિલ્હીમાં એક બહેને ગાંધીજીને પોતાની સોનાની બંગડી ભેટ ધરી; તેનું લીલામ થતાં રૂ. ૧૦૦ ઊપજ્યા.

*

એલ્ફીસ્ટન કોલેજ રંગમંડળના આશ્રયે ઓક્ટોબરની શરૂઆતમાં રંગપૂર્તિ હરીફાઇ થશે.

*

લાહોરના સ્ત્રીઓના સ્વતંત્ર લીગના પ્રમુખ ડૉ. બીન ગામના ઘરમાંથી એંસી હજાર રૂપીઆની ઝવેરાતની ચોરી થઇ.

*

ઉદેપુરમાં એક ઓહત્યાના કારણે વાતાવરણ - તંગ થતાં એક સાત વર્ષની છોકરીને છૂરી ઘોંચી દેવામાં આવી હતી. મુલતાનમાં પણ એક સ્ત્રીને છૂરી મારવામાં આવી હતી.

*

શ્રી. કપીલાબેન ખાંડવાળા મુંબઇ વિદ્યાપીઠના સેનેટમાં ચુંટાયાં.

*

સુરત બેગમપુરાના ઘાંચી કોમના અગ્રણી સુધારકે પોતાની પત્ની તથા પાંચ ૭ સંતાનો હૈયાત છતાં બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યાં.

*

વડોદરામાં સુભાષચંદ્રના નામથી લશ્કરી તાલીમ કેન્દ્ર આર્યકન્યા મહાવિદ્યાલયમાં શરૂ કરવાનું નક્કી થયું છે. આંહીંયા તાલિમી લેતી ટુકડીનું નામ 'ઝાંસીની રાણી' રાખવામાં આવશે.

વડોદરા ધારાસભાના શ્રી સભ્ય અને આર્યકન્યા મહાવિદ્યાલયના પ્રાધ્યાપક શ્રી. સુશીલા પંડિતે આ અંગે પાંચ લાખ રૂપિયાની જાહેર માંગણી કરી છે. અને તેમાં શ્રી નારાયણલાલ બંસીલાલ અને શ્રી નોનજીભાઇ મહેતા એ દરેકે એક-એક લાખ રૂપિયા આપ્યા છે.

*

મધ્યસ્થ સરકારમાં ચૂંટાયેલા સર શફત અહમદખાન ઉપર ગુંડાઓએ કરેલ હુમલા સંબંધી તેમનાં બહેન ઉપર અનેક પૂછપરછના તારો આવ્યા છે લેડી વેવલે પણ ટેલીફોનથી તેમની તબિયતના સમાચાર પૂછ્યા હતા.

*

આગામી સાહિત્ય પરિષદ રાજકોટમાં ભરાય છે તેના પ્રમુખ તરીકે શ્રી. રામનારાયણ વિ. પાઠક ચુંટાયા છે.

રાજકોટમાં ભોમેશ્વર મહાદેવ નજીક કેટલાક ગુંડાઓએ ખેડૂતની વાડીમાં પેસી ખેડૂત કુટુંબ ઉપર હુમલો કર્યો હતો. ખેડૂતની સ્ત્રીઓની છાતી કાપી નાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં સ્ત્રીઓને ગંભીર ઇજા થઇ છે.

*

ધંધુસરની મેરાણીઓ જૂનાગઢમાં દૂધ વેચવા આવતી તેની રાજમહેલના નોકરો મશ્કરી કરતા હોવાથી ફરીઆદ થતાં તે નોકરોને શિક્ષા થવાને બદલે મેરાણીઓને જૂનાગઢમાં દૂધ વેચવા આવવાની મનાઇ થઇ છે.

*

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની બેઠકમાં હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિત જશે.

*

મુંબઇમાં કાલબાદેવી ઉપર ગુંડાઓએ મોટરમાંથી કરેલા ગોળીબારમાં એક બાર વર્ષની નિર્દોષ બાળા મરણ પામી.

*

ધીકાંટા અમદાવાદમાં એક ૫૦ વર્ષના કચ્છીવણિક કાનજી આસુભાઇને બેકારી અને ભૂખમરાને કારણે ધર્માંતર કરવું હતું તે સામે વિરોધ કરનાર પોતાની જુવાન પત્ની બાઇ માણેક અને તેના ભત્રીજાનું ખંજર વતી ખૂન કરી ખૂની પોલીસ સ્ટેશને હાજર થયો.

આદિચ્ય મહિલા સમાજના સભાસદ ડૉ. મીસ શારદા બહેને ડૉ. રમણલાલ ઉપાધ્યા. યને એક પત્ની હયાત છતાં તેમની સાથે લગ્ન કર્યું તે સામે મહિલા સમાજે વિરોધ જાહેર કર્યો છે.

*

પોરબંદર ધારાસભામાં રજુ થયેલ વિધવા લગ્ન અને વૃદ્ધ લગ્નના ખરડા ઊડી ગયા.

*

આઝાદ મહિલા સંઘ તરફથી દેશસેવિકાઓના જનરલ કમાન્ડીંગ ઓફીસર શ્રીમતી સોફીઆખાન મુંબઇ છોડી જતાં હોવાથી શ્રી હંસાબહેનના પ્રમુખપદે તેમને વિદાયમાન આપવામાં આવ્યું.

*

લગ્ન વખતે આપવામાં આવતા વાંકડાની પ્રથ૫ર અંકુશ મૂકતું બીલ શ્રી. ડાભી મુંબઇ ધારાસભામાં રજુ કરનાર છે.

*

કરાંચીમાં એકવીશ વર્ષની સગર્ભા ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ યુવતીનું શકમંદ સંજોગોમાં અવસાન થયાનું કહેવાય છે. કહેવાય છે કે તે બહાર ગઇ હતી ત્યાંથી આવતાં તેના દિયરે તેને મારેલી. તે મરી ગઇ ત્યારે તેના પતિ હાજર ન હતા. સ્મશાનમાં તેના દેહ ઉપર લોહી હોવાનું કહેવાય છે

*

શાન્તિનિકેતનમાં 'મેડમ ચાંગ કાંઇ શેક રીલીફ હોમ'ની સ્થાપના થઇ.

દક્ષિણ હૈદ્રાબાદના હસન સાગર તળાવમાં ત્યાંની નવ વર્ષની સરસ્વતીબાઇ નામની છોકરીએ ૩ કલાક ને ૨૫ મીનીટમાં પાંચ માઇલ તરવાનો રેકર્ડ તોડયો છે.

*

વોઇસ ઓફ ઇન્ડીઆના મુબઇના પ્રથમ શ્રી તંત્રી મીસ લીનેટ સોલોમને શ્રી. એસ. કે. યુબેરોય સાથે લગ્ન કર્યું.

*

ડૉ. ઉષાબહેન છગનલાલ શેઠ વધુ તબીબી અભ્યાસ માટે આયર્લૅન્ડ ગયાં

*

સંતરામપુર (અસાન્સોલ)ની કન્યાશાળાના મકાનનું છાપરૂં તૂટી પડતાં ત્રણ છોકરીઓ મરી ગઇ અને સાત ઘાયલ થઇ.

*

કલકત્તામાં અશાંતી દરમ્યાન કોઇ પણ ગુજરાતી બહેનને ઇજા થઇ નથી. બધાને સહીસલામત ખસેડી લેવામાં આવ્યાં હતાં.

*

મુબઇ અનંતવાડી મહિલા મંડળનો વાર્ષિક ઉત્સવ તા. ૧૩ મીએ ઉજવાશે.

*

સ્કોટલાંડની ૧૬ વર્ષની કળાકાર નાન્સીરેકને સ્ત્રીઓના ૨૨૦ ગજ તરવાનો ૨ મીનીટ ને ૩૬ સેકન્ડમાં તરીને રેકર્ડ તોડયો છે.

જર્મનીમાં અંગ્રેજી ફોજે જર્મન સ્ત્રીઓ સાથે ઘણા કિસ્સામાં બળાત્કાર કરતા હોવાથી બ્રીટીશ લશ્કરી અમલદારોએ પોતાના સૈનિકોને ઇશ્વરનો ડર રાખવા સૂચના આપી છે.

*

જોહાન્સબર્ગમાં સીદી લોકોના ૭ માઇલ લાંબા શાંત સરઘસ ઉપર ૪૦૦ ગોરી પોલીસે ઘેરી લઇને ગોળીબાર કર્યો. હડતાળીઆઓએ ખસવાની ના કહી, એટલે તેમના ઉપર ગોળીનો વરસાદ વરસાવ્યો ને ખૂનની નદીઓ વહાવી." આગેવાન આફ્રિકી નેતાઓને પકડી લેવામાં આવ્યા છે.

*

દક્ષિણ આફ્રીકાના સત્યાગ્રહમાં પકડાયેલ મીસ ઝૈનાપ અસમત છૂટે છે. અને તે સત્યાગ્રહમાં ભાગ લેવા મીસીસ પેરૂમલ પીલાઇ અને કુમારી મણીબહેન સીતા વગેરે દશ બહેનોની એક ટુકડી પ્રીટોરીઆથી ડર્બન જવા નીકળી છે.

*

કુમારી કલ્યાણીદેવી કે જેઓને સ્ત્રી હોવાથી તેમજ બ્રાહ્મણેતર વર્ણના હોવાથી બનારસ વિદ્યાપીઠમાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં. નહોતાં તેમને બનારસ વિદ્યાપીઠના વેદ મધ્યમા વર્ગમાં દાખલ કર્યાં

પોતાની યુવાન પત્ની સાથે નાણાં અંગે ઝઘડો થતાં, પોતાને સાસરે જઈને તેનું ખૂન કરનાર લાલા જેરામની ખેદાલી ગામેથી ધરપકડ થઇ છે. કહેવાય છે થી લાલા જેરામ લંડન પણ જઇ આવેલ છે.

*

અમેરીકામાં રોકસબરી ખાતે એક માણસે પોલીસ કચેરીમાંથી એવી પરમીટ માંગી હતી કે તેની પત્નીની ચાલચલગત ખરાબ હોવાથી તેને ફટકારવાની આજ્ઞા તેને મળવી જોઇએ, કારણ કે તેમ કરવાથી તે તેની પત્નીને મારમારીને સુધારી શકશે પરંતુ પોલીસે તેને પરમીટ આપવાનો ઇન્કાર કર્યો.

*

ઢાકામાં નિર્દોષ સ્ત્રીઓ ઉપર પણ ખંજરબાજી ચલાવવામાં આવે છે. એક આઠ વર્ષની બાળા તેનો ભોગ થઇ પડી હતી.

*

ઉમરેઠના શ્રી. ત્ર્યંબકલાલ મણીલાલ શેલતે (બી. એ.) પોતાની પત્ની હયાત છતાં શ્રી. ગણપતરામ રામકૃષ્ણની દીકરી શારદા સાથે ફરી લગ્ન કર્યું છે.

*

સૂરતના એજ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટ્રેસ શ્રી. દેવીબ્હેનના ઘરમાં ચોરી કરવાના ઇરાદે દાખલ થાવના આરોપસર પકડાયેલા આરોપીઓ નિર્દોષ છૂટયા.

સૂરતની મોઢ ઘાંચી જ્ઞાતિ સમસ્ત પંચે એક સ્ત્રી હયાત હોય તો બીજી પત્ની નહિ કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

*

સૂરતમાં છીપવાડના તારામતી દયાશંકર સ્ટવ ઉપર ચા કરતાં દાઝીને મરી ગયાં.

*

જલાલપોર તાલુકાના મટવાડ ગામમાં મોતલી નામની યુવતીનું તેના પતિએ ખૂન કર્યાનું કહેવાય છે. મોતલી પોતાના પીયરમાં હતી ત્યાં આરોપીએ આ કૃત્ય કર્યું છે.

*

આઝાદ ફોજવાળા કર્નલ ભોંસલેનાં પત્ની શ્રી.ચારિકાબાઈ વડોદરામાં અવસાન પામ્યાં.

*

બ્યારામાં મહિલા મંડળ સ્થાપવા માટે શ્રી. જ્યોત્સનાબ્હેન શુક્લની સલાહ માગી છે.

*

રતલામ રાજ્યે ગોળીબારમાં માર્યા ગયેલાઓની વિધવાઓને મદદ કરવા શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીએ મહારાજાને સલાહ આપી છે.

*

નાગપુરમાં સી. પી. ધારાસભા પાસે કાળા વાવટાનો દેખાવ કરવા માટે ૧૪૧ સ્ત્રીઓને પકડવામા આવી,પણ સાંજે છોડી મૂકી હતી.

*

શ્રી. સરોજિની નાયડુ એશીઆઇ પરિષદના પ્રમુખ નીમાયાં.

*

ઓટાવાની કેનેડા બેંકના અર્થશાસ્ત્રી મીસ અગાથાની રશીયન જાસુસ હોવાના શકથી ધરપકડ થઇ.

*

મુંબઇમાં હુલ્લડ શરૂ થયું તે દિવસે કેટલીક જૈન બહેનો ક્ષમાપના માટે બસમાં દેરાસર જતી હતી. તે બસ ગાળપીઠા પાસે આવતાં પત્થર મારો શરૂ થયો. બહેનો ને બાળકોએ રડવા માંડયું. પઠાણ ડ્રાયવરે ભયગ્રસ્ત વિસ્તારને બદલે બસને હિંદુલતા તરફ પૂર ઝડપે હાંકી મૂકી ને ઠાકુરદ્વાર પાસે એ બહેનોને સહીસલામત ઉતારી મૂકી હતી.

*

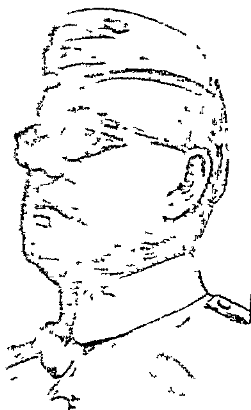
જોહાન્સબર્ગની આફ્રીકન પ્રકાશન પેઢીએ યોજેલી હરિફાઇમાં બે સ્ત્રી લેખિકાઓની નવલકથાઓ ઇનામ જીતી ગઇ.

*

બ્રિટીશ ટ્રેડ યુનીયન કોંગ્રેસના પ્રમુખ તરીકે મીસ ફ્લોરેન્સ હેન્કોક આવવા સંભવ છે. આ પહેલાં એક વખત ડેમ આન લોધીઅન નામનાં બહેન પ્રમુખ થઇ ગયાં છે

*

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

ન
તે
સુધા
પરમી

ઢાકા
ઉપર પણ
વનામાં આવે
વર્ષની બાળા તેન
પડી હતી.

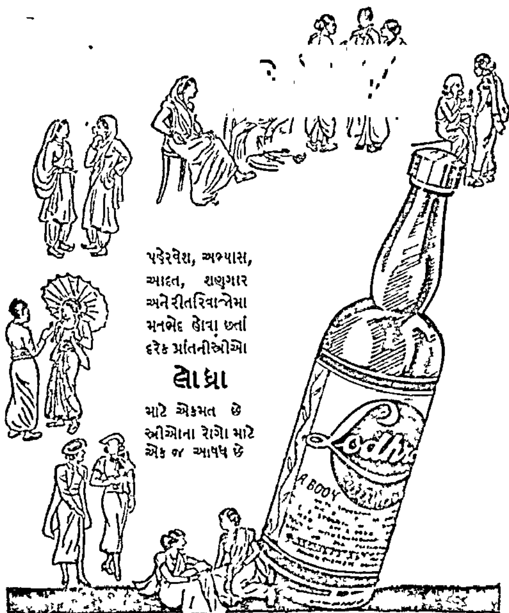
*

ઉમરેઠના શ્રી. ત્ર૦
મણીલાલ ભેવતે (બી. ૨
પોતાની પત્ની હયાત છતા
શ્રી મણુપતરામ રામકૃષ્ણુની
દીકરી શારદા સાથે ફરી લગ્ન
કર્યું છે.

*

સુરતના એજ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટ્રેસ
શ્રી. દેવીબહેનના ઘરમાં ચોરી
કરવાના ઇરાદે દાખલ થવાના
આરોપસર પકડાયેલા આરો-
પીઓ નિર્દોષ છૂટયા.

સભા
દ
સ

Mfgd. by KESARI KUTEERAM Ltd.

પ્રકાશક • મનુભાઈ લલ્લુભાઈ જેપજી : સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ ; પાનકુવા અમદાવાદ

મુદ્રણસ્થાન સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાનકુવા દરવાજા બહાર, અમદાવાદ

છૂટક નકલ બાર આના

શ્રી ધૂમકેતુ ની

ચૌલુક્ય નવલકથાવલિનું
છઠ્ઠું પુસ્તક પ્રગટ થયું છે

સિદ્ધરાજ જયસિંહ

કિંમત રૂ. સાડાચાર :
પોસ્ટેજ આઠ આના જુદું
બહારગામવાળાઓએ રૂ. પાંચ
મનીઑર્ડરથી મોકલવા
ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ.

નવા રૂપરંગમાં એક જ
અમૂલ્ય પુસ્તક

મહાત્મા ગાંધી

ચિત્રકાર કનુ દેસાઈનાં સુંદર ચિત્રો અને
શ્રી. બેરીઅર એલ્વીનના અંગ્રેજી લખાણ સાથે

કિંમત રૂ. ૪ : પોસ્ટેજ જુદું

▼

કુમાર કાર્યાલય અમદાવાદ તથા
સર્વ જાણીતા વિક્રેતા

કુમારોની પ્રવાસકથા

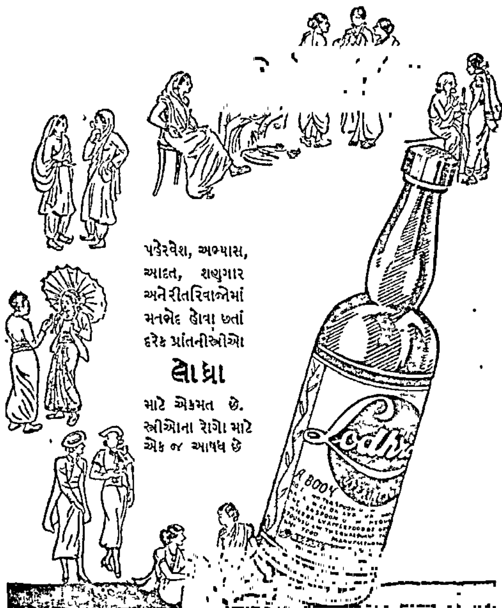
—:o:—

નવી આવૃત્તિ પ્રગટ થઇ છે

કિંમત રૂ દોઢ

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ

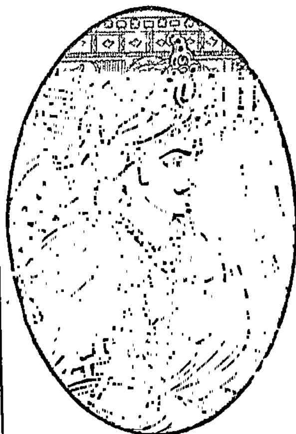

Mfgd. by KESARI KUTEERAM Ltd.

ચીફ એજન્ટ	ગુજરાત કાઠિયાવાડના મુખ્ય એજન્ટ—
ડી. એમ. વોરા	**જી. મોહનલાલ**
પો. ઓ. નં. ૩૩ કોલ્હાપુર	૧૯૪૦ ગાંધી રોડ, અમદાવાદ
૯ વિઠ્ઠલદાસ રોડ, મુંબઈ–૨	
૧૯૪૦ ગાંધી રોડ, અમદાવાદ	

પ્રકાશક : મનુભાઇ લલ્લુભાઈ જોધાણી : સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ : પાચકુવા અમદાવાદ.
મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાચકુવા દરવાજા બહાર, અમદાવાદ

૧૨ આના

શ્રી ધૂમકેતુ ની

ચૌલુકય નવલકથાવલિનું
છઠ્ઠું પુસ્તક પ્રગટ થયું છે

સિદ્ધરાજ જયસિંહ

કિંમત રૂ. સાડાચાર :
પોસ્ટેજ આઠ આના જુદું
બહારગામવાળાઓએ રૂ. પાંચ
મનીઓર્ડરથી મોકલવા
ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ.

નવા રૂપરંગમાં એક જ
અમૂલ્ય પુસ્તક

મહાત્મા ગાંધી

ચિત્રકાર કનુ દેસાઈનાં સુંદર ચિત્રો અને
શ્રી. બેરીઅર એલ્વીનના અંગ્રેજી લખાણ સાથે

કિંમત રૂા. ૪ : પોસ્ટેજ જુદું

કુમાર કાર્યાલય અમદાવાદ તથા
સર્વ જાણીતા વિક્રેતા

કુમારોની પ્રવાસકથા

—:o:—

નવી આવૃત્તિ પ્રગટ થઇ છે

કિંમત રૂા દોઢ

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ

પ્રકાશક : મનુભાઇ લલ્લુભાઈ જોધાણી : સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ : પાચકુવા અમદાવાદ
મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાચકુવા દરવાજા બહાર, અમદાવાદ

નકલ ૧૨ આના

સ્ત્રી-જીવન

સંપાદક : મનુભાઈ જોધાણી

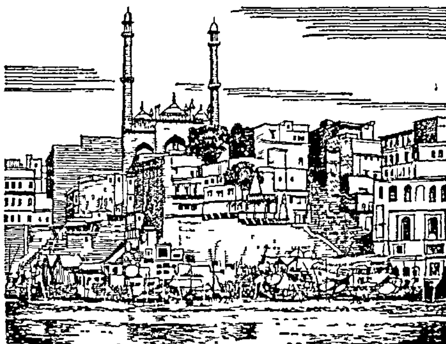

ચિત્રકાર] રાસ નૃત્ય [શ્રી કનુ દેસાઈ

વર્ષ ૫ મું અંક ૧૨ મો આસો ૨૦૦૦ ઑક્ટોબર ૧૯૪૪

ગરબા અંક

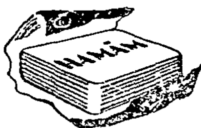
આ અંકના સંપાદક : શાન્તિકુમાર પંડ્યા

બનારસનો નદિ કાંઠો.

આ પ્રાચીન શહેરમાં હજારો યાત્રાળુઓ દરરોજ આવે છે. અને ગંગાજીના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરે છે.

હજારો માણસો દરરોજ હમામ સાબુ નહાવા માટે વાપરે છે. જેનાથી તાજગી આવે છે. કારણ તેનુ ફીણ ઠંડક આપનારૂ .અને સુગંધી હોય છે.

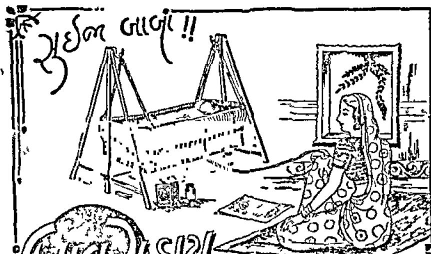
હમામ

THE Big SOAP FOR YOUR BATH

ટોમકો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ લાલ દરવાજા
અમદાવાદ.

સ્ત્રીજીવનનું લવાજમ દેશમાં રૂા. પાંચ

સુઇજા બાબાં !!
વરાધની દવા તને પીવરાવીછે,
જેનાથી દરેક બાળકોની જીવલેણ બીમારીઓ
નાબુદ થાયછે, તેવીજરીતે તારી પણ બીમારી નાબુદ થશે.

બાલસહાય

સ્ત્રી-જીવનમાં ગૃહલક્ષ્મીના સંસ્કાર પૂરતું સ્ત્રીઓનું માસિક

[वज्रादपि कठोराणि, मृदुनि कुसुमादपि]

વર્ષ ૫ મું: આસો ૨૦૦૦: ઑક્ટોબર ૧૯૪૪: અંક બારમો

હરિની દેવહંસલી

મહાકવિશ્રી ન્હાનાલાલ.

હું તો હરિની દેવહંસલી.
સાગર અંબર પદે સોહામણાં રે,
માથે તેજના કિરીટ હો !
સૂર્ય સોમ અજવાળે આંગણાં,
ભૂજ ત્રિકાળ માંહી મીટ હો !
હું તો હરિની દેવહંસલી.

એક પાંખે પૃથ્વીના પલવટો રે,
નિધિનીર બીજી પાંખ હો !
રત્નાકરનાં મહારત્નનાં
મ્હારે પીંચ્છ લાખ-લાખ હો !
હું તો હરિની દેવહંસલી.

હરિના હો તે હરિજન આવજો રે,
ઉછળે દિલના દરિયાવ હો !
મોરલી વગાડી, શંખ પૂરિયા
હરિ ભરે હૈયાભાવ હો !
હું તો હરિની દેવહંસલી.
હાં રે, હાં રે, હું તો હરિની દેવહંસલી.

ગુપ્ત–પ્રેમ

શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી

[રાગ–મીતાજીના મહિનાનો]

*

હવે પ્રાણ ધરીને દીધો પ્રેમ,
રૂપ જ કાં દીધું નહિ ?
મારે પૂજનના અત કોડ,
પૂજું એને શું લઇ ?
પ્રેમ મનમાં ને મનમાં સમાય
દેખાડયો ન જાય
પિયુજીની આગળે
તેથી દેવનાં પ્રેમિક લોક
પૂજે થોકે થોક
ઝીણે મારે ફૂલડે–૧
મારે થંભી પિયુ ઘર આ'ર
જોવા પ્રાણાધાર
લેવા છાનાં મીઠડાં;
હુંથી પ્રીત પ્રગટ નવ થાય
દેખે તો શું થાય ?
રે'વાનું અદીઠડાં.–૨
મારે મનમાં ચાહી મરી રે'વું
પૂછે તો શું કેવું:
'તું કોણ અભાગણી !'
મારે રૂંધી રૂદા કેરાં દ્વાર
રચી કારાગાર
આપે થાવું બંદિની.–૩
પણ મનડાની માયલી પ્રીત, ઝાઝી જેમ ગોપવું
તેમ અવળા અંતરની રીત, ઝાઝા જોરે ફૂટવું !
જેમ કાળી વાદળડી ઘોર
પરભાતને પો'ર
ઝાઝેરી ખીલી ઊઠે.
જેમ કાળુડી વનરાને ઉર
ઝાઝેરી મધુર
કુસુમ–કળીઓ ફૂટે.–૪
'જેમ કાળી રાતલડીને ખલકે
તારલ ઝાઝો ઝળકે
મીઠપ મેલે આભમાં;
તેમ પ્રેમ પોતા કેરી વાણી
મુખડલે દેખાડી
પામે પૂરી ધન્યતા.–૫
એક મારા કાળજડાની કળીઓ
મોર્યા વિણ રે જતી;
મારા મનડાની મીઠી મંજરીઓ,
કાયાપે ન કોળતી.
એને દાખવવી પડે દેર,
જો પ્રીતડી દાખવું;
એથી ડરતી રહું છું દૂર,
રખે એને દૂભવું.
મારૂં મુખ નીરખવાને કાજ
મથે છે એ જે ઘડી;
નીચાં ઢાળી ઢાળીને નેણ,
ખોતરતી હું ભોંયડી.
એને ઓરા દેખી દૂર થાઉં
ખૂણે જૈ લપાઉં
આશા છુદી ઉરની,
પાછા ભાળીને ભેસત ખાય
કૈં પૂછવા ચાય
બીકે મોઢું છૂપવી.–૭
મારાં વેણુ ને નેણુની માંય
પાછા વાંચી જાય
જીવન કેરી વાતડી,
પાછા મનમાં વિચારે જો એમ
'આ શું જાણે પ્રેમ
કાળા મોની કૂબડી !'–૮
એવો ફડકો રાખીને ફરૂં દૂર
વિધાતા તું ક્રૂર !
મારે કરમે થઈ.
મને પ્રાણ ભરીને દીધો પ્રેમ
રૂપ જ કાં દીધું નહિ !

પારકા ઘરની લક્ષ્મી

શ્રી. 'જયભિખ્ખુ'

*

જીવનની ઘણી સમસ્યાઓ વિકટ હશે, પણ આ સંસારમાં દીકરીમાંથી વહુ બનવા જેવી એકે વિકટ સમસ્યા નહીં હોય. એમાંય શ્રીમંતાઇના દ્વારમાંથી નીકળીને આવનાર દીકરીના ભાગ્યમાં કદાચ આથી વધુ દુર્દૈવ પણ કોઈ નહિ હોય.

શાણી, ભણેલી, ગણેલી, પારિજાતકના છોડ સમી સુંદર સુવર્ણાને આ મહાન રહસ્યનું જ્ઞાન આજે એકાએક થઇ આવ્યું.

રંગભરી રાતની એ પહેલી જ ઉઘડતી ઉષા હતી. સુવર્ણાએ મદભરી આંખે પથારીમાંથી બેઠા થઇ બગાસું ખાધું, ત્યારે સુવર્ણરંગી પ્રભાત ચારે તરફ આછો પ્રકાશ વેરી રહ્યું હતું. એણે સાવધ થવા પોતાનો વિખરાયેલો ઘનસ્યામ કેશકલાપ હળવે હાથે સમાર્યો, પણ ઉજાગરે ઘેરાયેલી આંખો આપમેળે બીડાઈ ગઈ. સુવર્ણા ફરીથી તંદ્રામાં પડી.

પ્રભાતનો તપસ્વી તપતો જતો હતો. એણે તો આખું જગત પ્રકાશમય બનાવી મૂક્યું હતું.

" રાણી સૂતાં છે કે ? " બારેક વર્ષની નાની નણંદનો અવાજ આવ્યો.

" હા, બા ! ઊંઘણશી વધુ લાગે છે. અમે તો ક્યારનાં દેવમંદિરે જઇ આવ્યાં." નાની નણંદીને સદા સંતોષવાની ટેવવાળાં મોટાં વહુએ સૂરમાં સૂર મિલાવ્યો.

" રસિયાં છે. રસની વાતોમાં જ રાત વિતાવી દીધી હશે." એણે વધુ ઉમેર્યું " શ્રીમંતનાં ઘરનાં દીકરી એટલે એ તો......"

આ વાત એકાએક આટલે જ અટકી, કારણ કે ઘરના અંદરના ઓરડામાંથી–ઓડમાંથી કોઇ વાઘણ ઘૂઘવાટો કરે તેવો અવાજ આવ્યો.

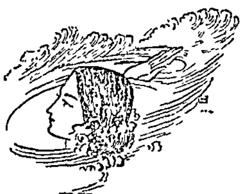
" શ્રીમંત થયાં એટલે શું ? પૈસો તો આજ છે ને કાલ નથી. ખાનદાની કોનું નામ? શ્રીમંત થયાં એટલે કંઈ વિવેકમર્યાદા ભૂલાય ! વહુવારૂ આટલા વખત સુધી ઘોરે એ ક્યાંસુધી સારું દેખાય ? સરિતા, જા એમને જગાડ ! હમણાં સગાંવહાલાંને ત્યાં જવું પડશે."

આ શબ્દો એટલા કઠોર અને એટલા ભારે હતા કે ઊંઘતો માણસ પણ સફાળો જાગી ઊઠે, ત્યારે સુવર્ણા તો અર્ધ નિદ્રામાં હતી. એણે સાસુજીના શબ્દો સાંભળ્યા. પણ એ સાંભળીને એકદમ બેઠી ન થઈ. જગાડવા આવેલી સરિતાના હાથને તરછોડી, ઓશિકામાં મોં છૂપાવી, એ પડી રહી. એ વિચારતી હતી:

" વહુ થઈ એટલે શું ? મને પૂરી ઊંઘનો ય હક્ક નહીં. આવી રીતે મારી સ્વતંત્રતા પર ત્રાપ પડે એ કેમ ચલાવી લેવાય ? મને અત્યારે કેટલા આરામની જરૂર છે, એ આ જડ જેવાં લોકો ક્યાંથી–કેમ કરીને સમજે ! "

અને ખરેખર, સુવર્ણાને ઈન્સાફ આપવા ખાતર એટલું તો કહેવું જોઇએ કે, એનું નાજુક શરીર અત્યંત થાકેલું હતું. એના અંગ પ્રત્યંગમાં ઝીણું ઝીણું કળતર જાગ્યું હતું. એના

વીજળી

વીજળી શરમાતી ચમકે વીજળી.
વીજળી મલકાતી ટમકે વીજળી.

દોડે આકાશમાં,
કોડભરી આશમાં,
વીજળી વાદળમાં લપકે વીજળી.
વીજળી ઝીણી ઝીણી ઝબકે વીજળી.

હમણાં ઊગમણે,
ક્ષણમાં આથમણે,
વીજળી દખણાદી તોફાને વીજળી.
વીજળી દમકે ઇશાને વીજળી.

તેગ સમી ત્રાટકે,
જીવ લેતી ઝાટકે,
વીજળી પ્રાણને પ્રજાળતી વીજળી.
વીજળી આતમ અજવાળતી વીજળી.

ચળકે લલચાવતી,
પલકે મનભાવતી,
વીજળી મંદમાતી ફરકે વીજળી.
વીજળી શરમાતી સરકે વીજળી.

ઉમાશંકર જોષી.

કોમળ હાથ થાળીને શોભા હતા. એ ન ઊઠી, ન બેઠી થઇ, ન કંઈ જવાબ સરખો વાળ્યો !

એકચક્રી સામ્રાજ્યના સ્વભાવવાળાં સાસુજી આ ગદન કરે એ અશક્ય જ હતું. બેસતો રાજા ને આવતી વહુ, બન્નેને સાનમાં સમજાવ્યા વગર કેમ ચાલે ? સાસુએ ધીરેથી કહ્યુંઃ

"અરે રે ! લાજ મર્યાદા ય નહીં. શું શ્રીમંત બધાં આવાં જ હશે ! પણ એમાં દોષ કોને દેવો ? માબાપના શિક્ષણની જ ખામી. કૂવામાં હોય તો હવાડામાં આવે ને !"

આ શબ્દો માતાપિતાને પૂજ્ય માનનારી સુવર્ણાથી ન સહન થયા. એ સફાળી બેઠી થઈ ગઇ—ગર્જી ઊઠીઃ

"કેવાં વિચિત્ર ! આજથી માબાપને ભાંડવાની શરૂઆત કરી."

સુવર્ણાના મિજાજનો પારો ઊંચો ને ઊંચો ચડતો જોઈ સહુ ચૂપ થઈ ગયાં. કોઇએ સામો જવાબ ન દીધો. તે નિત્યક્રમમાં પરોવાઈ, પણ એને ખબર ન હતી કે એણે આ રીતે પોતાના બે વિરોધીઓ ખડા કરી દીધા હતા. આ બે વિરોધીઓએ બીજા પક્ષકારો મેળવીને સુવર્ણા સામે જબરો મોરચો જમાવવાની શરૂઆત કરી હતી.

તેઓએ એક ધંધો અખત્યાર કર્યો કે વાતવાતમાં સુવર્ણાની ખોડ કાઢવી. સવારના પહોરમાં સ્નાન કરી, તાજી વેણી ગૂંથી, એમાં બકુલ પુષ્પની વેણી ઘાલી, એ બહાર દેવદર્શને જતી કે વિરોધીઓનો મધપૂડો ગણગણી ઊઠતોઃ

"હવે તે કંઇ દીકરી છે કે સાડી માથેથી ખસી જાય તેનું ભાન ન રહે ? અને રસ્તામાં કોઈ મળ્યો કે ખડખડાટ હસી પડવું, એ સારા ઘરની વહુને કેમ છાજે !"

સુવર્ણા જે ઘરમાં ગઈ હતી એ ઘરનો, અરે ! એ આખી જ્ઞાતિનો રિવાજ હતો કે વહુએ કપડાં કયાં પહેરવાં, એની પણ અનુજ્ઞા જેઠાણી, નણંદ કે સાસુ પાસેથી લેવી પડે. સુવર્ણા આ રિવાજને અનુસરવા ગયી, પણ એને પહેલે પગલે જ વાંકુ પડ્યું. એક દહાડો સાસુજીએ હુકમ કર્યોઃ

"આ અટલસના પોલકા પર ઘરચોળું

પહેરો, નહિ તો જામનગરી બાંધણી ઓઢો!"

આછું આસમાની રંગનું પોલકું, એના પર રાતું ચોળ ઘરચોળું કે બાંધણી કેવી રીતે શોભે! સુવર્ણાએ કહ્યું: 'આસમાની પોલકા સાથે આસમાની રંગની જ સાડી શોભે! આ હીરાની વીંટી, આ મોતીનાં સુંદર એરીંગ ને કંકણો સાથે તો એ જ શોભે. આજે મેં વેણી પણ મોગરાની જ ગૂંથી છે, એટલે ઘરચોળું ઓઢું તો ખાસી મારવાડણ જ લાગું."

"વહુ,જરા સંભાળીને બોલો!" સાસુજીએ વાત દમ પર લીધી: "આ બધી મારવાડણ નથી લાગતી ને તમે એકલાં જ લાગો છો! વાત કરતાં જરા શરમાઓ."

"શરમ તો છે કોને! મોં આખો દહાડો ઉઘાડું. દાંત તો બહાર ને બહાર! આજ વેણી તો કાલે વળી કંઇ બીજું! ભાભી, મારા ભાઇને તમે ગમો છો; આ નખરાં નહીં કરો તો ય ચાલશે." નણદીએ સૂર મિલાવ્યો.

"નખરાં? જીભ સંભાળો!" સુવર્ણાનો મિજાજ તપી ગયો. પરણીને આવ્યાનું ટાણું હતું, સુવર્ણા થોડા દિવસમાં પિયર જવાની હતી. સૌએ મુસદ્દીવટનું મૌન ઉચિત માન્યું.

[૨]

સુવર્ણા થોડા દિવસે ઘેર પાછી ફરી. સુવર્ણાનાં માતાપિતા શ્રીમંત હતાં, અને સુવર્ણા એમના દાંપત્ય જીવનનું પહેલું ફળ હતું, એટલે ખૂબ લાડકોડમાં ઉછેરી હતી. દરેક વાતમાં એને પૂરી છૂટ આપી હતી. એ સ્કૂલમાં અંગ્રેજી ભણવા માટે ગઈ, તોય તેમણે વાંધો ન લીધો, ઊલટું એમાં પ્રોત્સાહન આપ્યું. જ્યારે બધો સમાજ યુવાન પુત્રીને સાપનો ભારો સમજતો, ત્યારે આ માબાપે પુત્રીને બધી છૂટ આપી હતી. એ સીનેમામાં જતી ને મોડી મોડી પાછી ફરતી. એ વેળા કવેળાએ બહાર ફરવા જતી, ગમે તે મિત્રો કરતી કે ગમે તેને પત્રો લખતી, પણ કોઈ વાંધો ન લેતું.

સુવર્ણા આ બધું સમજતી હતી. એને ખ્યાલ હતો કે આ સંસારની બીજી છોકરીઓ પોતાના જેટલી આઝાદી ભોગવી શકતી નથી; પણ એક વસ્તુથી એ ભારે ત્રાસ પામી ઊઠતી.

એના જ ઘરની સામે એક સાધારણ સ્થિતિનું કુટુમ્બ રહેતું હતું. પોતાની જ વયની એમને ત્યાં લક્ષ્મી નામની પુત્રી હતી. આ લક્ષ્મી પર માતાનો જબરો ત્રાસ હતો. એ એને વઢેલી ઉડાડતી, આખો દહાડો ચાલે તેટલું કામકાજ સોંપતી, વાતવાતમાં ટોકતી, મહેણાં મારતી.

માઝમ રાત

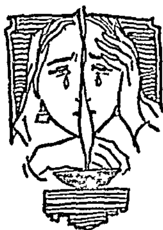

પૂજે ઉષા ને ઝંખે સૂરજ કોઈ,
 મારે હૈયે વસી રજનીની વાત;
હું તો સંધ્યા ને તારા ને પૂજું,
 ઝંખુ અખંડ એક માઝમ રાત.

કે'જો ઉષાને કે થાતી અધીર મા
 સૂરજને રોકજે તું પેલે રે પાર!
મારે નાવલિયા શું છાનેરા આજ તેના,
 સુણવા છે મીઠેરા ઉરના ધબકાર!

કે'જો કુકડાને જઇને છાનું કોક,
 સતું જગાડે ન આજે પરોઢ;
અજવાળે એક તો અનેક થતાં ભાસે,
 મારે તો એ મળી એક થવા કોડ.

સ્નેહરશ્મી.

અણુ અને વિરાટ

શ્રી મોહિનીચંદ

જડતાના અંતરમાં છૂપી રગરગ તારૂં મૌન ભરે,
પળપળ શ્વાસોચ્છ્વાસ, પમરતો એક હરફ પણ નહિ ઉચરે;
જાડય મહીં તું ચેતનખાણ
ને તેનું જીવન તુજ પ્રાણ;
અંધ તિમિર ને ઘોર નરકનાં, અગણિત દુઃખો તું ખમનાર,
પિસાતો પિલાતો તોયે, સુવાસ ચંદનની ઝરનાર;
ચેતનહીનની તેજલ આંખ,
સચરાચરમાં હરદમ ઝાંખ,
અચેતતાનાં ઉંડાણોમાં, અવિરત તારો મંત્ર ગુંજે,
રોમે રોમે પુલકિત વદને, ભાવભર્યા બોલો કૂંજે;
ઉરઉરમાં સ્પંદન જાગે
રસમધુરા સૂરો વાગે;
નાનામોટા માટી કેરા, વિધવિધવણી ઘાટ કર્યા,
તારી લીલા પ્રકટે તેવા, તેમાં ઉજ્જવલ પ્રાણ ભર્યા;
ને તેમાં તવ નામ તણાં,
શબ્દેશબ્દે ધ્યાન ઘણાં;
કોટી કોટી સૂરજ ને ચાંદા, કોટી કોટી તારકના વૃંદ,
અચર સંગ તુજ અંગ વસીને, રેલાવે અભિનવતમ છંદ;
જડ રૂપ હો ચેતન મુજ માટ!
તું અણુ ને તું વિશ્વ વિરાટ!

*

તું અણું ને તું વિશ્વ વિરાટ!
જડ રૂપ હો ચેતન મુજ માટ!

લક્ષ્મી ખૂબ જ ડાહી ને સુશીલ હતી. એ બિચારી મૂંગે મોઢે આખો દહાડો કામ કર્યાં કરતી, છતાંય કોક દહાડો વાંકમાં આવતી તો માતા એને વઢતી ને મારઝૂડ પણ કરતી.

સુવર્ણાથી આ સહન ન થતું એ એકદમ મદદે દોડતી અને કહેતી:

"લક્ષ્મીની બા, બિચારીને શા માટે મારો છો? કેવી કહ્યાગરી છોડી છે? લક્ષ્મી તો ખરે-ખર તમારા ઘરની લક્ષ્મી છે."

"સુવર્ણાબેન, દીકરી ગમે તેવી સારી હોય તોય પારકા ઘરની લક્ષ્મી! તમે તો ભણેલાં, ગણેલાં, સુખી, શ્રીમંત પણ અમારે એવું ન ચાલે! એને તો પારકું ઘર વસાવવાનું. આજથી નવરી બનાવીએ તો એની આખી જિંદગી ધૂળ થઈ જાય દીકરીની જાત તો જેટલી દબાય, જેટલી કસાય એટલી સારી."

"પણ તમે તો શોકયની દીકરી જેવો ત્રાસ આપો છો."

"સ્ત્રીનો આખો ભવ ઓશિયાળો બહેન, આજે સહન કર્યું, તો આગળ જતાં એ જ મને આશીર્વાદ આપશે. ન જાણે કેવા ઘરમાં દીકરીનાં અન્નજળ હશે! કંઈ કેટલી માથા-કૂટો ને કેવાં કેવાં માણસો એના નસીબમા લખાયેલાં હશે, જરા કડક સામરો મળી ને બહેન સુંવાળાં હોય તો સુવર્ણાબહેન, ભવ આખો બગડે."

સુવર્ણા આ પુરાણમતની સ્ત્રી સાથે આથી વધુ ચર્ચા કરવા કદી તૈયાર ન હોતી આ પછી તો સુવર્ણા જીવનના ગભીપચી કરતા વાતાવરણમાં પ્રવેશી કેશકાંને ફૂલ ને રંગ બન્ને લાધ્યાં. માબાપે આખી જ્ઞાતિ તપાસી લીધી, પણ સારા શ્રીમંત ઘરનો એકે મુરતીઓ ન મળ્યો. સુવર્ણા તો સુરજમુખી ફૂલની જેમ ખીલતી જ જતી હતી. એનાં અંગ પ્રત્યંગ સ્નિગ્ધ ને ભરાવદાર બન્યાં હતાં. એની ચાલમાં કંઈ નવું ડોલન આવી ભરાયું હતું. આવી પુત્રી, એને ક્યાં આપવી!

મૂંઝવણ વધતી ચાલી, પણ એમાથી એકાએક માર્ગ મળ્યો. શરદ નામનો જ્ઞાતિનો એક જુવાન સહુની નજરમાં આવ્યો શાંત, ઠરેલ ને પ્રેમાળ સુવર્ણાને પણ એ બનાવ્યો ને તેણે પણ સંમતિ આપી. માબાપને

માલિની

મ્હારે ઘરને આંગણુ એક ન્હાનો શો બાગ,
એ બાગની હું તો રસમાલિની!
એ બાગમાં વિરાજે વિવિધરંગી ગુલાબ,
મ્હારા બાગની હું તો રસમાલિની ટેક૦

મ્હારા બાગની વચ્ચે મધુમાલતીની કુંજ,
એ કુંજે ઝૂલી રહ્યા ફુલડાંના પુંજ:
મ્હારા—

અહીં ખીલી રહી રમ્ય પેલી નિશિગન્ધ,
મ્હેંક મ્હે કે ચોમેર એની મધુરી સુગન્ધ!
મ્હારા—

ઉડે કેવાં ઊંચે ફુવારાંનાં પાણી,
એ ઝીલીને સીંચું હું રાતની રાણી!
મ્હારા—

અને રોપીને રીઝું બીજા ફુલ છોડ;
મ્હને માલણ બનવાના કેદા'ડના કોડ!
મ્હારા—

જનાર્દન પ્રભાસ્કર.

જાગો !

[સારંગની ધૂન]

વાય વેણુ પરોઢધૂન માંડી
ને નાચે છે નોબતની દાંડી :
હો દેવ ! આજ જાગો !
વેદ ગુંજે છે છંદ,
ગેબ ગાજે પડછંદ,
મારા નયનોના નંદ :
—દેવ જાગો !
મારા મંદિરના દેવ, આજ જાગો !
મને રાખી અજાણ,
ઉગો રોજ કોટિ ભાણ,
આજ મનખાની આણ:
—દેવ જાગો !
મારા હૈયાના દેવ આજ જાગો !
નાથ ! જુગજુગનાં ઘેન આજ છાંડો,
સુનાં તલખે છે ચૌદે બ્રહ્માંડો,
પ્રેમમંગલ એ લોચનિયાં માંડો :
હો દેવ, આજ જાગો !
મારા માનવના દેવ, આજ જાગો !

વેણીભાઈ જ. પુરોહિત

લાગ્યું કે મુસીબતનો એક મોટો પહાડ માથેથી ખસી ગયો. માસિક ખર્ચને માટે સારી રકમ મળવા લાગી. આમ કરવાથી થોડી રકમ બચતી, જે શરદના કુટુમ્બના ભરણ-પોષણમાં વપરાતી.

આખરે સુવર્ણા ને શરદનાં ખૂબ ધામધૂમથી લગ્ન થયાં. લગ્નનો તમામ ખર્ચ સુવર્ણાના પિતાએ આપ્યો હતો. બધાં ધારતાં હતાં કે આ રીતે ઉપકારના બોજ નીચે દબાયેલા નવા ઘરમાં સુવર્ણા રાજ ભોગવશે, પણ થોડા વખતમાં જ એમને ખ્યાલ આવી ગયો કે સ્થિતિ તદ્દન જુદી બની છે. આ ઘરમાં રાજગાદીનો વારસો—સત્તાનો ભોગવટો તો પ્રાચીન કાળના સ્થાપિત નિયમ મુજબ જ હતો

આ ભોગવટા સામે સુવર્ણાએ મોરચો માંડ્યો. પોતાનામાં કયી વાતની ખામી હતી? અપાર રૂપ હતું. એક વેણી-ગુંથનની કળાથી જ એ સ્કૂલના હજારો વિદ્યાર્થીઓને દીવાના બનાવી દેતી. પૈસો પણ હતો, શિક્ષણ પણ હતું, નવ નવાં વસ્ત્રાલંકાર એના દેહ-પર સ્વયં શોભી ઉઠતાં ને 'સ્ટાઇલ તો સુવર્ણાની' એમ બધા ખુલ્લં ખુલ્લાં કહેતા.

શરદને તો બિચારાને સુવર્ણા આકડે મધ લાધ્યા જેવી હતી. માતા જ્યારે કહેતી કે એને સારી રસોઈ નથી આવડતી, ત્યારે એ શાંતિથી માતાને કહેતોઃ 'શિખવાડજે, બધું આવડશે.'

બહેન ભાઈ પાસે ફરિયાદ કરતી કે, મારાં ભાભીને તો ભરતગુંથણ ય આવડતું નથી, કેવળ ઊંઘતાં ને ચિતરવાળી ચોપડીઓ વાંચતાં આવડે છે: ત્યારે ભાઇ વાતને હસી કાઢતો.

પણ આ વાતો સદા હસીને કાઢી ન શકાણી. સુવર્ણા ફરીથી સાસરે આવી ત્યારે છૂટથી એની સામે બોલાવા માંડ્યું. આંતર-કલહ ધીરેધીરે પ્રગટવા લાગ્યો.

સુવર્ણાએ શરદને જીતેલો રાખવા માટે એની પાસે જે એક માત્ર સૌંદર્ય—શણગારની મૂડી હતી એનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. સામા પક્ષે રસોઈકળા, શિવણકળા, સ્વચ્છતાનો અજ-માયશ કર્યો. આજે રસોઇ પૂરી ન રંધાય તો કાલે કાચી જ હોય. ઘરઆંગણું આજે અડધું મેલું હોય તો કાલે બધે માખીઓ બણબણતી હોય. ઘર-અગવડ, આંતરકલહ ને ઈર્ષ્યાનું ધામ

ડાંગર

શ્રી. રામપ્રસાદ શુકલ

મેં તો વાવી તળાવને તીરે, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
બધે ચોપી છે ચોખૂટ કિનારે, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
મેં તો પેરી છે ક્યારડા ખેડી, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
એને સૂડા હોલાએ નથી છેડી, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
કૈંક પાણીના સેરડા વાળ્યા, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
ક્યાંક વહેતા ઝરાને ખાળ્યા, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
ર્હેતો ટોયાઓ ત્રણ ત્રણ રોકયા, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
એણે ઢોર હરાયાં હાંકયાં, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
બધે લીલુડા છોડવા ટહેરાયા, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
જાણે લીલમનાં લેરખાં વેરાયાં, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
ત્રણ માસે આવી છે ઊંબી, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
એણે શરદની ચાંદની ચુંબી, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
મેં તો ઢગલા કીધા છે ધોળા, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
કણ નાના ને સ્વાદમાં મ્હોળા, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
મેં તો સગાં વ્હાલાંને તેડાવ્યાં, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
ભાત ચરૂએ પકવવા ચડાવ્યા, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
માગ વા'લાએ સાથને જમાડચો, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે,
રાત આખી યે રાસડે રમાડચો, ડાંગર મારી નીરે ભરીરે.

બની ગયું.

આખરે સુવર્ણાનો પક્ષ હાર્યો પતિને એના ફૂલગજરા, કોમળ ––ની સ જેવા હાથ, સુંદર ટીલડીથી ઓપતુ વ ન અણગમતું લાગવા માંડ્યું. કેટલીકવાર સુવર્ણાનો શણગાર એમ ને એમ રહી જતો કેટલીકવાર શરદ શાન્તભાવે બેસી રહેતો ઘણીવાર એની આંખો આંસુથી છલકાઈ જતી

સુવર્ણા ને શરદ બને રડતાં આ સંસાર-ગૂંચ ઉકેલવા તેમણે ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કર્યાં પણ જેમ જેમ પ્રયત્ન થતા ગયા, એમ એમ ગૂંચ વધતી ચાની આખું ઘર અશાન્તિનું ધામ બની ગયુ. ન સારું રંધાય, ન સારાં કપડાં ધોવાય, ન ઘર બરાબર સ્વચ્છ થાય ઘોડાના મોં પર ચઢાવેલા તોબરાની જેમ બંધાનાં મોં ફૂલેનાં રહે. હાસ્યમંદિર જેવા ઘરમાં જાણે

સાબરના અજંપા

શ્રી. બાલમુકુન્દ દવે

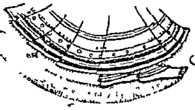
ફૂટે અંધારાને વાચા, અચાનક ફૂટે અંધારાને વાચા,
પૂછે સાબરને કાંઠા, સાબરને પૂછે સાબરના કાંઠા.
જાગો કાં નિંદર છાંડી ? અખંડ તમે જાગો કાં નિંદર છાંડી ?
વર્ષોથી મીટ નથી માંડી, સાબર ! તમે વર્ષોથી મીટ નથી માંડી.
બોલે સાબરનાં પાણી, ઘેરાં ઘેરાં ડોલે સાબરનાં પાણી,
વિતકની વાત વીરા છાની, અજંપડાને નિરાંતે નિંદર શાની ?
આવે છે યાદ તને જૂની ? એ વાત હજી આવે છે યાદ તને જૂની ?
રે'તો તો એક અહીં ધૂની, ભેખડપે રે'તો તો એક અહીં ધૂની.
ગાજ્યો પરચંડ એક રાતે, આતમ એનો જાગ્યો પરચંડ એક રાતે,
આસન ને યોગ બધું ત્યાગે, ધૂણીમાં ધખધખ અંગારા લાગે.
રેતીમાં વેદના ભારી, વીરા મારી રેતીમાં વેદના ભારી,
બોલ્યો'તો વેણુ ટેકધારી, આશા મારી ફળશે જો મનની ધારી–
મળશું પાછા કોક દા'ડી, સાબર ! અમે ફરશું પાછા કોક દા'ડી,
નહિતર તો નિતની જુહારી, સાબર ! તને નિત નિત નિતની જુહારી.
ચાલ્યો એકલમલ આગે, ગુલામો ને દુખિયાનો દેવ જાણે જાગે,
મનમાં મેલાણ એ તો નાખે, મનખના મનમાં મેલાણ એ તો નાખે.
સતિયાની ઊઠી સવારી, વીરા ! ત્યાંથી સતિયાની ઊઠી સવારી,
ચોરાણી નિંદરૂં મારી, તે દિની છે ચોરાણી નિંદરૂં મારી.
પાવન એ પગલાં પખાળું, ફરી કયારે પાવન એ પગલાં પખાળું ?
જલની ઝકોરમાં રમાડું, વીરા મારી અંતરની વેદના ઠારું.

સ્મશાનીયા ડાઘુઓએ કબજો કર્યો !

શરદ પ્રેમભાગિની સુવર્ણાને સંતોષ આપવા ઇચ્છતો હતો. માતાપિતાનો તો એ આજ્ઞાંકિત હતો. હવે શું બને ?

[૩]

સંસારમાં સદા બને છે એમ આ પાણી-પિતના મેદાનમાંથી સદાની શાન્તિ માટે સુવર્ણા અને શરદે ખરી જવાનું યોગ્ય ધાર્યું. વહુ-દીકરો જુદા થાય એ તો હિન્દુ સંસારના ઘરોઘરની કજિયા-કહાણી હતી, એટલે લોક-ટીકાનો વિશેષ સંભવ તો નહોતો જ. સુવર્ણા સ્વતંત્રતામાં માનનારી હતી. સૂકો રોટલો પણ સ્વતંત્રતાથી ખાવો એ એનું જીવનધ્યેય હતું. એને પોતાને માટે આ સુવર્ણ અવસર લાગ્યો

જૂનું ગાણું

શ્રી. અશોક હર્ષ.

ધરતી શું ધબકાર ભર્યું ને વ્યોમ શું હોજો વિશાળ,
માત સખું વળી વત્સલ હોજો અંતરગીત ઉદાર;
ગાણું મારૂં કૈં યે નવું ના,
તો યે જૂનું થાય કદી ના.

એ રે ગાણામાં સંચર્યાં મારે કાળ તણા ઉચ્છ્વાસ.
રૂંધેલ હૈયાં માંહ્ય સીઝેલા વેદનાના નિશ્વાસ,
ગાણું મારૂં કૈં યે નવું ના,
તો યે જૂનું થાય કદી ના.

ગાતાં એ જુગનાં ગીતડાં મારે જેનું હું યે ફરજંદ,
આતમ વેચી જે માળખે મોહ્યું માંડીને પેલા ફંદ;
ગાણું પ્યારૂં કૈં યે નવું ના.
તો યે જૂનું થાય કદી ના.

કોયલડી ને કુંજ પરાં રહો, ઢૂકો ન શબ્દ પ્રપંચ,
ફૂલ કે કાંટાનું કામ નહિ, મુજ માનવ મોટો છંદ;
ગાણું મારૂં કૈં યે નવું ના,
તો યે જૂનું થાય કદી ના.

લાખોની ભૂખની ભોમ તજીને, ભૂલી દુઃખી બેચેન,
કલ્પનાની મહોલાત ચણીને માણવાં શાં સુખચેન;
ગાણું મારૂં કૈં યે નવું ના,
તો ગે જૂનું થાય કદી ના

સચરાચરમાં પહેલો પિછાણ્યો આતમતત્ત્વ અમોલ,
ફળ છોડીને ફોતરે મોહ્યા આજ ઊભો વણતોલ;
ગાણું મારૂં કૈં યે નવું ના,
તો યે જૂનું થાય કદી ના.

કલ્પોથી મહોરેલ માનવ દેહે આતમનાદ વિલીન,
સૂનાં રદિયાનાં આસન, સૂનાં નેણ, શો મનખો દીન;
ગાણું મારૂં કૈં યે નવું ના,
તો યે જૂનું થાય કદી ના.

હૈયું રડે તો ય હોઠ હસીને, હસી જરા તો ગા,
આજે હજુ યે હામ હૈયે ઝીલવા કોટિક ઘા;
ગાણું મારૂં કૈં યે નવું ના,
તો યે જૂનું થાય કદી ના.

સતની વાણીએ સૌને જગાડી સાધવો પ્રેમ પ્રયોગ,
ખોવું પડે સર્વસ્વ છતાં ના વેઠવો આત્મવિયોગ;
ગાણું મારૂ કૈં યે નવું ના,
તો યે જૂનું થાય કદી ના.

ધરતી શું ધબકારભર્યું ને વ્યોમ શું હોજો વિશાળ,
માત સમુ વળી વત્સલ હોજો અંતરગીત ઉદાર;
હોજો છોને કૈં યે નવું ના,
તો યે કોદિ જૂનું થશો ના.

પણ શરદ માથે કપરી કસોટી હતી જે નાના છોડને ઉછેરીને માળીએ ઘટાદાર વૃક્ષ બનાવ્યું, ને એની છાંયામાં બેસવાનો જ્યારે વારો આવ્યો; ત્યારે જ વૃક્ષે ઘટા સંકેલી લીધી ! માતાએ ખાનગી ભરતકામ કરી એને ભણાવ્યો હતો. પિતાએ ઘરના ખર્ચીને પહોંચી વળવા વૃદ્ધાવસ્થાના દ્વાર સુધી લાકડીના ટેકે શેઠની નોકરી ખેંચી હતી.

શરદના જુદા થવાના સમાચાર પિતાને મળ્યા.

પિતાના હાથમાંથી એ દહાડે ધ્રુજતી લાકડી પડી ગઇ. ઓશરી પર એ હાથના ટેકે બેસી જતાં એણે કહ્યું: "અરેરે ! તમે બૈરાંએ મારી જિંદગીના દશ વર્ષ ઓછાં કરી નાખ્યાં. વહુ તો શ્રીમતના ત્યાંનાં ને નાનાં હતાં, પણ તમારાં બધાં વર્ષો પાણીમાં ગયાં ?"

માસુજી સમાધાન માટે લેશપણ તૈયાર

નભની નીલેશ્વરી

નભની નીલેશ્વરી ! સોહાય શી સોહામણી,
વદને લજામણીના રાગ :
સંધ્યા ! શોધે સ્નેહના સોહાગ ?
ધીમી ધીમી ચાલ કેમ દોડતી ઉતાવળી ?
પ્રણયનો તું વેરતી પરાગ :
સંધ્યા ! શોધે સ્નેહના સોહાગ ?
રિસામણાં લઈને સૂર્ય દોડયો નિજ મંદિરે,
કર્યો એણે તારો ત્યાગ ?
સંધ્યા ! શોધે સ્નેહના સોહાગ ?
મનામણાંના ભાવથી મનાશે તારો નાથ એ ?
ઉષાનો લાગિયો અનુરાગ :
સંધ્યા ! શોધે સ્નેહના સોહાગ ?
સ્મિત ભર્યું મુખડું ને કરુણા શી સ્પર્શતી,
નગુણો બાળતો શેં આગ ?
સંધ્યા ! શોધે સ્નેહના સોહાગ.

મૂળજીભાઈ પી. શાહ

નડોતાં. પ્રભુની મરજી !

લાકડી ફરીથી મજબૂત ટેકવીને પિતાએ નોકરી ચાલુ રાખી. શરદને આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે છાનો છાનો રડી પડયો. સુવર્ણાને તો નવા ઘરની ધમાલમાં બીજી કશી સૂઝ જ નહોતી. શરદ અને સુવર્ણાએ નવું ઘર વસાવ્યાના સમાચારથી જૂના મિત્રો ફરીથી આવજા કરવા લાગ્યા હતા. ફરીથી સુવર્ણાની સ્ટાઈલની, એની વેણીની, એના ભૂલાયેલા કંઠની કદર થવા લાગી. પાર્ટીઓ, જલસા, મેળાવડા યોજાવા લાગ્યા.

આ બધી ધમાલમાં ગમે તેમ પણ શરદ ભૂલાતો હતો. સુવર્ણા શરદ તરફ બેદરકાર બનતી હતી. એને માટે મૂકવાનું ઊનું પાણી કામ કરનારી મોડી આવે તો ન મૂકાય. શરદ ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરી ઓફિસે ચાલ્યો જાય. ચામાં ખાંડ દૂધ તો વધતા ઓછાં ચાલુ જ હોય. રસોઈમાં નવીનતા કે મિષ્ટતા ભાગ્યે જ જેવા મળે. કેટલીકવાર હોટલ, લોજ કે રેસ્ટોરાંથી પણ લાવીને બને ચલાવી લે, છતાં શરદનો ન દાદ ન ફરિયાદ ! માથું દુઃખે તો રૂમાલ બાંધીને પડયો રહે. પગ દુઃખે તો કદી કદી દોરી બાંધી દે ! એ મનમાં ને મનમાં વિચારતો:

"હું તો ગમે તેમ ચલાવું, પણ સુવર્ણા શ્રીમંતનું સંતાન. એ સુખી હોય તો પત્યું."

પણ જે વાતને એ પતેલી માનતો હતો એ વાત એમ ન પતી. એનું શરીર દિવસે દિવસે ઘસાતું ચાલ્યું. સળેખમ, ઉધરસ, કંઇક થાક વરતાવા લાગ્યાં. દવાનાં થીગડાં ચાલુ રહ્યાં, એટલે નભતું રહ્યું.

સુવર્ણાનો સુવર્ણ સંસાર વેણી, અલંકાર, સીનેમા ને પાર્ટીઓથી ભરેલો ચાલતો રહ્યો. આનંદ, હાસ્ય ને કિલ્લોલની એ દુનિયા !

[૪]

આનંદ ભર્યા સંસારમાં આજ એક વિશેષ આનંદ ઉમેરાયો. સુવર્ણાના પિતાના ઘરની પડોશમાં રહેતી લખમી પરણીને આજે આ જ ગામમાં આવી હતી, ને તેના પતિએ સુવર્ણાના ઘરની સામે જ ઘર લીધું હતું. શંભુમેળા જેવું એનું કુટુંબ. બિચારી લખમી કદી નવરી જ ન પડે. ઉપરથી સાસુનાં મહેણાં, નણંદની ટીકા ચાલુ જ હોય. વધુ દુઃખ તો

બીચારીને પતિ પણ એવો મળેલો કે વાતવાતમાં ધમકાવે.

કોઈક દહાડો દેવદર્શને જતી લખમી એને મળતી. સુવર્ણા તરત કહેતીઃ "અરેરે લખમી! તારે તો ઘેર પણ મજૂરી ને અહીં પણ મજૂરી!"

"બહેન, ઘર હોય તો કામ કરવું જ પડેને! પુરુષ બિચારા આઠ આઠ કલાક પારકા શેઠની નોકરી કરે છે, ત્યારે આપણે તો આપણાં ઘરનાં માણસની કરવી છે ને!"

"ભલા કામ કરવા છતાં ઉપરથી મેણાં?"

"ચાલતા ઘોડાને જ સહુ ચાબુક મારે. એ તો ધીરે ધીરે સહુ સમજશે. સહન કર્યા વગર બહેન, સુખ ક્યાંથી?"

સુવર્ણાને આ જવાબ ન ગમતો. એને સહન કરવાની આ ફિલસૂફીમાં શ્રદ્ધા નહોતી.

આનંદના આવા દિવસો પસાર થતાં વાર નથી લાગતી. આખો દહાડો ધમાલ! નવાનવા મિત્રોનો રાફડો! આજ અહીં જવાનું તો કાલે બીજે. ધણી-ધણીઆણીના જીવનમાં નિરાંતની એ વાતો પણ ન થતી. થતી તો ફિલસૂફી સિદ્ધાંત કે માન્યતાની મોંકાણ ઉભી થઇ જતી.

શરદના સાસરીયામાં લગ્નપ્રસંગ આવતાં સુવર્ણાને થોડા દિવસ માટે પિયર જવાનું થયું. શરદને વધુ રજા મળે તેમ નહોતુ. એ છેલ્લા દિવસોમાં ત્યાં જઇને પાછો આવ્યો. ઘણા દિવસે આવેલી સુવર્ણાને પિતાએ થોડા દહાડા વધુ રોકી.

શરદે આ બાબત વાંધો ન લીધો. એને સુવર્ણાથી જેટલી સગવડ મળતી, એનાથી વધુ અગવડ નહીં મળે, એની ખાતરી હતી. શહેરમાં લોજના ક્યાં તોટા છે? શરીરમાં કંઇક નરમા-ગરમી અવશ્ય રહેતી, પણ શ્રીમંતનું સંતાન સેવા પણ શું કરી શકે? એ અહીં હોય કે ત્યાં એને મન સરખી હતી.

દવા ચાલુ રાખ્યા છતાં આજ રાતે તો શરદને ખૂબ ઉધરસ આવી. કંઇક તાવ જેવું પણ લાગ્યું. આખી રાત પથારીમાં બેઠો રહ્યો.

શે ટળે રે?

ભભૂકે ચોદિશ ભડકા ભોમમાંરે,
ગગને પહોંચે ઝાળ કરાળ:
સખિરી! આગ બૂઝે શી રીતથી રે?
ભીષણ ભવસાગર ભરતી ચડી રે;
ઉલટયાં પ્રલયકર ધમસાણ:
તારક માતા શોધું કયાં સખિ રે!
અણુ અણુ કંપી ઊઠયાં બ્રહ્માંડનાં રે,
ત્રાસે વ્યાકુળ જગનાં લોકઃ
સખિરી! જન સંરક્ષક કયાં હશે રે?
ઊંધી આંધીના વન વાયરા રે;
રૂંધે નેણ, સૂઝે નવ વાટ:
સખિરિ, પંથ બતાવણ કયાં છુપ્યો રે?
દિલડું ફફકે નયણાં નીતરે રે,
રોમે રોમ રૂંધામણ થાય:
સખિરી, આત્મ-અવશતા શે ટળે રે?

સીતારામ શર્મા

સવારે ધીરે ધીરે ઊઠીને ચા કરવા પ્રાયમસ ચેતાવવા જાય છે, ત્યાં બારણે કોઇએ ટકોરા માર્યા. જોયું તો લખમીની સાસુ!

"શરદભાઈ, કંઇ આખી રાત ઉધરસ આવી? વહુ અમારાં બહુ દયાળુ છે. સવારમાં જ મને કહ્યું કે બઇજી, શરદભાઇના ત્યાં કોઈ

કુંજલડી રે !

ઓ ઉડતી કુંજલડી રે !
સન્દેશો મ્હારો લેતી જાજે !
સન્દેશો મ્હારો લેતી જાજે !
ઓ ઉડતી કુંજલડી રે !

*

સાસૂજીને તો કહેજે કુંજલ !
મ્હારાં પાયે લાગણાં :
ન્હાનાશા દેવરિયાને વ્હાલ કે'જે !
ઓ ઉડતી કુંજલડી રે !
સન્દેશો મ્હારો લેતી જાજે !

*

જેઠાણીજીને કહેજે કુંજલ !
મ્હારાં પાયે લગણાં :
દેરાણીને તો આશીષ કે'જે !
ઓ ઉડતી કુંજલડી રે !
સન્દેશો મ્હારો લેતી જાજે !

*

જેઠજીને માથલડે કુંજલ !
ફેરવજે હાથ ઘણાં :
ન્હાનીશી નણદીને યાદ દેજે !
ઓ ઉડતી કુંજલડી રે !
સન્દેશો મ્હારો લેતી જાજે !

*

પરણ્યાને કહેજે કુંજલ !
ઝાઝેરા તું મ્હેણલાં :
સાથે આવે તો તેડી લાવજે !
ઓ ઉડતી કુંજલડી રે !
સન્દેશો મ્હારો લેતી જાજે !

રમણિક કિશનલાલ મહેતા.

*એક રાજસ્થાની લોકગીતને આધારે.

નથી, તો તમે જઈ આવો ને! બિચારાંને અગવડ પડતી હશે. પડોશીધર્મ તો બજાવવો જોઈ એને."

"એ કેમ ન આવ્યાં ?"

"મેં તો કહ્યું કે તમે જાઓ. પણ કહે કે ઘરમાં બીજું કોઇ બાઇ માણસ નહીં, એટલે મારાથી ન જવાય."

આટલી મર્યાદા ! સુવર્ણા કદી આવી વાતને લક્ષમાં પણ ન લેતી. શરદને એ વિચાર પણ ન આવતો. આખરમાં તો લખમી અજ્ઞાન ખરીને !

"લખમી બહેન બહુ ડાહ્યાં લાગે છે."

"હા ભાઇ, લખમી તો અમારા ઘરની લખમી છે. પહેલાં તો ભાઇ, એમનું ઘર સામાન્ય ને વહુનું ભણતર ઓછું એટલે અમારું મન જરા પાછું પડતું. વાતવાતમાં અમે તપી જતાં. પણ સામો અક્ષર કેવો ? શરદભાઇ, મારા નાના દીકરાને કંઇ દમનું નાનપણથી પાસું. પણ શું શેક, તાપ ને ઓસિડયાં વહુએ કર્યાં, કે સારો થઈ ગયો. મારી એક દીકરીને હાથની ખોડ. દીકરીની જાત ને વળી ખોડ-ખાંપણ: મારો તો જીવ બળી જતો. પણ વહુએ રોજ ભાનભાતનાં તેલ ચોપડયાં ને ખોડ જતી રહી. એના સસરાને તો વહુના હાથની રસોઇ જ ફાવે. મને ને મારા પશવાને પહેલાં વહુ નહોતી ગમતી. હવે તો પશવો કહે છેઃ 'બા, દેવી છે દેવી'. વહુ મને તો ફૂલની જેમ જાળવે. કંઇ કામ કરવા ન દે. હું તપી જાઉં, પણ એ તો જાણે ઠંડા પાણીની માટલી."

શરદ સાંભળી રહ્યો. એ પોતાનું દર્દ ભૂલી ગયો. કંઈ ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયો !

"ભાઈ, વહુ કહેતાં'તાં કે સુવર્ણાને જલદી તેડાવી લેજો. આટલી ઉધરસ ને કંઇ દવાદારૂ જ નહીં ! પીટયા દાક્તર તો એમનાં ખિસાં ભરે. બાકી શરદભાઈ ઘરના માણસ જેવું કોઈ ઓસડ જ નહીં."

"એ ખરું, પણ બહેન ! ચાકરીને એ ગઈ છે તો ભલે થોડા દહાડા રહે. આજે કોઈ સારા

ડાક્તરની દવા લાવીશ, એટલે મટી જશે."

—જે દર્દ-એ મટવાનું માનતો હતો, એ દર્દ વધતું જ ગયું. પણ લખમી અને એનાં સાસુએ સેવા કરવામાં કંઇ બાકી ન રાખી. રોજ શરદ પાસે સુવર્ણાને તેડાવવા માટે કાગળ લખવા કહે. શરદ તેમની સામે કાગળ લખે, ને નાખવાના બહાને પોસ્ટની પેટી પાસે જઇ ફાડી નાખે.

"આટઆટલા કાગળ છતાં ન આવ્યાં ?"

"આજકાલમાં આવવાનુ લખે છે." શરદ જવાબ દેતો.

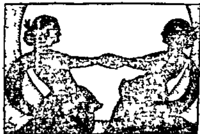
સહુ રોજ રાહ જોતાં. લખમી અને એનાં સાસુએ શરદના માતાપિતાને ખબર આપ્યા પિતા દોડી આવ્યો. બાપદીકરો આંસુની નદીઓ વહેવડાવવા સિવાય કંઈ ન કરી શક્યા.

મોડી મોડી માતા આવી. કટાણું મોં ને મેણાં મારતી આવી. શરદે માતાને નમસ્કાર કર્યાં. મા કંઈ જવાબ આપ્યા વગર ચારે બાજુ જોતી બેઠી. શરદે માતાને પાસે બોલાવીને કહ્યું :

"મા, હવે વધુ ચિંતા કરીશ નહીં. હું તો થોડા દહાડામાં આ આંદામાનની જન્મટીપમાંથી છૂટીશ. દાકતરે ચોક્કસ કહ્યુ છે. પણ મા, લોકો કહે છે કે, સ્ત્રી તો પારકા ઘરની લક્ષ્મી છે. તું અને સુવર્ણા : બંનેને જોઇને એ વાત કદી સાચી ન માનત. પુત્રને ભરખનાર તારા જેવી માતાઓ જ્યાં હોય પતિને ભરખનાર સુવર્ણા જેવી સુંદરીઓ જ્યાં હોય ત્યાં લક્ષ્મીદેવીનો વાસ કેમ સંભવે ? આ તો ડાકણો શાકણો, ચૂડેલોનો સંસાર છે." શરદને ખાંસી ચઢી આવી. થોડીવારે શાન્ત થતાં ફરીથી એણે ચલાવ્યુઃ

"મા, મે કદી ગુસ્સો નથી કર્યો. પણ વગર વાંકે મને કાળા પાણીની સજા કરનારાં તમને બંને જણાંને શું કહું ? એક તરફ સગી જનેતા, બીજી તરફ જીવનસંગિની, બનેમાંથી એકેય મારા પર દયા ન આવી. એકેને નમતું આપવાનું ન સૂઝયું ? અરેરે, મને ઘરથી બહાર કાઢયો,

સહિયરોને

ઘૂમો સાહેલીયો ઘૂમો હો !
 ખીલ્યા શારદ ચોક વિશાળ,
 સાહેલીયો ઘૂમો, સાહેલીયો ઘૂમો હો !

ઘૂમકે બ્રહ્માંડ ઘૂમે તારલા !
 ઘૂમે સૂરજ ને શશીરાજ !
 સાહેલીયો ઘૂમો, સાહેલીયો ઘૂમો હો !

ઘૂમે રૂપેરી ચંદ્ર કિરણો
 ઘૂમે રજનીનાં મધુરાં હાસ !
 સાહેલીયો ઘૂમો, સાહેલીયો ઘૂમો હો !

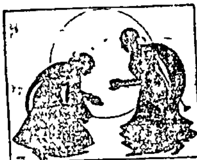
ઘૂમે શીળી સમીર લ્હેરીઓ
 ઘૂમે વિશ્વ-સંગતનાં ગાનઃ
 સાહેલીયો ઘૂમો સાહેલીયો ઘૂમો હો !

ઘૂમે સાગર ઉર ઉર્મિઓ
 ઘૂમે સરિતાનાં ઝરણાં-નીર :
 સાહેલીયો ઘૂમો, સાહેલીયો ઘૂમો હો !

ઘૂમે પૃથ્વી ને ઘૂમે પાણીડાં
 ઘૂમે આકાશ વાદળ-વેલ !
 સાહેલીયો ઘૂમો, સાહેલીયો ઘૂમો હો !

ઘૂમે સંસારે શીળી સુંદરી
 ઘૂમે ઉલટે આનંદ રાસ !
 સાહેલીયો ઘૂમો, સાહેલીયો ઘૂમો હો !

જશુભાઈ રાવળ

શરદ્—રાસ

શ્રી. રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ.

શરદ્ નભમાં હિમાંશું જો નાચી રહ્યો,
પ્રાણ–પ્રાણે એ ઉર્મિઓ નચાવી રહ્યો,
નયન–નયને નવજ્યોત્સ્ના જગાવી રહ્યો.
શરદ્ ચંદનીના ચોક છે સોહામણા,
આવો સજની અમૃતનાં હળે છાંટણાંઃ
ઝીલો ઝીલો રસધાર એ વહાવી રહ્યો.—શરદ્
નવી ઉર નિર્મળ ચંદ્રિકા, જળ ઉર શારદ્ વેલ,
ઉર ઉર હંસ કલ્લોલતા, નયને અમૃત હેલ;
આવો અવનીની ઉજ્જવળ સૌદામિનિ,
ભાવ ભીની ઓ ગુર્જરી–કોડામણી,
રાસ રમવા રસરાજ આજ આવી રહ્યો.—શરદ્
લજ્જાની અંજલિ ભરો, લજ્જાળુ ઓ બાળ,
વ્હાલ–નિતરતાં વદનથી ઉજવો શરદ્ રસાળ,
તારા શી લજાયો સ્નેહલ સોહાગ છે,
તારે વદને પવિત્રતા પરાગ છે,
તારા ચેતન ચમકાર, તારા પ્રેરક હલકાર,
તું છે જ્યોતિ અવતાર, રાસ નિરખી રસેશ્વર,
જો રાચી રહ્યો.—શરદ્

છતે માબાપે રઝળતો કર્યો. સુવર્ણાને શું કહું? એને લાવતાં તમને કેવા ઓરતા થતા હતા! લાવીને નભાવી પણ ન શક્યાં? મા અને પત્ની : બંનેએ મારી નાવ ડુબાડી.

"આ લખમીબેનને ન જોયાં હોત તો હું નારીને નરકની ખાણ માનત! ખરેખર, પારકા ઘરની લક્ષ્મી તે આનું નામ. મા, હું ચાલ્યો. મોટી પોકે સંસારને બતાવવા હવે રડજો. સુવર્ણાને સંદેશો મોકલજો કે તારી સ્વતંત્રતા હવે અખંડ બની છે. સહુ આનંદો! મારો પણ આનંદનો દિવસ હવે નજીક આવ્યો છે."

જીવનમાં કદી ક્રોધી ન બનેલો શરદ છેલ્લી ઘડીએ ક્રોધી બની ગયો. એના શ્વાસમાં કફ ભરાઇ ગયો. એ કાઢવા બહુ મહેનત કરી, પણ ન નીકળ્યો. એનું પ્રાણપંખેરૂં ઊડી ગયું હતું.

સહુએ આકાશને ગજવી નાખે તેવું કલ્પાંત કરી મૂક્યું.

મોંઘવારી

(હાસ્ય કટાક્ષ રાસ)

લોક લોકના જીવનમાં પલટા દેનારી બળી મોંઘવારી બળી મોંઘવારી.
મેં તો મનને મનાવીને શમાને આજથી રજા દીધી,
મેં તો કપડાં ધોવામાં ગળી ને સાબુની કસર કીધી;
મેં તો મદ્રાસી મોઘી છીકણીની ચપટી ઓછી લીધી:
તોયે મારી નાણાંની થેલી ખાલી ખાલી, બળી મોંઘવારી બળી મોંઘવારી.

મેં તો કોલસાની ભૂકીને ભેળવીને છાણના ગોળા કર્યા,
મેં તો કેરોસીનના ડબાને પાણીચું દઈને કોડિયાં ભર્યાં,
મેં તો કાગળના ડૂચાને ઢીબી ઢીબીને ઘાટીલા ગુંડલા કર્યાઃ
ત્યારે પેલી શેઠાણીએ સ્ટવની લાણી કરી, બળી મોંઘવારી. બળી મોંઘવારી.

મેં તો પાશેર દૂધમાંથી નવટાંકની નવ જણની ચા કીધી,
મેં તો કારેલાંની છોલમાંથી ભજીયાં ને ઢોકળાંની વાનીકરી,
મેં તો રેશનના ઘઉંના કાંકરાથી તળીયાની પોળ પૂરી;
પેલા બંગલાવાળાને ઘેર મિઠાઈ કરી, બળી મોંઘવારી. બળી મોંઘવારી.

બેન ! ઘંટી પીસવાની મજા તે આજ મારે બરડે જાણી,
બેન ! ખાંડવાની કેવી ધમક તે આજ મારે બાવડે જાણી,
બેન ! 'પનિહારી'નાં ગાતી'તી ગીત તે મોજ મારે હૈયે મા'ણી.
માંડ ઘરમાંથી દવાની બાટલી છૂટી, બળી મોંઘવારી. બળી મોંઘવારી.

એના કાકાના કોટને કાપીને બેબીનાં ઝબલાં કર્યાં,
જુના ધોતિયાના ચીંદરડાં ફાડી 'બાબા' બાળોતીયાં કર્યાં;
જીર્ણ સાડીને કાપીને કુપીને ગોદડાં ને નવા ઓશીકાં ભર્યાં,
પેલા સાકીંટવાળાને ઘેર ગાંસડી ભરી. બળી મોંઘવારી. બળી મોંઘવારી.

મેં તો સગાં સંબંધીને શહેરમાં ન આવવા ચેતવણી દીધી,
જાતાં જાત્રાએ 'કંકુ ડોસીને' તારથી મેં ખબર દીધી;
કહ્યું કોલેરાનો રોગ છે ભારી, કે લેજો ટીકીટ સીધી,
તોયે છાછવારે એક–બેની આવક ખરી. બળી મોંઘવારી. બળી મોઘવારી

બાઈ, સરખી સમાણી સૌ આવો તો સુખદુઃખની વાત કરીએ,
બાઈ, આવો તો કાળમૂખી મોંઘવારી કેરી મોંકાણ માંડીએ;
બાઈ, માનો તો પાઠ એમા જીવનની સાચી રીત શીખીએ,
એમાં સાદા જીવનની છે સિદ્ધિ ભરી. બળી મોંઘવારી. બળી મોંઘવારી.

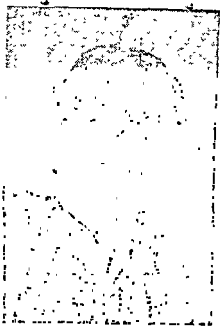
શાંતિકુમાર પંડયા.

નાવલિયા ના'વ્યા.

શ્રી. રમણીકલાલ જયચંદભાઈ દલાલ.

પૂનમ પગલે વાટડી જોતી
નાવલિયા ના'વ્યા,
હાં રે સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
કાર્તિક ચમકે દેવદિવાળી
મંદિરિયાં અજવાળ્યાં;
દીપમાળના વિવડે દિવડે
તે જ પ્રીતમનાં ઢાળ્યા;
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
માગશરના શિશિર સુસવાટે
થર થર કંપાવ્યા;
સૂની એકલ રાતલડિએ
પળ પળ ચમકાવ્યાં:
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
પોષે પોષક મદન સૂર્યનાં
સંક્રાતિ ટાણાં;
પતંગ દોરે દિલના છાના
સંદેશા માણ્યા:
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા,
આંબા ડાળે મંજરી મોરી,
વન વન બહલાવ્યા;
વસંતની વાયૂ લહેરીએ
નયણાં તલસાવ્યાં:
હોય સખિ નાવલિયા ના'વ્યા.
ફાગણ આવ્યો ફળિયે ફળિયે
ફાગખેલનો ખેલ્યાં;
રંગલીલામાં રસબસ થાતાં
રસિયાઓ રેલ્યા:
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
ચૈત્ર પૂર્ણિમા ચૌદ લોકનાં
અમૃત વરસાવ્યાં;
સરિતા કાંઠે અભિનવ રાગે
શમણાં સરજાવ્યાં:
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
વૈશાખે ધરતી ધમધમતી
સૂરજને અકળાવ્યા:
તણખા ઝરતા તડકે ભડકે
દાવાનળ સળગાવ્યા:
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
જેઠ પૂનમની વાદળી દોડી
વર્ષાની છાયા;
નવસર્જનની લગન લગાડી
મીઠી લાગે માયા:
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
માસ અષાઢે વિજળી ઝબુકી
જલ-તાંડવ મંડાયાં;
વિરહે જળતાં અંતર કાજે
મેઘ મલ્હાર ગવાયા:
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
આવી શ્રાવણી, ભાઈબહેનનાં
રક્ષણ બંધાયાં;
જગપગથારે સ્નેહ બંધનાં
વ્હાણેરાં વાયાં:
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
ભાદ્રપદે પૂનમ વિસરાવી,
પર્વ બીજાં અપનાવ્યાં;
હૃદય વિભૂતિ રાષ્ટ્ર પ્રાણનાં
પૂજન મંડાવ્યાં:
હોય સખિ, નાવલિયા ના'વ્યા.
બંસરી નાદે નંદકિશોરે
જીવન રાસ રમાડ્યાં;
શરદ પૂનમની ધન્ય ઘડીએ
પ્રીતમ પાસ પધાર્યાં;
હાં રે સખિ, સૂતા સ્નેહ જગાડ્યા,
હાં રે સખિ, નાવલિયા આવ્યા.

હળવે હાથે

શ્રી. શાન્તિકુમાર પંડ્યા

હળવે હાથે વલોવીને અમૃત નિપજાવ્યા છે તેવું ગુજરાતનું રાસ-ગરબા-રાસડા રૂપી અમૃત ધન વિશ્વના ઇતિહાસમાં પોતાનો ફાળો નોંધાવી રહ્યું છે.

હળવા ફૂલ જેવો કવિ—હૃદયના અંતર—તલમાંથી સાંસરવો નીકળી જતો બોલ લોકકંઠે અમર રહ્યો છે. તેણે સમાજને જાગૃત અને ચેતનવંતો રાખ્યો છે; લોકજીભે ચડી તેણે માનવસ્વભાવની સારી યા નરસી યાતનાઓ ગઈ છે ! સાસરીયામાં માવતરોને કરૂણ સંદેશા પાઠવ્યા છે. મોટા ઘરની રીતોમાં ગોરાંદેએ જીવનમાં ઝેર પી, ઘરચોળાંની લાંબી સોડયો તાણી હસતે મોએ વિદાય લીધી છે, તે સુરેખ શબ્દ ચિત્રાવલીઓ માનવ અંતરની ગુહા ભેદીને એની લાગણીઓના તારને ઝણઝાવે છે ! એ અજ્ઞાન કવિને કેમ શબ્દોની ગુંથણીમાં કે ભાષાની ચૂંથણીમાં ઉતરવું પડ્યું હશે ! તેના મનોમંથમાંથી કાવ્ય ઝરણીઓની સરવણીઓ ફૂટતી ધોધમાર વહીને સળંગ ચિત્રને જીવંત બનાવી દીધુ છે.

તેવું બીજું મેના ગુર્જરીનું કોઇ લોકકવિનું ચિત્રણ ખરેખર અદ્ભૂત છે ! વીરાંગના મહાશક્તિને જોમ આપે તેવું હૃદયગમ છે.

તેણે કરેલું ગુર્જરીનું દેહ-સૌન્દર્યનું વર્ણન આપણી આગળ એ રજપૂત યુગની વીરનારીનો તાદ્દશ ચિતાર ખડો કરે છે. બાદશાહની બાદશાહતના પ્રલોભનથી અચળ રહી, તેના જડબાતોડ જવાબ આપનાર મેનાં—ગુર્જરીને શબ્દદેહે અમરત્વ આપનાર લોકકવિની એ સાચી કવિતા છે. લોકસાહિત્ય યુગોથી વારસામાં મળ્યે જાય છેઃ ઘંટી દળનારી નણંદે ભાભીને કંઠે કરાવ્યું છે, સામી સામી ખાંડનારી સાસુએ વહુને ઝીલાવ્યું છું, પાણીની હેલ ભરી લાવનારી સરખી સમાણી સહિયરોએ એક બીજાને બોલ આપ્યા છે.

જીવનની એવી રૂપલા ગત્રીઓ આવે છે કે તેમના આત્મા એ નિવમો ઉજવવા તલમી રહ્યા હોય છે. નોરતાના નવ દિવસ તેમના જીવનમાં રસ રેલાવે છે ! રાતની રાતોમાં એ સરખી સમાણીઓ સ્વતંત્ર જગત સર્જે છે અને તે જગતમાં નિર્બંધ પણે વિહરે છેઃ રાસ-ગરબાની ધૂન મચાવે છે ! સાગી ય રાત એ તાલ-લય અને નર્તનમાં સારાય જીવનનો થાક વીસરી જાય છે !

ક્યાં એ લોકરાસ, અને ક્યાં એ ધીંગી મરત બુલંદ અવાજના પડઘા પાડનારી ગાનારીઓ! ગામડા મટીને હવે શહેરો વધ્યાં છે. નોરતાના દિવસમાં શેરીઓ નિસ્તેજ સૂની પડી લાગે છે. જાણે આપણું અમોલુ ધન પાછું લુપ્ત થતું હોય. તેમ લાગે છે. તેને વેરણછેરણ થતું અટકાવવાને આપણા લોકકવિ શ્રી. મેઘાણીએ પાંચ છ ફૂલછાબો ભરી છે. તેને પણ લોકકંઠે રમતું કરવાની હવે જરૂર પડી છે. આપણા કવિઓ

હજુ તેનો સ્પર્શ કરતાં અચકાય છે. કવિવર ન્હાનાલાલે તેમાંથી પ્રેરણા લઈને નવા યુગને ઘટતા રાસો આપ્યા છે, આજના યુગે તેને ઝીલ્યા છે. પણ તે પછી અનુકરણો કરી સંસ્કૃત શબ્દોથી લાદી, રાસની મહત્તાને ઘટાડી દીધી છે. ચઢેલી ભરતીનો પાછો એક દસકામાં ઓટ આવ્યો છે. તેનાં કાવ્ય ઝરણું સૂકાનાં જાય છે. આપણા કવિઓ છંદ બદ્ધ કવિતા તરફ એટલા ધસ્યા જાય છે અને લાગે છે કે કદાચ રાસ યુગનું એક મોજું જ હતું.

ગુજરાતણો પણ તેમના પ્રિય રાસ ગરબા તરફ બેદરકાર રહી લાગે છે. તેમના સમારંભોમાં હવે અભિનય ગીતો અને નૃત્યોનું પ્રમાણ વધુ પડતું છે. તેમના ગળાના કંઠ કોઈએ ચોરી લીધાં છે. તેમના હૈયાનું હીર કોઈએ ચૂસી લીધું છે. નૃત્યોમાં અપૂર્ણ કૃત્રિમ રીતે હાવ-ભાવથી કાયાને પરાણે ઝૂલાવી રહી હોય છે

અને આપણા કવિઓ તો એક મેઘાણી કે ન્હાનાલાલની સરસ કૃતિ પમરાટ ફેલાવતી હોઈ કે તેના ઢાળમાં ભાર તાલ સમજ્યા વગર દસ પંદર રાસ ઘસડી કાઢે છે. જો તેઓ અનુકરણથી પર રહી, આપણા લોકગીતોની ઢાળ રચના સમજવા પ્રયત્ન કરી, પોતાના સરલ, શબ્દોમાં રચના ઉતારશે તો તેઓ જરૂર સફળ થશે. આજના કવિઓને માર્ગ-દર્શની જરૂર છે તે કોઈ શ્રી મેઘાણી કે સુન્દરમ્ જેવા સફળ કવિઓ રાસ-ગરબાની દોરવણી કરશે તો પાછા એ હલકવાળા સરળ અને અંતર વીંધે તેવાં મનોરમ રાસ ગરબા રચાશે.

બાકી આજ તો આપણું રાસ સાહિત્ય અસ્તાચળે જતું લાગે છે. તેને પ્રકાશમાં લાવવાનું કામ આજના નવા યુગના કવિ પ્રતિનિધિઓના હાથમાં છે.

*

આ અંકમાં આવેલી લેખન સામગ્રીથી જોઈ શકાશે કે આ વર્ષે અપવાદ સિવાય લગભગ મહાગુજરાતનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા જુના અને નવા રાસકવિઓએ પોતાની સુંદર કૃતિ મોકલી આપી છે. તે બદલ તેમનો આભાર માનું છું.

સરકારી ક્વોટા પ્રમાણે ઠરાવેલ કાગળોથી અંક વધારી શકાય તેમ ન હોવાથી દરેક લેખ ઉપર નોંધો જતી કરવી પડી છે.

કવિશ્રી ન્હાનાલાલની 'હરિની હંસલી' નામે સર્વાંગ સુંદર કૃતિ રાસનું ચક્રવર્તિ પદ જાળવી રાખે છે. તેના ગૂઢ ભાવોને આપણે પહોંચી શકવાના નથી. ત્યારે આપણા લોકકવિ શ્રી મેઘાણીએ કવિ સમ્રાટ રવિન્દ્ર બાબુના બંગાળી ગીતો તેમની લાક્ષણિક પદાવલીમાં ઉતારી ગુજરાતને ઋણી બનાવ્યું છે. તેમની 'શુભ પ્રેમ'ની ગીતાવલી દિલમાં ગુંજી રહે તેવી સુંદર છે.

તે પછી આપણા નવી કવિતાના સર્જકો શ્રી ઉમાશંકર, શ્રી સ્નેહરશ્મી તથા શ્રી. રામ-પ્રસાદ શુક્લે રાસગીતો સર્જવામાં કલમ ચલાવીછે

બાઈશ્રી મોહિનીચંદ્રની એક સુંદર પ્રાર્થના આપણા નિત્ય જીવનમાં નિરંતર પાઠ કરી શકાય તેવી ભાવભરી છે. તેમજ શ્રી અશોક હર્ષનું "જુનું નાણું" નવુંયે નથી અને જુનું થવાનું નથી.

નવા નવા પ્રયોગ કરવામાં શ્રી. બાળમુકુંદ દવે અને વેણીભાઈ જાણીતા છે. તેમની 'જાગો' અને સાગરના અજંપા સુંદર કૃતિઓ છે.

તે સિવાય બીજા કવિઓની સુંદર કૃતિઓ-નો જગ્યાના અભાવને લીધે ઉલ્લેખ કરી શકાય તેમ નથી. તેથી તેનો રસસ્વાદ વાચકો જ કરી લે

હિંદુ કાયદામાં સુધારણા

શ્રી. પ્રભુદાસ બાલુભાઈ પટવારી
બી. એ. એલએલ. બી. એડવોકેટ

હિંદ જ્યારથી ગુલામ બન્યું ત્યારથી આપણો સમાજ રાજકીય સામાજિક આર્થિક વગેરે ક્ષેત્રમાં જે અધોગતિ અને દુર્દશામાં ધસડાઇ રહ્યો છે તેનું વર્ણન કરવું હવે બીનજરૂરી છે. આર્ય સંસ્કૃતિની તેજસ્વિતા અને પ્રભાવ ઓસરી ગયાં અને તરેહતરેહની રૂઢીઓ અને કુરિવાજો ધર્મ અને નીતિના નામે પ્રજામાં જડ ઘાલી બેઠાં.

સમયના પ્રવાહમાં આપણે ત્યાં પ્રવર્તી રહેલી સામાજિક અસમાનતા દૂર કરવા માટે અનેક પ્રયત્નો ચાલુ છે અને છેલ્લા દશકામાં પ્રચંડ આંદોલનો થવાથી સરકારે પણ ચારેક વર્ષ પહેલાં ચાલુ કાયદામાં સુધારણા કરવા અંગે એક સમિતિ નીમી છે. એ સમિતિના પ્રમુખ કલકત્તા હાઇકોર્ટના ભૂતપૂર્વ ન્યાયમૂર્તિ સર બી. એન. રાવ છે. આ કમીટીએ આપણા સમાજના સળગતા પ્રશ્નો એકત્રિત કરી એક પ્રશ્નાવલિ બહાર પાડેલી હતી. તે પ્રશ્નાવલિ હિંદભરમાં આ વિષયમાં રસ લેતા ઘણાને મોકલવામાં આવેલી. અનેક સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓએ એક રીપોર્ટ પ્રકટ કર્યો અને તેના ઉપર પણ નિષ્ણાતોના અભિપ્રાયો અને મંતવ્યો રજુ થયાં. પરિણામે હિંદુ કામદાનો આ ખરડો પ્રજા સમક્ષ રજુ થયો છે. અત્યારે એના ગુણદોષની ચર્ચાને અવકાશ નથી. તે ખરડામાં શું છે તેનો સારાંશ આપણે જાણીએ.

આ ખરડો કામચલાઉ છે. રાવસમિતિ જાહેરમત જાણ્યા પછી હિંદના મુખ્ય શહેરોમાં પ્રવાસ કરી જરૂરી નિવેદનો લેશે અને ત્યાર બાદ વડી ધારાસભામાં ખરડો પસાર કરવામાં આવશે.

હિંદુ કાયદાના શ્રુતિ, સ્મૃતિ રીતરિવાજો અને તેના આધાર પર અપાયેલા કોર્ટોના ચુકાદાઓ તથા કેટકે કટકે થયેલા અમુક ધારાઓનો બનેલો છે. રાવસમિતિએ નવેસરથી હિંદુ કાયદાને એક સમગ્ર ધારારૂપે (Codification) બનાવવાની દરખાસ્ત મૂકી છે.

આ હિંદુ કાયદાના ખરડામાં હિંદુની વ્યાખ્યા સૂચવવામાં આવી છે. તેમાં હિંદુ, શીખ, જૈન, બૌદ્ધધર્મી સૌને આવરી લેવામાં આવ્યા છે. સ્ત્રીધનની વ્યાખ્યામાં સ્ત્રીને વારસાથી, વહેંચણીથી, બક્ષીસથી, ભેટથી, જાતમહેનતથી વગેરે મળેલી હરેક પ્રકારની મિલ્કતને સ્ત્રીધન તરીકે ગણવામાં આવી છે.

આ નવા કાયદામાં જે મહત્વના ફેરફારો સૂચવવામાં આવ્યા છે તેનો જ નિર્દેશ અહીં કરેલ છે.

વારસા-હક્ક

વારસાહક્કમાં પુત્રીને પુત્ર મુજબ વારસદાર તરીકે સ્થાન અપાયું છે. પુત્રને જે હિસ્સો મળશે તેનો અડધો હિસ્સો પુત્રીને મળશે — ઉદાહરણ તરીકે એક વ્યક્તિ પાંચ હજાર રૂપીયા મૂકી મૃત્યુ પામે અને તેની પાછળ તેની વિધવા, પુત્ર અને પુત્રી હોય તો વિધવાને બે હજાર, પુત્રને બે હજાર અને પુત્રીને એક હજાર રૂપીયા વારસાઈ હક્કથી મળશે. [illegible] મૃત્યુ પામનાર પોતે [illegible] થાય તેરા [illegible] ગોમાં મિલ્કતની [illegible] ત્રીજની [illegible]

*તાજેતરમાં અમદાવાદની અનેક સંસ્થાઓના આશ્રય હેઠળ ઓન શ્રી. ગણેશ વાસુદેવ માવલંકરના પ્રમુખસ્થાને ભરાયેલ સભામાં આપેલ ભાષણ.

અનુસાર થશે.

વારસાના કાયદામાં બીજો મહત્વનો સુધારો એ છે કે, ગુજરનારની મિલ્કત વારસદારોને ઉત્તરાધિકારથી નહીં, પરંતુ વીલના અગર વીલ વગરના વારસાઈ હક્કથી પ્રાપ્ત થશે. એટલે કે અત્યારે સંયુક્ત કુટુંબમાં જન્મ થતાં જ પુત્ર, પૌત્ર કે પ્રપૌત્રને હક્ક પ્રાપ્ત છે, જ્યારે આ સુધારાથી વ્યક્તિના મૃત્યુ બાદ તે વખતના વારસદારોને મિલ્કત મળશે.

લગ્ન

નવા સુધારામા બે પ્રકારના લગ્નની વ્યવસ્થાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. સંસ્કાર લગ્ન અને સિવિલ લગ્ન. જેને જે લગ્નપ્રથા પસંદ હોય તે દ્વારા તે લગ્નગ્રંથીમાં જોડાઈ શકે છે. સંસ્કારલગ્ન હિંદુધર્મની વિધિઓ અને રીતરિવાજો મુજબનાં લગ્ન છે, પરંતુ કોઈ પણ પુરુષ એક પત્નીની હયાતીમાં બીજું લગ્ન કરી શકશે નહિ; સોળ વર્ષની ઉંમરની અંદરની કન્યા હોય તો તેના પિતા કે વાલીની સમ્મતી જોઈશે. સિવિલ લગ્નમાં આવી વિધિની આવશ્યકતા નહિ રહે. તેમાં લગ્નના રજીસ્ટાર પાસે સોગંદવિધિથી લગ્ન થશે. સિવિલલગ્ન અંગેના નિયમો હાલના સ્પેશિયલ મેરેજ એકટના નિયમો જેવા જ છે.

તેમાં એક વિશેષ કલમ મૂકાઇ છે કે હાલના પરિણિત યુગલો કે જેમને પોતાના લગ્ન કાયદેસર છે કે નહિ તેની, અગર વિધિ અનુસાર પરણેલાં હોવા છતાં જેમને સિવિલ મેરેજ કરવાની ઇચ્છા હોય કે શંકા હોય તેવાઓને સિવિલ મેરેજ કરવાની છૂટ રહેશે.

લગ્ન વિચ્છેદ

આજે હિંદુ કાયદામાં અમુક જ્ઞાતિઓ કે જ્યાં છૂટાછેડાનો રિવાજ પ્રચલિત છે તે સિવાય કોઈને લગ્નમાંથી છૂટા થવાનો હક્ક નથી. નવા કાયદામાં લગ્ન નિરર્થક કરાવવા અંગે તથા લગ્ન વિચ્છેદ અંગે પ્રબંધ કરવામા આવ્યો છે.

કોઈ પણ પત્ની અથવા પતિ કોર્ટ માર-

કૃત નીચે જણાવેલા કોઇ પણ કારણ ઉપરથી પોતાનું લગ્ન નિરર્થક ઠરાવી શકશે.

(૧) લગ્ન વખતે અને કેસ કરતી વખતે સામાવાળા ક્લીબ હોય.

(૨) પ્રતિબંધિત સગાં તરીકે હોય.

(૩) લગ્ન વખતે ગાંડા કે અબુદ્ધ હોય.

(૪) એક પત્ની કે પતિની હયાતિમાં બીજું લગ્ન કર્યું હોય.

અરજદાર સામાવાળા પાસે નીચે જણાવેલા પૈકી કોઈ પણ કારણ ઉપરથી કોર્ટ મારફત લગ્ન વિચ્છેદ કરાવી શકાશે.

(૧) સાત વર્ષથી ઓછી નહિ એવી મુદતથી ભ્રાંતચિત્ત થયેલ હોય.

(૨) ઉપર કેટલી મુદતથી રક્તપિત્ત હોય.

(૩) યોગ્ય કારણ વિના ઉપર જેટલી મુદતથી ત્યાગ કર્યો હોય.

(૪) ધર્મપલટો કર્યો હોય.

(૫) ઉપર જેટલી મુદતથી જાતીય રોગથી પીડાતા હોય.

(૬) પતિએ રખાત રાખી હોય અગર પત્ની કોઇની રખાત બની હોય.

દાયજો

અમુક કોમોમાં દાયજાની અનિષ્ટ પ્રથાથી ઘણી વિકટ પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થાય છે તે પ્રથા સામે ખૂબ ઉહાપોહ થયા કર્યો છે. નવા કાયદામાં આ પ્રથાનો અંત લાવવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ થયો છે. દાયજાની બધી રકમ પત્નીના ટ્રસ્ટ તરીકે ફરજીયાત ગણવામાં આવશે.

દત્તકવિધાન

હિંદના જુદા જુદા ભાગોમા દત્તક લેવાની જુદી જુદી પ્રથાઓ છે અને તેથી અનેક મુશ્કેલીઓ અને ઝઘડાઓ ઉભા થાય છે. રાવ સમિતિએ કાયદામાં આ બધી પ્રથાઓનો અંત લાવી સમગ્ર દેશ માટે દત્તક વિધાનની એક સરખી પ્રથાને જ અનુસરવાની યોજના મૂકી છે. ઉપરાંત મુબઇની હાઇકોર્ટે પ્રતિપાદિત કરેલ વિધવાના દત્તક લેવાના હક્કને કાયદામાં બહાલી આપી છે. મુબઈ હાઇકોર્ટે અનેક ફેંસલાઓ મારફત એવો નિર્ણય આપેલ છે

કે, સંયુક્ત કુટુંબમાં એક કુટુંબજન પોતાની પાછળ વિધવાને મૂકી અવસાન પામે તો તે કુટુંબજનની વિધવાને મૃત પતિએ જો સ્પષ્ટ પ્રતિબંધ કર્યો ન હોય તો પોતાના પતિનો વંશ ચાલુ રાખવા યોગ્ય વ્યક્તિને દત્તક લેવાનો હક્ક છે. હાઇકોર્ટોમાં આ વિષે મતભેદ છે. નવો કાયદો મુબઇના પ્રગતિકારક નિર્ણયને કાયદાનું અમલી સ્વરૂપ આપે છે.

દત્તક બાબતમાં અનેક ઝઘડાઓ ઉભા થતા હોઇ, કાયદામાં દત્તક વિધીને રજીસ્ટર કરાવવાની પણ યોજના કરવામાં આવી છે.

વાલીપણા અને સગીરોના ચાલુ કાયદામાં મહત્ત્વના ફેરફારો કરવામાં આવ્યા નથી, પરંતુ ચાલુ પરિસ્થિતિનું એકીકરણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ રીતે રાવ સમિતિએ ઘડેલ હિંદુ કાયદાની મુખ્ય કલમોનો સારાંશ આવી જાય છે. બીજા નાના નાના થોડા ફેરફારો છે પરંતુ તે બહુ મહત્વના નથી.

પૂછપરછ

મારા હાથના પંજા ઘણા મોટા હોવાથી ચુડલી પહેરતાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે ને બંગડી પહેરતાં તો કેટલીયે બંગડીઓ નંદવાઇ જાય છે. તો બંગડી પહેરતાં પહેલાં હાથને કુણા બનાવવા માટે શું કરવું તે લખશો. **—સરલા**

ઘણી સ્ત્રીઓના હાથના પંજા ઘણા મોટા હોય છે, તેટલું જ નહિ, કઠણ પણ હોય છે. એવી સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે ખીલી-પાંખીઆળી ચુડલીઓ પહેરે છે. કેમકે મોટા પંજાને લીધે મોટી ચુડલી પહેરે તો કાંડા ઉપર 'ઢખળો'—મોટી પડે છે. ચપોચપ બંગડી પહેરવાની ઇચ્છા આવી બહેનોને જતી કરવી પડે છે. પણ જો બંગડી પહેરતાં પહેલાં તેલ અને પાણી વતી હાથના પંજા ચીકટા કરવામાં આવે તો ચુડલી કે બંગડી પંજા નરમ થવાથી સહેલાઇથી ચડી જાય છે કેટલીક બહેનો સાબુવાળા હાથ કરીને પણ બંગડી પહેરે છે તેમજ ગ્લીસીરીનવાળા હાથ કરી પાણી વતી ઘસવાથી પંજા ચીકટા અને નરમ થવાથી બંગડી કે ચુડલી સહેલાઇથી પહેરી શકાય છે.

*

હું ગઈ દિવાળી ઉપર 'ટાઇફોઇડ'માં પટકાઇ પડી હતી. એકાદ મહિને સાજી થઇ. તે પછી ધીમે ધીમે શક્તિ આવ્યા પછી મેં કસરત શરૂ કરી. તેથી હાડકામાં દરદ થાય છે. પહેલાં મારૂં શરીર સુડોળ અને કેડ પાતળી હતી તે આ મંદવાડ પછી શરીર દુબળું ને કેડ મોટી થઇ ગઇ છે. તો કસરત કરવી કે નહિ તે લખશો તો આભારી થઇશ**—પ્રમીલા**

આ બધાનું કારણ નબળાઈ (કમજોરી) છે. ટાઈફોઈડ તાવને લીધે ખૂબ નબળાઈ આવી જાય છે અને આવી નબળાઇમાં કસરત કરવાથી શરીરને લાભને બદલે નુકસાન થાય છે. અત્યારે તો થોડું ટહેલવાથી પણ પૂરતી કસરત મળી રહે ને તે પછી શરીરમાં શક્તિ આવતી જાય તેમ તેમ કસરત વધારે પ્રમાણમાં કરતા જવું. શરીરમાં પૂર્ણ શક્તિ આવી ગયા પછી આવી ફરીઆદ રહેશે નહિ.

*

મારા હાથ અને પગ ઉપર ખૂબ રૂંવાટી થઇ છે. તેથી મને ખૂબ શરમ આવે છે ને આખો દિવસ ઘરમાં પણ હાથપગ ઢાંકીને બેસી રહું છું. બહાર જતા તો લજવાઇ મરૂં છું એ માટે કોઈ ઉપાય હોય તો જણાવશો.

—શિરીનબહેન

શરીર ઉપર ન્હાતી વખતે ખૂબ નહિ ઘસવાથી કે પછી ડીલને સાફ કરતી વખતે બરાબર શરીર ઉપર રૂમાલ ન ઘસવાથી રૂંવાટી થઇ જાય છે. તમે હંમેશા તેલનું માલીસ કરી ખૂબ ઘસશો તો રૂંવાટી ઓછી થતી જશે. ન્હાયા પછી પણ ખૂબ રૂમાલ અથવા જાડા કપડા વડે શરીર ઘસીને લૂછવું. બહાર જતાં કાંડા સુધીની લાંબી બાંયનો કબજો પહેરવો ને હાથે પગે મોજાં પહેરવાં. ફ્રોક–ચડ્ડી ન પહેરતાં સાડી-ચણીઓ પહેરવાં. એથી રૂંવાટી દેખાશે નહિ ને બહાર જવાની મુશ્કેલી ઓછી થશે.

*

મારી દીકરીના માથામાં લીંખો ખુબ થઇ છે, ને જૂંઓ પણ ઘણી થઇ છે, ને આખો દીવસ વલુર્યા કરે છે. ખૂબ ઓળવા છતાં જૂઓ ને લીંખો ઓછી થતી નથી. એ માટે ઉપાય સુચવશો. **—નાથીબહેન**

નાની દીકરીઓ ને મોટી બહેનોએ માથું હમેશાં સાફ રાખવું જોઈએ. માથામાં ખોડો થાય તેમાંથી લીંખો થાય ને જૂઓ થાય એટલે વાળમાં રોગ જેવું લાગે. વાળને છાશથી ધોઈ નાખવાથી ખોડો જતો રહેશે. ગોળના પાણીથી વાળ ધોવા, કાંસકાથી વાળ ઓળવા ને પછી ન્હાઇને વાળ સુકવી નાખ્યા પછી લીલાવાળ હોળી ગૂંચો ઉકેલી નાખી, વાળ સુકાવા દેવા. તે પછી માથામાં લીંબોળીનું તેલ ઘસવાથી લીખો ને જૂઓ ઝીણી કાંસકીથી વાળ ઓળવાથી નીકળી જશે.

*

સ્ત્રી-જગત સમાચાર

ઇટાલીમાં ફ્રેંચ મોરોક્કન સૈનિકોને લઈ જતી સૈન્યવાહક ટ્રેનમાં એક અતિ કરૂણ અને સભ્ય જગતને શરમાવે તેવો બનાવ થોડા વખત પર બનવા પામ્યો હતો. બનાવની વિગત ઇટાલીયન સમાજવાદી પત્ર 'આવાન્ટી'ના જણાવ્યા પ્રમાણે એવી છે, કે આ સૈનિકોની ટ્રેનમાં પાંચ બહેનો પોતાનાં બાળબચ્ચાં સાથે મુસાફરી કરતી હતી. રોમ પહોંચવાની લગભગમાં એ ટ્રેનના મોરોક્કન સૈનિકોએ એ બહેનો પાસે અસભ્ય માગણી કરી હતી, પરંતુ એમાંની ચાર બહેનોએ તે માગણીનો પ્રતિકાર કર્યો હતો. પરંતુ એ 'જંગલી' સૈનિકોએ એમની અસભ્ય માગણી નકારનાર ચારે બહેનોને એમનાં બચ્ચાં સાથે ચાલતી ગાડીએ ગાડી બહાર ફેંકી દીધાં હતાં. આમાંની એક બહેન એના મૃત બાળક સાથે ગાડીના પાટાની નજીકથી મરેલી હાલતમાં મળી આવી હતી. બીજી એક સ્ત્રી અને એક બાળક હોસ્પીટાલમાં ગુજરી ગયાં છે, જ્યારે એક મહિલા હજી રોમની સાનસીગોવાની હોસ્પીટાલમાં સારવાર લઇ રહી છે.

*

થાણુદેવળીના એક અધિકારીના યુવાન પુત્રે એક સાત વર્ષની બાળકી ઉપર બળાત્કાર કરવાના સમાચારે હોહા મચાવી છે.

*

જાણીતાં અમેરિકન લેખિકા મીસ પર્લ બક અમેરિકામાંની ઇન્ડીઆ લીગમાં જોડાયાં છે.

*

થોડા વખત પર સુરતના નર્સિંગ હોમમાંથી ગુમ થયેલ બાળક અમદાવાદમાં મળી આવ્યાનું કહેવાય છે.

*

સુરતના સૌ. હસુમતી દેસાઇએ ગાંધી જયંતિ પ્રસંગે 'સંત ચરણે' નામનો કાવ્યસંગ્રહ પ્રગટ કર્યો છે અને તેની આવક 'કસ્તુર બા સ્મારક ફંડ'માં જશે.

*

વડોદરા આર્યકન્યા વિદ્યાલયની વડોદરાની આર્યબાલા સભાની વાર્ષિક મહોત્સવ અંગે વકતૃત્વ હરિફાઈ થનાર છે.

*

ઘાટકોપરમાં શ્રી. નર્મદા બહેન ટ્રસ્ટમાંથી રૂ. ૫૧૦૦૦ ઘાટકોપર ગુરુકુળ હાઈસ્કુલને શ્રી.વાડીલાલ ચત્રભુજ ગાંધીએ ભેટ આપ્યા

*

શાહપુર (થાણા) મહીલા સમાજના વાઇસ પ્રેસીડેન્ટ શ્રી. ઉર્મિલા ત્રિવેદીએ કસ્તુરબા ફાળામા લગભગ બારસો રૂપિયા એ તાલુકાની ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાથી ઉઘરાવ્યા અને કલકત્તામાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાથી સૌ. સૌદામીની મહેતાએ બાર હજાર ઉઘરાવ્યા.

*

નાગપુરની ૧૮ વર્ષની એક હિંદી યુવતીએ વિમાની દળમાં જોડાવા યુદ્ધ ખાતાને અરજી કરી છે.

*

ભાવનગર મહિલા વિદ્યાલયના મકાનનું ખાત મુહુર્ત ભાવનગરના મહારાણી સાહેબ શ્રી. વિજયકુંવરબાના હસ્તે થયુ. મકાનનું ખર્ચ ભાવનગર સ્ટેટ આપનાર છે.

*

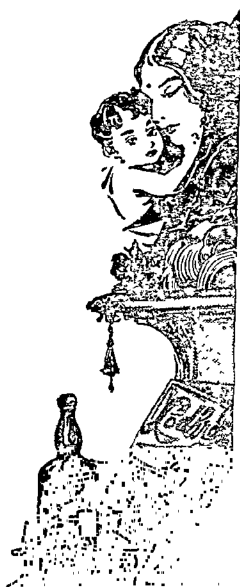
શ્રીનગરમાં એક ખૂબસુરત બલુચી યુવતીએ પોતાની સાથે કુસ્તી કરી ચીત્ત કરનાર યુવાન સાથે લગ્ન કરવાની જાહેરાત કરી છે.

*

અમરેલી મહિલા ઉદ્યોગગૃહને પચાસ હજાર રૂપિયાની મદદ મળી

કચ્છ માંડવીમાં મહિલા વિકાસગૃહ શરૂ કરવાની તજવીજ ચાલે છે.

સ્ત્રીઓની સર્વોત્તમ શકિતની દવા

લોધ્રા

પ્રદર, લોહીવા, અનીયમીત અટક વ
ગર્ભાશયનો મોજો, કમરનો દુખાવો,
વીગેરે અનેક રોગોની અકસીર દવા,

આ દવાના સેવનથી ઘણી
સ્ત્રીએ માતા થવાનું
સુખ મેળવ્યું છે. માટે તમે
દવા ચાલુ કરી ભાગ્યશાળી
થાવ

PRODUCT
KESARI
KUTEERAM LTD.

એજન્ટ ·

ડી. એમ. વોરા

બટન, ઘડીયાળના પટા, મનીપર્સ
વગેરેના જથાબંધ વેપારી.

લક્ષ્મીપુરી : કોલ્હાપુર

સોલ ડીસ્ટ્રીબ્યુટર :

જી. મોહનલાલ

૧૬૪૦, ગાંધીરોડ અમદાવાદ

સ્ટોકીસ્ટ

મનુભાઇ જમનદાસ સંઘવી
ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ

પ્રકાશક : મનુભાઇ લલ્લુભાઈ જોધાણી . સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ પાચકુવા અમદાવાદ
મુદ્રક · મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ પાચકુવા દરવાજા બહાર, અમદાવાદ